

Nyelvek és nyelvváltozatok térben és időben

*Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti
Kutatóközpont kutatásaiból IV.*

ЗАКАРПАТСЬКИЙ УГОРСЬКИЙ ІСТИТУТ ІМ. Ф. РАКОЦІ ІІ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР ІМ. АНТОНІЯ ГОДИНКИ

II. RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁTALJAI MAGYAR FŐISKOLA
HODINKA ANTAL NYELVÉSZETI KUTATÓKÖZPONT

NYELVEK ÉS NYELVVÁLTOZATOK TÉRБEN ÉS IDŐBEN

Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti
Kutatóközpont kutatásaiból IV.

Szerkesztette:
Karmacsi Zoltán és Máté Réka

„RIK-U”
Ungvár, 2018

УДК: 81'27

A tanulmánygyűjteményben, a 2015-ben indult sorozat negyedik köteteként, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont munkatársainak egyéni kutatási projektjeiből született, valamint a műhelyhez egy-egy kutatási program révén kapcsolódó kutatók, doktoranduszok tanulmányai és recenziói kaptak helyet. A lektorált kiadványból tájékozódhatnak Ukrajna és a kárpátaljai magyarság két- és többnyelvűségi kérdéseiről, digitális nyelvhasználati szokásairól, az ukrainai nyelvi jogi helyzetről; magyar és ukrán lexikai kölcsönzésekről az ukrán és a magyar nyelvben; olvashatnak az idegen nyelvek oktatásának aktuális problémáiról, az anyanyelvhasználat megítéléséről. Továbbá betekintést nyerhetnek Kárpátalja nyelvi tájképének egy-egy szeletébe, a szovjet filmgyártás Kárpátalját érintő világába, a gyermekirodalom idegen nyelv oktatásában betöltött szerepébe és a magyar nyelvhasználók aktuális helyzetébe is.

A kötet megjelenését támogatta:

Borítóterv: Márku Anita

Lektorálta:

Dr. Bárány Béla

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Dr. Tódor Erika Mária

Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszeredai Kar

Dr. habil. Vančóné Kremmer Ildikó

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara

Dr. habil. Zoltán András, DSc.

ELTE BTK Szláv és Balti Filológiai Intézet

ISBN 978-617-7404-84-1

© A szerzők, 2018

© A szerkesztők, 2018

Tartalom

Előszó	7
---------------------	---

Csernicskó István: <i>Ukrajna nemzetközi kötelezettségvállalásai és a nyelvi jogok</i>	11
--	----

Nyelvhasználat, dialektológia, nyelvoktatás

Kontra Miklós: <i>Milyen helyzetben vannak a magyar nyelvhasználók?</i>	37
---	----

Máté Réka: <i>„Ha az oroszajkú az ukránul beszélő magyart gond nélkül megérti, onnantól bármi lehetséges...” Egy nyelvtanuló nem mindennapi(?) története</i>	49
--	----

Dudics Lakatos Katalin: <i>„A szomszéd település beszédstílusa nem olyan fejlett, mint a miénk...” Kárpátaljai falusi és városi fiatalok környezetük nyelvhasználatáról</i>	59
---	----

Karmacs Zoltán: <i>Látható és érthető kétnyelvűség a magyar-szlovák határ két oldalán</i>	69
---	----

Márku Anita: <i>Transcarpathian Hungarians as new speakers in the social network</i>	86
--	----

Kész Réka – Márku Anita: <i>Párhuzamok a feliratos falvédők és az internetes mémek között</i>	94
---	----

Марку Анита – Черничко Степан: <i>Соціо- й психолінгвістичні аспекти дослідження переключення кодів угорців Закарпаття</i>	118
--	-----

Bárány Erzsébet: <i>Bonkáló Sándor – az ukrán nyelv kutatója, dialektológus, néprajzkutató</i>	122
--	-----

Gazdag Vilmos: <i>A kárpátaljai magyar nyelvjárások keleti szláv kölcsönszavainak szemantikai változásairól</i>	132
---	-----

Husztli Ilona: <i>Oly nehéz tanárrá lenni! A mentorok szerepe a tanárrá válási folyamat kezdetén</i>	139
--	-----

Nagy-Kolozsvári Enikő: <i>Gyermekirodalom, egy régi-új módszer az idegennyelv-oktatásban</i>	156
--	-----

Nyelvi tájkép és társadalmi folyamatok

Tóth Enikő: <i>Egy beregszászi járási település, Csoma nyelvi tájképe</i>	165
---	-----

Karmacs Zoltán: <i>Kárpátaljai magyar tannyelvű iskolák nyelvi tájképe</i>	174
--	-----

Hires-László Kornélia: <i>Nyelvi tájkép változása Beregszászon</i>	183
--	-----

Fedinec Csilla: <i>Jelenetek Kárpátalja és a szovjet filmgyártás történetéből</i>	197
---	-----

Recenziók

Мельник Світлана, Черничко Степан: <i>Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації</i> (Барань Єлизавета)	211
Сабадош І. В., Миголинець О. М., Пискач О. Д. (упор.) <i>Закарпатський діалект. Бібліографічний покажчик</i> (Барань Єлизавета)	214
Simone E. Pfenninger – Judit Navracsics (eds.): <i>Future Research Directions for Applied Linguistics</i> (Gabriella Mádi)	219
Marián Sloboda, Petteri Laihonen, Anastassia Zabrodszkaja (eds): <i>Sociolinguistic Transition in Former Eastern Bloc Countries (Two Decades after the Regime Change)</i> (Réka Máté)	221
A kötet szerzői	225

Előszó

A Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont immáron 16 éve végez nyelvészeti, szociolingvisztikai kutatásokat Kárpátalján a Magyar Tudományos Akadémia és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola támogatásával. A kutatóközpont munkatársai a kezdetektől fontosnak tartják a kárpátaljai magyar nyelvhasználat sajátosságainak szisztematikus leírását, empirikus alapkutatások végzését a Kárpátalját jellemző többnyelvűségről és többkultúrújúságról, az anyanyelvi, államnyelvi és idegen nyelvi oktatás problematikájáról, az identitás és etnicitás kérdéseiről. Az intézet másfél évtizedes működése alatt számos olyan társadalmi problémával találtuk szembe magunkat, melyeknek nyelvészeti vonatkozásuk is van; s közben nagy mennyiségű nyelvi adatot is sikerült összegyűjtenünk; továbbá folyamatosan figyelemmel kísérjük az ukrainai nyelvpolitikai, nyelv- és oktatástervezési folyamatokat, reflektálunk a kisebbségeket, a kárpátaljai magyarságot érintő kérdésekre.

Az a tanulmánykötet, melyet a kezében tart az Olvasó, azokból a kutatási eredményekből mutat be ízelítőt, melyekkel a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont munkatársai jelenleg foglalkoznak. A kötetben helyet kaptak velük szorosan együttműködő kollégák írásai is, akik egykori vendégkutatóként vagy a főiskola, a Filológia Tanszék oktató-kutatójaként Kárpátalján végeztek/végeznek nyelvészeti vonatkozású kutatásokat.

Jelen kötet a 2015-ben indult sorozat, a *Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból*¹ negyedik kötete.

A tanulmányok többsége a nyelvhasználat, a dialektológia és a nyelvoktatás témakörei mentén csoportosulnak: a kutatások a nyelvi jogok, a nyelvmegőrzés, a szociális háló és a különböző településtípusok nyelvhasználata, a kódváltás, az idegennyelv-oktatás, az internetes kommunikáció, a nyelvi tájkép és változása, a magyar beszélők helyzete és a szovjet filmgyártás kárpátaljai vonatkozásait tárják elének.

A kötet Cserniczkó István általános bevezető tanulmányával indul, melyben a szerző Ukrajna nemzetközi kötelezettségvállalásai és a nyelvi jogok összefüggéseit tárja elének. Részletesen kitér a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája körüli huzavonára, a 2017-es új oktatási törvény és a nemzetközi normák között húzódó ellentmondásokra, Ukrajna nyelvpolitikájának belső feszítő erőire.

Az első fejezetben – **Nyelvhasználat, dialektológia, nyelvoktatás** – tizenegy tanulmány kapott helyet. A fejezet első tanulmányában Kontra Miklós a magyar nyelvhasználók nyelvi helyzetének és „túlélésének” megítélését helyezi górcső alá. A tanulmányban felhívja a figyelmet arra, hogy a helyzet megítélése sokrétűbb, összetettebb, mint ahogy jelenleg a tudomány, a politika és a magyar közvélemény megítéli.

¹ Márku Anita – Hires-László Kornélia szerk. 2015. *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép*. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból. Ungvár: Autdor-Shark.

Hires-László Kornélia szerk. 2016. *Nyelvhasználat, kétnyelvűség*. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból II. Ungvár: Autdor-Shark

Márku Anita és Tóth Enikő szerk. 2017. *Többnyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás*. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból III., RIK-U, Ungvár

Máté Réka tanulmányában egy többnyelvű beszélő nyelvi önéletrajzán keresztül mutatja be a nyelvtanulás és nyelvmegtartás összetett folyamatait. Dudics Lakatos Katalin egy széleskörű, kárpátaljai fiatalok körében végzett vizsgálat alapján mutatja be, hogyan vélekednek a fiatalok környezetük beszédéről, különös tekintettel a falusi és városi fiatalok véleménye közötti különbségekre.

Karmacsi Zoltán tanulmánya a szlovák-magyar határmentén lévő Komárom (HU), Komárno (SK), Esztergom (HU) és Párkány (SK) városok lakosainak nyelvhasználati szokásait vizsgálja a Termini online szótárban megjelenő határon túli magyar nyelvváltozat szavainak szempontjából. A tanulmány a felvidéki magyar nyelvhasználatban élő szlovák kölcsön-
szavak magyar standard megfelelőinek szlovákiai magyarok általi ismeretét, továbbá ezen kölcsön-
szavak magyarországi magyarok általi ismeretét tárja elénk. A fejezet másik tanul-
mányában Gazdag Vilmos a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban lévő keleti-szláv köl-
csön-
szavak szemantikai változásait mutatja be részletesen.

Kész Réka és Márku Anita közös tanulmányában a néprajz és az internetes nyelvészet ötvöződik. A szerzőpáros a feliratos falvédők és az internetes mémek bemutatásával nem-
csak betekintést engednek e két „kommunikációs műfajba”, hanem rávilágítanak azok hasonlóságaira is.

Márku Anita angol nyelvű tanulmányában az „új beszélők” (new speakers), az inter-
netes felületeket, és a szociális médiát használók nyelvi sajátosságait, a kétnyelvűségből
adódó kontaktuselemeket vizsgálja. Megállapítja, hogy a kárpátaljai magyar felhasználók
a kibertérben is előszeretettel használják többnyelvű kódkészletük nyelvi elemeit, hogy
kreatív megnyilatkozásokat, többletjelentést tartalmazó kép-szövegeket hozzanak létre,
melyek a nyelvi humor és a csoporthoz tartozás kifejezőeszközei. Csernicsekó István és
Márku Anita ukrán nyelvű tanulmányukban a kárpátaljai magyarok kódváltási stratégiáit
mutatják be röviden pszicholingvisztikai és szociolingvisztikai aspektusból élőnyelvi
interjúk és szépirodalmi idézetek példaanyagát felhasználva.

Bárány Erzsébet Bonkáló Sándornak az ukrán nyelvtudomány és dialektológia terén
folytatott tevékenységét mutatja be, külön hangsúlyozva azt, hogy az általa elért tudomá-
nyos eredmények milyen fontossággal bírtak az ukrán nyelv szempontjából a többi
szláv nyelv melletti helyének a kijelölésében, kiemelve a tevékenységi köréből a hucul
dialektológia és néprajz terén elért eredményeket. A tanulmányában felhívja a figyelmet
arra is, hogy milyen jelentősége volt Bonkáló Sándor kutatásainak a kárpátaljai ukrán
irodalom és kultúra fejlődése szempontjából.

A fejezet utolsó két tanulmánya az idegennyelv-
oktatás témaköréből merít. Huszti
Ilona tanulmányában az iskolai gyakorlatvezető szaktanárok (mentorok) szerepét vizsgálja
a mentoráltak tanárrá válási folyamatának kezdetén. Kérdőíves felmérése alapján igyek-
szik azokat a fejlődési modelleket bemutatni, melyeket a mentorok a gyakorlat ideje alatt
alkalmaznak a mentoráltak fejlesztésekor. Nagy-Kolozsvári Enikő tanulmányában az
autentikus gyermekirodalom kiegészítő anyagként való használatának gyakorlatát mutatja
be a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolák angol, mint idegen nyelv oktatásának folya-
matában.

A kötet második egységében – **Nyelvi tájkép és társadalmi folyamatok** – az a négy
tanulmány kapott helyet, melyek Kárpátalja nyelvi tájképe tágabb és szűkebb területeinek
és változásainak bemutatását, illetve a szovjet filmipar kárpátaljai vonatkozásait járják

körül. Elsőként Tóth Enikő tanulmánya egy kárpátaljai magyar település, Csoma nyelvi tájképét mutatja be részletesen. Karmacszi Zoltán kutatásainak összegzésében a kárpátaljai magyar iskolák nyelvi tájképének jellemzőiről tájékozódhatunk. Hires László Kornélia összehasonlító-elemző vizsgálatával Beregszász város nyelvi tájképének változásaira hívja fel a figyelmet.

A fejezet záró tanulmányában Fedinec Csilla egy kultúrtörténeti utazás keretében mutatja be a szovjet filmgyártás kárpátaljai vonatkozásait.

A kötet harmadik tematikus egysége hordozza magában a *Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból* sorozat újdonságát, hiszen elsőként a negyedik kötetben kaptak helyet recenziók.

A szerzők nevében is köszönettel tartozunk a kötet lektorainak, akik korrekt és alapos munkájukkal segítették a tanulmányok szakmai színvonalának növelését.

Abban bízunk, hogy kötetünk nem csak a szűk szakma érdeklődésére tarthat számot, hanem haszonnal forgathatják főiskolai és egyetemi hallgatók, és a nyelvészet társadalmi vonatkozásai iránt érdeklődők is.

Beregszász, 2018. 01. 31.

A szerkesztők

Ukrajna nemzetközi kötelezettségvállalásai és a nyelvi jogok

Jelen tanulmány Ukrajna nemzetközi kötelezettségvállalásai és a nyelvi jogok összefüggéseit tárja fel. Részletesen kitér a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája körüli helyzetre, a 2017-es új oktatási törvény és a nemzetközi normák között húzódó ellentmondásokra, Ukrajna nyelvpolitikájának belső feszítő erőire.

Kulcsszavak: nyelvpolitika, nyelvi jogok, Ukrajna

This paper explores Ukraine's international commitments and linguistic rights. It outlines in detail the situation surrounding the European Charter on Regional or Minority Languages, the controversy between the new Education Act 2017 and international norms, the internal tensioning power of the language policy of Ukraine.

Keywords: language policy, language rights, Ukraine

1. Az ukrán nyelvpolitikát belülről feszítő tényezők

A Szovjetunió széthullása után Ukrajna függetlenné válását és az ukrán nemzetépítést egyik oldalról megkönnyítette a szovjet múltból megörökölt intézményrendszer (viszonylag pontosan rögzített külső és belső határok, működő parlament és minisztériumok Kijevben, köztársasági alkotmány és törvények, képviselő az ENSZ-ben, működő állami hivatalok és hivatalnokok stb.); másrészt azonban – a mély gazdasági válság és a társadalmi, politikai átalakulás okozta sok mellett – megnehezítette a jelentős orosz közösség jelenléte. Az 1989-es utolsó szovjet népszámlálás adatai szerint Ukrajnai lakosságának 72,7%-a volt ukrán, 22,1%-a orosz, s mindössze 5,2%-a egyéb nemzetiségű; ugyanekkor 66,7% volt ukrán, 32,8% orosz és alig 0,5% más anyanyelvű. Az első (és mindeddig egyetlen) ukrajnai census 2001-ben 77,8%-nyi ukrán, 17,3%-nyi orosz és 4,9%-nyi más nemzetiségű állampolgárt regisztrált; anyanyelv alapján az államnyelvet anyanyelvként beszélők aránya 67,5%, az orosz ajkúaké 29,6%, a más anyanyelvűeké pedig 2,9% volt. Figyelemre méltó adat, hogy 1989-ben 12,3%, 2001-ben pedig 11,5% volt azoknak az aránya, akik ukrán nemzetiségűnek, de orosz anyanyelvűnek vallották magukat (Lozyns'kyi 2008).

Ez a jelentős orosz közösség egyik napról a másikra szociológiai értelemben kisebbségben találta magát a függetlenné vált egykori szovjet tagköztársaságban (Brubaker 1996: 17). A többmillió ukrainai oroszok úgy váltak hirtelen kisebbséggé, azaz *de jure* alárendelt státusúvá, hogy korábban a szovjet birodalom nyelvileg és kulturálisan privilegizált csoportját alkották, ahol az orosz a „nemzetek közötti érintkezés nyelve” volt. Ám *de facto* ezeket a kedvező gazdasági, politikai és kulturális pozíciókat jelentős részben az államváltás után is sikerült átmenteni (Brubaker 2006: 16, Rjabcsuk 2015: 136–137). Az ukránok pedig úgy kerültek kisebbségből az államszervező etnikum szerepébe, hogy a gazdasági és kulturális erőforrások legnagyobb része a (meghatározó hányadában orosz ajkú) posztszovjet és posztkommunista elit ellenőrzése alatt maradt.

Az egyébként is problémákkal terhelt, feszült politikai helyzetben a konfliktus abból fakad az immár több, mint negyedszázada szuverén Ukrajnában, hogy az új államszervező etnikum (az ukrán) igényt tart az orosz közösség összes volt és még féltve őrzött pozíciójára: a politikai, gazdasági és kulturális élet teljes kitöltése mellett a nyelvek szimbolikus terében is kizárólagos szerepre törekszik; a szovjet rendszerből pozícióinak nagy részét átmentett elit pedig továbbra is fenn akarja tartani a status quo-t.

A két domináns csoport közötti küzdelem az ukrán és orosz nyelv funkciói körül is folyik. Ennek következtében paradox helyzet állt elő a nyelvi helyzet és az állami nyelvpolitika megítélésében: a kisebbségek (köztük leghangosabban az orosz ajkúak) elégedetlenek a számukra garantált nyelvi jogokkal, míg a többségi elit aggódik az ukrán nyelv jelenlegi státusza és jövője miatt (Bowring 2014; Kulyk 2014; Majboroda és mtsai szerk. 2008: 9; Zaremba–Rimarenko 2008: 276; Rjabcsuk 2015: 157). A nyelvek és identitások küzdelmét Korostelina (2013: 313) feszültséget generáló zéró összegű játéknak látja, amely lehetetlenné teszi a kompromisszumot. A probléma rendezését az is hátráltatja, hogy az ellentétes álláspontok képviselői között nem folyik érdemi párbeszéd; a nyelvi helyzetről folyó diskurzusban vagy csak az egyik, vagy kizárólag a másik oldal véleménye jelenik meg (Chernenko 2011: 50). Az ádáz küzdelmet kívülről szemlélve nem könnyű eldönteni, hogy az orosz nyelv az ukránosítás nagy áldozata, vagy pedig az ukrán nemzetépítés legfőbb akadálya, nemzetbiztonsági kockázat (Bowring 2014).

Az országban két nyelv uralja a nyelvhasználati színterek többségét: az ukrán és az orosz (Bilaniuk 2010: 109; Bowring 2014: 70; Shumlianskyi 2010: 135). „Ukrajna gyakorlatilag kétnyelvű ország, ahol, úgy tűnik, mindenki egyaránt ért ukránul és oroszul, és ahol a döntő többség (a különféle közvélemény-kutatások során a válaszadók nagyjából kétharmada) azt állítja, hogy szinte folyékonyan beszél mindkettőt” – foglalja össze a helyzetet Rjabcsuk (2015: 136). A függetlenség elnyerése után 26 évvel a nyilvános nyelvhasználati színterek jelentős részén továbbra is az orosz dominál, az ukrán használata még az államigazgatásban sem kizárólagos (Cserniczkó 2016). Az ország orosz ajkú része szeretné továbbra is fenntartani ezt a helyzetet, az állam névadó nemzetisége azonban az ukrán nyelv használati körének kiterjesztésére törekszik.

Az ukrán–orosz pozícióharcok meghatározzák az állami nyelvpolitikát, valamint a két- vagy többnyelvűséghez való viszonyt. Nincs konszenzus abban a kérdésben, milyen szerepe legyen a szovjet világ utáni új identitás konstruálásában és a nemzetépítésben az ukrán nyelvnek; milyen státusszal bírjon Ukrajnában az orosz nyelv; hogyan kellene rendezni a nyelvek státusát (Besters-Dilger szerk. 2008, 2009; Bilaniuk 2010; Goodman 2009; Kulyk 2006; 2014; Majboroda és mtsai szerk. 2008; Stepanenko 2003; Taranenko 2007; Ulasiuk 2012 stb.). Miközben az ország keleti végein immár két éve időnként fellángoló, máskor csitulni látszó háború zajlik, a nyelvpolitika területén tovább tart a konfliktusokkal telített útkeresés. Ezen a területen Ukrajnát – a belső tényezők mellett – az ország nemzetközi kötelezettségvállalásai is befolyásolják (Macjuk 2009: 166–168, Besters-Dilger 2011: 360–361). Az alábbiakban abból mutatunk ízelítőt, hogyan játssza ki Ukrajna saját nemzetépítési projektje érdekeit szem előtt tartva a nemzetközi kisebbségvédelmi sztenderdeket.

2. Ukrajna és a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája

A Legfelsőbb Tanács 1997-ben ratifikálta a nemzeti kisebbségek védelméről szóló keret-egyezményt¹, 1999-ben pedig a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartáját.² Ezzel ez a két nemzetközi dokumentum az ukrán jogrend részévé vált. Ám az ukrainai nyelv(politika)i helyzet összetettségét érzékelni lehet a Karta körüli eseményekből is.

A Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájának védelme alá Ukrajnában a következő 13 nemzeti kisebbség nyelveit vonták: orosz, zsidó, belarusz, moldáv, román, krími tatár, bolgár, lengyel, görög, magyar, német, gagauz és szlovák. Az 1350-XIV. számú törvény azokon a területeken biztosította a legszélesebb jogokat a kisebbségi nyelv használatára, ahol az adott nemzeti kisebbség képviselőinek aránya meghaladja a 20%-ot. Ahol a kisebbségiek aránya 10%-ot meghaladó, ott kevesebb nyelvhasználati joggal élhettek a kisebbség tagjai, s még kevesebb jogkörrel rendelkeztek azokon a területeken, ahol arányuk nem érte el a 10%-os határt. A Karta ratifikációs törvénye tehát az akkor hatályos nyelvtörvényhez mérten (amely csak azokon a közigazgatási egységeken belül teszi lehetővé a kisebbségi nyelv hivatali használatát az államnyelv mellett, ahol a nemzeti kisebbség képviselői 50%-nál magasabb arányban élnek) jóval kedvezőbb feltételeket teremtett a kisebbségi nyelvek használatához. A Kartának a törvény szerinti alkalmazására azonban soha nem került sor Ukrajnában (a törvény soha nem került letétbe az ET Főtitkáránál), mert az Alkotmánybíróság a ratifikálásról szóló törvényt formai okok miatt hatályon kívül helyezte (Maszenko 2007: 39, Macjuk 2009: 167).³

A határozat indoklása szerint a törvény visszavonásának oka, hogy a ratifikációs törvényt nem az államelnök, hanem a parlament elnöke írta alá és hirdette ki (Kreszina–Javir 2008: 190–196). Eddig a döntésig azonban Ukrajnában minden ratifikációs törvényt a parlament elnöke írt alá, ám az Alkotmánybíróság döntése csak ezt az egy ratifikációs törvényt hatálytalanította (Tóth–Cserniczkó 2009). A politikai szándék nyilván az volt, hogy Ukrajna eleget tegyen nemzetközi kötelezettségeinek és formailag ratifikálja a Kartát, de a nemzetközi dokumentum ne lépjen hatályba, mert alkalmazásával felborulhat a nyelvi helyzet kényes egyensúlya. Ám már a ratifikációval kezdetét vette a Karta kálváriája Ukrajnában.⁴

Ezután számos újabb tervezet került a parlament elé (lásd Kreszina–Javir 2008: 196), amíg 2003-ban végre Ukrajna ismét ratifikálta a Kartát (802-IV. sz. törvény).⁵ A ratifikációs dokumentum azonban csak két évvel később: 2005. szeptember 19-én került letétbe az ET főtitkáránál, s így a Karta csupán 2006. január 1-től lépett hatályba Ukrajnában.

Ám az újabb ratifikációs törvényben már nem rendelkezik a jogalkotó arról, hogy mely közigazgatási egységeken belül alkalmazandók a Karta Ukrajna által vállalt és a törvényben

¹ Закон України „Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин. // №703/97-ВР. // Відомості Верховної Ради України, - 1998, № 14., – Ст. 56.

² Закон України Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, 1992 р. від 24.12.1999 р. N 1350-XIV. Відомості Верховної Ради України від 21.01.2000 р., № 3, ст. 24.

³ Lásd az Alkotmánybíróság 9-пр/2000 számú határozatát a <http://alpha.rada.kiev.ua> és/vagy <http://zakon1.rada.gov.ua/laws honlapon>. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України „Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин 1992 р.” від 12.07.2000 р. № 9-пр/2000.

⁴ Erről bővebben lásd Alekszejev (2008), Beregszászi–Cserniczkó (2007), Bowring–Antonovych (2008), Melnyik–Cserniczkó (2010: 37–45).

⁵ Закон України „Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин” №802-IV. Відомості Верховної Ради України 2003/30. Ст. 259.

megnevezett rendelkezései, vagy hány százalékos arányt kell elérnie az adott régió belül az egyes kisebbségeknek. Azaz: az előző törvénnyel ellentétben a 2003-as verzió azonosan kezeli a 13, egyébként egymástól jelentős mértékben különböző helyzetben lévő kisebbségi közösséget és azok nyelveit. Így a ratifikációs okmány révén egymástól erősen eltérő nyelvi és demográfiai helyzetű közösségek kapnak azonos nyelvhasználati jogokat. Ez pedig egyes közösségek számára joggyarapodást, míg mások számára (a Karta szellemével gyökeresen ellentétes módon) már meglévő jogaik szűkítését jelentheti.

Az 1. táblázatból látható, hogy jelentős eltérés van például az orosz és a belarusz, vagy éppen a román és a görög kisebbség között. Ez a különbség nemcsak abból fakad, hogy az előbbiek jóval többen vannak, mint az utóbbiak; hanem abból is, hogy miközben az oroszok és románok körében 90% fölötti a saját nyelvüket anyanyelvüként beszélők aránya, a belaruszok között ez az arány mindössze 19,79%, a görögöknél pedig csak 6,37%.

1. táblázat. Nemzetiség és anyanyelv összefüggése Ukrajnában a 2001. évi népszámlálás adatai alapján

**-gal azokat a nemzeti kisebbségeket jelöltük, melyek nyelve a Karta hatálya alá esik.*

Nemzetiség	Fő	Nemzetisége és anyanyelve azonos	
		Szám	%
Ukránok	37 541 693	31 970 728	85,16
Oroszok*	8 334 141	7 993 832	95,92
Beloruszok*	275 763	54 573	19,79
Moldávok*	258 619	181 124	70,04
Krími tatárok*	248 193	228 373	92,01
Bolgárok*	204 574	131 237	64,15
Magyarok*	156 566	149 431	95,44
Románok*	150 989	138 522	91,74
Lengyelek*	144 130	18 660	12,95
Zsidók*	103 591	3 213	3,10
Örmények	99 894	50 363	50,42
Görögök*	91 548	5 829	6,37
Tatárok	73 304	25 770	35,15
Cigányok	47 587	21 266	44,69
Azerbajdzsánok	45 176	23 958	53,03
Grúzok	34 199	12 539	36,66
Németek*	33 302	4 056	12,18
Gagauzok*	31 923	22 822	71,49
Koreaiak	12 711	2 223	17,49
Üzbégek	12 353	3 604	29,18
Csuvasok	10 593	2 268	21,41
Szlovákok*	6 397	2 633	41,16
Egyéb	323 656	46 933	14,50
Összesen	48 240 902	41 093 957	85,18

Azzal, hogy a törvény nem nevezi meg, minimálisan milyen arányt kell elérnie a kisebbségi közösségnek egy adminisztratív egységen belül a Karta rendelkezéseinek alkalmazásához, az állam nyitva hagyja annak a lehetőségét, hogy arra hivatkozzon: a kisebbségi nyelveket használók száma nem indokolja az intézkedés bevezetését.

Feltűnő az is, hogy a Karta 2003-ban ratifikált változatában sokkal kevesebb kötelezettséget vállalt az ország, mint 1999-ben (2. táblázat).

2. táblázat. A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájának rendelkezési közül Ukrajna által vállalt kötelezettségek (az 1999-es és 2003-as ratifikációs törvény alapján)

	Az 1350-XIV. sz. (1999-es) ratifikációs törvény (ha egy közigazgatási egységen belül a nemzeti kisebbség képviselőinek aránya eléri a 20%-ot)	A 802-IV. sz. (2003-as) ratifikációs törvény (bár erről nem szól a ratifikációs törvény, a nyelvtörvény értelmében ezek a jogok ott érvényesíthetők, ahol a nemzeti kisebbség képviselőinek aránya 50% fölötti)
I. Rész	Teljes mértékben	Teljes mértékben
II. Rész	Teljes mértékben	Teljes mértékben
III. Rész		
8. cikk. Oktatásügy		
1. pont		
a) iskola-előkészítő oktatás	a (i), a (ii), a (iii)	a (iii)
b) általános iskolai oktatás	b (i), b (ii), b (iii)	b (iv)
c) középiskolai oktatás	c (i), c (ii), c (iii)	c (iv)
d) szakközépiskolai és szakmunkásképzés	d (i), d (ii), d (iii)	–
e) felsőoktatás	e (i), e (ii)	e (iii)
f) felnőttoktatás és továbbképzés	f (i), f (ii)	f (iii)
g)	g	g
h)	h	h
i)	i	i
2. pont	2. pont	2. pont
9. cikk. Igazságszolgáltatás		
1. pont		
a)	a (ii), a (iii)	a (iii)
b)	b (ii), b (iii)	b (iii)
c)	c (ii), c (iii)	c (iii)
d)	–	–
2. pont		
a)	–	–
b)	–	–
c)	c	c
3. pont	3. pont	3. pont
10. cikk. Közigazgatási hatóságok és közszolgálati szervek		

	Az 1350-XIV. sz. (1999-es) ratifikációs törvény (ha egy közigazgatási egységen belül a nemzeti kisebbség képviselőinek aránya eléri a 20%-ot)	A 802-IV. sz. (2003-as) ratifikációs törvény (bár erről nem szól a ratifikációs törvény, a nyelvtörvény értelmében ezek a jogok ott érvényesíthetők, ahol a nemzeti kisebbség képviselőinek aránya 50% fölötti)
1. pont		
a)	a (i), a (ii), a (iii)	–
b)	–	–
c)	c	–
2. pont		
a)	a	a
b)	b	–
c)	–	c
d)	d	d
e)	e	e
f)	f	f
g)	–	g
3. pont		
a)	a	–
b)	b	–
c)	c	–
4. pont		
a)	–	–
b)	–	–
c)	c	c
5. pont	5. pont	–
11. cikk. Tömegtájékoztató eszközök		
1. pont		
a)	a (ii), a (iii)	a (iii)
b)	b (ii)	b (ii)
c)	c (ii)	c (ii)
d)	d	d
e)	e (i), e (ii)	e (i)
f)	–	–
g)	g	g
2. pont	2. pont	2. pont
3. pont	3. pont	3. pont
12. cikk. Kulturális tevékenység és kulturális létesítmények		
1. pont		
a)	a	a
b)	b	b
c)	c	c
d)	d	d
e)	–	–
f)	f	f
g)	g	g

	Az 1350-XIV. sz. (1999-es) ratifikációs törvény (ha egy közigazgatási egységen belül a nemzeti kisebbség képviselőinek aránya eléri a 20%-ot)	A 802-IV. sz. (2003-as) ratifikációs törvény (bár erről nem szól a ratifikációs törvény, a nyelvtörvény értelmében ezek a jogok ott érvényesíthetők, ahol a nemzeti kisebbség képviselőinek aránya 50% fölötti)
h)	–	h
2. pont	2. pont	2. pont
3. pont	3. pont	3. pont
13. cikk. Gazdasági és társadalmi élet		
1. pont		
a)	–	–
b)	b	b
c)	c	–
d)	d	–
2. pont		
a)	a	–
b)	b	–
c)	c	–
d)	–	–
e)	–	–
14. cikk. Határokon túli cserekapcsolatok		
a)	–	–
b)	b	b
IV. rész	Teljes mértékben	Teljes mértékben
V. rész	Teljes mértékben	Teljes mértékben

Heves viták folytak arról is, mely nyelvekre terjedjen ki a Karta hatálya. Végül ugyanannak a 13 kisebbségi közösségnek a nyelvét védelmezi az új törvény is, mint az 1999-es. Ám többen úgy vélik, az orosz nyelv nem szorul rá erre a védelemre, és Ukrajna bizonyos területein inkább az ukrán nyelvet kellene védelmezni az oroszsal szemben (Maszenko 2007: 38–40). Sokan bírálják azért a törvényt, mert a veszélyeztetett és kihalóban lévő nyelvek listáján szereplő ukrain nyelvek közül csak a gagauz és a krími tatár került be a listába; ám például a kihalás szélén álló karaim és a krimcsak nem. A karaimok száma a 2001. évi népszámlálás adatai szerint 1196 fő (közülük 24-nek anyanyelve a karaim), a krimcsak nemzetiségűek száma 406 (21-en vallották anyanyelvüknek a krimcsak nyelvet).

Érdekes továbbá, hogy a 13 érintett nyelv között szerepel a *zsidó nyelv* (a törvényben: „*мова єврейської національної меншини*”, azaz a „zsidó nemzeti kisebbség nyelve”). Egy nyelvészeti megfoghatatlan kategória vált ezzel a törvény alanyává.⁶ Az is vitatják, hogy külön tesz említést a törvény a moldáv és a román nyelvről, miközben Moldávia a románt tekinti saját államnyelvének, azaz sokak (például Románia) szerint a moldáv és a román nem két

⁶ Kreszina–Javir (2008: 204). Lásd még: Юридичний висновок Міністерства юстиції щодо рішень деяких органів місцевого самоврядування (Харківської міської ради, Севастопольської міської ради і Луганської обласної ради) стосовно статусу та порядку застосування російської мови в межах міста Харкова, міста Севастополя і Луганської області від 10 травня 2006 року. A dokumentumot lásd itt: <http://www.minjust.gov.ua/0/7477>.

különálló nyelv (Zaremba–Rimarenko 2008: 262, 278). Az ET szakértői jelentése ugyanakkor megállapítja, hogy az ET elfogadja azt az ukrán álláspontot, mely szerint Ukrajna külön nyelvként tekint a moldáv és a román nyelvre.⁷

Polemizáltak továbbá arról is, hogy a ratifikációs törvényben szereplő „görög nemzeti kisebbség nyelve” alatt melyik nyelvet kell érteni: a mai Görögországban államnyelvként használt újjörög nyelvet, vagy az Ukrajna területén élő, magát görög etnikumúnak tartó polgárok ettől jelentősen eltérő, Ukrajnában *urum nyelv*⁸ (урумська мова) néven ismert nyelvváltozatát (Zaremba–Rimarenko 2008: 264). A Karta ukrainai ellenzői gyakran hivatkoznak arra is, hogy a védett nyelvek közül hiányzik a cigány nyelv (*ромська мова*) is, mely szintén veszélyeztetettnek tekinthető Ukrajnában.

A Kartával szemben kritikát megfogalmazók egy része szerint a dokumentum védelme alá tartozó nyelvek listáját mindenképpen át kell tekinteni. Egy a *Дзеркало тижня* [A hét tükre] kijevisi lap 2006. március 10-i számában és annak online kiadásában⁹ közölt cikk javasolja például, hogy az ukrán nyelvet veszélyeztető orosz mellett törölni kell a védett nyelvek közül azokat a nyelveket is, melyeket más államokban államnyelvként használnak. Ezt arra alapozza a cikkíró, hogy a Karta célja a veszélyeztetett, értelmezése szerint kihalóban lévő nyelvek megmaradásának támogatása. Ezért fölösleges a szűkös költségvetési forrásokat olyan nyelvek védelmezésére pazarolni, melyek nem lehetnek veszélyben, hiszen más országokban milliók használják őket hivatalos nyelvként. Hasonló véleményen van számos, magát nemzeti érzelmű hazafinak tartó ukrainai nyelvész is. Így például a *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом* [Nyelvi helyzet Ukrajnában: konfliktus és konszenzus között] (Majboroda és mtsai szerk. 2008) című tanulmánykötet szerzői kifejtik: amikor a ratifikáció előtt a honatyák számára lefordították a nemzetközi dokumentum szövegét, a Karta szellemének és céljainak nem megfelelő, hibás fordítás miatt a parlamenti képviselők azt hitték, a kisebbségi nyelvek védelméről kell törvényt alkotniuk, miközben a veszélyeztetett nyelvekről kellett volna (lásd még Sevcsuk–Tracs 2009: 100). Éppen ezért, vélik, nem az orosz és más kisebbségi nyelveket, hanem elsősorban az ukránt kellene védeni Ukrajnában, no és persze a szerintük valóban veszélyeztetett nyelveket, s nem a magyart, lengyelt, németet, szlovákot, román stb.

A rossz fordításra való hivatkozás a 2007-ben leadott első ukrainai országjelentésben is előkerül. A dokumentumban¹⁰ azt olvashatjuk, hogy a Karta szövegének hibás fordítása miatt a nemzetközi dokumentum ratifikálása „politikai, jogi és társadalmi problémákat okozott” Ukrajnában.¹¹ Ugyanez jelenik meg az Igazságügyi Minisztérium 2006. május 10-én kiadott jogi

⁷ Committee of Experts' evaluation report.

http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/EvaluationReports/UkraineECRML1_en.pdf

⁸ A nyelvről/nyelvváltozatról lásd pl.: http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D1%80%D1%83%D0%BC%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0.

⁹ <http://www.zn.ua/newspaper/articles/46241#article>

¹⁰ Перша періодична доповідь України про виконання Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. Київ, 2007. http://www.minjust.gov.ua/files/dopovid_20_04_2007.zip, 2. old.

¹¹ A jelentés angol nyelvű szövegét lásd itt: The State Periodical Report of Ukraine. http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/PeriodicalReports/UkrainePR1_en.pdf

állásfoglalásában.¹² Az ET szakértői jelentése¹³ is kitér arra (4. old.), hogy az ukrán fél új fordítást szeretne készíttetni a Kartáról. A hibás fordítás okaként azt jelöli meg Ukrajna, hogy a fordítók nem a Karta eredeti angol vagy francia nyelvű szövegét fordították ukránra, hanem annak orosz nyelvű változatát (Kreszina–Gorbatenko 2008: 338, Kreszina–Javir 2008: 197). Egy évtized azonban kevés volt ahhoz, hogy elkészüljön végre a Karta hiteles ukrán nyelvű fordítása, és Kijev ismét, immár harmadszor is ratifikálja ezt a nemzetközi dokumentumot.

A leMBERGI Ivan Franko Nemzeti Egyetem nyelvész tanára, Galina Macjuk (2009: 167) úgy látja, hogy „a Karta bevezetésével problémák léptek fel” az ukrainai nyelvi jogok terén. A szerző szintén azon a véleményen van, hogy a honatyák rossz ukrán fordításban kapták meg a nemzetközi dokumentumot. Vitalij Radcsuk ukrán nyelvész szakvéleményére hivatkozva Macjuk meggyőződéssel állítja, hogy a dokumentumnak már a címét sem fordították megfelelően ukránra, hiszen annak szelleméből fakadóan az alábbi megnevezések egyike felel meg igazán: „A veszélyeztetett nyelvek európai kartája; Európa helyi ritka nyelveinek védelmi kartája; Európa nyelvi sokszínűsége védelmének kartája; Európa kevésbé elterjedt helyi nyelveinek kartája.” Értelmezéséből fakad, hogy a ratifikációs törvényben felsorolt nyelvek védelmére nem szabadna kiterjednie a Kartának. Sőt: a nyugat-ukrainai szociolingvista, az ország egyik vezető egyetemén nyelvészetet oktató professzor szerint a Karta „a nyugat-európai szemléletet tükrözi, és a nemzetközi dokumentum és az ukrán alkotmány fogalmi kerete olyannyira eltér, hogy a Karta Ukrajnában alkotmányellenes, s ezért alkalmazásától el kell tekinteni” (Macjuk 2009: 168). Mások úgy vélik, hogy a Karta ratifikációja kifejezetten az ukrán nyelv ellen és az orosz nyelv támogatására született Ukrajnában, és az oroszpartii lobbij nyomására fogadta el a parlament a ratifikációs törvényt (Kreszina–Javir 2008: 198, But 2017). Olyan álláspont is van, mely szerint a Karta implementációjára moratóriumot kell hirdetni Ukrajnában, és új ratifikációs törvényt kell alkotni, melyben mindenképpen felül kell vizsgálni és pontosítani szükséges a védelemre szoruló nyelvek listáját (Semsucsenko–Gorbatenko 2008: 162).

2004-ben 46 parlamenti képviselő kérte, hogy a Karta ratifikációjáról szóló törvényt nyilvánítsák alkotmányellenesnek. A képviselők véleménye szerint a Karta ratifikációja hatalmas anyagi terheket ró Ukrajnára, és a ratifikáció során ezt nem vették figyelembe. Az Alkotmánybíróság azonban elutasította a képviselői beadvány tárgyalását¹⁴ (Kreszina–Javir 2008: 200–201).

Az ukrainai nyelvi helyzetet elemző német kutató, Juliane Besters-Dilger (2011: 362–363) hosszan idézi J. Dunn előadását, mely a szlavisták XVI. nemzetközi kongresszusán hangzott el 2008-ban, s melyben az előadó annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a Karta nem alkalmas az orosz nyelvvel kapcsolatos problémák rendezésére a posztszovjet térségben. Besters-Dilger (2011) egyetért azzal a véleménnyel, hogy az Európa Tanács nem kellőképpen

¹² Юридичний висновок Міністерства юстиції щодо рішень деяких органів місцевого самоврядування (Харківської міської ради, Севастопольської міської ради і Луганської обласної ради) стосовно статусу та порядку застосування російської мови в межах міста Харкова, міста Севастополя і Луганської області від 10 травня 2006 року. A dokumentumot lásd itt: <http://www.minjust.gov.ua/0/7477>

¹³ Committee of Experts' evaluation report. http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/EvaluationReports/UkraineECRML1_en.pdf

¹⁴ Ухвала Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України Закону України „Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин” від 19. 02.04. <http://www.ccu.gov.ua/pls/wccu/P000?lang=0>

veszi figyelembe azt a helyzetet, amely a posztszovjet térség olyan országait jellemzi, mint például Ukrajna, ahol a többségi társadalom nyelve szorult támogatásra egy *de jure* kisebbségi nyelvvél, az oroszszal szemben, miközben a Karta a kisebbség nyelvét részesíti védelemben.

A nemzetiekével gyökeresen ellentétes Alekszejev (2008) véleménye. A szerző hosszasan elemzi a Karta ukrainai kálváriáját. Elemzésében felteszi a kérdést: hihető-e az, hogy idegen nyelveket gyengén beszélő elmeengék fordították anno ukránra a Kartát a parlament számára? Azokat az érveket is nevetségésnek tartja a szerző, melyek alapján az 1991-ben elfogadott ratifikációs törvényt alkotmányellenesnek minősítette az Alkotmánybíróság. Úgy véli, a nemzetközi kisebbségvédelmi dokumentum ukrainai alkalmazásának szabotálása mögött valójában politikai okok húzódnak meg: a dokumentum gátja a totális ukránosításnak.

Ezt látszik igazolni, hogy a kijevi igazságügy tárca a Karta ukrainai alkalmazása körüli helyzetről kiadott 2006-os jogi állásfoglalásában¹⁵ egyértelműen a Karta hatályos ratifikációs törvénye ellen nyilvánított véleményt. Az állásfoglalás apropója az volt, hogy több kelet-ukrainai város és megye úgy reagált 2006-ban az akkor hatalmon lévő Juscsenko–Timosenko páros ukránosító törekvéseire, hogy kinyilvánította: a Karta alapján területükön az orosz regionális nyelv, és így hivatalos nyelvként használható. Az igazságügyi tárca azonban – egyértelműen politikai és nem szakmai alapú döntést hozva – (az Alkotmánybíróság megkérdezése nélkül) alkotmány- és törvényellenesnek minősítette az önkormányzatok döntését, többek között arra hivatkozva, hogy a Karta célja a kihalás szélén álló nyelvek védelme, így nem terjedhet ki az oroszra (Maszenko 2007: 39–40). A másik fő érv az volt az önkormányzatok döntésével szemben, hogy a nyelvek státusának meghatározására nem terjed ki az önkormányzatok hatásköre, az csak törvényekkel szabályozható.

Csakhogya az a népszerű, többek között az ukrán igazságügyi tárca, nyelvészek, egyetemi tankönyvek és a sajtó által széles körben terjesztett álláspont, mely szerint a Karta a veszélyeztetett nyelveket védelmezi csupán, és nem terjedhet ki a tradicionális, anyaországgal rendelkező nemzeti kisebbségek nyelveinek védelmére, erősen sántít. Erősen kétséges ugyanis, hogy például Dánia, Csehország, Ausztria, Szlovákia, Magyarország, Románia, Szlovénia, Horvátország, Szerbia, Svájc, Finnország, Örményország stb. kormánya kivétel nélkül félreértelmezte volna a Karta szellemét, és csak az ukrán hazafiak értik, mi is a dokumentum valódi lényege (Melnik–Cserniczkó 2010: 43). A felsorolt államok ugyanis számos olyan nyelvet helyeznek a Karta védelme alá, melyek más államokban államnyelvként használatosak, tehát nem fenyegeti őket közvetlenül a kihalás réme; ám kisebbségi nyelvként az adott országban védelemre szorulnak. A körülbelül 100 millió anyanyelvi beszélővel rendelkező, több országban hivatalos nyelvként használatos német nyelvet például a Karta hatálya alá helyezi Dánia, Csehország, Szlovákia és Románia. Az sem nagyon hihető, hogy Románia, Szerbia és Horvátország politikusai ne hallottak volna arról, hogy 1991-ben létrejött egy Ukrajna nevű állam, melynek egyetlen államnyelve az ukrán, s csupán azért védelmezik az ukrán nyelvet területükön a Karta révén, mert úgy képzelik, hogy sehol sem hivatalos nyelv, és a körülbelül 46 millió anyanyelvi beszélővel rendelkező ukrán a kihalás szélén áll (Melnik–Cserniczkó 2010: 43, Cserniczkó–Ferenc 2016).

¹⁵ Юридичний висновок Міністерства юстиції щодо рішень деяких органів місцевого самоврядування (Харківської міської ради, Севастопольської міської ради і Луганської обласної ради) стосовно статусу та порядку застосування російської мови в межах міста Харькова, міста Севастополя і Луганської області від 10 травня 2006 року. <http://www.minjust.gov.ua/0/7477>

Figyelemre méltó a Karta elleni ukrán érvelésben az is, hogy a nemzeti erők közül többen arra hivatkoznak: a Karta eredetileg a kisebbségek nyelveit hivatott védeni, az ukrán ratifikációs törvényben azonban nem a „kisebbségi nyelvek” (міноритарні мови) kifejezés, hanem a „nemzeti kisebbségek nyelve” (мови національних меншин) terminus szerepel (pl. Macjuk 2009: 167–168). Az, hogy az ukrán jogrendben nem a kisebbségi nyelvekre, hanem a nemzeti kisebbségek nyelvére terjed ki a nyelvtörvény, a nemzeti kisebbségekről szóló törvény és a Karta ratifikációs törvényének hatálya, nem véletlen. Ha ugyanis összevetjük Ukrajna lakosságának nemzetiségi és anyanyelvi összetételét, azonnal kiderül, mi ennek az oka. A 2001-es népszámlálás adatai szerint Ukrajna lakosságának 77,82%-a ukrán nemzetiségű, ellenben csupán 67,53%-a ukrán anyanyelvű. Azaz ha a nemzeti kisebbségek nyelvét kell védelmezni, akkor a lakosság 22,18%-ára terjed ki a védelem, ám ha anyanyelvi alapon vizsgáljuk a kérdést, máris az összlakosság 32,47%-ának jogaira vonatkozik a Karta.¹⁶

A Kartával kapcsolatban említést érdemel továbbá, hogy ukrainai szakértők meggyőződéssel állítják: a nemzetközi dokumentum által használt terminológia és fogalmi keret nem egyeztethető össze az ukrainai jogban ismert fogalmakkal. Sokak érvelése szerint Ukrajnában jogilag nem ismert például a „regionális vagy kisebbségi nyelv”, a „regionális vagy kisebbségi nyelv használatának területe”, a „területhez nem köthető nyelv” fogalma; Ukrajna törvényeiben csak az „államnyelv” és a „nemzeti kisebbségek nyelve” fogalmakat használja. Arról megfelelnek, hogy épp a ratifikációval vált a Karta az ukrainai jogrend részévé, vagyis a Karta definíciói érvényesek Ukrajnában is.

A Karta ukrainai alkalmazását nehezíti az is, hogy máig nincs kidolgozott végrehajtási mechanizmusa. A helyi önkormányzatok számára nem készült olyan törvény vagy rendelet, amely egyértelműen meghatározza, hogy az adott közigazgatási egységen belül mely nyelvekre alkalmazhatók a Karta rendelkezései. Erre a hiányosságra az ukrán állam által készített hivatalos országjelentés alternatív társadalmi jelentésének szerzője, Vagyim Koleszniczenko parlamenti képviselő is felhívja a figyelmet.¹⁷

Az sem növeli a nemzetközi dokumentum tekintélyét, hogy a Kartát az Európa Tanács tagállamainak egy része és több EU-s tagállam sem írta alá és/vagy nem ratifikálta. Európa országai, köztük az Európai Unió tagállamai is, olyannyira eltérő nyelvi jogi szabályozásokat alkottak, hogy ma lehetetlen általánosan érvényes „európai normák”-ról, „nemzetközi standardok”-ról beszélni. Ami az egyik államban kodifikált jog, az a másikban elképzelhetetlen. Részben ezt használja ki Ukrajna is, amikor az európai normákra való hivatkozással olyan országok példáját állítja előtérbe, amelyek számára kedvező nyelvi jogi szabályozást vezettek be.

¹⁶ Figyelemre méltó, hogy az ukrainai szociolingvisztikában gyakori, hogy a *kisebbségi nyelv* (мова меншин) fogalmat „a többségi nemzettől eltérő etnikumú, vallású csoportok nyelve”-ként határozzák meg (lásd pl. Macjuk 2009: 205). Mindez azért érdekes az ukrainai nyelvpolitika szempontjából, mert ebben az értelmezésben azok, akik ukrán etnikumúak, de például orosz anyanyelvűek, azokra nem terjednek ki a kisebbségek anyanyelv-használati jogai, hiszen a definíció szerint az ő anyanyelvük nem kisebbségi nyelv, mert ők a többségi etnikum részei. A 2001-es népszámlálás adatai szerint Ukrajnában 5,54 millió ukrán etnikumúnak (az összlakosság 11,5%-ának) orosz az anyanyelve.

¹⁷ Общественный отчет по выполнению Европейской хартии о региональных языках или языках меньшинств. A dokumentum elérhető ezen a helyen: <http://www.fromua.com/politics/e62743796b72a.html>

3. A 2017-es új ukrán oktatási törvény a nemzetközi normák

A fentiek rámutatnak arra, hogy Ukrajna nem veszi komolyan a nemzetközi kötelezettségvállalásait: sem a Keretegyezményt, sem a Kartát nem alkalmazza következetesen¹⁸, illetve a nemzetközi normák, európai sztenderdek alkalmatlanok arra, hogy visszatartsák a többségi politikai elitet az asszimilációs politikától. Jó példája ennek az ország új oktatási törvénye.

2017. szeptember 5-én Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa új oktatási törvényt fogadott el.¹⁹ A törvény 7. cikkelye szabályozza az oktatás nyelvét.²⁰ A szövegből egyértelműen és világosan kiderül, hogy „Az oktatási folyamat nyelve az oktatási intézményekben az államnyelv”, és Ukrajnában mindenkinek garantált a joga az államnyelven való tanuláshoz „az oktatás minden szintjén”. A nemzeti kisebbségekhez tartozóknak joguk van ahhoz, hogy az óvodában és az 1–4. osztályokban az államnyelv mellett anyanyelvükön tanuljanak. Az is olvasható a törvény szövegében, hogy „egy vagy néhány tantárgy két vagy több nyelven is oktatható – államnyelven, angol nyelven, az Európai Unió más hivatalos nyelvein”. Az államnyelven való oktatást az állami és a kommunális (önkormányzati) oktatási intézményekben egyaránt biztosítja az állam, ám az őshonos népek és a nemzeti kisebbségek képviselői számára ez csak a kommunális intézményekben jár, az állami óvodákban, iskolákban nem. Megszünteti a törvény 7. cikkelye a nem ukrán tannyelvű oktatási intézmények önállóságát is, ugyanis az 1–4. osztályokra kiterjedő anyanyelvi oktatás joga „az államnyelv mellett az adott nemzeti kisebbség nyelvén oktató külön osztályok (csoportok) révén realizálódik, amelyek a törvényeknek megfelelően jönnek létre, és nem terjed ki az ukrán nyelven oktató osztályokra (csoportokra)”. Eszerint a magyar, román, orosz tannyelvű iskolák kétnyelvűekké válnak, ahol az alsó tagozaton párhuzamos osztályokban folyik az oktatás: az egyik osztályban ukránul, a másikban a nemzeti kisebbség nyelvén. A felső tagozaton és a középiskolai osztályokban pedig a törvény értelmében az oktatási folyamat nyelve – a fenti engedményekkel – az államnyelv.

Ha a törvény szövegéből indul ki a jogkövető ukrán állampolgár, akkor ezt azt jelenti, hogy az új oktatási törvény 7. cikkelye négy nagy csoportra osztja Ukrajna állampolgárait.

Az első csoportba a többségi nemzet képviselői tartoznak. Nekik joguk van ahhoz, hogy államnyelven tanuljanak az óvodától kezdve az iskola minden szintjét beleértve az egyetemen át a tudományos fokozat megszerzéséig. Látszólag minden állampolgárnak ugyanezt a jogot biztosítja a törvény, hiszen a 7. cikkely 1. pontja épp ezt mondja ki: az államnyelven való oktatás joga mindenki számára garantált. Csakhogy az államnyelv nem semleges valami, hanem egy konkrét nyelv. Márpedig Ukrajna államnyelve történetesen az ukrán nyelv, amely sok millió ukrán állampolgár anyanyelve (idei vonatkozóan lásd: Kontra–

¹⁸ Erről lásd például a kárpátaljai magyar közösség árnyékjelentéseit. Written Comments by Hungarian Researchers and NGOs in Transcarpathia (Ukraine) on the Fourth Periodic Report of Ukraine on the implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Elérhető: https://kmksz.com.ua/wp-content/uploads/2017/01/Framework-Convention_Transcarpathia_Ukraine_Shadow-Report-KE.pdf. Written Comments by Hungarian Researchers and NGOs in Transcarpathia (Ukraine) on the Third Periodic Report of Ukraine on the implementation of the European Charter for Regional or Minority Languages, submitted for consideration by the Council of Europe’s Committee of Experts on the Charter. Elérhető: <https://kmksz.com.ua/wp-content/uploads/2017/01/Ukraine-Charter-shadow-report-Arnyekjelentes-nyk.pdf>.

¹⁹ Закон України „Про освіту” № 2145-VIII. (2017). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/>

²⁰ A törvény nem hivatalos magyar fordítását lásd itt: http://regio.tk.mta.hu/index.php/regio/article/view/185/pdf_160

Szilágyi 2002). Ők (és csakis ők, más senki sem az országban) mindvégig anyanyelvükön tanulhatnak, még ha ezt a nyelvet szemérmesen államnyelvként nevezi is meg a törvény.

A második csoportba az őshonos népek képviselői tartoznak. Ebbe a kategóriába Ukrajnában gyakorlatilag csak a krími tatárok sorolhatók, akik hagyományos lakóterülete az a Krím félsziget, melynek területét Oroszország 2014 tavaszán annektálta. A Krím nélküli Ukrajna területén a krími tatárok csak szétszórva, kis számban élnek. Ők nem csak 4. osztályig, hanem akár az érettségiig tanulhatnak anyanyelvükön. A szakoktatásban, a felsőoktatásban már nem élhetnek ezzel a joggal, ott nekik is ukránul kell tanulniuk.

A harmadik kategóriába a nemzeti kisebbségek képviselői tartoznak (kivéve az oroszok, de erről később). Ők, mint már említettük, csupán a 4. osztály végéig tanulhatnak anyanyelvükön, tovább már mindent ukránul kell tanulniuk, kivéve saját anyanyelvüket, ami külön tantárgyként megmaradhat az iskolák órarendjében. Illetve szerepel a törvényben az a bizonyos kitétel, amit nehezen lehet értelmezni: „egy vagy néhány tantárgy két vagy több nyelven is oktatható – államnyelven, angol nyelven, az Európai Unió más hivatalos nyelvein”. Hogy ez mit jelent pontosan, nem lehet tudni, sokféle értelmezése lehet egy ilyen megfogalmazásnak. Ha a jogalkalmazó úgy akarja, akkor azt jelenti, hogy 5. osztálytól minden tantárgyat ukránul oktatnak majd a nemzeti kisebbségek számára, de egy tantárgy, a magyar mint anyanyelv oktatható magyarul, ami az Európai Unió egyik hivatalos nyelve. Ezt az értelmezést lehetett kiolvasni a törvény elfogadása utáni első nyilatkozatokból. „Nem engedhető meg, hogy egyetlen lakos vagy Ukrajnában élő bármely kisebbség is hátrányt szenvedjen az állam nyelvének ismeretének hiánya miatt, amely végzetes egyenlőtlenségekhez, az érvényesülés csorbulásához vezet” – mondta például Petro Porosenko államelnök.²¹ Azt is mondta Porosenko, hogy az ukránoknak „szent joguk, hogy tanulhassák anyanyelvüket”, s mellette nem tiltott második, harmadik vagy akár negyedik nyelvet tanulniuk, és ez szerinte megvalósulhat úgy, hogy közben nem sérülnek a nemzeti kisebbségek jogai.²²

Ha azonban úgy tartja a jogalkalmazó kedve, akkor oly módon is lehet értelmezni a törvény idézett részeit, hogy az 5. osztályban még csak egy, a 6.-ban már két, a 7.-ben már három, a 8.-ban már 5, a 9.-ben pedig mondjuk 10 tantárgyat oktatnak ukrán nyelven a magyar gyerekeknek, a többi viszont magyarul.

Lilija Hrinevics, Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériumának vezetője a törvény elfogadása után több, mint egy hónappal – nyilván az Európa Tanács parlamenti közgyűlésének Ukrajna számára kedvezőtlen határozata után, amely arra hívta fel Ukrajna figyelmét, hogy várja meg a törvény alkalmazásával a Velencei Bizottság állásfoglalását²³ – október 17-én már úgy nyilatkozott, hogy a minisztérium azt tervezi, csak fokozatosan emeli majd az államnyelven oktatott tantárgyak számát. Mégpedig úgy, hogy a középiskolai osztályokban az ukránul tanított tantárgyak aránya elérje a 60 százalékot.²⁴

²¹<https://karpathir.com/2017/10/11/porosenko-az-ukran-oktatasi-torveny-egyenlo-lehetoseget-biztosit-minden-allampolgar-szamara/>

²²<http://www.karpatinfo.net/cikk/tarsadalom/2557089-porosenko-minden-gyermeknek-beszelnie-kell-ukranul-az-orszagban>

²³<http://www.karpatalja.ma/karpatalja/nezopont/az-europa-tanacs-megvedte-a-kisebbségi-oktatási-rendszert-ukrajnaban/>; az ET Parlamenti Közgyűlésének 2189 (2017) számú határozatát lásd itt: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=24218&lang=en>

²⁴ <http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2017/10/17/polshha-ta-ukrayina-pidpishut-deklaracziyu/>

Könnyű belátni: egyáltalán nem mindegy, melyik értelmezést választja a kárpátaljai magyarok számára az ukrán oktatási minisztérium. Az egyik esetben 5. osztálytól kezdve már csak a magyar nyelv tantárgy oktatható magyarul, minden más (az idegen nyelv órák kivételével) csak államnyelven. A másik lehetőség szerint azonban akár az is elképzelhető, hogy 9. osztály végéig a tárgyak többségének oktatása még megmarad magyar nyelven, és csak a középiskolai szinten, a 10–12. osztályban kerülnek többségbe az ukránul oktatott tárgyak. S bár egyértelmű, hogy a kárpátaljai magyar közösség számára ez utóbbi elképzelés is jelentős visszalépést jelentene a jelenlegi helyzethez képest, a lényeg itt az, hogy a jogalkotó nagy valószínűséggel szándékosan fogalmazott ilyen bizonytalan, sok értelmezési lehetőséget nyitva hagyó módon. A cél az volt, hogy tesztelje: mi az, amit még elfogadhatónak értékel a nemzetközi közvélemény.

Korábban azt említettük, hogy négy kategóriába sorolja a törvény 7. cikkelye az ország állampolgárait, de eddig csak három csoportról esett szó. A negyedik csoportba az Ukrajnában élő orosz anyanyelvűek tartoznak. Számukra ugyanis a törvény 7. cikkelye csak egyetlen értelmezési lehetőséget kínál: az 5. osztálytól teljesen át kell állni az ukrán nyelven folyó oktatásra, s emellett tantárgyként tanulhatják az orosz mint anyanyelvet. Nekik nincs esélyük arra, mint az ukrainai magyaroknak vagy románoknak, hogy néhány tantárgyat az anyanyelvük mellett továbbra is oroszul tanuljanak, hisz ez a lehetőség csak az Európai Unió hivatalos nyelveire terjed ki, az orosz pedig nem hivatalos nyelv az EU-ban.

A Velencei Bizottság állásfoglalása 2017 decemberében várható. 2017. november 7-én kíváncsian várja Ukrajna, mire jut ezzel a törvénnyel a Velencei Bizottság. A fő kérdés az, hogy vajon megengedheti-e magának egy nemzetközi intézmény, hogy rábólintson egy olyan törvényre, amely minden kétséget kizáróan homályosan fogalmaz, s ezzel utat nyit a manipulációknak, illetve négy, egymástól jelentősen eltérő kasztba sorolja nyelvi alapon Ukrajna állampolgárait.

A Velencei Bizottság állásfoglalásának kialakítását nem könnyíti meg, hogy az ukrán oktatási törvény 7. cikkelye összhangban van azzal, amit a Karta 8., azaz oktatási cikkelye kapcsán a második, 2003-as ratifikációs törvényében Kijev vállalt (lásd fentebb a Karta 1999-es és 2003-as ratifikációs törvényében vállalt kötelezettségeket összevető táblázatot).

Nehezen összeegyeztethető viszont az új oktatási törvény 7. cikkelye Ukrajna alkotmányával és a nemzetközi egyezmények szellemével.

Ukrajna Alkotmánya 53. cikkelyének ötödik része a következőket rögzíti: „A nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgárok számára a törvénynek megfelelően *garantálják azt a jogot, hogy anyanyelvükön tanuljanak vagy tanulják anyanyelvüket az állami és a kommunális oktatási intézményekben* vagy a nemzeti kulturális társaságok közreműködésével.”²⁵

Ukrajna Alkotmánybírósága 1999. december 14-én értelmezte az Alkotmánynak többek között az oktatásra vonatkozó részeit is.²⁶ A nagyon hosszú című alkotmánybíróági határozat 2. pontja egyértelműen leszögezi:

„Ukrajna Alkotmányának 10. cikkelye és a nyelvek használatát – többek között az oktatási folyamatban – szabályozó Ukrajna törvényei alapján az oktatás nyelve az állami és kommunális iskola előtti, általános középiskolai, szakmai-műszaki és felsőfokú intézményekben Ukrajnában az ukrán nyelv. Az állami és a kommunális oktatási intézményekben, Ukrajna

²⁵ A dőlt betűs részek a szerző kiemelésai.

²⁶ <http://www.ccu.gov.ua/docs/406>

Alkotmányának, különösen az 53. cikkely ötödik részének és Ukrajna törvényeinek megfelelően, az államnyelv mellett *az oktatási folyamatban használhatók és tanulhatók a nemzeti kisebbségek nyelvei.*"

Az alkotmány és az alkotmánybíróság állásfoglalása értelmében Ukrajna állampolgárainak tehát joguk van „anyanyelvükön tanulni vagy tanulni anyanyelvüket” az állami és a kommunális oktatási intézményekben. A nemzeti kisebbségekről szóló törvény²⁷ az Alkotmányhoz hasonlóan fogalmaz a kisebbségek oktatásáról: „Az állam minden nemzetiségi kisebbség számára *garantálja (...) az anyanyelvi oktatást vagy az anyanyelv tanulását* az állami oktatási intézményekben, illetve a nemzetiségi kulturális szövetségeken keresztül” (6. cikkely). Ugyanezt ismétli meg Ukrajna törvénye „A gyermekkor védelméről” 19. cikkelyének 3. bekezdése.²⁸ Mindez az Ukrajna függetlenné válása óta kialakult gyakorlat szerint azt jelenti, hogy azok a magyar nemzetiségű ukrán állampolgárok, akik Kárpátalja azon részein élnek, ahol működnek magyar tannyelvű iskolák, választhattak, hogy VAGY:

a) olyan iskolába járatják csemetéiket, ahol a gyerekek anyanyelvükön tanulhatnak; VAGY

b) olyan iskolát választanak gyermekeiknek, ahol azok tanulhatják anyanyelvüket; ESETLEG

c) egyik felkínált lehetőséggel sem élnek, és olyan iskolába küldik tanulni a kicsiket, ahol a gyermekek anyanyelve egyáltalán nincs jelen az oktatási folyamatban.

Az Alkotmány 53. cikkelyében és az idézett törvényekben egyaránt szereplő *vagy* kötőszót tehát az ukrainai joggyakorlat alapján úgy értelmezhetjük, hogy az állam garantálja mind az anyanyelven való tanulás, mind pedig az anyanyelv tantárgyként való tanulásának jogát. A működő gyakorlat szerint tehát a jogszabályokban szereplő *vagy* kötőszó azt jelenti: az állampolgárok választhatnak, hogy – céljaik, igényeik, lehetőségeik szerint – melyik opcióval szeretnének élni.

Ezt a jogértelmezést alkalmazta az 1989-ben elfogadott és 2012-ig hatályos nyelvtörvény 25. cikkelye is:

„Az Ukrán SZSZK állampolgárainak elidegeníthetetlen joga, hogy a gyermekek oktatásának nyelvét szabadon válasszák meg.

Az Ukrán SZSZK minden gyermek számára garantálja az anyanyelven való nevelés és tanulás jogát. Ezt a jogot olyan iskola előtti nevelési intézmények és iskolák létrehozásával garantálják, amelyekben a nevelés és az oktatás ukrán nyelven vagy más nemzeti nyelveken folyik.”²⁹

Szintén ugyanezt a jogértelmezést támogatja a 2012-ben elfogadott és 2017 nyarán továbbra is hatályos Ukrajna törvénye az állami nyelvpolitika alapjairól.³⁰ A nyelvtörvényként emlegetett jogszabály 20. cikkelye szól az oktatás nyelvéről. Eszerint az oktatás nyelvének szabad megválasztása az állampolgárok elidegeníthetetlen joga az államnyelv kötelező, oly mértékű elsajátítása mellett, amely elegendő az ukrán társadalomba való integrációhoz. A

²⁷ Закон України «Про національні меншини в Україні» № 2494-XII (1992). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2494-12>.

²⁸ Закон України «Про охорону дитинства» № 2402-III (2001). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>

²⁹ Закон України «Про мови в Українській РСР» № 8312-XI (1989) <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/8312-11>. A törvény 1989 és 2012 között volt hatályban. 2012-ben új nyelvtörvényt fogadtak el Ukrajnában.

³⁰ Закон України “Про засади державної мовної політики” № 5029-VI (2012) <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>

törvény értelmében Ukrajna állampolgárai számára szavatolt az állam- és a regionális vagy kisebbségi nyelvű oktatás az oktatás minden szintjén, az óvodától az egyetemig (Tóth–Cserniczkó 2013, 2014, Beregszászi–Cserniczkó–Ferenc 2014).

Az új oktatási törvény 7. cikkelye azonban úgy értelmezi az alkotmányban és a nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény 14. cikk 2. pontjában szereplő³¹ vagy kötőszót, hogy a választás joga az államé: a hatalom dönt arról, hogy melyik opciót kínálja állampolgárai felé. Kijev értelmezése szerint tehát nem az állampolgár, hanem a kormányzat dönthet arról, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgárok nyelve tannyelvként is jelen van az oktatási folyamatban, vagy csak tantárgyként jelenik meg.

Mindez azt jelenti, hogy amikor Ukrajnában elkezdik alkalmazni az új oktatási törvényt, akkor annak 7. cikkelye értelmében azok a szülők, akiknek gyermeke befejezi a 4. osztályt, már nem fognak rendelkezni a választás jogával: helyettük az állam dönt az oktatás nyelvéről. Számukra tehát Ukrajna Alkotmánya 53. cikkelyének ötödik része az alábbi, korlátozott formában lesz érvényes (miközben a többségi nemzethez tartozókra továbbra is teljes egészében érvényes marad):

„A nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgárok számára a törvénynek megfelelően garantálják azt a jogot, hogy ~~anyanyelvükön tanuljanak vagy~~ tanulják anyanyelvüket ~~az állami~~ és a kommunális oktatási intézményekben vagy a nemzeti kulturális társaságok közreműködésével.”

A törvény 7. cikkelye ugyanis csupán a kommunális (önkormányzati) oktatási intézményekben engedélyezi a kisebbségi nyelveken folyó oktatást, az állami iskolákban nem, és azt is csupán a 4. osztály végéig. Ez azonban egyértelműen az állampolgári jogok szűkítése. Ami Ukrajnában szintén alkotmányellenes.

Az ország alkotmányának 22. cikkelye egyértelműen fogalmaz ezzel kapcsolatosan:

„Az alkotmányban rögzített emberi és állampolgári jogok és szabadságjogok nincsenek kimerítve. Az alkotmányos jogok és szabadságjogok *garantáltak és nem eltörölhetők. Új törvények elfogadásakor vagy a hatályos törvények módosítása során nem szabad szűkíteni a meglévő jogok és szabadságjogok tartalmát és hatályát.*”

Az ukrainai oktatási szabályozás hiányosságaira a nemzetközi szervezetek már korábban is figyelmeztették Kijevet.

A nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény ukrainai alkalmazásáról 2012-ben készített ukrainai országjelentéshez kapcsolódóan az Európa Tanács már a 2017-ig hatályos oktatási törvény miatt is kritizálta Kijevet, mert az nem biztosítja az anyanyelvi oktatást sok olyan községben, ahol erre lehetőség lenne, és csökkentette a kisebbségi nyelven oktatott órák számát.³² Az új jogszabály azonban egyértelműen tovább szűkíti a kisebbségi nyelveken oktatott órák számát, hiszen a 7. cikkely maximum azt engedélyezi, hogy „egy vagy néhány tantárgy” oktatható az államnyelvtől eltérő nyelven.

³¹ Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről, 14. cikk 2. rész: „Nemzeti kisebbségek által hagyományosan és jelentős számban lakott területeken, megfelelő igény esetén, a Felek törekednek – lehetőségeik szerint és oktatási rendszerük keretein belül – annak biztosítására, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek megfelelő lehetőségük legyen *kisebbségi nyelvüket megtanulni vagy ezen a nyelven tanulni.*”

³² Lásd a 31–32. oldalt, itt is a 125. és 128. bekezdést. <https://rm.coe.int/168008c6c0>. A Karta ukrainai alkalmazása kapcsán kiadott ET jelentés és beszámoló is hasonlóan érvel. Lásd a 141. oldalon 1303–1305. bekezdést itt: <https://rm.coe.int/16806dc600>

Az új oktatási törvény azért sem felel meg a nemzetközi normáknak, mert homályosan fogalmaz, és teret enged az önkényes jogértelmezésnek. A törvény szövegéből nem derül ki például, hogyan kell értelmezni „az államnyelv mellett” kitételt. Mint ahogyan arra sem ad választ a jogszabály, mit jelent az „egy vagy néhány nyelv” megfogalmazás. Ezt például úgy is lehet értelmezni, hogy mindent ukránul oktatnak, kivéve az idegen nyelv tantárgyat és a nemzeti kisebbségek anyanyelvét (hiszen ez így együtt tökéletesen megfelel a törvényben szereplő „egy vagy néhány tantárgy” megfogalmazásnak).

Az imént idézett ET dokumentum az előző oktatási törvényt is kritizálta a nem explicit megfogalmazásokért, például mert nem derült ki a törvény szövegéből, hány kérelemre van szükség egy kisebbségi nyelven oktató óvodai csoport, osztály vagy iskola megnyitásához.³³

2014 januárjában az ET a Karta ukrainai alkalmazásáról készített jelentésében és ajánlásaiban leszögezi, hogy ha az országban van igény a kisebbségek körében az anyanyelvi oktatásra, akkor az állam nem választhatja kizárólag az államnyelven folyó oktatást. Az ajánlások között szerepel az is, hogy az állam „biztosítsa a kisebbségi nyelvek beszélőinek a saját nyelvükön való oktatáshoz való jogot, miközben megőrzi a már elért eredményeket”.³⁴

Az Európa Tanács „A nemzeti kisebbségek helyzete és jogai Európában” címmel, 1985. (2014) számmal elfogadott határozatában (10.4.3. pont) a Parlamenti Közgyűlés felszólítja az Európa Tanács tagállamait, hogy *„tegyék meg a szükséges lépéseket az anyanyelven való oktatás folytonosságának biztosítására a középfokú oktatásban (a szakképzést is beleértve) és a felsőoktatásban”*.³⁵ Ukrajna is tagja az ET-nek.

A 2145 (2017) számmal „A demokratikus intézmények működése Ukrajnában” címmel az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése által elfogadott határozat 13. pontja hangsúlyozza: *„A Közgyűlés aggodalmát fejezi ki amiatt, hogy egyes törvénytervezetek célja a nemzeti kisebbségek jelenlegi jogainak szűkítése. Rendkívül fontos, hogy a módosított jogszabályok értelmében a nemzeti kisebbségek megőrizhessék az Alkotmányban és az ország összes nemzetközi kötelezettségvállalásában biztosított kisebbségi nyelvhasználati jogait. Hangsúlyozzuk a kisebbségi nyelvekre vonatkozó inkluzív politika folytatását az ország stabilitása érdekében.”*³⁶

4. Ukrajna és a kétoldalú államközi egyezmények

A nemzetközi és nemzeti kötelezettségek után vizsgáljuk meg, milyen hatással van az ukrainai nyelvpolitikára a szomszédságpolitikai kényszer.

Mivel Ukrajna 27 közigazgatási egysége közül 19 valamely más állammal is határos, az 1991-ben függetlenné vált állam számára az elsőrendű feladatok közé tartozott a jó-szomszédi kapcsolatok kiépítése. Ezért az 1990-es évek első felében az új ukrán államnak más államokkal, elsősorban a szomszédokkal, a FÁK országaival és a kelet-közép-európai régió több államával megkötött alapszerződéseiben – melyek sorában az 1991-ben megkötött ukrán–magyar alapszerződés és kisebbségvédelmi nyilatkozat volt az első – jelen van

³³ Lásd a 8. oldalon a 22., a 31. oldalon a 124. és a 32. oldalon a 127. bekezdést. <https://rm.coe.int/168008c6c0>. Ugyanezt a kritikát a 2012-es nyelvtörvénynek az oktatás nyelvét szabályozó 20. cikke kapcsán is felvetették elemzők (Tóth–Csernicskó 2013: 69–79, 2014: 67–75). Az ET a Karta ukrainai országjelentése kapcsán szintén bírálta ezért Kijevet: lásd a 20. oldalt itt: <https://rm.coe.int/16806dc600>.

³⁴ Lásd a 19. oldalon a 107. bekezdést itt: <https://rm.coe.int/16806dc600>

³⁵ [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz/docs/1926_rez_1985_\(2014\).htm](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz/docs/1926_rez_1985_(2014).htm)

³⁶ <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=23453&lang=en>

a kisebbségek jogainak védelme. Anélkül azonban, hogy kisebbiteni szándékoznánk ezeknek a kétoldalú szerződéseknek a jelentőségét, meg kell jegyeznünk, hogy az akkorra a belső ukrajnai jogszabályokban már kodifikált kisebbségvédelmi jogokat lényegében nem gyarapították (Tóth 2002, 2005). Egyetlen kivételt az 1997 júniusában Romániával *A jószomszédi viszonyról és együttműködésről megkötött szerződés*³⁷ képez, mert a kisebbségvédelem területén kötelezően alkalmazandó okmányok sorába felveszi az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1201. sz. Ajánlását. Igaz, a kisebbségek kollektív jogainak és területi önkormányzati jogosultságának kivételével.

A Független Államok Közössége (FÁK) keretében 1994 októberében megkötött *A Nemzeti Kisebbségekhez Tartozó Személyek védelméről szóló egyezménynek*³⁸ regionális jellege ellenére jelentős szerepe lehetne a kétoldalú kapcsolatok szintjén, hiszen számos volt szovjet tagállammal megkötött alapszerződés (például Kazahsztán, Örményország) hivatkozik rá. Ebben az esetben viszont az a furcsa helyzet állt elő, miszerint bár Ukrajna aláírta a nevezett megállapodást, a mai napig nem ratifikálta azt, többek között arra való hivatkozással, hogy nem eldöntött a kérdés: csatlakozott-e Ukrajna a Független Államok Közösségéhez, vagy sem.

A valós helyzet az, hogy ezek a kétoldalú megállapodások még annyi védelmet sem nyújtanak az ukrajnai nyelvi kisebbségek számára, mint a nemzetközi egyezmények, amelyeknél legalább a nemzetközi szervezetek (például az Európa Tanács vagy EBESZ) – egyébként semmire se kötelező – határozatainak lehet némi visszatartó hatása. Ezt egyetlen konkrét példával illusztrálom a magyar–ukrán alapszerződés kapcsán, ismét visszakanyarodva az új ukrán oktatási törvényhez.

A törvény elfogadása után a magyar diplomácia tiltakozott a kárpátaljai magyar közösség jogait szűkítő törvény ellen. A tiltakozás egyik fő hivatkozási alapja az volt, hogy az ukrán–magyar alapszerződésben Ukrajna kétoldalú megállapodásban garantálta az anyanyelven folyó oktatás jogát a magyar nemzeti kisebbség számára.³⁹ Azonban a magyar–ukrán diplomáciai kapcsolatok legfontosabb dokumentumának nevezhető alapszerződés magyar és ukrán nyelvű szövege – bár a hivatalos formula szerint: „Mindkét szöveg egyaránt hiteles” – éppen az oktatás nyelvére vonatkozó kitételben eltér egymástól (Fedinec–Cserniczkó 2017).

Az alapszerződéshez tartozó nyilatkozat a kisebbségek jogainak biztosításáról magyar nyelven kimondja: a felek egyetértenek abban, hogy biztosítják annak lehetőségét, hogy „a nemzeti kisebbségek tanulják anyanyelvüket és anyanyelvükön tanuljanak”.⁴⁰ Ukrán nyelven viszont az „és” helyett a „vagy” kötőszó szerepel,⁴¹ amely egészen más értelmezést tesz lehetővé. Ez tehát két egymásnak ellentmondó szöveg, amely nemzetközi dokumentumban nem lehetséges, ha pedig mégis előfordul, azt orvosolni kell. Ennek módja pedig a nemzetközi

³⁷ Договір про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією *Відомості Верховної Ради України* 1997/40: 262.

³⁸ Конвенція СНД про забезпечення прав осіб, що належать до національних меншин (1994 р.) *Права людини в Україні*. Вип. 21. Київ, 1998. 408–412.

³⁹ Lásd az ezzel kapcsolatos nyilatkozatokat (a törvény előírása előtt és után) a Külgazdasági és Külügyminisztérium honlapján. <http://www.kormany.hu/hu/kulgaszdasagi-es-kulugyminiszterium>

⁴⁰ Szerződés a jószomszedság és az együttműködés alapjairól a Magyar Köztársaság és Ukrajna között. Nyilatkozat a Magyar Köztársaság és az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén, 10. pont. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99500045.TV

⁴¹ Договір про основи добросусідства та співробітництва між Україною і Угорською Республікою. http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/348_004

szerződések megkötésének szabályait rendező 1969-es bécsi egyezmény értelmében az, hogy a felek megegyeznek az eltérő szövegrészek egymással kibékíthető értelmezésében, ha pedig ez nem lehetséges – adott esetben egyik vagy másik félnek le kellene mondani álláspontjáról –, akkor nemzetközi bíróság dönthet a kérdésben. Amíg a szövegek uniformizálása nem történik meg, addig a budapesti és a kijevei kormány egyaránt a saját perspektívájának megfelelően értelmezheti azt (Fedinec–Cserniczkó 2017).⁴²

5. Összefoglalás

Kymlicka (2015: 4–5) a nemzetközi kisebbségi sztenderdek kapcsán megfogalmaz négy, a nyugat-európai demokráciák és a nemzetközi szervezetek körében az 1990-es években a poszt-szocialista államokra vonatkozóan kialakult előfeltevést: (1) a nyugati demokráciákban léteznek bizonyos közös normák vagy modellek; (2) ezek a nyugati országokban jól működnek; (3) ezek alkalmazhatók Kelet- és Közép-Európára, és ott is jól működnek majd, ha elfogadják őket; (4) a nemzetközi közösségnek szerepe van e normák előmozdításában és bevezetésében. Hangsúlyozza azonban, hogy ezek mindegyike erősen vitatható, már csak azért is, mert maguk a nyugati államok sem egységesek saját kisebbségeik helyzetének kezelésében, és arról is vita folyik, vannak-e egyáltalán kodifikált nemzetközi normák e területen.

Kymlicka megállapítására rimelnek Pavlenko (2011: 44) szavai, aki azt írja: „A kezdeti nyugati próbálkozások, hogy megtanítsák az újonnan feltörekvő országoknak, hogy a »jó liberális demokráciák« miként döntenek a nyelvpolitikai dilemmákban, gyorsan ahhoz a felismeréshez vezettek, hogy a Nyugat nagyon messze van az etnolingvisztikai kérdések »megoldásától«, és hogy valójában nincs a nyelvi jogoknak normatív elmélete” (lásd még Patten–Kymlicka 2003: 2–4, Ozolins 2003; de Varennes 1995–1996, 1996, 1998; a nyelvi jogok történetéről és megjelenéséről a világban lásd Duchêne 2008; Spolsky 2009).

Azzal, hogy a nemzetközi kisebbségvédelmi dokumentumok homályosan és kétértelműen fogalmazzanak, hogy gyakran értelmezhetetlen feltételeket támasztanak a kisebbségi nyelvek használatát illetően, hozzájárulnak ahhoz, hogy éppen ezekre az egyezményekre hivatkozva lehessen megtagadni bizonyos nyelvi jogok alkalmazását vagy épp szűkíteni a már meglévő jogokat (Skutnabb-Kangas 1990, 1997, 1998a, 1998b, de Varennes 1998 stb.). A konkrét ukrajnai példa alapján úgy tűnik tehát, hogy a nemzetközi jog nem szab gátat az asszimilációs nyelvpolitikának. Megfordítva: asszimilációs nyelvpolitika akár a nemzetközi normákkal teljes összhangban is folytatható, ugyanis egyetlen nemzetközi jogi dokumentum sem tiltja explicit, egyértelmű és határozott formában a beolvasztó célú nyelv és oktatáspolitikát. Persze az is tény: egyetlen nemzetközi jogi dokumentum sem írja elő vagy engedélyezi nyíltan az államoknak, kormányoknak, hogy asszimilációs nyelvpolitikát folytassanak. Viszont azt sem tiltja senki és semmi, hogy egy állam vagy kormányzat pluralista nyelvpolitikát folytasson: pluralista nyelvpolitika is folytatható a nemzetközi normákkal összhangban, ha megvan hozzá a politikai szándék.

Bartha Csilla összegzése (1999: 201) Ukrajnára is érvényes: „A többségi társadalom minden tagja számára teljesen természetes, hogy saját nyelvén forduljon a tanárhoz az iskolában, hogy ezen intézze ügyeit az adóhivatalban vagy ezen magyarázza el az orvosnak panaszait. Anyanyelvén nézheti a híradót és minden mást is a televízióban, egy politikai

⁴² Tóth Loretta: Újabb csapás a magyarokra? *Magyar Idők*, 2017. szeptember 30. <http://magyaridok.hu/kulfold/ujabb-csapas-magyarokra-2279821/>

gyűlésen ezen a nyelven tehet fel kérdéseket. A kisebbségek tagjai számára a világ számos országában e természetes kommunikációs forma jogi lehetősége mégsem adatik meg”.

Hiába értünk egyet Skutnabb-Kangas-szal (1997: 9) abban, hogy „A különböző nyelveket nem valamely nyelvi jellemzőjük miatt, hanem beszélőik hatalmi viszonyai alapján illetnek meg különböző politikai jogok. Vagyis a világ minden nyelvét, a jelnyelveket is beleértve, azonos jogok és elismerés illetné meg”. A nemzetközi jog a 21. század elején messze jár attól, hogy ezt kötelező érvénnyel kodifikálja.

Irodalom

- Alekszejev, Vlagyimir (Алексеев Владимир) 2008. *Бегом от Европы? Кто и как противодействует в Украине реализации Европейской хартии региональных языков или языков меньшинств*. Харков: „Факт”.
- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István – Ferenc Viktória 2014. *Nyelvi jogaink és lehetőségeink. Útmutató és tájékoztató a nyelvtörvény gyakorlati alkalmazásához kárpátaljai magyaroknak*. Budapest: Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.
- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István 2007. A Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája – ukrainai módra. *Kisebbségkutatás 2*: 251–261.
- Besters-Dilger, Juliane (Бестерс-Дільгер Юліане) 2011. Нація та мова після 1991 р. – українська та російська в мовному конфлікті. In: Андреас Каппелер ред. *Україна. Процеси націотворення*. Київ: Видавництво „К.І.С.” 352–364.
- Besters-Dilger, Juliane (Бестерс-Дільгер Ю.) szerk. 2008. *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”.
- Besters-Dilger, Juliane szerk. 2009. *Language policy and language situation in Ukraine: Analysis and recommendations*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Bilaniuk, Laada 2010. Language in the balance: the politics of non-accommodation on bilingual Ukrainian–Russian television shows. *International Journal of the Sociology of Language* 210: 105–133.
- Bowring, Bill 2014. The Russian Language in Ukraine: Complicit in Genocide, or Victim of State-building? In: Lara Ryazanova-Clarce ed. *The Russian Language Outside the Nation*. Edingurgh: Edingurgh University Press. 56–78.
- Bowring, Bill – Antonovych, Miroslava 2008. Ukraine’s long and winding road to the European Charter for Regional and Minority Languages. In: Robert Dunbar and Gwynedd Parry eds. *The European Charter for Regional and Minority Languages: Legal Challenges and Opportunities*, 157–182. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Brubaker, Rogers 1996. *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brubaker, Rogers 2006. *Nacionalizmus új keretek között*. Budapest: L’Harmattan–Atelier.
- But, Valentin (Бут Валентин) 2017. Непростий шлях повернення додому. *Портал мовної політики* 10.02.2017. <http://language-policy.info/2017/02/непростyj-shlyah-povernennya-dodomu/>
- Chernenko, Hanna (Черненко Ганна) 2011. Прогнозування мовного конфлікту як соціолінгвістичне завдання (на прикладі мовної ситуації в Україні). *Мовознавство 2*: 47–56.
- Cserniczkó István 2016. *Nyelvpolitika a háborús Ukrajnában*. Ungvár: Autdor-Shark.
- Cserniczkó István – Ferenc Viktória 2016. Transitions in the language policy of Ukraine (1989–2014). In: Sloboda, Marian, Petteri Laihonon and Anastassia Zabrodskaja eds. *Sociolinguistic Transition in Former Eastern Bloc Countries: Two Decades after the Regime Change*. Frankfurt am Main: Peter Lang. 349–377.
- Duchêne, Alexandre 2008. *Ideologies across nations: The construction of linguistic minorities at the United Nations*. Berlin/New York: Mouton De Gruyter.
- Fedinec Csilla – Cserniczkó István 2017. A 2017-es ukrainai oktatási kerettörvény: a szöveg keletkezéstörténete és tartalma. *Regio 25/3*: 278–300.
- Fedinec Csilla – Halász Iván – Tóth Mihály 2016. *A független Ukrajna. Államépítés, alkotmányozás és elsüllyesztett kincsek*. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Kalligram.

- Goodman, Bridget 2009. The Ecology of Language in Ukraine. *Working Papers in Educational Linguistics* 24/2: 19–39.
- Kontra Miklós – Szilágyi N. Sándor 2002. A kisebbségeknek van anyanyelvük, de a többségnek nincs? In: Kontra Miklós – Hattyár Helga szerk. *Magyarok és nyelvtörvények*. Budapest: Teleki László Alapítvány. 3–10
- Korostelina, Karina V. 2013. Mapping national identity narratives in Ukraine. *Nationalities Papers* 41(2): 293–315.
- Kreszina, Irina – Gorbatenko, Volodimir (Кресіна Ірина – Горбатенко Володимир) 2008. Основні напрями правового регулювання мовної політики. In: Majboroda, Oleksandr és mtsai szerk. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. 335–342.
- Kreszina, Irina – Javir, Vira (Кресіна Ірина – Явір Віра) 2008. Проблеми імплементації норм міжнародного права у національне законодавство про мови. In: Oleksandr Maiboroda et al eds. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. 190–204.
- Kulyk, Volodymyr 2006. Constructing common sense: Language and ethnicity in Ukrainian public discourse. *Ethnic and Racial Studies* 29(2): 281–314.
- Kulyk, Volodymyr 2014. What is Russian in Ukraine? Popular Beliefs Regarding the Social Roles of the Language. In: Lara Ryazanova-Clarce ed. *The Russian Language Outside the Nation*. Edingurgh: Edingurgh University Press. 117–140.
- Kymlicka, Will 2015. Multiculturalism and Minority Rights: West and East. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe* 14/4: 4–25.
- Lozyn's'kyi, Roman (Лозинський Роман) 2008. *Мовна ситуація в Україні*. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка.
- Macjuk, Galina (Мацюк Галина) 2009. *Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики*. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка.
- Majboroda, Oleksandr – Mykola Sulha – Volodimir Gorbatenko – Boris Azhnuik – Larysa Nagorna – Jurij Sharoval – Viktor Kotyugorenko – May Panchuk – Vitalij Perevezij (Майборода Олександр, Шульга Микола, Горбатенко Володимир, Ажнюк Борис, Нагорна Лариса, Шаповал Юрій, Котигоренко Віктор, Панчук Май, Перевезій Віталій) et al eds. 2008. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.
- Maszenko, Larisza (Масенко Лариса) 2007. *(У)мовна (У)країна*. Київ: Темпора.
- Melnyik, Svitlana – Csernicskó István 2010. *Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації*. Ужгород: ПоліПрінт.
- Ozolins, Uldis 2003. The impact of European accession upon language policy in the Baltic states. *Language Policy* 2: 217–238.
- Patten, Alan – Kymlicka, Will 2003. Language rights and political theory: Context, issues, and approaches. In W. Kymlicka – A. Patten eds. *Language rights and political theory*. Oxford: Oxford University Press. 1–51.
- Pavlenko, Aneta 2011. Language rights versus speakers' rights: on the applicability of Western language rights approaches in Eastern European contexts. *Language Policy* 10: 37–58.
- Rjabcsuk, Mikola 2015. *A két Ukrajna*. Budapest: Örökség Kultúrpolitikai Intézet.
- Semsucsenko, Jurij – Gorbatenko, Volodimir (Шемшученко Юрій – Горбатенко Володимир) 2008. Законодавство про мови в Україні: хронологічний моніторинг, класифікація, понятійна основа. In: Majboroda, O. és mtsai szerk. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. 157–173.
- Sevcsuk, Hanna – Tracs, Nadiya (Шевчук Ганна – Трач Надія) 2009. Мовна політика після помаранчевої революції. *Марістеріум* 37: 97–104.
- Shumlianskiy, Stanislav 2010. Conflicting abstractions: language groups in language politics in Ukraine. *International Journal of the Sociology of Language* 201: 135–161.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1990. *Language, Literacy and Minorities*. London: A Minorities Rights Group Report.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1998a. *Linguistic Genocide in Education, or Worldwide Diversity and Human Rights?* Mahwah, New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associates.

- Skutnabb-Kangas, Tove 1998b. Nyelvi sokféleség, emberi jogok és a „szabad” piac. *Fundamentum: az emberi jogok folyóirata* II/1–2: 7–25.
- Spolsky, Bernard 2009. *Language Management*. New York: Cambridge University Press.
- Stepanenko, Viktor 2003. Identities and Language Politics in Ukraine: The Challenges of Nation-State Building. In: Farimah Daftary – François Grin eds. *Nation-Building Ethnicity and Language Politics in transition countries*. Budapest: Local Government and Public Service Reform Initiative – Open Society Institute. 109–135.
- Taranenko, Oleksandr 2007. Ukrainian and Russian in contact: attraction and estrangement. *International Journal of the Sociology of Language* 183: 119–140.
- Tóth Mihály (Товт М.) 2002. *Міжнародно-правовий захист національних меншин (тенденції сучасного розвитку)*. Ужгород: Інформаційно-видавниче агентство „ІВА”.
- Tóth Mihály 2005. *Nemzeti kisebbségek nemzetközi és ukrajnai jogvédelme*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
- Tóth Mihály – Cserniczkó István 2009. Az ukrajnai kisebbségi jogalkotás fejlődése és két részterülete: a névhasználat és a politikai képviselet. *Regio* 2: 69–107.
- Tóth Mihály – Cserniczkó István 2013. *Научно-практический комментарий Закона Украины об основах государственной языковой политики (с приложениями)*. Киев: ВОО Правозащитное общественное движение «Русскоязычная Украина».
- Tóth Mihály – Cserniczkó István 2014. *Tudományos-gyakorlati kommentár Ukrajnának az állami nyelvpolitika alapjairól szóló törvényéhez*. Intermix Kiadó: Ungvár–Budapest.
- Tóth Mihály – Cserniczkó István 2017. Нові засади мовного регулювання в Україні у дзеркалі конституційно-правового аналізу національного законодавства та міжнародних зобов’язань України. In: Márku Anita és Tóth Enikő szerk. *Többynyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból III*. Ungvár: RIK-U. 84–99.
- Ulasjuk, Iryna 2012. The Ukrainian Language: what does the future hold? (A Legal Perspective). In: Antoni Milian-Massana ed. *Language Law and Legal Challenges in Medium-Sized Language Communities. A Comparative Perspective*. Barcelona: Institut d’Estudis Autonòmics. 25–51.
- Varennes de, Ferdinand 1996. *Language, minorities and human rights*. The Hague: Kluwer Law.
- Varennes de, Fernand 1995–1996. The protection of linguistic minorities in Europe and human rights: Possible solutions to ethnic conflicts? *Columbia Journal of European Law*: 107–143.
- Varennes de, Fernand 1998. Kisebbségi jogok a nemzetközi jogban. *Fundamentum: az emberi jogok folyóirata* II/1–2: 26–39.
- Zaremba, Oleksandr – Rimarenko, Szerhij (Заремба Олександр – Римаренко Сергій) 2008. Роль зовнішніх чинників у політизації мовних проблем. In: Majboroda, O. és mtsai szerk. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 258–280.

**NYELVHASZNÁLAT,
DIALEKTOLÓGIA,
NYELVOKTATÁS**

Milyen helyzetben vannak a magyar nyelvhasználók?

A tanulmány a magyar nyelvet az őt használó emberek felől közelíti meg. A magyar nyelvközösség(ek) veszélyeztetettsége és annak megítélése, a lingvizmus kérdése, a nyelvre ható társadalmi tényezők, a nyelvi rétegződés, a nyelvvalakító törekvések, az iskola és a nyelvi nevelés, az oktatáspolitikai stb. témák kérdésköreinek összefoglalása tárul elénk.

Kulcsszavak: magyar nyelvközösség, nyelvhasználat, nyelvvalakító törekvések, nyelvi rétegződés

The study shows the Hungarian language from the point of view of the people who use it. The topics include vulnerability of the Hungarian language communities and its perception, the question of lingvism, the social factors affecting the language, the linguistic stratification, school and language education, educational policy, etc.

Keywords: Hungarian language community, language use, language-setting aspirations, linguistic stratification

Ebben a tanulmányban sokkal kevésbé lesz szó a magyar nyelvről, mint a magyar nyelvet használó emberekről. Ennek az az oka, hogy magyar nyelvnek azt tekintem, amin a magyar emberek egymással beszélgetnek – minden magyar ember, tehát a Budapesten fölnőtt „igényes, színpadi beszédű” színésztől a Kórógyon (ez az Árpád-kori falu a Dráván túl, Horvátországban van) szórványban élő, vegyes házasságban fölnövő kisiskolásig. Magyar nyelv az, amin a magyarok egymással beszélnek – minden magyar, függetlenül attól, hogy férfi-e vagy nő, fiatal vagy idős, iskolázott vagy analfabéta, városi vagy falusi, magyarországi, szomszédos országbeli, vagy a Kárpát-medencén kívülre vándorolt magyar. Ha megértik egymást, akkor magyarul beszélnek, s az a nyelv, amin beszélnek, a magyar nyelv.

Bizonyos értelemben ők mindannyian a magyar nyelvközösség tagjai. Ugyanakkor sokféle magyar nyelvközösség létezik: budapesti és vidéki, szegedi és szatymazi, tiszántúli és dunántúli, székelyföldi és bihari, dél-komáromi (ez Magyarországon van) és észak-komáromi (Szlovákiában) stb. Van az egynyelvű magyarok nyelvközössége, szemben a két- vagy többnyelvű magyarokéval. Külön nyelvközösség a börtönben raboskodóké (szemben a szabadlábon élőkével, I. Kis 2015), az orvosoké (szemben a pácienseikével) stb.

1. Veszélyeztetett magyar nyelvközösségek(?)

Manapság a közbeszédben sokszor találkozunk olyan kijelentésekkel, mint például „veszélyben a nyelvünk a mindent elárasztó és fölösleges angol szavak miatt”, „sajnos az anyanyelv ma szabad prédája mindenkinek, aki hozzáférkőzhet a nyomtatott és elektronikus sajtóhoz”, „a kétnyelvűség azonos a nemzet tudat feladása előtti utolsó fázissal, a nyelvcserevel” és így tovább, vég nélkül. S vannak megszólalók, akik szerint a magyar is veszélyeztetett nyelv. Az ilyen laikus félelmek nyelvünk veszélyeztetettségéről tudományos szempontból értelmezhetetlenek, értelmetlenek, mivel *halódó* (angolul *moribund*) nyelveknek a nyelvtudósok azokat tekintik, amelyeket a gyermekek már nem tanulnak meg, s *veszélyeztetett* (*endangered*) nyelveknek azokat hívják, amelyeket még megtanulnak a gyermekek, de amelyeket – ha a jelenlegi körülmények nem változnak jobbra – a következő évszázadban már nem fognak megtanulni (Krauss 1992).

Ha ebből a szempontból vizsgáljuk meg a magyart, könnyen beláthatjuk, hogy Magyarországon a magyar nem veszélyeztetett nyelv, mivel minden funkcióban mindenki

használja, s a magyar gyermekek mindannyian megtanulnak magyarul. (Vannak veszélyeztetett nyelvek Magyarországon: ilyen az összes kisebbségi nyelv, vagyis a nem magyar anyanyelvű horvátok, románok, cigányok stb. anyanyelvei, valamint veszélyeztetett nyelv a magyar jelnyelv, azoknak a siketeknek az esetében, akiknek tiltják vagy akadályozzák a jelnyelv használatát.)

A külföldön élő magyarok esetében, akár őshonos Kárpát-medencei magyarokról van szó, akár korábban kivándoroltakról vagy mostanában kivándorlókról, egészen más a helyzet. Az ő magyar anyanyelvük kisebb vagy nagyobb mértékben veszélyeztetett nyelv, avagy halódó nyelv. Trianon óta a magyar nemzetiségű és magyar anyanyelvű emberek száma minden környező országban számottevően csökkent, amit a domináns nemzetállamok erőszakos asszimilációs politikája, a magyarok önkéntes asszimilációja, a kivándorlás és a természetes lakosságcsökkenés együtt okozott. Azt, hogy a magyar szülők gyermekei hol s milyen arányban tanulták, illetve tanulják meg a magyart, sok körülmény összjátéka befolyásolja. Ahol a magyarok az adott falu, város, járás vagy megye lakosságának többségét alkotják, vagyis ahol többen élnek, sokkal jobb az esélyei annak, hogy a gyermekek megtanulnak magyarul (is), mint ahol kisebbségben élnek. Ilyen szempontból vizsgálódva megállapíthatjuk, hogy például a szlovákiai Komáromban (ahol a város lakosságának nagyobb részét a magyarok teszik ki 2016-ban is) a magyar jóval kevésbé veszélyeztetett nyelv, mint Losoncon, ahol 1910-ben a város 12 939 lakójából a magyarok a 82%-ot tették ki s a szlovákok csak 13%-ot, de ahol 2011-ben a 28 475 lakos 70%-a szlovák volt s a magyarok csak 9%-ot tették ki. Losonc példája azt is megmutatja, miként válhat egy adott nyelv-közösség anyanyelve nem veszélyeztetettből veszélyeztetetté (ez a magyar esete), s miként játszódhat le a folyamat fordítottja (ez a szlovák esete). Könnyen beláthatjuk, hogy ha az elmúlt évszázad változási folyamatai folytatódnak, a losonci magyar nyelv-közösség néhány évtizeden belül megszűnik, nyelvet cserél. Vagyis kimondhatjuk, hogy Losoncon a magyar ma veszélyeztetett nyelv, s hamarosan halódó nyelvvé válhat, olyanná, amelyet a gyermekek már nem tanulnak meg. Mindettől függetlenül *a magyar nyelv* nem veszélyeztetett nyelv, akkor sem, ha *a losonci magyar nyelv-közösség anyanyelve ma veszélyeztetett nyelv*.

A losonci változásokban a többségi, hol kíméletlen, hol enyhébb asszimilációs politika, a magyar tannyelvű oktatás megléte és minősége vagy az iskolák hiánya, és sok más tényező is fontos szerepet játszott és játszik ma is. A magyar kisebbségekkel kapcsolatos oktatási kutatásokban egyedülálló az a Székelyföldön kívüli magyar oktatás helyzetéről készített tanulmánykötet (*Iskolák veszélyben*, Barna és mtsai 2016), amelyben a szerzők „hidat építenek a szociológiai, statisztikai alapkutatások és a szórványoktatás mindennapos oktatásszervezési problémái közé.” A szerzők áttekintést nyújtanak a szórványbeli magyar oktatás helyzetéről, problémáiról és lehetőségeiről, s olyan kérdéseket is megvizsgálunk, mint a városi lakónegyedi iskolák magyar tagozatainak helyzete, a cigány gyermekek tannyelv-választása vagy az iskolabusz-rendszer működése. Az elemzésekből az egyik szerző a következő tanulságokat vonta le: 1) az elmúlt két és fél évtized tapasztalatai azt mutatták, hogy „Erdélyben a kisebbségi létből következően a magyarság érdekeit szolgáló makroszintű döntések kikényszerítésének az esélyei minimálisak”, 2) ha szerencsés aktuálpolitikai helyzet állt elő (pl. az új oktatási törvény elfogadása), akkor sem volt „ereje a magyar közösségnek, hogy a makroszintű szabályozási sikereket a valóságban is életbe

léptesse”, 3) az oktatásban a középszinten rendelkezésre álló tényleges jogosítványok „elvileg hatalmi tényezővé teszik a magyar közösséget, függetlenül attól, hogy éppen kormányon vagy ellenzékben van”, s végül 4) lehetőség van arra, hogy „az erdélyi magyar oktatásszabályozás mezoszintjére alapozva olyan öngazgató rendszer alakuljon ki, amely[ek] segítségével rugalmasan alkalmazkodni lehetne a magyar oktatást érő demográfiai vagy egyéb kihívásokhoz” (Kapitány 2016: 269–270).

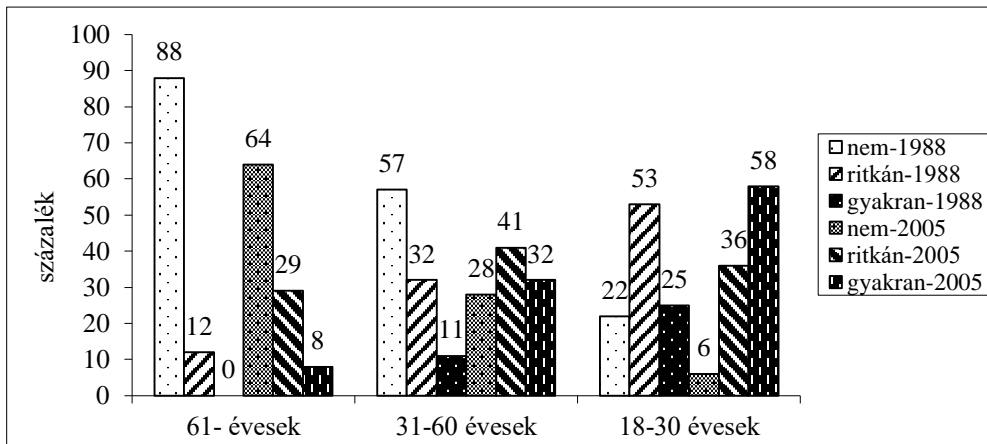
Végül vessünk pár pillantást a kivándorolt vagy kivándorló magyarokra. A 20. században léteztek az Amerikai Egyesült Államokban olyan magyar közösségek, amelyekben a gyermekek is jól megtanultak magyarul (l. például Kontra 1990 és Vázsonyi 1995). A bevándorlók unokái azonban már a legritkább esetben tanultak csak meg magyarul, vagyis a magyar bevándorlók három generáció alatt estek át a magyar → angol nyelvcszerén. A régi (19–20. századi) és az új (21. századi) bevándorló magyarok közti különbségeket Huseby-Darvas (2003) „Michigani magyarok” című könyvét ismertetve a következőkben foglaltam össze (Kontra 2004): a régi magyarok kétkezi munkások voltak, az újak jelentős részt jól képzett értelmiségiek vagy a szolgáltatóiparban dolgozó emberek. A régiak a gyárak, bányák mellett külön negyedeket építettek maguknak, templomokkal, üzletekkel, kocsmákkal, magyar házakkal. Ezek a magyar negyedek földrajzilag is jól elhatárolódtak. Az újak az egykori magyar negyedektől s templomoktól távol, kertvárosokban élnek, szétszórtságban. A régiak valódi magyar beszélőközösségekben éltek, melyekben a gyerekek is jól megtanultak magyarul. Ezeknek a magyar beszélőközösségeknek az „erejét” az is mutatja, hogy esetenként 60 évet is leélhetett bennük valaki anélkül, hogy megtanult volna angolul. Az újak nem valódi, hanem virtuális (vagy semmilyen) magyar nyelvű közösségekben élnek, melynek tagjai zömmel csak telefonon vagy az Interneten kommunikálnak egymással. Ilyen körülmények között az ő gyermekeik nem tanulnak meg magyarul, mert nincs kitől s nincs hol megtanulniuk. Csupán a család a legritkább esetben képes egy gyermeket Amerikában megtanítani magyarul. Azt hiszem, megjósolhatjuk – írtam 2004-ben –, hogy a 21. században lesznek még amerikai magyarok, de gyermekeik közül (szinte) senki nem fog már megtanulni magyarul.

2. Rétegzett nyelvhasználat

Egy 1988-ban országos reprezentatív mintán (N=832) végzett szociolingvisztikai kutatás jelentős (statisztikailag szignifikáns) különbségeket tárt föl számos nyelvi jelenség (változó) megítélésében és használatában (Kontra szerk. 2003). Eltéréseket találtunk a magyarországi felnőtt írástudó magyarok lakhelye szerint: például a *Ha időben érkeznek, ők is láthatják a filmet* mondatot a budapestiek 11%-a ítélte nyelvtanilag helyesnek, de a vidékieknek 33%-a. A beszélők iskolázottságának hatását mutatja egyebek mellett a *Nem szeretem, ha elhalasszák a döntést* mondat megítélése: ezt a 8 osztálynál kevesebbet végzetteknek 81%-a ítélte nyelvtanilag helyesnek, a 8 osztályt végzetteknek 64%-a, a 12 osztályt végzetteknek 38%-a, s a főiskolát/egyetemet végzetteknek 17%-a. Egy szóbeli mondatkiegészítő feladatban a férfiak 22%-a, de a nőknek csak 17%-a egészítette ki *Az asztaloz éppen most raga... a szék lábát* mondatot a „szukszükölőnek” bélyegzett, „helytelen” -ssza raggal. Jelentős életkori különbségeket találtunk akkor, amikor azt kérdeztük adatközlőinktől, hogy milyen gyakorisággal szokták használni a különféle köszönéseket. 1988-ban a 61– éves budapesti adatközlőinknek 88%-a „nem használom”-mal válaszolt, a

31–60 évesek 57%-a és a 18–30 évesek 22%-a válaszolt ugyanígy. Ugyanezen korosztályok „gyakran” válaszai így oszlottak meg: idősek – 0%, középkorúak – 11%, fiatalok – 25%. Ezt a vizsgálatot megismételtük 17 évvel később, 2005-ben, s az eredmények jól megmutatták, hogy a *heló* köszönés használata (az önbevallások, vagyis nem beszédbeli adatok szerint) rohamosan terjedőben volt (a részletesebb adatokat lásd az 1. ábrán és Kontra 2007-ben).

1. ábra: A *heló* használatának gyakorisága Budapesten 1988-ban (N=163) és 2005-ben (N=200) (önbevallás)

Régiók szerinti különbséget mutat például a *már* partikula használata Budapesten és a szabolcsi Újfehértón. Barabás (2016) 50 fővárosi piaci vásárlót és 50 újfehértóit kérdezett meg különféle módokon, s megállapította többek között, hogy az (a) és (b) mondatok közül

(a) *Elnézést, kérem, vegye már fel a kesztyűt!*

(b) *Elnézést, kérem, vegye fel a kesztyűt!*

50 budapesti közül 48 a (b)-t tartotta udvariasabbnak, az újfehértói 50 adatközlőből azonban 45 az (a)-t. A szerző megállapította, hogy a *már* társas jelentéséhez (Sándor 2016: 54) budapesti adatközlői a 'bunkóság', 'udvariatlan', 'tanulatlan emberek használják' s hasonló címkéket társítják, Újfehértón viszont a *már* társas jelentésének fontos eleme az 'udvariasság'. Amint Barabás írja, „a budapesti sürgető, siettető *már* épp az ellenkezője az újfehértói barátságos, a felszólítást puhító *már*-nak. Azaz az újfehértói *már* nem azonos a budapesti *már*-ral.”

A mai kor nyelvhasználatát befolyásoló tényezők között egyre növekvő szerepe van a földrajzi mobilitásnak, a ki- és bevándorlásnak, valamint az ingázásnak. Általános tendencia, hogy az ingázók beszéde standardabb a nem-ingázókéhoz képest. Az ingázó magyarok nyelvhasználatának egyik korai vizsgálatában Tukacsné (1990) 3 Hajdúhadházi Debrecenbe ingázó és 3 Hadházon dolgozó ember beszédét hasonlította össze 1000–1000 szövegszós felvételrészletek alapján. Az *ó : ú* (pl. köznyelvi *ló* és nyelvjárási *lú*) és *ő : ú* (pl. *kő : kú*) szembenállások vizsgálata azt mutatta, hogy míg a helyben dolgozóknál tő- és toldalék morféimákban egyaránt jelentkezik a zártabb változat (pl. *ú, úvele, bódbúl* 'boltból'), addig az ingázók (bejárók) csak a toldalék morféimákban ejtik a zártabb változatot (*iskolábúl, de ők*). A helyben dolgozók összesen 68%-ban használták a nyelvjárási

változatokat, míg az ingázók csupán 39%-ban. Egy másik különbség a *jöjjék, mennyék, tuggyék* típusú felszólító módú igealakokban figyelhető meg: ezeket a helyben dolgozók használták, de az ingázók beszédében csak a normatív (standard) 'menjen'-féle alakok fordultak elő.

Bizonyos fokig ingázónak tekinthető az a közéleti szereplő is, aki 1994 és 2014 között Makó polgármestere, s közben 2006 és 2010 között országgyűlési képviselő is volt. Molnár és Sinkovics (2015) négy nyilvános beszédét elemezte ennek az *ö-ző* nyelvjárást beszélő embernek. Az *ö-zés* erősségének (az *ö*-vel is ejthető szótagok arányának) vizsgálata egyebek mellett megmutatta, hogy egy makói zenei fesztivál megnyitóján helybeli fiataloknak elmondott beszédében az összes *ö*-vel is ejthető szótag kétharmadát (54-ből 36 ilyen szótagot) *ö*-vel ejtett, de egy parlamenti felszólalásában csak 27%-ban *ö*-zött (128 *ö*-zhető szótagból 34-et mondott *ö*-vel). Vagyis: a makói fiataloknak elmondott beszédéhez képest a parlamenti fölszólalásában jelentősen megközelítette a standardot, de még így is az összes *ö*-zhető szótag több mint egynegyedét nyelvjárásiasan mondta. Hasonló kvantitatív vizsgálatok hiányában, mindennapi tapasztalataim alapján úgy vélem azonban, hogy a makói polgármester valóságos kivétel a mai magyarországi közéleti szereplők között – ő nem enged a (vélt és valós) társadalmi nyomásnak, elvárásoknak, sokkal inkább tudatosan őrzi, használja saját nyelvjárást, ami hovatarozásának egyik emblemikus jegye.

A magyar nyelvhasználatot befolyásoló társadalmi tényezők között az egyik legfontosabb a *magyarországi vs. határon túli* különbség. Szilágyi N. Sándor (2008) szerint 1918-ban egy új nyelvtörténeti kor kezdődött, a „legújabb magyar kor”, ugyanis az I. világháború vége óta a magyart a Kárpát-medencében már nem csak Magyarországon beszélnek jelentős számban anyanyelvüként, hanem, a dolgok jelenlegi állása szerint, még hét államban. A mélyreható társadalmi változások következtében a magyar nyelvnek 1918 után „országoként egymástól némileg eltérő, a megváltozott körülményekhez is alkalmazkodó változatai” alakultak ki, amiben a kolozsvári nyelvészprofesszor „semmiképpen sem pusztulása előjelét, hanem éppen életképességének bizonyosságát” látja (Szilágyi 2008: 106).

1990 előtt a magyar(országi) nyelvtudományban nagyrészt tabusítva voltak Trianon nyelvi következményei. Amikor megkezdődtek az egynyelvű (magyarországi) és kétnyelvű (szomszédos államokban élő) magyarok nyelvhasználatának szisztematikus kutatásai, nemcsak az új tudományos eredményeket, hanem a kutatások létét is sokan fölháborítónak tartották, s a múlt század egyik legélesebb nyelvészeti vitája bontakozott ki az 1990-es években (l. Kontra és Saly, szerk., 1998). A viták mára gyakorlatilag elmúltak, legalább is szakmájához értő magyar nyelvtudós nem vitatja már, hogy a magyar is többközpontú nyelv (pl. nem azonos a romániai standard magyar változat a magyarországgal), s nem számít „hazaárulónak” az a nyelvész, aki a határon túli magyarok magas szintű kétnyelvűségét lehetővé tevő oktatási programokat javasol vagy dolgoz ki.

A két- vagy többnyelvű magyarok kutatása mára sok jelentős eredményt hozott. A terjedelmi korlátok ezek futó áttekintését sem engedik meg, ezért csak utalok „A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén” könyvsorozat öt kötetére, valamint a *határtalanítást* végző nyelvészek (l. Benő és Péntek szerk. 2011) kitűnő, nagyon értékes és méltatlanul kis támogatással¹ végzett munkáira, így többek között a határon túli és

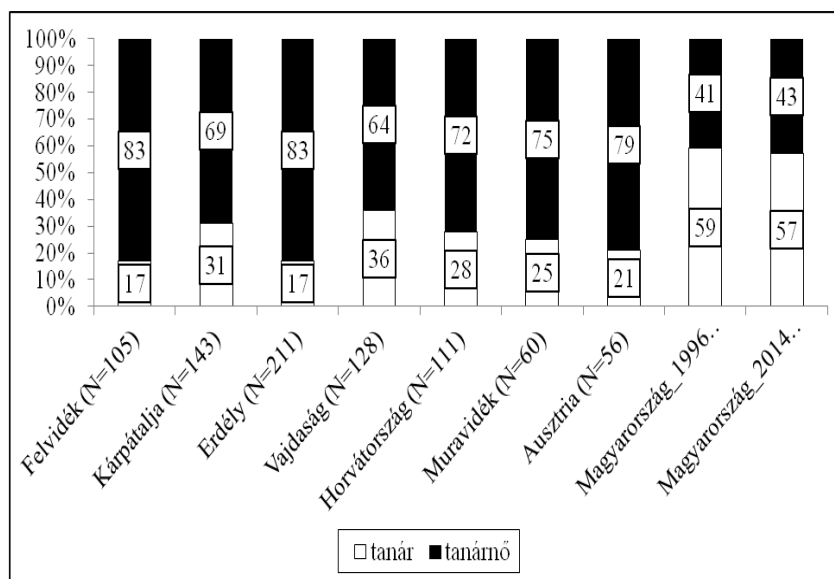
¹ A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózathoz tartozó nyelvészek ma már hét környező országban (és Magyarországon) dolgoznak, tervezhető anyagi támogatás nélkül. Megalakulásuk (2001) óta nem kaptak

magyarországi magyarok szóhasználati különbségeit bemutató, folyamatosan bővülő elektronikus szótárra (<http://ht.nytud.hu/htonline/hlista.php?action=firstpage>).

„A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén” kutatási programban 1995–97-ben (majd 2014–15-ben) a magyarországi kontrollvizsgálatok adatközlőivel együtt összesen 1059 embertől gyűjtöttünk különféle szociolingvisztikai adatokat, összesen 50-nél több faluban vagy városban. A magyarországi és határon túli nyelvhasználati különbségekből egyetlenegyet mutatok itt be, azt, ahogyan az egynyelvű (magyarországi) adatközlők és a kétnyelvűek (határon túliak) írásban kiegészítették az *Anyám egy középiskolában tanít, ő tehát* mondatot egy, a mondatba illő foglalkozásnévvel. Itt arra voltunk kíváncsiak, hogy a kontaktusnyelvekben (a szlovákban, ukránban stb.) gyakorlatilag kötelező női foglalkozásnevek hatására nagyobb-e (a magyarországi használathoz viszonyítva) a *-nő* utótagú foglalkozásnevek használata. Az eredményeket a 2. ábra mutatja meg.

2. ábra: Írásbeli mondatkiegészítés:

Anyám egy középiskolában tanít, ő tehát tanár vagy tanárnő,
6 + 1 és 1 + 1 országban.² N=1012, khi-négyzet [f=8] = 102,763, p < 0,001

Az eredmények azt mutatják, hogy a magyarországi adatközlők a határon túliakhoz képest sokkal nagyobb arányban használták a *tanár* szót, másképp mondva: a határon túliak a magyarországiaknál lényegesen nagyobb arányban használták a *tanárnő*-t,

számottevő támogatást egyik magyar kormánytól sem, leginkább az MTA Domus Programjától (s annak elődeitől) kapott kis összegű kutatási pályázatokból végzik az egyik legfontosabb magyar nyelvtudományi kutatást.

² Az első vizsgálat 1995–97-ben zajlott, egy híján minden környező országban és Magyarországon. A délszláv háború miatt akkor Horvátországot ki kellett hagynunk, ezért a horvátországi adataink 2014–15-ből valók, a magyarországi kontrolladatok úgyszintén.

ami ebben a mondatban Magyarországon redundánsan jelöli, hogy *anyám tanárnő*. Azt is mondhatjuk, hogy a kisebbségi adatközlők többsége természetesnek tartja a „feminizált” foglalkozásnevet. Ezeket az adatokat ún. kvótamintás vizsgálatból kaptuk, vagyis adatközlőink nem reprezentálják a szlovákiai, kárpátaljai stb. magyarokat életkor, nem, foglalkozás és hasonló szempontokból, de jól megmutatják, hogy a megvizsgált adatközlők nyelvi adatai mutatnak-e életkori, foglalkozás szerinti stb. különbségeket. Röviden: a 2. ábra adatait nem általánosíthatjuk a teljes szlovákiai, ukrainai, romániai stb. magyarságra. Ugyanakkor megnyugtató, hogy Benő (2016), aki a romániai magyarok reprezentatív mintáját (N=4058) vizsgálta meg, egy a miénkhez hasonló feladatban³ igen hasonló eredményeket kapott.

3. Nyelvalakító törekvések régebben és ma

Azok az emberek, akik nem nyelvtudósok – vagyis majdnem mindenki, aki Magyarországon, Szlovákiában, Romániában vagy a Föld bármely országában él –, sokszor fejükbe veszik, hogy nyelvi változtatások révén alakítsák a világot s a körülöttük levő embereket olyanná, ami szerintük kívánatos. Leginkább a szókincsbe szoktak belekotorni, abban a naiv reményben, hogy ha egy szó használatát betiltják, akkor majd az általa jelölt fogalom vagy tárgy is megszűnik. Más nyelvalakítók új szavakat, kifejezéseket igyekeznek bevezetni a használatba, így remélvén az általuk helyesnek képzelt irányban megváltoztatni az emberek gondolkodást, esetleg cselekedeteit is. Először három ilyen magyar törekvést mutatok be, nagyon röviden, az elmúlt 70 évből, majd rátérek arra, miként alakítja s rongálja a magyarok nyelvhasználatát a közvélekedés és a közoktatás óvodától egyetemig, s hogy mit kellene tennünk ebben a helyzetben.

A II. világháború utáni magyar nyelvészet egyik legnagyobb kollektív munkáját, A *Magyar Nyelv Értelmező Szótára* hét kötetét író, szerkesztő nyelvészek állandó ideológiai fölügyelet alatt dolgoztak, a cenzorok szinte a szótárírókkal együtt lélegeztek. A főszerkesztő Ország László egyik akadémiai előadásához hozzá szóló Bóka László kifejtette 1954-ben, hogy „az értelmező szótár megalkotása legelsősorban ideológiai munka”. Az ideológiai lektorálásról több részletes tanulmány született (pl. Kontra 1994–95, 2000, Szöllősy 2009), így itt most csak a szótár szépirodalmi idézetekre vonatkozó lektori közbeavatkozásaiából adok nagyon rövid mustrát. A példákban a címszó félkövér szedésű, a hozzáfűzött lektori vélemény idézőjelek között áll, a szótárban megjelent irodalmi idézet új sorban, dőlt betűvel olvasható.

Haladott „Nem tudunk jobbat a szabadelvű embereknél?”

Haladott, szabadelvű embereket vallott. Kosztolányi.

Kiizzad „Azt hiszem, túloz Móra! Meggondolandó, hogy helyes-e idézni!”

Valamikor a jobbágyot a kuruc is fölakasztotta a kéménybe, meg a labanc is, aztán... addig füstölték, míg ki nem izzadta a sarcot. Móra

Kondul „Az Arany-idézetet hagyjuk ki!”

Zendül, kondul szent harangszó. Arany

³ „Az alábbi mondatpárok közül válassza ki azt, amelyiket természetesebbnek érzi: 1. *Anyám egy középiskolában tanít, ő tehát tanár.* 2. *Anyám egy középiskolában tanít, ő tehát tanárnő.*”

Az előbbi három esetben a szépirodalmi idézetek valószínűleg vagy részben túlélték az ideológiai lektorálást, de van számtalan olyan eset is, amikor nincs a szótárban olyan irodalmi idézet, amire a cenzori vélemény vonatkozhatna, vagyis a közbeavatkozás sikeres kellett legyen, például:

Hadiszer „A Jókai-idézetből legalább a székegyeket hagyjuk ki!”

Jámbor „Madách súlyosan téved e kérdésben!”

Kokain „Hagyjuk el ezt a József Attila-idézetet!”

Nyelvészetileg laikus politikusok azonban manapság is nekigyürkőznek a szókinccsalakításnak. Például egy kormányhivatal 2014-ben „A kisebbségi szemlélet meghaladása felé” címmel rendezett konferenciát Budapesten, s ezen minden megszólaló fontosnak tartotta a *kisebbség* szónak és fogalomnak a közbeszédből való kiiktatását – a hozzájuk kapcsolódó negatív gondolattársítások (kisebbségi érzés, kisebbségtudás) miatt. Volt, aki kifejtette, hogy ebbe a szóba bele van kódolva az asszimiláció, s megtudtuk azt is, hogy a házigazda kormányhivatal egyik főosztályvezető-helyettese munkatársaival személynként és esetenként 10 000 Ft-os büntetést fizettet, valahányszor csak kiejtik a *kisebbség* szót. Eme akció részletes kritikájától itt eltekintek (l. Kontra 2014), de megjegyzem, hogy a dilettáns kísérlet abszolút kudarcra van ítélve, egyrészt nyelvészeti okokból (egy szó kiiktatása a magyar közbeszédből monumentális feladat lenne, s ha sikerülne is, a szlovákok, románok, szerbek s más szomszédaink változatlanul használnák saját ’kisebbség’ jelentésű szavait), másrészt azért, mert ha a szlovákiai magyarokra a politikusok *nemzeti kisebbség* helyett *társnemzet*-ként utalnának, akkor rögtön megfosztanák őket attól a nemzetközi jogi védelemtől is, ami a *nemzeti kisebbségeket* megilleti.

Az egyes szavak betiltására, más szavak használatának előírására vonatkozó hatalmi késztetések időtlenségét, örökzöld voltát az is jól példázza, hogy az Emberi Erőforrások Minisztériuma 2015. februárban életbe léptetett egy *Szótár: az ágazati kommunikáció ajánlott és nem használható elemei* című terjedelmes listát. Ennek annyi hatása várható, hogy a minisztériumi alkalmazottak *tandíj* helyett *tandíjmentes felsőoktatást* fognak mondani és írni, *esélyegyenlőség* helyett *esélyteremtést*, ami eddig *szegény* (település) volt, az most majd *elmaradott* lesz, s a *férfiak és nők társadalmi egyenlősége* nem használható immár, de a *nők és férfiak társadalmi egyenlősége* igen (Kontra 2016).

Az iménti példák a politikailag motivált, dilettáns nyelvvalakításra tett kísérletek, olyasmik, amiknek valódi nyelvvalakító hatása szerencsére nem különösebben jelentős. Ellentétben az általános magyar közvélekedés hatásával és a közoktatás hatásával.

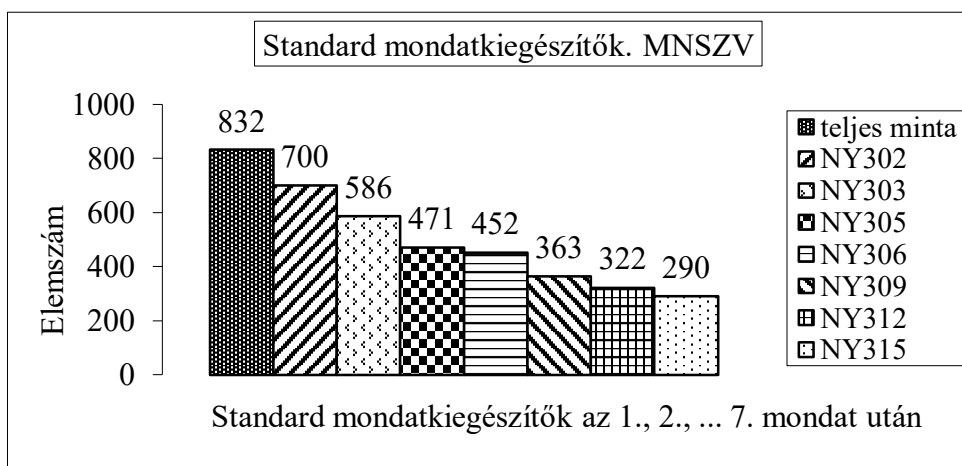
A magyarok nagyrészt a standard nyelv kultúrájában (Milroy 1999) élnek, vagyis a magyar társadalmakban a standard nyelvváltozat (a kodifikált standard) felsőbbrendűségét különböző csatornákon hirdetik (ebbe beleértve az írás-olvasás tanítását is), ennek a felsőbbrendű változatnak a fontosságát az emberek tudatába plántálják, és e tudást fenntartják, átörökítik.

Ami a kodifikált standard magyar nyelvváltozatot illeti, arról tudjuk, hogy a magyarországi lakosság nagy része (kétharmada, de esetenként 90%-a) se a nyelvi helyesség megítélésében, se saját beszédében nem képes megfelelni a tanítók, tanárok és nyelvművelők

elvárásainak (l. Kontra szerk., 2003). Kirívó, szörnyű eset az akadémiai helyesírási⁴ szabályzat 11. kiadásának az a szabálya, mely szerint az *útitárs* szót hosszú *ú*-val kell írni, ugyanis a 767 fős országos reprezentatív mintának csupán 2,4%-a javította írásbeli hibajavító feladatban az *utitárs*-at a szabályzat megkövetelte *útitárs*-ra. Ez tehát egy olyan szabály, amit a magyarországi felnőtt írástudó magyarok 97%-a nem tud alkalmazni. Képzeljük el, milyen legitim diszkriminációs eszközt alkalmaznánk, ha álláshirdetésre jelentkezőktől olyan kézzel írt motivációs levelet kérnénk, amiben használniuk kéne egy olyan szót, amire vonatkozik A magyar helyesírás szabályai tizenegyedik kiadásának 27.b) pontja!⁵

Egy negyed századdal ezelőtti magyarországi reprezentatív vizsgálatból tudjuk, hogy az akkori felnőtt írástudó lakosságnak kétharmada nem felelt meg a tanítók, tanárok és nyelvművelők által elvárt, megkövetelt „helyes” beszéd kívánalmainak. A 3. ábra azt mutatja meg, hogy szóbeli mondatkiegészítő feladatok végzésekor a teljes mintából (N=832) hányan maradtak, miután hét feladatot is a kodifikált standardnak megfelelő módon oldottak meg. Láthatjuk, hogy 832-ből 700-an maradtak, miután az NY302-es mondatot (*Azt akarom, hogy ő ... ki az ajtót.*) a standard *nyissa* szóalakkal egészítették ki (vagyis nem a túlhelyesbített, hiperkorrekt *nyitja*-val). A hetedik feladat után a teljes mintából már csupán 290-en maradtak, vagyis a minta 34,8%-a tudott csak megfelelni „a helyes beszéd” kívánalmainak. Másképp mondva ez azt jelenti, hogy az iskolai tanítók, tanárok és a nyelvművelők az 1988. évi magyarországi felnőtt lakosság kétharmadát „vették célba”. Pontosabban fogalmazva: azok a tanítók és tanárok, akik betartották azt az előírást/elvárást, hogy a 3. ábra feladatait „helyesen” oldják meg a diákok, a tanulók kétharmadát „vették célba” (föltéve, hogy a gyermekek a szüleiktől otthon tanult magyart beszélve érkeztek az iskolába).

3. ábra: Standard szóbeli mondatkiegészítők, Magyar Nemzeti Szociolingvisztikai Vizsgálat (MNSZV), 1988, N = 832 (Kontra szerk., 2003. 217, 5.40. ábra)

⁴ „A helyesírás nemzeti önazonosságunk része, látható, őrizhető jele, a nemzet összetartó kapcsa, olyan, mint a magyar zászló vagy a himnusz” – írta Minya Károly: Magyar helyesírási szótár. *Magyar Nyelvőr* 123(1999): 496–498.

⁵ Budapest: Akadémiai Kiadó, 1984. A 2015-ben megjelent 12. kiadásban a 27. b) szabály változatlanul szerepel.

- NY302 *Azt akarom, hogy ő [nyissa] ki az ajtót.*
 NY303 *Ha jobb lenne a fizetésem, többet is [tudnék] dolgozni.*
 NY305 *Az asztalos éppen most [ragasztja] a szék lábát.*
 NY306 *Ebben a zajban nem hallom, ha Éva [kinyitja] az ajtót.*
 NY309 *[Természetes] hogy igazad van mindenben.*
 NY312 *Nem akarom, hogy Tamás a rossz utat [válassza].*
 NY315 *[Természetesen] igazad van, mint legtöbbször.*

Mindannyian tudjuk, hogy ha valaki azt mondja, hogy *Nem hallom, ha Éva kinyissa az ajtót*, akkor suksüköl, amiért sokan megszegényítik, s van, aki az így beszélő embert szellemileg visszamaradottnak tartja. Ha meg azt mondja valaki, hogy *én többet is tudnák dolgozni*, akkor „a magyar nyelvtan elleni vétséget követ el”. Röviden mondva: a kodifikált standardtól eltérő nyelvi szerkezeteket, szavakat és kiejtést a magyarok szívesen stigmatizálják, s az ilyen megbélyegző kijelentéseik gyakran nem is a nyelvi szerkezetekre, hanem azok használóira vonatkoznak („aki így beszél, nem is lehet igazi, rendes magyar ember”). Az ilyen kijelentéseket a standard nyelvi kultúrában élő magyarok zöme nem hogy nem helyteleníti, sokkal inkább helyesli: úgy vélik, aki nyelvünk tisztaságát, helyes használatát védi, az nemzetünket gyámolítja.

Föltehetjük azt a kérdést is, hogy tudatosan stigmatizálják-e egymást a magyarok? Az a tanár, aki kinevettette osztálytársaival azt a kisgimnazistát, aki *celefán*-t mondott *celofán* helyett, tudatosan szégyenítette meg diákját (l. Kontra 2010: 57). Ha egy tanuló iskolai órán véletlenül azt mondja, hogy *aludva*, s tanára erre így reagál: *Mi van, Bunkóéknál így mondják?*, akkor tudatosan tapos a diák lelkébe. A magyar iskolákban zajló nyelvi alapú lélekrombolást pontosan diagnosztizálta Papp István (1935: 16–17) már bő 80 évvel ezelőtt:

„A legelső dolog, ami a gyermeket meglepi az iskolában, az, hogy az a magyar nyelv, melyet otthon tanult az édesanyjától, s melyet szülei, testvérei és játszótársai beszélnek, nem helyes, hanem szégyelnivaló. Minden erejét összeszedi hát, hogy egykettőre elfelejtse szülőfaluja parasztos beszédmódját, mely az első napokban annyi pirulást és lelki gyötrelmet szerzett neki. El is felejtí mihamar, s ha később felnőtt korában a gyermekkori anyanyelv hangja találja megütni fülét, rögtön feltámad lelkében az első iskolai napok szorongó, kellemetlen érzése. Ez az érzés fogja színezni lelkében állandóan szülőfaluja nyelvjárásának képét, s hogy megszabaduljon a kellemetlen emlékektől, igyekezni fog fölé emelkedni gúnyal és megvetéssel. Meggondolták-e az iskola emberei, mit romboltak itt a növendék lelkében?”

Az ilyen iskolai rombolást néhány szépírónk is megörökítette. Ismeretes, miként alázták meg és gúnyolták ki Illyés Gyulát⁶ egy mértanórán, amikor egy egyenest húzott „a bé és áff pontok között”, de megrázó élményéről számolt az 1960-as években Simon István is.⁷

⁶ Illyés Gyula: *Puszták népe*. Bp., Osiris, 1999. 209–210.

⁷ Lásd: Wacha Imre és Z. Szabó László szerk. 1985. *A szó becsülete: Íróink az anyanyelvről, 1541–1980*, 106–108. Budapest: A Hazafias Népfront Országos Tanácsa.

Az iskolai nyelvtanórákról Margócsy (1996: 52) sajnálatosan precízen állapította meg, hogy „ma az anyanyelv oktatásának nem az a funkciója, hogy felkészítsen a magas szintű, művelt, írásbeli, sok műfajban is érvényesülni tudó nyelvhasználatra, hanem az, hogy csak szabályozza és standardizálja a beszédet és az alapszintű fogalmazást, azaz (mai értelemben vett) nyelvművelő funkciót lásson el.” Amikor az iskolában nem *hozzáadó*, hanem *felcserélő* anyanyelvi nevelés⁸ zajlik, akkor a diákok nyelvhasználatát és magukat a diákokat is megbélyegzik a tanítók és tanárok. Szinte minden jel arra mutat, hogy a Kárpát-medencei magyar iskolák zömében ez történik ma is.

A nyelvi alapon meghatározott embercsoportok közötti társadalmi diszkrimináció tudományos neve *lingvicizmus*. Amikor egy újvidéki profi rádióbemondót azért nem vesznek fel egy magyarországi stúdióba, mert az illető nyelvjárásián (középzárt *é*-vel, mint annak idején például Lőrincze Lajos vagy Rákosi Mátyás) beszéli anyanyelvét, akkor lingvicizmus történik. Amikor egy fizikatanár egy gimnáziumi fővételin azért nem vesz föl iskolájába egy jelentkező diákot, mert az *iszok*-ot mond (-k-val) és a *Petőfi*-t (névelővel), akkor a diák a magyar lingvicizmusnak esik áldozatául (l. még Kontra 2010: 65–89). A magyar tanítók és tanárok ezrei, tízezrei anyanyelvi nevelés címén magyar kisiskolások és középiskolások tömegeit megszegyenítik, s bennük életre szóló traumákat okoznak. Sokan (a legtöbben?) ezt jó szándékkal teszik, nem tudván, hogy nyelvtudományi és pedagógiai szempontból hibás, társadalmi szempontból kártékony, amit tesznek.

Hogyan lehetséges mindez? A válasz meglepően hangozhat: ez a sok nyomorúság a mi magyar kultúránkból fakad. Nyelvünk kultikus megközelítéseiről írt nagyszerű tanulmányában Margócsy (2006/10: 98) bemutatja, miként alakult ki a 19. században „az az erkölcsi parancs, mely a nyelv ápolását hazafiúi kötelességként állítja be, s ennek feltételül a nyelv iránt érzett érzelmi elfogultságot, szeretetet írja elő”. Ehhez jön még, ebből is fakad az a helyzet, hogy nyelvünkről kellő pátozzsal bármit lehet következmények nélkül állítani, „mintha a nyelv tisztelete, a nyelvről való beszéd kultikus hagyománya *elve* kizárná, hogy a nyelvről ellenőrizhető állítások is tétessenek” (Margócsy 2006/11: 95).

Kultúránk része az a szinte ájult tisztelet is, ami a magyar nyelvművelőket övezi. Akkor is így van ez, ha – Szilágyi (2001: 1216) axiomatikus állítását idézem – „A nyelvművelő a nyelvet védi (mégpedig, bármilyen különösen hangzik is, a beszélőkkel szemben).” Ehhez szerzőnk hozzáfűzi még (uo.), hogy a nyelvi képtelenségek egy része „azért jön létre, mert az emberek félnek a nyelvművelőktől. (Gondolkozzunk itt el ezen egy kicsit: miféle jogviszony az, ahol nagyon sok ember fél nagyon kevéstől, és pedig nyelvhasználati okokból? A politikában az ilyen helyzetet diktatúrának hívják – ezt vajon minek lehet?)” A hivatásos nyelvművelők kevesen vannak, de mivel a tanítók és tanárok túlnyomó többsége is nyelvművelő (Margócsyval szólva: az anyanyelv oktatása nyelvművelő funkciót lát el), ez a magyar társadalmi átok szinte mindenkit elér.

⁸ Egy kétnyelvű közösség élhet *hozzáadó* vagy *felcserélő* kétnyelvűségben. Az előbbiben anyanyelvét szabadon használhatja, s ehhez hozzáadja az államnyelvet s annak használatát oly módon, hogy ennek saját anyanyelv-változata, illetve anyanyelve nem látja kárát. A hozzáadó kétnyelvűségben a kisebbség nyelvi repertoárja bővül. A felcserélő kétnyelvűségben az államnyelv tanítása és használata az anyanyelv tanulásának és használatának kárára történik, ebben a helyzetben a kisebbség anyanyelve elsovd. Egy egynyelvű közösség iskolájában a standard (irodalmi) nyelvváltozatot lehet hozzáadó vagy felcserélő módon tanítani. Az előbbiben a standard változat tanítása nem okoz kárt a növendékek anyanyelv-változatában (a vernakulárisukban), de a felcserélő nyelvpedagógia a diákok legsajátabb, otthon tanult nyelvváltozatának kiiktatására törekszik.

Mit lehet ilyenkor tenni? Szükségünk van sokkal több és hatékonyabb tudományos ismeretterjesztésre. Vannak jó példák, többek közt Cseresnyési (pl. 2013a, 2013b) cikksorozata, Kálmán és Nádasdy könyve (1999), Szilágyi két könyve is (2000a, 2000b), de a rossz példák, a babonásokat terjesztő fórumok társadalmi megbecsülése és támogatása nem csökken.

Nagy szükség van a tanító- és tanárképzés nyelvi komponensének modernizálására. Itt nem csak a magyartanárok, hanem minden tanár képzésére gondolok. Megint csak említhetek már jó példákat, így Kálmán (2010) pedagógusoknak írt cikkét, a Sándor által szerkesztett és írt tankönyveket (2000, 2001, 2016) és Lanstyák (2009) egyetemi tankönyvét, valamint Kugler és Tolcsvai Nagy (1998) iskolai tankönyvét és Beregszászi (2012) tantárgypedagógiai útmutatóját. Tanító- és tanárképzésünk egészét tekintve azonban ezek csak cseppek a tengerben. Ráadásul azt is tudjuk mások tapasztalatából (Kontra és Trudgill 2000), hogy amikor egy országban sikeresen megváltoztatják a tanárképzést és a tanárok gondolkodását, amint történt ez Angliában az 1970-es években, ha kiveszik a tanárképzésből a nyelvi változatosság és türelem komponensét, akkor automatikusan újraéled a régi, elitista és diszkriminatív anyanyelvi nevelés.

Ha tanárképzésünket megváltoztatjuk, akkor a magyar iskolák – amik ma is a nyelvi alapú társadalmi diszkrimináció kialakításának legfőbb színterei (lásd pl. Jánk 2016) – is megváltozhatnak, s a jövőben a nyelvi előítéletek táplálta társadalmi diszkrimináció csökkentésének intézményei (s nem fönntartói, továbbörökítői) lehetnek.

Irodalom

- „A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén” könyvsorozat (sorozatszerkesztő: Kontra Miklós) Barabás Eszter. 2016. Udvariasság másképp: A már partikula köznyelvi használatának és jelentésbeli különbségeinek vizsgálata Budapest – Újfehértó viszonylatában (terepmunka beszámoló). Károli Gáspár Református Egyetem, Nyelv, társadalom, kultúra szeminárium (MID 0131), 2016. november 6. 10 oldal.
- Barna és mtsai = Barna Gergő, Kapitány Balázs, Kiss Tamás, Márton János, Toró Tibor. 2016. *Iskolák veszélyben: Tanulmányok a Székelyföldön kívüli magyar oktatás helyzetéről*. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Benő Attila. 2016. Relatív kontaktusjelenségek és szociológiai változók. *Magyar Nyelv* 2016: 83–90.
- Benő Attila és Péntek János, szerk., 2011. *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve: Tanulmányok, beszámolók, kutatási programok*. Dunaszerdahely – Kolozsvár: Gramma Nyelvi Iroda – Szabó T. Attila Nyelvi Intézet.
- Beregszászi Anikó. 2012. *A lehetetlent lehetni: Tantárgy-pedagógiai útmutató és feladatgyűjtemény az anyanyelv oktatásához a kárpátaljai magyar iskolák 5–9. osztályában*. Budapest: Tinta.
- Cseresnyési László, 2013a. Játsszik velünk a nyelv. *Magyar Narancs* 2013/3. szám: 48–49.
- Cseresnyési László. 2013b. Nyelvünk ősi vére. *Magyar Narancs* 2013/51–52. szám: 116–117.
- Csernicskó István. 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely. <http://real.mtak.hu/19610/>
- Göncz Lajos. 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest – Újvidék: Osiris Kiadó, Forum Könyvkiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely. <http://real.mtak.hu/24410/>
- Huseby-Darvas, Éva V. 2003. *Hungarians in Michigan*. East Lansing: Michigan State University Press.
- Jánk István. 2016. Az OFI és az iskola lényege. <http://www.nyest.hu/hirek/az-ofi-es-az-iskola-lenyege> [2016. szeptember 12.]
- Kálmán László. 2010. Mit művelünk? *Tanít-tani* 2010/1. szám: 3–11.
- Kálmán László és Nádasdy Ádám. 1999. *Hárompercesek a nyelvről*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kapitány Balázs. 2016. Oktatásszervezői döntések és tanulságok. In: Barna és mtsai, 257–270.
- Kis Tamás. 2015. *Sittesduma (Magyar büntönszengszótár)*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.

- Kontra Miklós. 1990. *Fejezetek a South Bend-i magyarok nyelvhasználatából*. Budapest: a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete.
- Kontra Miklós. 1994–1995. Ország-halál László életművének néhány tudománytörténeti vonatkozása. *Nyelvtudományi Közlemények* 94: 201–219.
- Kontra Miklós. 2000. Kicenzúráz – a cenzúra nem (tört)? In: Saly Noémi, szerk., *Mihály napi köszöntő: Írások Ilia Mihály születésnapjára*, 163–174. Szeged–Budapest: Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.
- Kontra Miklós. 2004. Amerikai magyarok a 21. században (Recenzió: Éva V. Huseby-Darvas: *Hungarians in Michigan*. East Lansing: Michigan State University Press, 2003.) *Jel-Kép* 2004/1. szám: 99–102.
- Kontra Miklós. 2007. A *helő* térhódítása Budapesten. In: Magay Tamás, szerk., *Félmúlt és közeljövő*, 101–108. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kontra Miklós. 2010. *Hasznos nyelvészet*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet. <http://mek.oszk.hu/08700/08745/>
- Kontra Miklós. 2014. Harc a *kisebbség* szó ellen. *Muratáj* 2014/1–2: 171–176.
- Kontra Miklós. 2016. Hatalom és nyelv. *Magyar Tudomány* 2016/6: 651–659. <http://www.matud.iif.hu/2016/06/03.htm>
- Kontra Miklós, szerk. 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Kontra Miklós, szerk., 2016. *A magyar nyelv Horvátországban*. Budapest – Eszék: Gondolat Kiadó, Media Hungarica Művelődési és Tájékoztatási Intézet. <http://real.mtak.hu/50401>
- Kontra Miklós és Saly Noémi, szerk., 1998. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás?: Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Budapest: Osiris Kiadó. <http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=1324>
- Kontra Miklós és Peter Trudgill: *If women are being discriminated against, you don't say "You should become a man": An interview with Peter Trudgill on sociolinguistics and Standard English*. *novELTy* 7/2(2000): 17–30.
- Krauss, Michael. 1992. The world's languages in crisis. *Language* 68: 4–10.
- Kugler Nóra és Tolcsvai Nagy Gábor. 1998. *Magyar nyelv: tankönyv 14–15 éveseknek*. Budapest: Korona.
- Lanstyák István. 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest – Pozsony: Osiris Kiadó, Kalligram Könyvkiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely. <http://real.mtak.hu/24413/>
- Lanstyák István. 2009. *Nyelvművelés, nyelvtervezés, nyelvmenedzselés*. Pozsony – Bratislava: STIMUL.
- Margócsy István. 1996. Magyar nyelv és/vagy irodalom: egy tantárgy kialakulása és változásai. *Budapesti Könyvszemle* 1996/1: 45–52.
- Margócsy István. 2006/10. „Istennőm, végzetem, mindenem, magyar nyelv!": A magyar nyelv kultikus megközelítései – 1. rész. Beszélő 2006/10: 95–109.
- Margócsy István. 2006/11. „Istennőm, végzetem, mindenem, magyar nyelv!": A magyar nyelv kultikus megközelítései – 2. rész. Beszélő 2006/11: 90–98.
- Milroy, James. 1999. The consequences of standardisation in descriptive linguistics. In: Bex, Tony – Richard J. Watts, eds., *Standard English: The widening debate*, 16–39. London/New York, Routledge.
- Molnár Mária és Sinkovics Balázs. 2015. Nyelvjárás a nyilvános térben – Egy közéleti szereplő beszédeinek nyelvjárásiassága. In: É. Kiss Katalin, Hegedűs Attila, Pintér Lilla, szerk., *Nyelvelmélet és dialektológia* 3, 211–222. Budapest: Szent István Társulat.
- Papp István. 1935. *A magyar nyelvtan nevelőereje*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Sándor Klára szerk., 2000. *Nyelv és hatalom, nyelvi jogok és oktatás: Tanulmányok a Bolyai Nyári Akadémia előadásából*. Csíkszereda: „Apáczai Csere János” Pedagógusok Háza.
- Sándor Klára, szerk. 2001. *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás: Tanulmányok a társasnyelvészet oktatásához*. Szeged: JGYF.
- Sándor Klára. 2016. *Nyelv és társadalom*. Budapest: Krónika Nova.
- Szépfa István – Beregszászi Anikó – Vörös Ottó – Kontra Miklós. 2012. *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában*. Budapest – Alsóőr – Lendva: Gondolat Kiadó, Imre Samu Nyelvi Intézet, Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet. <http://real.mtak.hu/22493/>
- Szilágyi N. Sándor. 2000a. *Ne lógasd a nyelvedet hiába!: Nyelvtani kiskalauz felvételizőknek*. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
- Szilágyi N. Sándor. 2000b. *Világunk, a nyelv*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Szilágyi N. Sándor. 2001. A többség nyelvi jogai. In: Andor József, Szűcs Tibor, Terts István, szerk.: *Színes eszmék nem alszanak...: Szépe György 70. születésnapjára*, 1209–1218. Pécs: Lingua Franca Csoport.

- Szilágyi N. Sándor. 2008. A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. In: Fedinec Csilla, szerk., *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*, 105–117. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság.
- Szőllősy Éva. 2009. Az ÉrtSz. I. kötetének „cenzúrázásáról”. *Modern Nyelvoktatás* 15/3: 19–38.
- Tukacsné Károlyi Margit. 1990. Az ingázók és nem ingázók beszédének sajátosságai Hajdúhadházon. In: Balogh Lajos és Kontra Miklós, szerk., *Élőnyelvi tanulmányok*, 200–208. Budapest, a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete.
- Vázsonyi Endre. 1995. *Túl a Kecegárdán: Calumet-vidéki amerikai magyar szótár*. (A Magyarságkutatás könyvtára XV.) Gyűjtötte és összeállította Vázsonyi Endre. Sajtó alá rendezte és szerkesztette Kontra Miklós. Budapest: Teleki László Alapítvány.

Máté Réka

„Ha az oroszok az ukránul beszélő magyart gond nélkül megérti, onnantól bármi lehetséges...”

Egy nyelvtanuló nem mindennapi(?) története

A tanulmány egy többnyelvű beszélő szemszögéből kívánja bemutatni a nyelvtanulás folyamatát. A bemutatott nyelvi önéletrajz segítségével konkrét példák alapján ismerhetjük meg egy nyelvtanuló személyes történetét, nehézségeit, sikereit a nyelvtanulás folyamatában.

Kulcsszavak: nyelvmegtartás, nyelvi repertoár, nyelvi önéletrajz

The study intends to introduce the language learning process from a multilingual speaker's perspective. With the help of a language autobiography one can learn the personal history, difficulties, and successes of a language learner in the process of language learning.

Keywords: language maintenance, language repertoire, language autobiography

1. Bevezetés helyett

A nyelv gondolataink kifejezésének elsődleges és alapvető eszköze. A nyelvsajátítás és nyelvtanulás folyamata különböző felületeken játszódik le a családi fészek melegétől kezdve az iskolapadon át a nagybetűs élet által szült, nem ritkán váratlan színterekig. Nincs olyan ember a világon, aki iskolai tanulmányai alatt ne hallott volna legalább egy definíciót erről a sokszor egyszerűnek tűnő, másszor szinte megfoghatatlan fogalomról. A pszichológiából ismert, Hanscarl Leuner által kifejlesztett terápiás módszer, a katathym imaginatív pszichoterápia lényege a tudattalan képi megnyilvánulásaira való építés. Ennek során az alany egy úgynevezett hívóképpel dolgozik, vagyis képzeletével kell megalkotnia egy adott képet (Daubner 1993). Feltételezzük azt, hogy a mi képünk most egy nyelvtanulásra alkalmas hely. A legelső dolog, mely az én fejemben kirajzolódott, az egy iskolapad. Talán egy egész osztályterem is tartozik hozzá. Ami viszont biztos, hogy az elsődleges asszociációm semmiképp sem köthető olyan dolgokhoz, mint egy diákszálló, karácsonyt ünneplő baráti társaság vagy egy kórház szülészeti osztályának folyosója. A tanulmányban szereplő adatközlő nyelvtanulásában azonban – többek között – ezeknek a helyszíneknek kulcsfontosságú szerep jutott.

2. Szakirodalmi áttekintés

A nyelvi rendszerek egyfajta ökoszisztémaként való megjelenítése nem újkeletű felfedezés. A többnyelvűség dinamikus modellje (Dynamic Model of Multilingualism; DMM) ökológiai modell segítségével magyarázza a nyelvi rendszerek kölcsönhatását. A többnyelvű rendszer két vagy több nyelvet foglal magában (Herdina – Jessner 2002). Az elsajátított nyelvek száma és a nyelvtanulásra és nyelvmegtartásra fordított erőfeszítések időről időre változnak. A beszélő nyelvi rendszerében található nyelvek előre nem látható módokon léphetnek kölcsönhatásba, az első nyelvtől (L1) eltérő nyelvek elsajátítása különböző folyamatokat (pl. nyelvi tudatosságot) eredményez. A nyelvtanuló nyelvi rendszereinek minőségi változására a folyamatosan kialakuló metanyelvi tudatosság eredményeképpen tekinthetünk.

A DMM szerint a többnyelvű rendszerben egyidejűleg két folyamat zajlik: a nyelv-megtartásba fektetett erőfeszítések függvényében nyelvvesztés és nyelvcsere mehet végbe, attól függően, hogy milyen „fáradásokat” teszünk a nyelvi rendszer fenntartásának érdekében. Ennek az ún. erőfeszítésnek a hiánya a rendszerek szétválásához vezet: míg az egyik stabilizálódik, a másik erodálódik (Jessner 2008).

A többnyelvű rendszer fejlődése a folyamatosan változó környezethez való alkalmazkodás folyamataként is értelmezhető. Két vagy több nyelvi rendszer megtartása sokkal megerőltetőbb, mintha csak egy rendszerről volna szó, hisz a többnyelvű rendszerek kevésbé stabilak, állandó „javításra” és aktivitásra van szükség. A DMM magyarázatot ad a többnyelvű rendszerekben végbemenő folyamatokra: sem a nyelvcsere, sem a nyelvvesztés nem tekinthető elszigetelt folyamatnak, azokat egy dinamikus és állandóan változó rendszer részének kell tekinteni. A többnyelvű rendszerek kialakulásának feltételei a környezettől is függenek. A nyelvi rendszerek megőrzésébe fektetett munka mennyisége a rendelkezésre álló nyelvi rendszerek függvénye. Több rendszer „karbantartása” természetesen több befektetést is igényel (Jessner 2006). Egy beszélő nyelvi rendszerei nem pusztán egymás mellett vegetálnak: állandó kölcsönhatásban vannak egymással.

Amikor egy nyelvtanuló az idők során felhagy egy nyelvi rendszer fenntartásával, ennek következtében a rendszer bomlásnak indul. Az ún. bomlás mértéke azonban számos tényezőtől függ. Ahelyett tehát, hogy az egyes rendszerek fejlődését külön-külön vizsgáljunk, meg kell vizsgálnunk az egyén által birtokolt rendszerek összességét is (Jessner 2008).

A szakirodalomban kevés olyan tanulmány ismeretes, mely teljes egészében egyetlen beszélő élményeire építene. Az Elka Todeva és Jasone Cenoz szerkesztők által jegyzett *The Multiple Realities of Multilingualism* című kötetben tizenkét személy meséli el nyelvtanulással, többnyelvűséggel kapcsolatos tapasztalatait. Todeva és Cenoz szerint az utóbbi évtizedekben jelentős eredmények születtek a nyelvtanulás és a nyelvhasználat kutatásának területén, ám maguk a beszélők, akik a nyelvtanulás kulcsszereplői, kevésszer kerülnek ezen vizsgálatok középpontjába (Todeva – Cenoz 2009). A kötet ékes példája annak, hogy személyes narratívák által közelebbi képet kapunk a nyelvtanulás folyamatáról, mivel egy-egy életút megismerése által megfigyelhetjük a nyelvtanulás különböző oldalait, a beszélő nyelvi rendszereiben végbemenő folyamatokat, változásokat.

Jelen tanulmány egy többnyelvű beszélő szemszögéből, egyfajta holisztikus szemlélet által kívánja bemutatni a többnyelvű nyelvcsere sokszor bolyolult folyamatát. Az elkövetkezőkben arra kívánok rávilágítani, mennyire összetett egy beszélő nyelvi rendszereinek kialakulása. A nyelvtanuló szemszögéből mutatom be, hogy melyek azok a fő magánéleti és társadalmi tényezők, melyek befolyásolják a nyelvtanulás és nyelvcsere eredményességét, netán új nyelvek tanulására ösztönöznek.

A személyes narratívák segítenek megérteni, mennyire sokrétű az a tapasztalat, melyet át kell élnünk egy nyelv elsajátítása során. A beszélő élete során végtelen számú hatás éri, melyek befolyásolják nyelvtudását is. A tanulmány középpontjában tehát nem a nyelvtanulás vagy a nyelvhasználat áll, hanem maga a nyelvtanuló: személyes élményei, motivációi, élettörténete.

3. Az adatközlő bemutatása: életút, elsajátított nyelvek

Adatközlőmmel „nyelvész-szemüvegen” keresztül nézve jártuk végig eddigi életútját. A félstrukturált interjú főbb kérdéskörei a következők voltak:

- Nyelvi önéletrajz.
- Nyelvtudás és nyelvhasználat.
- Személyes élmények és szubjektív vélekedések az elsajátított nyelvekről.

Interjúm alanya 1989-ben született Dercen¹ községben, magyar anyanyelvű szülők gyermekeként. Tanulmányait a Derceni Középfiskolában kezdte, majd a Nagydobronyi² Református Líceumban szerzett érettségi bizonyítványt.³ Mindkét intézményben magyar nyelven folyik az oktatás. A Beregszászi Egészségügyi Szakközépfiskolában folytatta tanulmányait, ahol gyógyszerészi képesítést szerzett.⁴ A képzés tannyelve az ukrán volt. Diplomája megszerzése után több településen is dolgozott gyógyszerhárosként: Dercenben, Munkácson, Gorondon, Gáton majd Izsnyétén.⁵ Férjével és két gyermekével jelenleg Izsnyétén élnek.

Adatközlőm nyelvismerete a következő nyelvekre terjed ki: magyar, ukrán, német, angol, orosz. Mindegyik elsajátított nyelvhez különleges, a másikkal nem hasonlítható kapcsolat fűzi. Magyar anyanyelvűként ez a nyelv első sorban az otthon melegét juttatja eszébe. „Magyarul álmodok, magyarul imádkozom, magyarul olvasok mesét a gyermekeimnek” – magyarázza a nyelvhez fűződő érzéseit. A hölgy második nyelve az ukrán. Elmondása szerint ez az a nyelv, melyet munkája során leggyakrabban használ. A német és az angol nyelvet főként instrukcionált környezetben tanulta, míg az orosz nyelv tanulása jelenlegi munkájának hozadéka.

¹ A 2001-es népszámlálás adatai alapján Dercen község magyar anyanyelvű lakosságának aránya 97,82% volt (Tóth – Cserniczkó 2014: 138).

² A 2001-es népszámlálás adatai alapján Nagydobronyban a lakosság 97,73%-a volt magyar anyanyelvű (Tóth – Cserniczkó 2014: 136).

³ A 11 évfolyamos ukrán közoktatás háromfokozatú. Hatéves kortól kötelező az első fokozat (alsó tagozat, 1–4. osztály), erre épül a második (felső tagozat, 5–9. osztály), majd a harmadik (középfiskola, 10–11. osztály). Vannak csak I. fokozatú (elemi iskolák (1–4. osztály), I–II. fokozatú intézmények (1–9. osztály, általános iskolák), I–III. fokozatú intézmények (1–11. osztály, teljes középfiskolák), II–III. fokozatúak (5–11. osztály, gimnáziumok), valamint csupán III. fokozatúak (10–11. osztály, líceumok). A Derceni Középfiskola ukrán besorolásban I–III. fokozatú oktatási intézmény, ami azt jelenti, hogy a tanítás az 1–11. osztályokban folyik. A Nagydobronyi Református Líceum III. fokozatú oktatási intézmény, ahová az I–II. fokozat (az általános iskola) elvégzése után nyervehetnek felvételt a tanulók (vö. Beregszászi 2014).

⁴ Beregszászban a legutóbbi ukrán cenzus alapján 55,87% volt a magyar ajkúak részaránya; a városban emellett az ukrán és az orosz nyelv beszélői is jelentős számban jelen vannak (Tóth – Cserniczkó 2014: 134).

⁵ Munkács ukrán többségű város, ahol a magyar anyanyelvűek aránya mindössze 9,64% volt, az ukrán nyelvűeké pedig 77,63%. Gát abszolút magyar többségű falu, 94,2%-os magyar ajkú lakossággal. Gorondon mindössze 27,5% a magyar anyanyelvűek aránya. Izsnyéte vegyes lakosságú település, ahol a magyar ajkúak aránya 63,4%, az ukrán anyanyelvűként beszélőké pedig 36,16% volt a 2001-es cenzus idején (Tóth – Cserniczkó 2014: 134–135).

1. táblázat. Az adatközlő nyelvtudására vonatkozó adatok (önbevallás)

L1	magyar	anyanyelvi szinten
L2	ukrán	írok, olvasok, szabadon beszélek
L3	német	írok, olvasok, alapszinten beszélek
L4	angol	írok, olvasok
L5	orosz	írok, értem, de nem beszélek

A következőkben az adatközlőnek táblázatba kellett foglalnia azokat a helyzeteket, ahol az általa megismert nyelveket leggyakrabban használja, illetve meg kellett határozni, mióta van kapcsolatban az adott nyelvvel (mikor, hol kezdte tanulni a nyelvet).

2. táblázat. Az adatközlő által ismert nyelvek használatának szinterei, a nyelvtanulás időtartama

Nyelv	Forma	Hol használja leggyakrabban?	Mikortól kezdte tanulni a nyelvet?
magyar	spontán és intézményi	család, barátok, munka, televízió és internet	születéstől fogva
ukrán	intézményi és spontán	munkahely, óvoda, hivatal, aktuális hírek az interneten	elemi iskola (1. osztály)
német	intézményi	tanfolyam	általános iskolás kortól (egy éve tanfolyam keretein belül újrakezdte)
angol	intézményi	gyerekeimmel együtt tanulok	líceumban (15 éves kortól)
orosz	spontán	csak a munkahelyemen	3 éve (26 éves kortól)

Az adatközlőnek ezután egy 1-től 5-ig terjedő skálán kellett megjelölnie, mely nyelveket használja a legmagabiztosabban, s melyek azok, amiket kevésbé vagy egyáltalán nem. A skálán az 1-es a legalacsonyabb értéket jelöli (egyáltalán nem magabiztos), míg az 5 a legmagasabbat (magabiztosan használja a nyelvet).

3. táblázat. Mennyire magabiztos egyes nyelvek használatánál

Magyar	1	2	3	4	5
Ukrán	1	2	3	<u>4</u>	5
Német	<u>1</u>	2	3	4	5
Angol	<u>1</u>	2	3	4	5
Orosz	1	<u>2</u>	3	4	5

4. Miért pont ezek a nyelvek? Tudatos döntések és „véletlen” helyzetek

Adatközlőm az ukrán nyelv tanulását az elemi iskola első osztályában kezdte. Elmondása szerint akkor még nem hagyott különösebb nyomot benne ez a nyelv: a szabályokon és az órákon való jegyzeteléseken kívül nem sok mindenre emlékszik ebből a korszakból. Az első határozott emléke a tudatos nyelvtanulásról a líceumban töltött éveire köthető. A biológia, kémia és matematika felvételihez rengeteg ukrán nyelvű szakkifejezés elsajátítására volt szükség. Elmondása szerint az ukrán nyelv valódi, mélyebb megismerése egy átlagos élethelyzethez képest nála pontosan fordítva kezdődött: a szaknyelv, szakmájához kötődő kifejezések elsajátítására ugyanis hamarabb volt szüksége, mint bármi másra akkoriban. A fordulópont a szakközépiskolába való felvételi után következett be. Ukrán tannyelvű csoportban magyar anyanyelvű diákként – az akkor már 9 éve folyamatos iskolai ukrán nyelvtanulás ellenére – az első hónapok nem bizonyultak egyszerűnek.

1) *MR: – Mi volt az, ami a legnagyobb nehézséget okozta?*

AK: – Nem tudtam jegyzetelni. Egyszerűen nem tudtam megkülönböztetni, mi a fontos, amit le kell írni. Egy szó, kihagyás, még két szó, kihagyás. Szünetben mindenki ment a dolgára, mi magyarok pedig az ukrán lányoktól másoltunk. (...) Átírtuk a másik jegyzetét, lefordítottuk szótározva magunknak, a két fő tantárgyat megkerestük az internetről, kinyomtattuk, hogy legyen róla valami fogalmunk, hogy mit tanulunk. Utána ezt visszafordítottuk ukránra, hogy meg tudjuk tanulni és tudjunk felelni belőle. (...) Az első félév volt a legnehezebb, utána már megértettem a saját jegyzetemet is. Ha például leírtam a szó elejét, már tudtam a végződést. Igaz azzal sok baj volt...

Fél év gyakorlat után, először Dercenben majd Munkácson, kezdetét vette az igazi kihívás: az első munkahely. Interjúalanyomnak a tanulmányi gyakorlat hónapjai során nem kellett ukránul kommunikálnia: fő feladata a különböző vények leolvasása, krémek, szemcseppek kikeverése, az áru rendezése volt. Első igazi munkahely az ukrán többségű Gorond község egyik gyógyszerháza volt. A kezdeti nehézségekre így emlékezett vissza:

2) *AK: – Egyedüli magyar voltam, csak a főorvos tudott néhány szót magyarul. Először nem mertem beszélni. Értettem, amit mondtak, ha jöttek, kiszolgáltam. Nehéz volt a gorondi tájszólást megszokni, szinte külön világ volt. Akik mellettem dolgoztak, egyszer megkérdezték, miért nem beszélgetek velük, erre én azt mondtam, hogy nem merek, butaságot, vagy hibásan nem akarom mondani. Akkor volt egy nagy nevetés, azt mondták, én azzal ne törődjek, semmi baj, ha valami úgy is lesz, ők majd kijavítják.*

MR: – Akkor végül is elmondhatjuk, hogy a kollégák pozitív hozzáállása volt az, ami meghozta az önbizalmát?

AK: – Volt olyan is, hogy azt mondták nekem a falubeliek, hogy „Jaj, honnan van magának ez az akcantusa?”. Én azt mondtam nekik, hogy magyar vagyok, Dercenben születtem, erre volt, aki húzta a száját. Viszont pozitív élmény is volt: néhányan évek múlva is megismernek, hogy volt egy magyar patikus Dercenből... Ez azért sokat jelentett.

Magyar anyanyelvűként nemcsak az iskolában, szakiskolában tanult ukrán sztenderddel, hanem a mindennapi beszélt nyelvvvel, az ukrán nyelvjárási környezet jelentette kihívásokkal is szembe kellett néznie:

3) MR: – *Említette, hogy a környéken használatos ukrán dialektus sok furcsaságot rejtett magában. Tudna esetleg valamilyen példát felhozni erre?*

AK: – *Főleg a szavak voltak ismeretlenek. A lényegét persze értettem, de néhány szónál nagyon elcsodálkoztam. Ott is voltak olyan szavak, amik ilyen tájszólások. Például amikor valaki mondta nekem, hogy „ná pozeráj” vagy „ponékáj” [nézd], először nagyon csodálkoztam, vissza kellett kérdezni, mit is akarnak mondani. Először azt hittem, hogy ez a szótári forma, csak én nem tudom. Nem mindig használtak olyan szavakat, hogy megértem. Például, mikor azt akarták kérdezni, hogy elég-e, nem azt mondták, hogy „хвату́мь”, hanem azt, hogy „устане”. Idővel már azért össze tudtam kapcsolni. Nagyobbik gyermekem az óvodában ukrán csoportba járt, nem volt ritka, hogy később otthon tőle is hallottam ezeket a szavakat. (...) A helyiek sok magyar szót is használnak. Szerintem már meg sem tudják különböztetni, melyik az ukrán és melyik a magyar szó [nevet]. Az oroszvégiesiekre⁶ jellemző, hogy ők is használnak magyar szavakat, észre se veszik, mint az egyik férfi a múltkor „gumijovéj bintet” [gumifásli] akart venni. (...) Egyszer volt egy vicces élményem: egy bácsika bejött a patikába, valamit magyarózott, de nem értettem teljesen, valami olyasmi volt, hogy valaki felült a biciklire, de szegény azt hitte, hogy én magyar vagyok, nem értek semmit. Mikor ida ért, hogy „він пішов на біцикли” [ment a biciklin], rám nézett és megkérdezte: „знаєте що то біцикли?” [tudja, mi az a bicikli?]. Az ilyen dolgok azért megmaradnak az ember fejében...*

Házasságkötése után férjével a munkácsi járási Izsnyétén telepedtek le. Izsnyéte vegyes lakosságú település, így az ukrán nyelv elsajátításának folyamatára ez az új közeg is nagy hatással volt.

4) AK: – *Érdekes élmény volt, amikor a felcserünket először hallottam anyósommal beszélgetni. Anyósom magyarul beszélt hozzá, ő pedig ukránul válaszolt, ilyen fele-fele beszéd, mégis valahogy könnyen megértették egymást. (...) Nagypának sok barátja volt Oroszvégen, akik egy időben gyakran megfordultak az udvarunkon. Néha eljöttek a mi karácsonyunkra felköszönteni, volt, hogy mi mentünk az övékre.*

Első gyermeke születése után adatközlőm Gát községben vállalt munkát. Visszaemlékezésében elmondta, hogy ebben a magyar többségű faluban aligha szorult rá az ukrán nyelv használatára. Meglátása szerint az ukrán nyelvhez fűzött kapcsolatában az igazi mérföldkő második gyermeke születésekor következett be. A munkácsi kórházban töltött idő alatt elengedhetetlen volt az ukrán nyelv gyakorlati használata, megfogalmazásában „ez már nem a szégyellőség kérdése volt”⁷.

⁶ A helyiek „Oroszvégnak” nevezik a falu javarészt ukrán nemzetiségűek által lakott utcáit. A „Magyarvég” a falu magyarlakta részeire utal.

⁷ Munkácson város intézményeiben (beleértve a kórházakat is) legtöbb esetben elengedhetetlen az államnyelv ismerete és használata.

Másfél év elteltével állásajánlatot kapott az izsnyétei gyógyszertár tulajdonosától. Azóta napi szinten használja a magyar és az ukrán nyelvet is, s ekkor kezdte el tanulni az orosz. Kolléganője orosz anyanyelvű, aki sok magyar szót elsajátított az évek során, de nagyon ritkán szólal meg ezen a nyelven. Mivel adatközlőm szabadabban beszél ukránul, a kommunikációs nehézségek okozta gátakat ennek a nyelvnek a használatával küzdik le. Legtöbb esetben.

5) AK: – *Sokszor előfordul, hogy én magyarul beszélek, ő oroszul, de megértjük egymást. Ha valamit éppen nem ért, megpróbálom ukránul. Néha hagyok neki üzeneteket, mielőtt elmegyek, azokat inkább ukránul szoktam leírni. Én már úgy vagyok vele, hogy ha az oroszajkú az ukránul beszélő magyart gond nélkül megérti, onnan már minden lehetséges.*

Az interjúalany még általános iskolás korában kezdett németül tanulni. Felnőtt korára nem sok emléke maradt abból az időszakból. Manapság viszont tanfolyamra jár, telefonos alkalmazásokon és az interneten keresztül tanulja a nyelvet. Elmondása szerint úgy érzi, szüksége lehet még egy idegen nyelvre, hisz sosem lehet tudni, mit hoz az élet. Időközben nagyon megszerette a németet és bátorítóan hatottak rá a kezdeti siker-élmények, mikor először fedezett fel egy-egy kifejezést, melyet megért és használni tud. Arra a kérdésre, hogy miért is kezdett el nyelvtanfolyamra járni, a következő választ adta:

6) AK: – *[nevet] A barátnőm el akarta kezdeni a tanfolyamot, de kellett egy harmadik ember, hogy elindíthassák a csoportot. Felhívtam, hogy megkérdezze, mennék-e vele. Eleinte nem is nagyon akartam, aztán mégis rászedtem. Nem fejeztem be ugyan, de itthon azóta is tanulgom, ha van időm.*

Adatközlőm a líceumban töltött évei alatt kezdett el angolt tanulni. Úgy érzi, ez a nyelv sosem állt egészen közel a szívéhez, s talán ez volt az egyik ok, amiért felnőtt korában felhagyott a nyelvtanulással. Manapság azonban új irányt vett a nyelvhez fűződő kapcsolata: gyermekei révén ő is együtt tanul velük.

7) AK: – *Az angoltudásom javarészt kimerül a gyerekdalokban és a versekben. Nincs kizárva, hogy néhány év múlva a saját gyerekeim fognak engem angolul tanítani.*

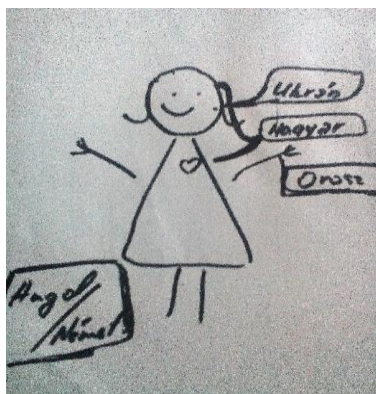
5. „A magyar a szívemben és a fejemben, az orosz a kezemben...”

Az interjú végén az adatközlőnek alkotó feladatot kellett végrehajtania (vö. Busch 2012). Saját magát kellett papírra vetnie egy egyszerű rajz képében, majd ezen a rajzon el kellett helyeznie az általa ismert nyelveket.

Az ábra alapján tisztább képet kaphatunk arról, milyen funkciót is tölt be egy-egy nyelv a beszélő életében, milyen szerepet tulajdonít ezeknek a nyelveknek. Választását minden esetben indokolnia kellett.

A válaszadó elsőként a magyar nyelvnek keresett helyet a rajzon. A szövegbuborék megrajzolása után hosszasan gondolkodott, s végül két irányban is összekapcsolta a rajzzal. Elmondása szerint a magyar nyelv túl sokrétű szerepet tölt be az életében,

mintsem képes legyen egy helyre bezsúfolni azt. Ennél fogva úgy döntött, szívéhez és a fejéhez rajzolja a nyilat: a legtöbb érzelm, gondolatai, álmái, vágyai mind ehhez a nyelvhez kötik. Az ukrán nyelv szintén a fej mellett kapott helyet: az életben akarva és akaratlanul is rengetegszer kerül kapcsolatba ezzel a nyelvvel: ez az elsődleges munkaeszköze, ezen a nyelven kommunikál a főnökével, kollégáival, gyermekei tanáraival, környezete egy részével, ez az államnak a hivatalos nyelve, melyben született és él. Az orosz nyelv a kéz mellett helyezkedik el, mivel ez főként munkájához szükséges, olyannyira, hogy emiatt kezdte el tanulni a nyelvet. Az angol és német nyelv egymáshoz közel helyezkedik el: az adatközlő ezt maga elé kívánta helyezni. Ezek azok a nyelvek, melyeket szeretne a későbbiekben jobban megismerni/megtanulni, ezért fontos, hogy mindig ott legyenek a látótérben.

6. Összegzés

A nyelvek különböző státusszal rendelkezhetnek: vannak nyelvek, melyeket elsősorban a magánéletben, míg másokat inkább közterületeken, munkahelyeken vagy iskolákban használunk (Fishman 1968). A többnyelvűség nem kivételes jelenség, sőt gyakrabban előfordul, mint sokszor azt gondolnánk (vö. Cenoz – Genesee 1998). Ha csak egyetlen személy életútjára tekintünk, akár ezáltal is megmutatkozhat, hogy a többnyelvűség nem csak egy úgynevezett létforma. A többnyelvű beszélő élete során a legkülönbözőbb helyzetekben találhatja magát, s olykor igenis helyt kell állnia, döntéseket kell hoznia. Spolsky (2004: 43) szerint a többnyelvű szituációkban három feltétel befolyásolja a nyelvek közötti választást:

- (1) a beszélő nyelvtudása (mely esetenként meggátolhatja a választás lehetőségét);
- (2) a vágy, hogy a beszélő az erősebb nyelvét válassza;
- (3) a szándék, hogy a beszélő a választása révén élvezhesse azt az előnyt, amit a hallgatóság nyelvi igényeihez igazodásával ér el.

Az interjúalany által említett esetekben két alkalommal is találhatunk példát a Spolsky-féle nyelvválasztási elvekre (ld. a 4. és 5. számú interjúrészlet). A 4. számú részletben a beszélők nyelvtudásuk miatt nem választottak közös nyelvet beszélgetésük során: mindketten saját anyanyelvüknél maradtak, ám mivel mindketten rendelkeztek passzív nyelvtudással a másik nyelvén, ezért egymás megértése nem okozott gondot. Bilaniuk (2010) tanulmányában arra hívja fel a figyelmet, hogy Ukrajnában akár még a közmédiában is megfigyelhető, s teljesen természetes jelenség, ha egy párbeszéd két résztvevője saját nyelvét használja a kommunikáció eszközeként (a szerző ukrán–orosz nyelvi példákat használ). A fentebb vázolt eset azt bizonyítja, hogy ez a jelenség magyar–ukrán relációban is érvényes. Az 5. számú részletben a beszélők közös döntés alapján, lingua franca-ként az ukrán nyelvet választották a kommunikáció nyelvének.

Herdina és Jessner (2002) rávilágít arra, hogy ha egy személy nyelvi repertoárjában bekövetkező változásokat vizsgáljuk (különös tekintettel a nyelvmegtartás és a nyelvvesztés folyamatára), fontos észben tartanunk, hogy minden beszélő nyelvtanulásra és a meglévő rendszerek megtartására fordított és fordítható ideje véges. Ennél fogva az, hogy

egy nyelv milyen mértékben marad a rendszer része, nagyban függ attól, mennyi időt fordít a beszélő az adott nyelven történő kommunikációra, mennyire része a nyelv a mindennapi életének.

Az adatközlő nyelvi repertoárjának időközbeni változása s meglátása saját nyelvtudásáról ennek ékes példája. Válaszadóm esetében világosan kitűnik, hogy a nyelv használatára fordított idő egyenesen arányos a nyelvtudás mértékével (ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagynunk az önbevallás erősen szubjektív mivoltát). Ha a második táblázatra tekintünk, láthatjuk, hogy minél több szintéren jelenik meg egy adott nyelv, annál stabilabb helyet foglal el az egyén nyelvi rendszerei között is. A harmadik táblázat adatainál szintén az egyén saját meghatározásaira támaszkodhatunk. Azonban itt is arra következtethetünk, hogy azokat a nyelveket, melyek a mindennapokban gyakrabban használatosak (magyar, ukrán), nagyobb magabiztossággal beszéli a válaszadó.

Amikor egy közösség tagjai megbélyegzik azon beszélőket, akiknek nem „tökéletes” a nyelvtudása, az illető elveszítheti önbizalmát a nyelv használatával kapcsolatban, és ez a későbbiekben visszavetheti a gyakorlati nyelvhasználatot (Bilaniuk 2005). Az interjú során (ld. 2. számú interjúrészlet) élesen kirajzolódik, mennyire fontos a pozitív megerősítés és tapasztalat. Az adatközlő az ukrán nyelvvel kapcsolatban több alkalommal is megemlíti, mennyire bátoralannak érezte magát mindaddig, amíg környezete nem kezelte őt befogadással és bátorítással. A belső gátlások leküzdésében fontos az elfogadó, támogató közeg.

A nyelvtanulás színtere sok esetben nem az iskolapad. Amint az interjúból kiderült: sokszor előfordul, hogy távolabb nem is eshetne tőle. Adatközlőmet a leghétköznapibb, néha pedig a legváratlanabb helyzetek ösztönözték egy nyelv megtanulására, újratanulására vagy ápolására, fenntartására. Akinek a környezete vagy élethelyzete tehát megköveteli egy nyelv elsajátítását⁸ (legyen az családi munkahelyi közeg, baráti társaság stb.) az akarva-akaratlanul „nyelvtanulóvá” válik.

A tanulmány alcímében szereplő kérdőjel első ránézésre talán nem odaillő, ám jelenléte nagyon is indokolt. Nincs két egyforma történet, ahogyan két egyforma ember sincs. Minden beszélő más-más utat tesz meg, míg el nem érkezik a többnyelvűség állapotához, ám vannak olyan élmények is, melyek közösek lehetnek. Bölcső, iskolapad, családi fészek: mind végigjárjuk ezeket, egy-egy ponton mindennyiünk élete érintkezik. Hogy közben mi történik, az mindenki számára egyedi. Így válhat egy életútból nem mindennapi-mindennapi történet.

Irodalom

- Beregszászi Anikó 2014. Új témák, változó szemlélet: Az anyanyelvi nevelés új iránya a kárpátaljai magyar középiskolákban. *Anyanyelv-pedagógia* VII (1): <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=504>
- Bilaniuk, Laada 2005. *Contested Tongues: Language Politics and Cultural Correction in Ukraine*. Ithaca, NY and London: Cornell University Press.
- Bilaniuk, Laada 2010. Language in the balance: the politics of non-accommodation on bilingual Ukrainian–Russian television shows. *International Journal of the Sociology of Language* 210: 105–133.
- Busch, Brigitta 2012. The Linguistic Repertoire Revisited. *Applied Linguistics* 33 (5): 203–523.

⁸ Erről bővebben olvashatunk Cserniczkó (2017)-ben.

- Cenoz, Jasone – Genesee, Fred 1998. *Beyond Bilingualism Multilingualism and Multilingual Education*. Multilingual Matters LTD.
- Csernicskó István 2017. Nyelv, oktatás és nyelvhasználat összefüggéseiről egy empirikus kutatás adatainak tükrében. *Közoktatás XXII* (2-3): 6–10.
- Daubner Béla 1993. *Katathym Imaginatív Pszichoterápia (KIP)*. Budapest: Integratív Hírmondó 22.
- Fishman, Joshua 1968. *Readings in the Sociology of Language*. Walter de Gruyter GmbH & Co.
- Herdina, Philip – Jessner, Ulrike (eds.) 2002. *A Dynamic Model of Multilingualism. Perspectives of Change in Psycholinguistics*. Clevedon: Multilingual Matters
- Jessner, Ulrike 2006. *Linguistic Awareness in Multilinguals*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Jessner, Ulrike 2008. A DST Model of Multilingualism and the Role of Metalinguistic Awareness. *The Modern Language Journal* 92(2): 270–283.
- Spolsky, Bernard 2004. *Language Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Todeva, Elka – Cenoz, Jasone (eds.) 2009. *The Multiple Realities of Multilingualism*. DeGruyter.
- Tóth Mihály – Csernicskó István 2014. *Tudományos-gyakorlati kommentár. Ukrajnának az állami nyelvpolitika alapjairól szóló Törvényéhez*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.

Dudics Lakatos Katalin

**„A szomszéd település beszédstílusa nem olyan fejlett,
mint a miénk...”**

Kárpátaljai falusi és városi fiatalok környezetük nyelvhasználatáról

A magabiztos nyelvhasználatnak elengedhetetlen feltétele a saját anyanyelvvél, anyanyelvváltozattal szembeni kiegyensúlyozott, pozitív attitűd. Kisebbségi körülmények között, iskoláskorú fiatalok esetében ez különösen fontos. Dolgozatomban egy 2006 és 2008 között végzett kérdőíves felmérés adatai alapján szemléltetem, hogyan vélekednek kárpátaljai magyar fiatalok környezetük beszédéről. Arra is választ kapunk, hogy mutatkozik-e lényeges különbség a falusi és a városi tanulók megnyilatkozásai között.

Kulcsszavak: nyelvi attitűd, anyanyelvváltozat, kárpátaljai iskolások, sztereotípiák, lakóhely

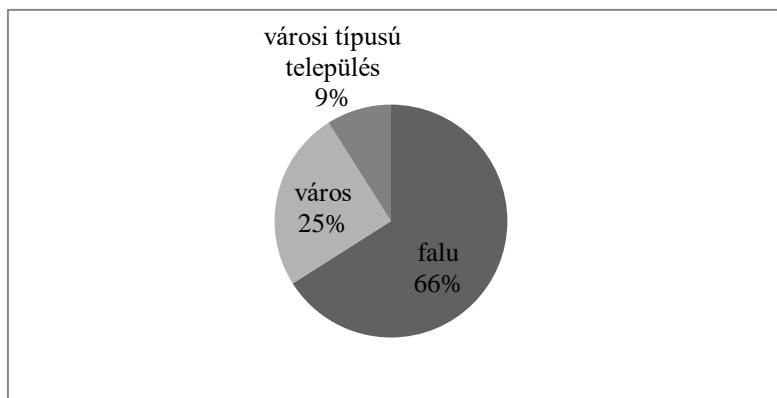
Balanced, positive attitude towards one's own native language, language variant is a fundamental condition for confident language use. This is especially important in the case of school age youth living under minority circumstances. In my paper I present the opinion of Hungarian youth in Transcarpathia about the speech of their environment based on the data of a questionnaire survey made between 2006 and 2008. We also get answers to whether there are any significant differences shown between the opinions of village and town students.

Keywords: language attitude, native language variant, Transcarpathian students, stereotypes, residence

1. A magabiztos nyelvhasználathoz elengedhetetlen az anyanyelvhez, a saját nyelvváltozathoz való pozitív viszonyulás. Azt, hogy milyenek ítéljük lakóhelyünk vagy éppen más beszélőközösségek nyelvi megnyilatkozásait, nagyban befolyásolják a nyelvről szerzett ismereteink, tapasztalataink, a másoktól kapott vélemények, s persze a különböző sztereotípiák. Dolgozatomban 1490 fiataltól kapott adat alapján (Lakatos 2010) szemléltetem azt, hogyan vélekednek a kárpátaljai magyar nyelvváltozatról, lakóhelyük, illetve a szomszéd települések magyar beszédéről. Arra is választ kaphatunk, hogy van-e lényeges különbség a falusi és a városi fiatalok nyelvi attitűdje kapcsán. A különböző településtípusok közötti társadalmi és gazdasági különbségek ismertek. Ukrajnában a településeket hivatalosan három kategóriába sorolják: a falu és a város mellett léteznek úgynevezett városi típusú települések, amelyek egyes szempontok szerint a városok, más szempontok szerint a falvakhoz állnak közelebb. A mintámban négy (8,7%) ilyen település van: Bátyú, Tiszaújlak, Aknaszlatina és Visk. Korábbi vizsgálatok, s saját eredményeim is azt bizonyítják, hogy a nyelvhasználat, illetve a nyelvhez, nyelvváltozathoz való viszony szempontjából a városi típusú települések egyértelműen a falvakhoz állnak közel, s e szempontból a két településtípus között nincs statisztikailag szignifikáns különbség (Beregszászi – Cserniczkó 2006: 58). Éppen ezért dolgozatomban én is egy kategóriába vonom össze a falusi és a városi típusú települések lakóinak válaszait, s *falusiak* néven említem őket.

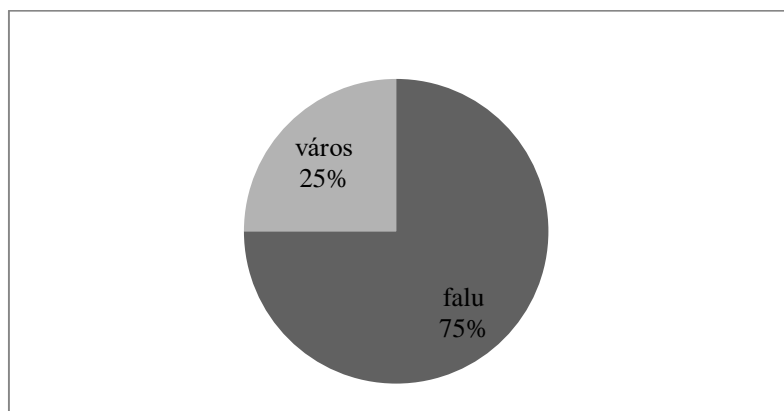
A 2001-es népszámlálás eredményei alapján a kárpátaljai magyarság 64,6%-a falvakban él, 26,6%-a városokban, 8,8%-a pedig ún. városi típusú településeken (Molnár – Molnár D. 2005: 24). Az általam megkérdezett 1490 tanuló lakóhelyük típusa szerint a következőképpen oszlik meg:

1. ábra. Az adatközlők lakóhelyük típusa szerinti megoszlása (falu, város, városi típusú település szerinti bontásban) (%) N=1490

A megkérdezett kárpátaljai magyar iskolások csoportja a magyar összlakossághoz mérten is reprezentatívnak tekinthető a lakóhelyük típusát tekintve. Ha a városi típusú településeket a falvakkal egy kategóriába soroljuk, a következő eredményeket kapjuk:

2. ábra. Az adatközlők lakóhelyük típusa szerinti megoszlása (falu, város szerinti bontásban) (%) N=1490
A tanulók 25%-a városokban él, 75%-uk falvakban.

2. A megkérdezett tanulók 61,8%-a lakóhelyének típusától függetlenül vallja, hogy érzékeli a kárpátaljai és a magyarországi magyar beszéd közötti különbséget: a *Tudsz olyan szavakat, fordulatokat, amiket nálunk, Kárpátalján másképp mondanak, mint Magyarországon?* kérdésre a falusiak 63%-a, a városiak 58,2%-a válaszolt igennel. A χ^2 -próba alapján az arányok közötti különbség nem az eltérő lakóhelytípusból adódik: $\chi^2=2,859$, $df=2$, $p=0,239$ (nem szignifikáns).

A különbséget legtöbben a kárpátaljaiak beszédében gyakoribb nyelvjárási jelenségekben látják: „*Furcsán ejtjük a szavakat, elhagyjuk a -nál, -nél ragokat*”, „*A magyarok nem ismerik azt, hogy paszuly*”, „*A magyarok nem teszik a szavak végére a la szót*”, „*A*

magyarok úgy mondják: burgonya-krumpli, kerékpár-bicikli, csalán-csonár”, „húspotyoló-kloffoló, kas-kosár, lábtó-létra, krumpli-burgonya, sulc-kötény”, „kócs-kulcs, sánc-árok, lóca-pad, vider-vödör”.

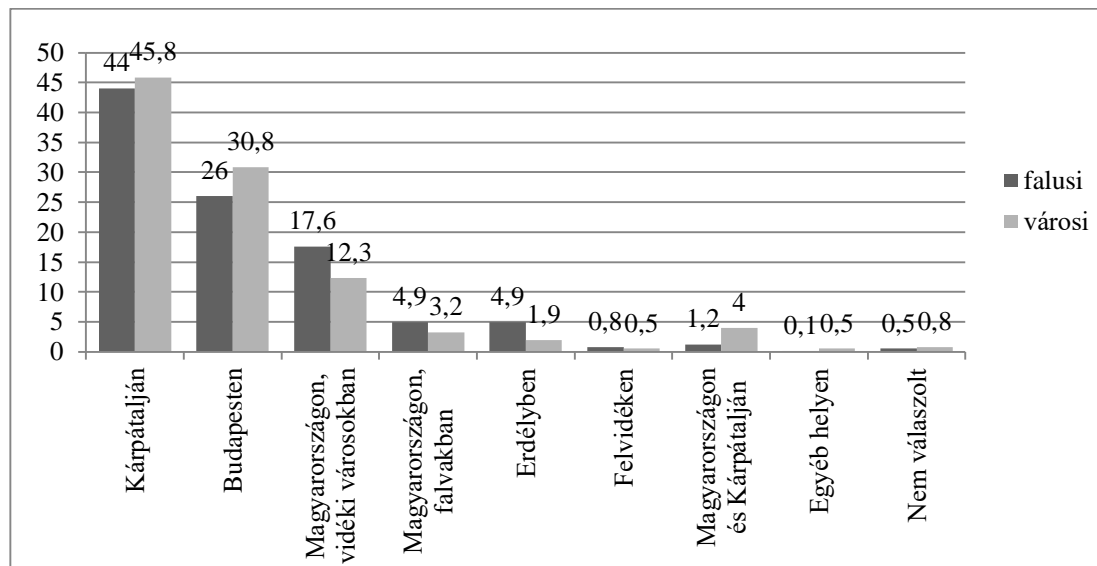
A kontaktusjelenségeket valamivel kevesebben említették, ezek nem magyar standard volta kevésbé tudatos körökben. Leggyakrabban a következő kifejezéseket sorolták adatközlőim: *bagázsnyik-csomagtartó, банка-befőttes üveg, bulocska-zsömle, csengess rám-hívja fel, fogpaszta-fogkrém, kroszovki-sportcipő, paszport-személyi igazolvány, perejezd-vasúti átkelő, szesztra-ápolónő, szprávkva-igazolás.*

Sokan a magyarországiak beszédét a szleng használatával jellemezték: „Az igen helyett azt mondják, ja, meg a jót kifordítsák tök jora”, „Magyarországon gyakoribb az idegen szavak használata. A fiatalok körében elterjedtek a szleng kifejezések, és előszeretettel használják is őket”, „Nálunk azt, hogy jó a buli, így mondják a fiatalok, Magyarországon: tök zsír a buli”, „Legfőbb különbség, hogy mi törekszünk arra, hogy a szavakat teljes egészében mondjuk ki, Magyarországon éppen ellenkezőleg”.

Olyan is akadt, aki érzékeli a különbséget, de azt vallja, hogy konkrétumot nem tud említeni: „Nem tudok példát felhozni, de mi másképp beszélünk, mint a magyarok, a magyarok uriasabban beszélnek, mint mi”.

Ezek után lássuk, hogyan válaszoltak a tanulók arra a kérdésre, amit annyiszor feltettek magyar nyelvű beszélőknek is (Göncz 1999, Imre 1963: 279–283, Cserniczkó 1998, Kontra 1997: 224–232, Kožik 2004: 93–124, Lanstyák 2000, Sándor 2001: 87–95 stb.): *Véleményed szerint hol beszélnek a legszebben magyarul?* Válaszlehetőségként Magyarország és Kárpátalja mellett felsoroltam valamennyi határon túli magyar területet, hiszen ha nem is ismerik annak a régióknak a beszédét, hathattak rájuk a köztudatban elterjedt vélemények, sztereotípiák (pl. Erdélyben beszélnek szépen magyarul).

3. ábra. Véleményed szerint hol beszélnek a legszebben magyarul?(%) N=1490
 $\chi^2=31,065$, $df=8$, $p<0,000$

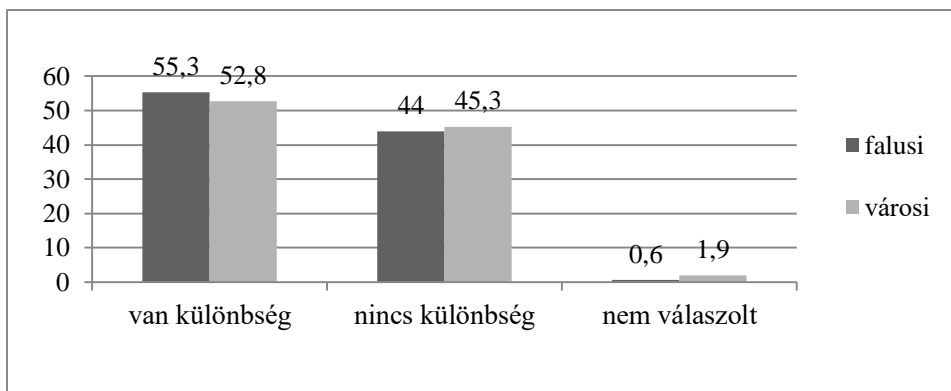
Az ábrán jól látható, hogy a fiatalok Magyarországon és Kárpátalján kívül csak a szomszédos országokhoz tartozó területeket jelölték. Legtöbben (44%, ill. 45,8%) saját szülőföldjük magyar beszédét ítélik szebbnek. Kárpátalját Budapest követi, majd a magyarországi vidéki városok. Ha a magyarországi területekre adott jelöléseket összeadjuk, meglepő eredményt kapunk: többen gondolják szebbnek a magyarországi nyelvhasználatot, mint a kárpátaljaiakat. Ez a korábban említett kárpátaljai vizsgálatok eredményeivel éppen ellentétes. A falusiak 48,5%-a, a városiak 46,3%-a mondja szebbnek a magyarországi magyar beszédet. Ha figyelembe vesszük, hogy az előző kérdésnél a kárpátaljaiak beszédét legtöbben nyelvjárásiasságukkal jellemezték, arra gondolhatunk, hogy emiatt tartják kevésbé szépnek saját környezetük beszédét. Egyik adatközlő megjegyzése is ezt támasztja alá: „*Máma-ma, kú, csú, Magyarországon sokkal jobban beszélnek, mint Kárpátalján. Ez tény és való*”.

A fővárosi beszédet is többen mondják szépnek, mint a vidéki városokét vagy a falvakét.

A városiak valamivel nagyobb arányban (45,8%) jelölték saját területünket a legszebbnek, mint a falusiak. Viszont sokkal jobban tetszik nekik a Budapesti beszéd, mint a vidékies.

A *Van különbség a te településsé és a szomszéd település magyar beszéde között?* kérdésre adott válaszokból kiderül, hogy a fiatalok a kárpátaljai magyar nyelvváltozatok közötti különbségeket is érzékelik: 54,7%-uk vallotta azt, hogy véleménye szerint másképp beszélnek lakóhelyén, mint a szomszéd településen.

4. ábra. Van különbség a te településsé és a szomszéd település magyar beszéde között?(%) N=1490
 $\chi^2=5,073$, $df=2$, $p=0,079$ (nem szignifikáns)

A falusiak 55,3%-a, a városiak 52,8%-a nyilatkozott így. A lakóhely típusa szerint nincs szignifikáns különbség a válaszok alakulása között: mindkét településtípus lakói a szomszédok nyelvjárási nyelvhasználatát emelték ki, s nagyon sok válasz alapul a nyelvhasználathoz kapcsolódó széles körűen elterjedt sztereotípiákon:

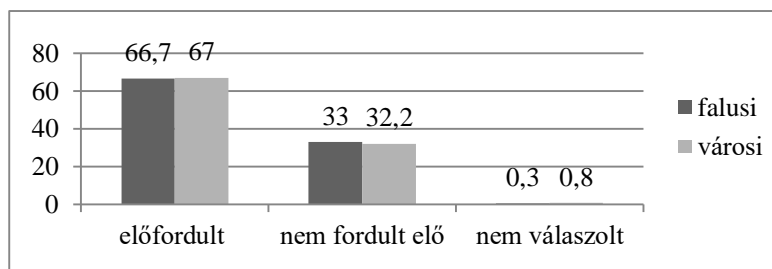
A falusiak a szomszéd település beszédéről: „Elhagyják a -hoz, -hez végződéseket a szavak végéről, vagy fura tájszólással beszélnek”, „Mert a szomszédos falvakban van tájszólás, a mienkben pedig nincs”, „A többi falukban nagy tájszólással beszélnek”, „A mi településünk inkább a tiszta magyart beszéli, de a többi magyar, ukrán keverék vagy hucul nyelven”, „A szomszéd település beszédstílusa nem olyan fejlett, mint a miénk, parasztosan, régiesen beszélnek”.

A városiak a szomszéd település beszédéről: „A falvakban eltorzítják a magyar nyelvet”, „A magyar falukban tájszólással beszélnek. Pl. Szlatinán röviden ejtik ki a szavakat”, „A szomszéd településeken tájszólással beszélnek”, „Técső az egyik legtisztább magyar nyelvet használó város”, „Nagyszőlősen a magyar nemzetiségű emberek tisztán, irodalmibb szavakkal beszélnek, Beregszászban már tájszólással (az én véleményem szerint)”.

Az adatközlők 66,8%-a a gyakorlatban is hasznosította megfigyeléseit: beszéde alapján felismerte, honnan való valaki. Mindkét településtípus lakóinak több mint a fele vallotta ezt.

5. ábra. Volt már rá példa, hogy beszéde alapján felismerted, honnan való egy ember?(%) N=1490

$\chi^2=2,061$, $df=2$, $p=0,357$ (nem szignifikáns)

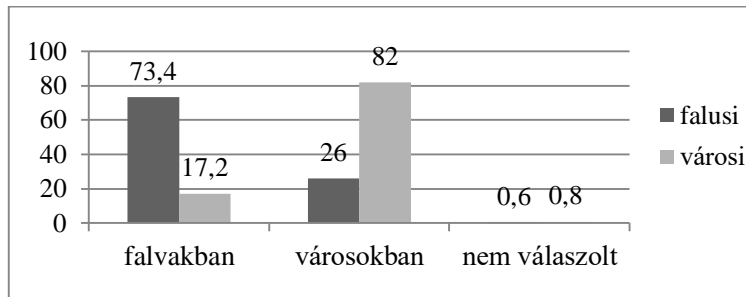

Sokan számoltak be arról, hogy beszéde alapján tudták valakiről, hogy magyarországi: „a magyar embereket rögtön ki lehet venni: sok rövidítést használnak, meg egyéb faragott szavakat”, „egy Magyarországról jövő ember beszélt, s hallani lehetett, hogy tisztábban beszél magyarul, mint mi”, „magyarországi embert a kulturális beszédéről felismertem”, „Magyarországról érkeznek ide vendégek. Húzzák a szavakat és nem nagyon érzékelni beszédükben az ékezetet”, „valaki Magyarországról jön, röviden ejti az ó, ő betűket és mindent furán rövidít, pl: zuhi-zuhanyozni”.

Kárpátaljai települések közül főleg a nyelvjárásszigetek, Nagydobrony, Beregrákos és Salánk tűnt fel a példákban, s általában a tájszólást említették azonosító jegyként: „beszéltem egy fiúval és ő azt a kifejezést használta, hogy "buszval" - ez tipikus salánki beszédstílus”, „megismerkedtem egy rákosi lánnyal, aki palóc nyelvjárással beszélt, egyből tudtam, hová való”, „megszólalt, egyből rájöttem, hogy salánki. Azért ismertem meg, mert a salánkiak i betűsön beszélnek”, „pl. amikor az egyik rákosi osztálytársam beszél, rögtön rájössz, hogy honnan jött, mert "á" betűsen beszél”, „egy dobronyival beszélek, akkor az á betűs beszédéből rájövök, hogy honnan való. Pl. hágyamá, kálápács”, „Azt mondta egy férfi a piacon, hogy kérek egy pacskazacskóskolompért, akkor egyből rájöttem, hogy dobronyi”.

A fenti eredmények alapján nem meglepő, hogy a *Kárpátalján hol beszélnek szebben magyarul?* kérdés kapcsán az alábbi adatokat kapjuk:

6. ábra. Kárpátalján hol beszélnek szebben magyarul?(%) N=1490
 $\chi^2=369,087$, $df=2$, $p<0,000$

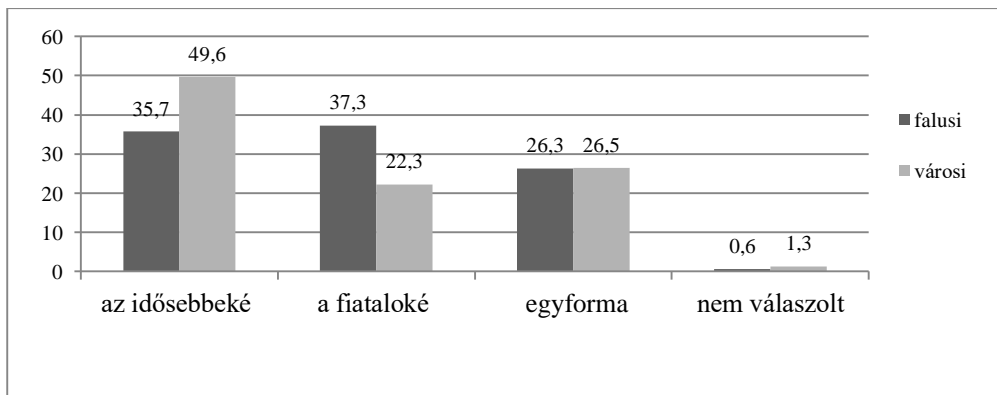
A városiak a városiak, a falusiak a falusiak beszédét mondják szebbnek. Általában mindenki saját lakóhelyét írta példaként. Aki nem emelt ki egyetlen települést, az a következőkkel indokolta választását:

Kárpátalján a falvakban beszélnek szebben, mert: „mert itt még megtartják az ősi magyar nyelvet”, „mert nem keveredik az ukránnal”, „városon ukrán akcentussal beszélnek”, „mert nem törik a nyelvet”.

Kárpátalján a városokban beszélnek szebben, mert: „kulturáltabbak az emberek”, „mert nem parasztosan beszélnek”, „úri beszédük van”, „szebb a kiejtésük”, „szépen, várososan beszélnek”.

Amikor a *Véleményed szerint az idősebbek vagy a fiatalok beszéde szebb?* kérdést feltettem, arra is választ kaptam, hogy a kárpátaljai iskolások a korosztály szerinti különbségeket is érzékelik Kárpátalján, hiszen csak 26,4%-uk gondolja úgy, hogy nincs különbség a fiatalok és az idősebbek nyelvhasználata között, egyforma a beszédük. A válaszok alakulása lényegesen összefügg a lakóhelyük típusával.

7. ábra. Véleményed szerint az idősebbek vagy a fiatalok beszéde szebb?(%) N=1490
 $\chi^2=37,457$, $df=4$, $p<0,000$

A városiak majdnem fele az idősebbek beszédét mondja szebbnek, a falusiaknak csak 35,7%-a gondolja így: körükben nagyobb (37,3%) a népszerűsége a fiatalok nyelvhasználatának. Ennek az lehet az oka, hogy az átlagos falusi idősebb korosztály nyelvhasználatát inkább eltér a magyar köznyelvtől, mint az iskolázottabb, televízió, számítógépen felnőtt fiataloké. Erre utal az indoklások többsége is:

A fiataloké szebb, mert: „*próbálnak alkalmazkodni a felsőbb intézményekhez, és a baráti körből rájuk ragad a tiszta, kifinomult nyelv*” „*fejlettebb a hírközlés, több magyar órát tartanak, mint akkoriban*”, „*a fiatalok már kulturáltabbak, mint az idősek, a mai köznyelvet beszélnek, az öregek pedig nem*”, „*az idősebbek beszéde már elavult*”, „*az idősebbek beszéde olyan parasztos*”, „*az idősebbek tájszólással beszélnek*”, „*az idősek régimódián beszélnek, nekik már jó úgy is. Gyakran haragszanak, ha rájuk szólunk*”.

Az indoklásokból az is kiderül, hogy a falusiakkal ellentétben a városiak miért tartják szebbnek az idősebbek beszédét:

Az idősebbeké szebb, mert: „*a fiatalok beszéde már keveredik az idegenből átvett szavakkal, és gyakori a káromkodás*”, „*magyar kifejezéseket használnak*”, „*ők használják a régi, ízesebb szavainkat, valamint az ő beszédükre még nem tett komoly befolyást egyik idegen nyelv sem*”, „*tudnak szépen, helyesen, művelten társalogni*”, „*a fiatalok beszédében már előfordul nagyon sok "csúnya" szó*”.

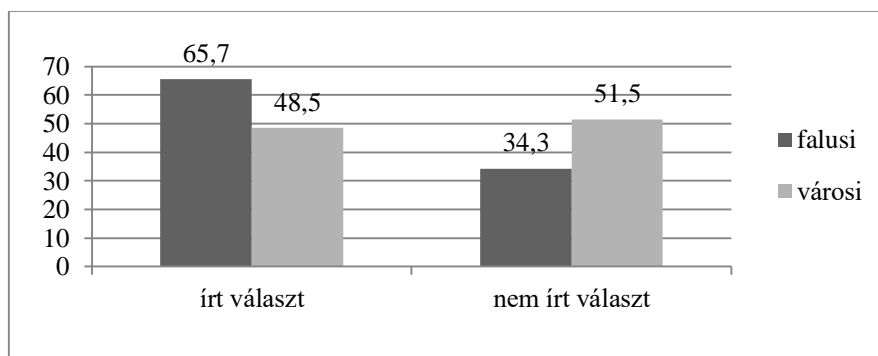
Látható, hogy míg a falusi idősebb korosztály beszédének jellemzőjeként leginkább a nyelvjárásiasságot említik, a városi idősebb korosztályra a városi fiatalok szerint a kulturált, választékos, idegen hatásoktól mentes magyar nyelvhasználat jellemző, hiszen ők még „*magyarok idején is éltek*”.

Amikor arra kértem adatközlőimet, hogy soroljanak olyan kifejezéseket, amiket náluk már csak az idősebb korosztály használ, a falusiak jóval nagyobb arányban írtak választ:

8. ábra. Sorolj olyan kifejezéseket, amiket náluk inkább már csak az idősebbek

használnak!(%) N=149k

$\chi^2=34,852$, $df=1$, $p<0,000$

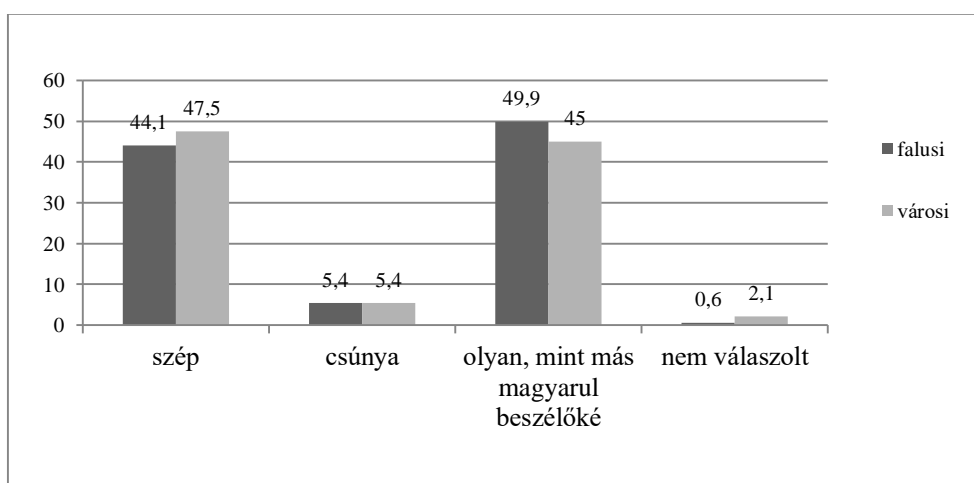
Ez összefügghet azzal, hogy a falvakban jóval gyakoribb, hogy több korosztály él egy háztartásban, a nagyszülők aktívabban részt vehetnek a fiatalok mindennapjaiban. Így a gyerekeknek több alkalma adódik arra, hogy megfigyelje nyelvhasználatukat.

A sorolt kifejezések között nincs lényeges különbség, mindkét településtípus fiataljai csak az idősebb korosztály nyelvhasználatába sorolja a „*vakablak és egyéb régies szavak*”-at. Pl: *rokka, rokolya, bugyelláris, sámlí, lajtorja, spájz, firhang, sifony, früstök, hokedli*.

Alaki tájszavak főként csak a falusi tanulók válaszaiban bukkannak fel: *mondi, vót, nízi, hetfü, jányom, firidni, lú, ídesanya*.

Saját települése magyar beszédét a legtöbb adatközlő (48,7%) nem tartja sem csúnyábbnak, sem szebbnek más települések beszédénél. Lakóhely szerint nézve ennél a kérdésnél is különböző válaszokat láthatunk:

9. ábra. Saját településed magyar beszéde szép, csúnya vagy olyan, mint más magyarul beszélőké?(%) N=1490
 $\chi^2=8,424$, $df=3$, $p<0,05$

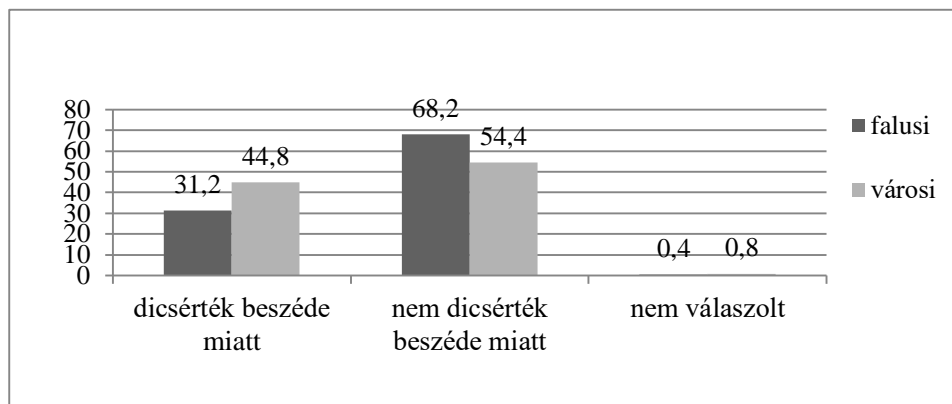

A városiak nagyobb arányban nevezik határozottan szépnek lakóhelyük beszédét, mint a falusiak. Ez azzal függhet össze, hogy a városi fiatalok a falvak nyelvhasználatáról egyértelműen negatívan vélekednek (l. az előző kérdésekre érkező válaszokat), s összehasonlítva, saját környezetük beszéde egyértelműen szép számukra. Ezzel szemben a falusiak bizonytalanabbak lakóhelyük nyelvhasználatát illetően.

Az adatközlők többséget soha nem gúnyolták beszéde miatt. A falusiaknak 22,8%-ával, a városiaknak 24,9%-ával esett meg ilyen eset. Utóbbiak közül többen a magyar nyelvhasználat miatt átélt kellemetlen élményeiket említik.

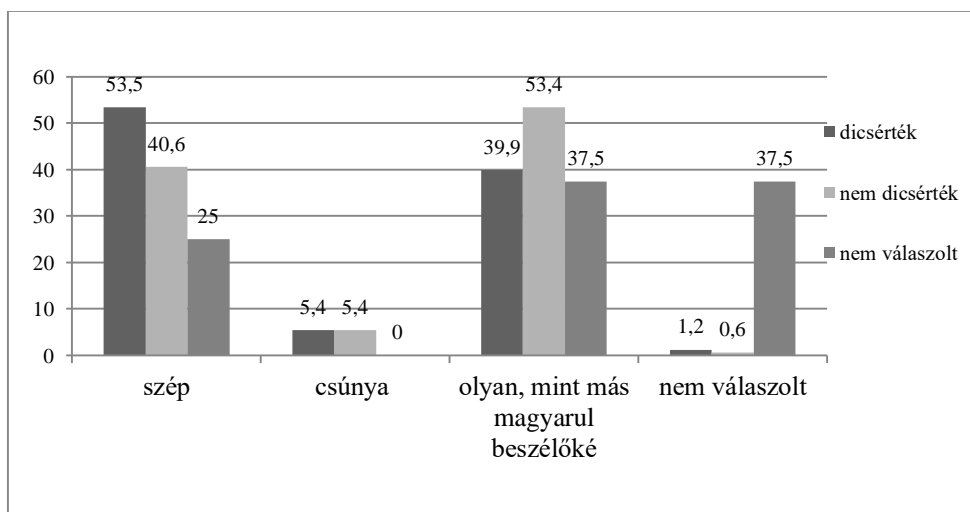
Dicséretben többen részesültek már beszédük miatt. A 10. ábrán látható, hogy városi tanulóknak ebben nagyobb arányban volt részük, mint a falusiaknak:

10. ábra. Előfordult már, hogy dicsérték beszéded miatt?(%) N=1490
 $\chi^2=23,753$, $df=2$, $p<0,000$

A falusi iskolásoknak 31,2%-át, a városiaknak 44,8%-át érte kellemes élmény beszéde miatt. A pozitív élmények, mások értékelő megjegyzései nagyban befolyásolják a fiatalok nyelvvaltozatokról alkotott véleményét is. Ezt bizonyítja az is, ha összevetjük a saját településük beszédéről való vélekedéseiket azzal, hogy mások dicsérték-e nyelvhasználatukat:

11. ábra. Az Előfordult már, hogy dicsérték beszéded miatt?
 Saját településed magyar beszéde szép, csúnya vagy olyan, mint más magyarul beszélőké? kérdések összefüggései (%) N=1490

$\chi^2=133,784$, $df=6$, $p<0,000$

Látható, hogy azok, akiknek beszédét már megdicsérték valamikor, magabiztosabbak, s nagyobb arányban nevezik szépnek lakóhelyük nyelvhasználatát is.

3. A vizsgálatban részt vett fiatalok tisztában vannak a különböző nyelvváltozatok közötti különbségekkel, s az is kiderült, hogy az általuk nyelvjárásiaknak mondott változatoknak nincs körükben nagy presztízse, ezért saját lakóhelyük beszédéről is óvatosan, visszafogottan nyilatkoznak. Az is bebizonyosodott, hogy a korosztály nyelvváltozatokhoz való viszonyát, ezáltal nyelvhasználatát nagyban befolyásolja mások véleménye, esetleges nyelvekről, változatokról alkotott és terjesztett nyelvi értékítélete. Ezért is fontos, hogy a fiatalabb nemzedékre hatást gyakoroló helyek és személyek (iskola, különböző médiumok, tanárok, ismert emberek) a nyelvi toleranciát, a kiegyenlítő-funkcióelkülönítő attitűdöt (Kiss 1998: 315–317) közvetítsék.

Irodalom

- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2006. *A kárpátaljai magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződése*. Ungvár, PoliPrint.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó-Forum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Imre Samu 1963. Hol beszélnek legszebben magyarul? *Magyar Nyelvőr* 87: 279–283.
- Kiss Jenő 1998. A nyelvjárásokhoz és a köznyelvhez való viszonyulás: attitűdváltozások a magyar nyelvközösségben. In Zoltán András szerk. *Nyelv, stílus, irodalom. Köszöntő könyv Péter Mihály 70. születésnapjára*. Budapest: ELTE BTK Keleti szláv és Balti Filológiai Tanszéke. 315–317.
- Kontra Miklós 1997. Hol beszélnek legszebben és legcsúnyábban magyarul. *Magyar Nyelv* 93: 224–232.
- Kožík Diana 2004. A nyelvjárásokkal kapcsolatos attitűdvizsgálatok a szlovákiai magyar pedagógusok néhány csoportjában. In Lanstyák István–Menyhárt József szerk. 2004. *Tanulmányok a kétnyelvűségről II*. Pozsony: Kalligram. 93–124.
- Lakatos Katalin 2010. *Kárpátaljai magyar iskolások nyelvi tudata és attitűdje*. Doktori értekezés. Budapest: ELTE.
[<http://doktori.btk.elte.hu/lingv/lakatoskatalin/diss.pdf> - 2017. október 15.]
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony: Osiris Kiadó–Kalligram Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Molnár József–Molnár D. István 2005. *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász: PoliPrint.
- Sándor Anna 2001. A nyelvi attitűd kisebbségben. *Magyar Nyelv* 97: 87–95.

Látható és érthető kétnyelvűség a magyar-szlovák határ két oldalán *

A jelen tanulmány arra világíthat rá, mennyire ismertek a szlovákiai magyar kisebbség által használt magyar nyelvváltozat szlovák kölcsönszavai a határ magyarországi oldalán élő magyarok számára, illetve, hogy mennyire ismerik a szlovákiai magyar kisebbség tagjai a szlovák kölcsönszavak magyar standard megfelelőit. Vagyis betekintést nyerhetünk a kétnyelvűség hatásainak (esetünkben kölcsönelemek) a vizsgált nyelvváltozat alakulásában, kialakulásában betöltött szerepére.

Kulcsszavak: Termini online szótár, kölcsönszó, kétnyelvűség

This study may shed light on how well Hungarians living in Hungary know the language variants used by the Hungarian minority in Slovakia, and how the members of the Hungarian minority in Slovakia, know the Hungarian standard equivalents of these words. In other words, one can gain insights into the effects of bilingualism (in this case the loan elements) on the creation and development of language variants.

Keywords: Termini online vocabulary, loanword, bilingualism

Magyarország a trianoni békeszerződés után területének jelentős részét elveszítette, és magyar anyanyelvű lakosságának jelentős része került más államalakulatok kötelékébe. Ebből következően napjainkban a Magyarországgal határos hét ország mindegyikében él őshonos magyar kisebbségi lakosság.

A hét évtizedig tartó nyelvi különfejlődés következtében a határon túli magyar nyelvhasználatban olyan szavak jelentek meg, amelyeket a magyarországiak nem (feltétlenül) értenek/érthetnek, viszont a magyar standardbeli megfelelőjét nem biztos, hogy a Magyarországon kívül élők ismerik. E területek¹ napjainkban már közel száz éve Magyarország államhatárain kívül találhatóak, s ez idő alatt a többségi nyelvi hatások folyamatosak voltak. Azonban az 1990-es évek után a határok átjárhatóbbak lettek, illetve a 2000-es évek után egyes országok irányába az Európai Unió schengeni övezetén belül szimbolikussá váltak. E folyamatok révén az utóbbi közel harminc évben gyakoribbá vált a kapcsolat a Magyarország és a határon túli területek között, s ennek köszönhetően a nyelvi különbségek is szembetűnőbbek lettek. Azonban a mindennapi kapcsolatok révén a határon túli magyar nyelvváltozatokban megindult egyfajta kiegyenlítődési folyamat a magyarországi magyar nyelv hatására. A folyamat azonban mindkét közösség irányában működik, mivel a határok mentén élő magyarországiak nyelvhasználatuk is érintett a kontaktushatás által.

A határon túli régiókban (kontrollcsoportban Magyarországon is) 1996-ban egy közös szociolingvisztikai kutatás zajlott, amelynek eredményeképpen *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című könyvsorozatból napjainkig öt látott napvilágot (Cserniczkó 1998, Göncz 1999, Lanstyák 2000, Szépfalusi et al. 2012, Fancsaly et al. 2016). E kötetek és maga a kutatás is úttörő volt, hiszen ennek köszönhetően nyerhettek betekintést az addig tabuként kezelt határon túli nyelvváltozatokba, nyelvhasználati

* Készült a Visegrad Schloarship program támogatásával (ID number: 51600711)

¹ Romániában Erdély, Ukrajnában Kárpátalja, Szlovákiában Felvidék, Szerbiában Vajdaság, Szlovéniában Muravidék, Horvátország és Ausztriában Őrvidék.

szokásokba nyelvészek és laikus érdeklődők egyaránt. Ekkor merül fel az a gondolat is, hogy „a magyar nyelv” fogalom ne csak a magyarországi magyar nyelvet és annak változatait jelentse, hanem a határon túli magyarság által használt magyar nyelv-változatokat is. Péntek János (2011: 76) e tekintetben így fogalmaz: „el kellene érni, hogy a magyar jelző a nyelvvel kapcsolatban ... a kézikönyvek, szótárak címében is valóban a *magyart* jelentse, ne csak a *magyarországit!*” E téma körül jelentős vita bontakozik ki „a magyarországi magyar nyelvet” féltők és „az egységes magyar nyelvet” támogatók között a tudományos folyóiratokban és szakmai fórumokon (Kontra–Saly szerk. 1998). Azonban abban mindenki egyetértett, hogy a határon túli régiókban élők nyelvhasználata eltér a magyarországitól.

S hogy mik vezettek a nyelvi különfejlődéshez?² 1. a régiók közti különbségek egy része még 1918 előtti időszakból való, vagyis már korábban is fennállt; 2. a nagyobb fokú elválasztottság, vagyis a magyar nyelvterületen belül államhatárok jöttek létre, s így erősebb lett a régióon belül az érintkezés; 3. az utódállamokba került magyarok életét más-más, de ugyanazon országon belül nagymértékben hasonló politikai, gazdasági, társadalmi kulturális stb. körülmények befolyásolták és befolyásolják (vö. Lanstyák 2008: 121–123). A nyelvi különfejlődés dokumentálásának tekinti Lanstyák (2008: 124) a szóhatártalanítás folyamatát. A folyamat az 1995 és 2003 között a *Magyar értelmező kéziszótár 2.*, átdolgozott kiadásába bekerült erdélyi, felvidéki és kárpátaljai magyar nyelvváltozatok sajátos szavai egy részének a bekerülésével kezdődött. A szóhatártalanító program keretében határon túli szavak kerültek még az Osiris Kiadó által gondozott Helyesírás (Laczkó–Mártonfi 2006) szótári részébe és az Idegen szavak szótárába (Tolcsvai 2007), illetve a Tinta Könyvkiadónál készült Értelmező szótár +-ba (Eöry 2007).

Tolcsvai (1998: 256) tanulmányában rámutat, hogy az egy nyelven belül több különböző államban élő, azonos nyelvhez tartozó változatok közötti különbségek fel- és elismerése, a regionális sztenderdek státusztervezési mozzanattal való beiktatása, a központi sztenderddel viszonyba hozása fontos mozzanata a magyar nyelvészetnek.

A szóhatártalanítás egyik „terméke” a ht-lista is, amely 2007-től *Termini magyar–magyar szótár* (elérhető: <http://ht.nytud.hu/htonline/hllista.php?action=firstpage>) néven vált ismertté. A szótárban olyan szavakat találhatunk, amelyeket mind a határon túli magyarok régiók (Erdély, Kárpátalja, Felvidék, Vajdaság, Muravidék, Drávaszög és Órvidék) magyarjai használnak. A szótár a határon túli (ht) nyelvváltozatok tudományos kutatásának is forrása, eszköze.

A Termini szótár létrejötte nem volt előzmény nélküli, hiszen 1990-től, amikortól lehetőség nyílt a kölcsönös együttműködésre, ezt a nyelvészek azonnal ki is használták. Ennek első bázisa volt az Élőnyelvi konferenciák sorozata, ahol a régiók megismerkedhettek egymás kutatásaival, eredményeivel, problémáival (Cserniczkó 2006, Cserniczkó–Kontra 2018). 2001-ben a Magyar Tudományos Akadémia felismerte és elismerte a külső régiókban a kutatóállomások létrehozásának szükségességét. Így jött létre a Termini Magyar Nyelvészeti Kutatóhálózat (részletesen lásd Benő–Péntek szerk. 2011: 13–65).

Jelen kutatásban nem a Termini online-szótár adatbázisát szeretnénk növelni. Abba szeretnénk betekintést nyerni, hogy a szlovák–magyar államhatár mentén elhelyez-

² Lanstyák István tanulmányában a magyar nyelv többközpotúsága problémakörhöz kapcsolódón a nyelvi szétfejlődés fogalmat használja, amely heves vitákat váltott ki és vált ki ma is a nyelvészek körében.

kedő Komárom (HU) és (Rév)Komárom (SK), illetve az Esztergom (HU) és Párkány (SK) városokban a szlovákiai magyar nyelvváltozatok kölcsönszavai milyen mértékben ismertek, illetve: hogy a magyarországi, illetve a magyar standard (közmagyar) jelentés a Szlovákiában élő magyarok körében mennyire ismert és használatos a szlovákiai kutatópontokon. Ebből kiindulva célunk az online szótárban jelenlévő általánosan ismert és elterjedt szlovák kölcsönszavak magyarországi ismertségének és azok jelentésének a vizsgálata, illetve ezen kölcsönszavak magyar standard megfelelője ismertségének a vizsgálata a Szlovákiában élő magyar kisebbség körében. Vagyis a kutatás bepillantást adhat abba, hogy a nyelvi különfejlődés a nyelvi kiegyenlítődés³ felé fordult-e, illetve hogy a határmenti nyelvváltozatok mennyire hatottak és hatnak egymásra, legalábbis a szó-készlet szintjén.

Jelen kutatás előzményeként említhető még a nyíregyházi kutatók által az ukrán–román–magyar hármashatár térségében elvégzett nyelvjárási vizsgálat (P. Lakatos szerk. 2002), melynek egyik legfontosabb következtetése a Trianon hatása a nyelvi változásokra című tanulmányban (P. Lakatos–T. Károlyi 2002: 244) olvasható: „Az országhatár, illetve az ennek következményeként jelentkező több évtizedes kényszerű elzártság egyértelműen bizonyos nyelvi elkülönülést kiváltó tényező (az egyébként szinte teljesen magyar nyelvű közösségekben is)”.

A kutatás menete és módszere

A kutatás alapját képező, a Termini online szótárban szereplő szlovákiai szócikkek listáját Lanstyák István, a határon túli magyar online-szótár és adatbázis⁴ felvidéki referense bocsátotta rendelkezésemre, amiért ezúton szeretnék köszönetet mondani neki.

A vizsgálat első részében a kérdőív összeállításához a 178 oldalas szólistában szereplő szócikkekkel ismerkedtem meg. Ezt követően válogattam ki azokat a szócikket, amelyeket a kérdőív összeállításában használtam fel. A szócikkek kiválogatásának egyik fő szempontja volt, hogy a szó közhasználatú és a szlovákiai magyarság körében általánosan ismert legyen, s így méltán számíthattunk arra, hogy akár (Rév)Komáromban, akár Párkányban, illetve akár Komárom és Esztergom városának adatközlői körében is ismertek lehetnek.

A kutatás tervezésekor elsőként a kérdőív feladatainak típusait, sorrendjét és tartalmát határoztuk meg. Külön kérdőív készült a szlovákiai és a magyarországi adatközlők részére. A magyarországi adatközlőktől a nemük, végzettségük, koruk és nyelvtudásuk után a szlovák nyelvterülettel való érintkezésük aktivitását és gyakoriságát kérdeztük meg. A szlovákiai kérdőívekben először rákérdeztünk az adatközlők nemére, végzettségére, korára, nyelvtudásukra, a nyelvszocializációs közegre. Ezt követően a nyelvi vizsgálat anyagában a magyarországi és szlovákiai kérdőívek megegyeztek. Az adatközlőknek először is egy szövegből kellett kigyűjteniük a számukra ismeretlen vagy olyan szavakat, amelyeket másképpen mondanának; megkértük őket, hogy írják mellé azt a szót, ahogyan mondanák. A következő feladatban a megadott szavak esetében kellett véleményt

³ A nyelvi kiegyenlítődés alatt azt értem, hogy a határ két oldalán élők mennyire ismerik a másik országban használt magyar nyelvváltozat kölcsönszavait, ezek magyar standard változatait, a szlovákiai magyar nyelvváltozat szavai használatosak-e a magyar köznyelvben a szlovák határ mentén stb.

⁴ <http://ht.nytud.hu/htonline/htlista.php?action=firstpage>

nyilvánítaniuk, hogy ismerik, ismerik és használják, vagy esetleg nem ismerik az adott szavakat. Ha az első két választ jelölték, akkor a szó magyarországi jelentésére is rákérdeztünk. Végezetül pedig megadott mondatokat kellett kiegészíteni, amelyeknél a mondat értelme a határon túli online szavait, vagy annak magyarországi megfelelőjét kívánta a kihagyott helyre.

A kérdőívek kitöltése után az SPSS Statistics adatfeldolgozó rendszerben rögzítettem, majd a szoftver segítségével elemeztem a kapott kérdőíves adatbázist. Az egyszerű elemzésen túl szintén a szoftver segítségével megpróbáltam korrelációs összefüggéseket is kimutatni az adatok között.

A vizsgálat kontrollcsoportjának adatközlői közé a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európai Tanulmányok Karának, illetve a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen magyar szakos hallgatói kerültek. A kontrollcsoport adatközlői valamilyen szintű nyelvészeti ismerettel már rendelkeznek a vizsgált témakörből, ezért érdekes lehet, hogy a hétköznapi beszélőkhöz viszonyítva az ő válaszaik mennyire mutatnak eltérést.

A vizsgálatban 186 adatközlő töltötte ki a kérdőívet: (Rév)Komáromban 25, Párkányban 25, a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európai Tanulmányok Karán 38, Komáromban 25, Esztergomban 25, a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen 48. Vagyis a vizsgálatban 88 szlovákiai (felvidéki) és 98 magyarországi adatközlő vett részt. Az adatgyűjtés során (Rév)Komáromban, Komáromban, Párkányban és Esztergomban a nyitrai egyetem magyar szakos hallgatói töltötték ki a kérdőíveket, míg a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európai Tanulmányok Karán és a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen a helyi oktatók segítségével kerültek kitöltésre a kérdőívek.

A kor szerinti megoszlásban a négy településen 56, 35 évnél idősebb adatközlő, illetve 44 35 évesnél fiatalabb adatközlő töltötte ki a kérdőíveket. A kontrollcsoportban minden adatközlő 35 év alatti volt. A nemek szerinti megoszlásban a négy településen 38 férfi és 62 nő töltötte ki a kérdőíveket, míg a kontrollcsoportban 21 férfi és 65 nő.

Az adatközlők végzettségüket tekintve 2-en általános iskolát, 82-en középiskolát vagy gimnáziumot, 51-en érettségit nyújtó szakközépiskolát, 19-en szakiskolát, 31-en pedig főiskolát vagy egyetemet végeztek. Ezek közül 86-an a két vizsgált egyetem hallgatói, akik magyar nyelv és irodalom szakon (is) tanulnak.

Az adatközlők nemzetiségére és anyanyelvére csak a szlovákiai kérdőívekben kérdeztünk rá. Itt 76-an magyar, 10-en szlovák és 2-en cseh nemzetiségűnek vallották magukat. Az adatközlők közül 82-en a magyart, 6-an a szlovák nyelvet nevezték meg anyanyelvüknek. A szlovákiai adatközlők a magyar nyelvet saját bevallásuk szerint 80-an anyanyelvi szinten, 5-en nagyon jól, 2-en jól, 1 fő pedig nem nagyon jól beszéli. Ez utóbbi egy magát szlovák nemzetiségűnek és anyanyelvűnek valló nő, aki véleményem szerint inkább jól beszélt magyarul, mint nem nagyon jól. Vagyis magyar nyelvtudását alulértékelt. A szlovákiai adatközlők a szlovák nyelvet 9-en anyanyelvi szinten, 20-an nagyon jól, 42-en jól és 17-en nem nagyon jól beszélik. A magyarországi adatközlők közül a magyar nyelvet mindenki anyanyelvi szinten beszéli, míg a szlovák nyelvet 1 személy nagyon jól, 2-en jól, 3-an nem nagyon jól; 8-an alig néhány szót beszélnek, 3-an pedig nem beszélnek, csak értenek szlovákul. 79-en sehogy sem beszélnek a szlovák nyelvet. A kérdésre 2-en nem adtak választ.

A szlovákiai adatközlők közül gyermekkorukban 65-tel csak magyarul, 12-vel többségében magyarul, 8-cal egyforma arányban mindkét nyelven, 2-vel többségében szlovákul, és 1-gyel pedig kizárólag szlovákul beszéltek. A szlovákiai adatközlők közül 56-an csak magyarul beszélnek, 12-en többségében magyarul, 4-en egyforma arányban mindkét nyelven, 1 csak szlovákul beszél, illetve 15-en nem adtak választ erre a kérdésre.

A magyarországi adatközlők közül 90-en már jártak Szlovákiában, míg 8-an nem. Akik már jártak, azok közül 3 naponta, 3-an hetente legalább egyszer, 13-an havonta többször is, 71-en ennél ritkábban járnak át a határon.

A kérdőíves adatgyűjtés ideje alatt fényképes adatgyűjtést is végeztem (Rév)Komárom, Párkány, Komárom és Esztergom településeken, s ennek keretében megpróbáltam feltérképezni, hogy az általam vizsgált online-szótárban szereplő szavak hogyan jelennek meg e települések nyelvi tájképében. A fényképezést a főbb közterületeken (főút, sétányok, terek, üzlethelyiségek, bevásárlóközpontok stb.) és azok környezetében végeztem el.

A kérdőívek kitöltésben segítségemre voltak a nyitrai egyetem magyar szakos diákjai, akik hely- és személyismeretükkel segítettek munkámat. Továbbá segítséget nyújtottak a nyitrai kollégák, illetve Hegedűs Attila, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének vezetője.

Kutatópontok

Párkány (szlovákul Štúrovo)

Párkány város Szlovákiában a Nyitrai kerület Érsekújvári járásában. 2011-ben 10919 lakosából 6624 magyar, 2930 szlovák, 90 cseh, 21 cigány, 30 egyéb és 1202 ismeretlen nemzetiségű volt. A városban működik magyar tanítási nyelvű alapiskola, magyar és szlovák tanítási nyelvű Gimnázium, Egyesített Középiskola, illetve Kereskedelmi Magánakadémia. Több hivatalában van lehetőség szóban a magyar nyelvű ügyintézésre.

(Rév)Komárom (szlovákul Komárno)

Komárom város 2011-ben 34349 lakosából 18506 magyar, 11509 szlovák, 232 cseh, 141 cigány, 262 egyéb és 3699 ismeretlen nemzetiségű volt. A város alapiskolái közül háromban folyik magyar nyelven az oktatás, ahonnan a továbbtanulni a vágyók a Selye János Gimnáziumban folytathatják tanulmányaikat anyanyelvükön a magyar diákok. Emellett a településen működik a Selye János Egyetem is. Egy regionális magyar nyelvű (Dunatáj) és két kétnyelvű sajtótermék (Komáromi Lapok, Delta) jelenik meg. Emellett a Komáromi Városi Televízió hetente változó kétnyelvű adással jelentkezik. Saját magyar nyelvű színháza, művelődési háza, művészeti iskolája, könyvtára, filmszínháza van.

Esztergom

Esztergom város 2011-ben 28926 lakosából 24155 magyar, 242 szlovák, 527 német, 729 cigány és 3313 egyéb nemzetiségű volt.

Komárom

Komárom város 2011-ben 19284 lakosából 16085 magyar, 125 szlovák, 163 német, 126 cigány és 3325 egyéb nemzetiségű volt.

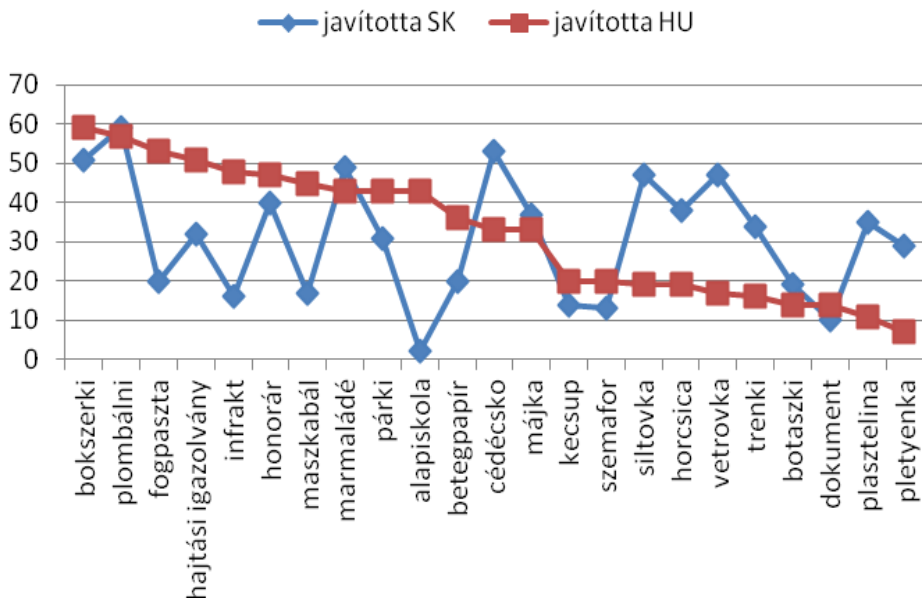
Kontrollcsoport

Kontrollcsoportként a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európai Tanulmányok Kara magyar nyelv és irodalom szakos hallgatói és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem magyar szakos hallgatói körében végeztem el a vizsgálatot.

A kölcsönszavak ismertsége határon innen és túl

A kérdőívben az adatközlőknek egy rövid kis történetből kellett kigyűjteniük azokat a szavakat, amelyek számukra nem voltak érthetők, vagy esetleg nem így mondanák, ahogy oda van írva. Megkértük az adatközlőket, hogy a kigyűjtött szavak mellé írják oda azt, hogyan mondanák másképpen (lásd 1. ábra).

1. ábra. „Olvassa el az alábbi történetet! Gyűjtse ki belőle az Ön számára nem érthető szavakat, vagy azokat, amelyeket nem így mondana! Írja mellé, hogyan mondaná!” feladatra adott válaszok (N=186, SK=88 és HU=98)

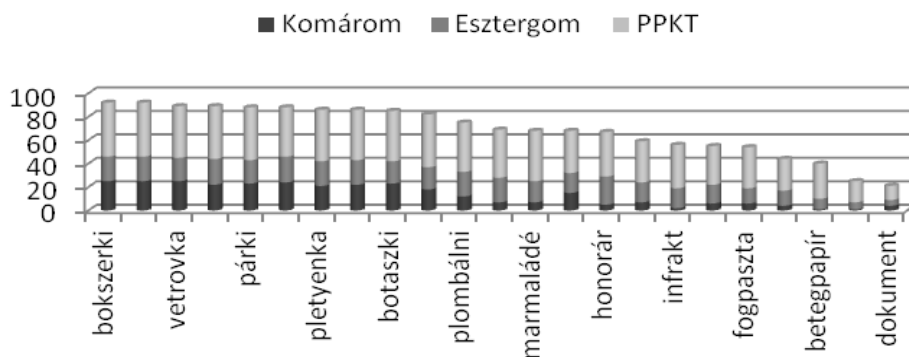
Az 1. ábra alapján elmondható, hogy közel azonos arányban javították az alábbi nem érthető/másképpen mondaná szavakat: *bokszerki*, *plombálni*, *marmaládé*, *májka*, *kecsup*, *szemafor*, *botaszki*, *dokument*. A legnagyobb eltérés az *alapiskola* szó esetében figyelhető meg, ahol a szlovákiai adatközlők közül mindösszesen ketten javították, míg a magyarországiak közül 43-an.

A szlovákiai adatközlők által legkevésbé javított kölcsönelem az *alapiskola* (vö. 1. ábra). A szlovák *základná škola* alapján létrejött kalpot a magyarországi adatközlők több, mint fele (55 fő) szintén nem javította közmagyarra. A másik része a magyar adatközlőknek ki sem emelte a szövegből mint nem érthető/nem így mondaná szót, vagyis „természetesnek” tartotta ezt az alakot (vö. 2. ábra).

A szlovákiai adatközlők negyede sem írta mellé a magyar sztenderd jelentését a *fogpaszta* (20 javítás), *maszkabál* (17), *infarkt* (16), *betegpapír* (20), *kecsup* (14), *szemafor* (13), *botaszki* (19), *dokument* (10) alakokat. A további szavak közül az adatközlők közel fele sem írta mellé a magyar sztenderd alakját a *hajtási igazolvány* (32 javítás), *párki* (31), *honorár* (40), *májka* (37), *horcsica* (38), *trenki* (34), *plasztelina* (35), *pletyenka* (29) szavaknak. Az alábbi kölcsönszavak mellé a legtöbb esetben viszont odaírták a szavak magyar sztenderd alakját: *plombálni* (59 javítás), *bokszerki* (51), *cédécsko* (53), *marmaládé* (49), *siltovka* (47), *vetrovka* (47) (vö. 1. ábra).

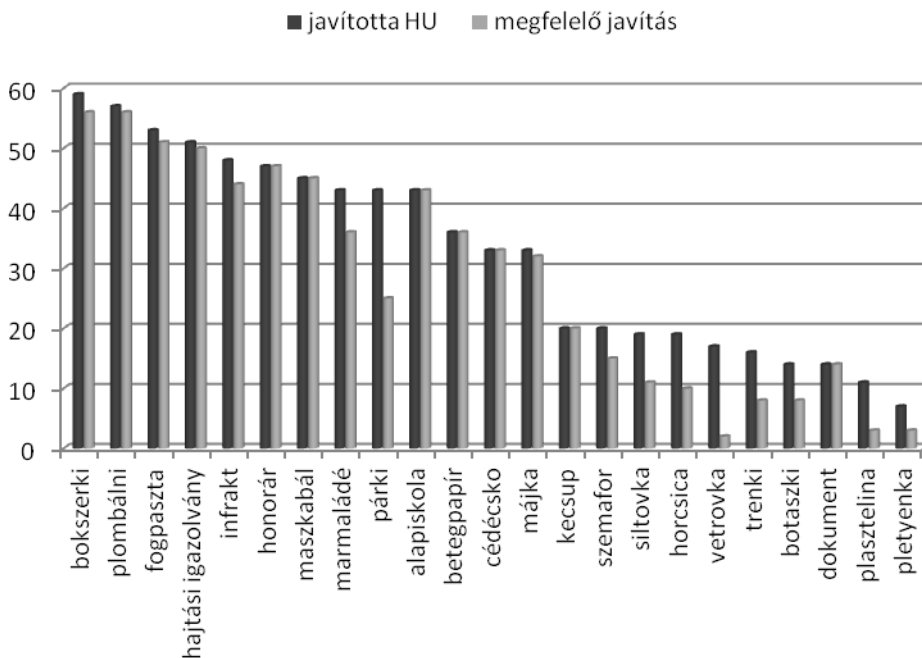
A magyarországi adatközlők esetében először is érdemes megnézni, hogy milyen szavakat gyűjtöttek ki nem érthető/nem így mondaná szóként a szövegből. A leginkább nem érthető/nem így mondaná szavak a magyarországi adatközlők számára az általuk beszélt magyar nyelvváltozatokban nem használt alakok, mint például *bokszerki*, *siltovka*, *vetrovka*, *cédécsko*, *párki*, *horcsica*, *pletyenka*, *trenki*, *botaszki*, *májka*. A legkevesebbszer az *alapiskola*, *betegpapír*, *kecsup* és *dokument* szavakat gyűjtötték ki (2. ábra). E szavak magyaros hangzásuk, magyar nyelvben is hasonló alakjuk miatt is ismertnek tűnhettek a magyarországi adatközlők számára. Ha viszont a kigyűjtött szavak javítási arányai szerint nézzük, akkor szembeűnő, hogy ezen utóbbi kigyűjtött szavak szinte mindegyikét javították az adatközlők. Ezek legtöbbje direkt kölcsönzés, amelyek a magyarországi adatközlők számára csak a szlovák nyelv valamilyen szintű birtokában lenne értelmezhető (1. ábra).

2. ábra. A magyarországi adatközlők által nem érthető/nem így mondaná szavak megoszlása (N=98)

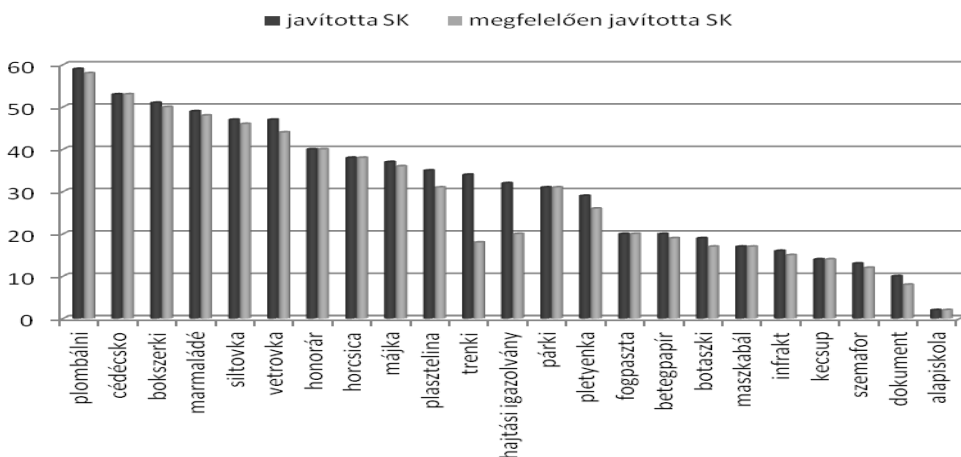
A 3. ábrán jól látszik, hogy a kigyűjtött és átírt szavak közel felét a magyarországi adatközlők megfelelő jelentésben javították ki. Ezek a szavak többnyire a magyar hangzáshoz közelebb állók. A számukra leginkább nem érthető/nem így mondaná szavakat alacsonyabb arányban javították, s a javítások is sok esetben nem megfelelő jelentésű alakkal látták el, mint például *marmaládé*, *párki*, *szemafor*, *siltovka*, *vetrovka*, *trenki*, *botaszki*, *plasztelina* és *pletyenka* szavaknál. A *párki* szó javításakor a 24 *virslí*, 1 *kolbász*, *virslí* alak mellé többször odakerül a *káv*, *tea*, *tojás*, *rizs*, *krumpli* jelentés is. A *májka*, *kecsap*, *fogkrém* esetében a javítás a különböző lexikai alakokat érintik, míg a *honorár* esetében az eredeti jelentése mellett (*tiszteletdíj*, *honorárium*) a pénzügyi kifizetések és juttatások jelentésváltozatai is jelentős számban feltűnnek: *fizetés*, *bér*, *túlóradíj*, *jutalék*, *jutalom*, *prémium*.

3. ábra. A magyarországi adatközlők által nem érthető/nem így mondaná szavak mellé írt magyar megfelelői k szerint (N=98)

A szlovákiai adatközlők által javított szavak esetében két szó kivételével szinte minden esetben megfelelő jelentésű javítás történt. A *trenki* és a *hajtási igazolvány* esetében viszont eléggé magas arányú azon javítások száma, melynél nem a standard jelentés társult a felvidéki kölcsönszóhoz (lásd 4. ábra). Bár utóbbinál ehhez hozzátesz a *hajtási* válasz nem megfelelő jelentésűként való kezelése, amely önmaga 10 javítást hordoz magában.

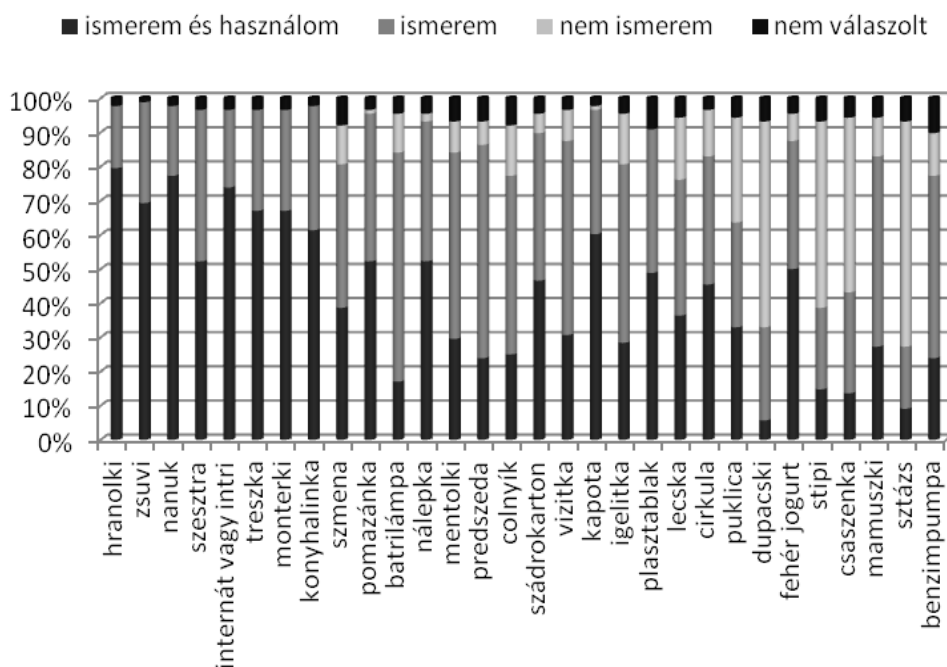
4. ábra. A szlovákiai adatközlők által nem érthető/nem így mondaná szavak mellé írt magyar megfelelőik megoszlása (N=88)

A 2. és 4. ábrán látható adatok összehasonlításakor észrevehetjük, hogy a magyarországi adatközlők a számukra nem érthető/nem így mondaná szavakat 30-50%-kal magasabb arányban gyűjtötték ki, mint a szlovákiai adatközlők. Ez azt mutatja, hogy a szlovákiai adatközlők számára ezen szavak többsége normatív, vagyis a beszélőközösség nagy része ismeri és használja is. A koloni (SK) közösség vizsgálatokor Sándor Anna (2002: 121) is hasonló tényre világít rá.

A kérdőív következő kérdésében az adatközlőknek 25 megadott szóról kellett eldönteniük, hogy ismerik, ismerik és használják őket, s ha igen, akkor tudják-e a magyarországi jelentésbeli megfelelőjét.

5. ábra. A Termini online szótár szavainak és magyar jelentésének ismeret a szlovákiai adatközlők körben (N=88)

A szlovákiai adatközlők közel kétharmada a megkérdezett szavak közül a *hranolki*, *nanuk*, *internát/intri*⁵, *zsuvi*, *monterki* és *treszka* szavakat ismeri és használja is. A legkevesebbet a *batrilámpa*, *stipi*, *csaszenka*, *sztázs*⁶ és *dupacski* szavakat használják. Ha csak azt vizsgáljuk, hogy hányan ismerik a megkérdezett szavakat, akkor 90% fölötti arányban használatos a *hranolki*, *nanuk*, *internát/intri*⁷, *zsuvi*, *monterki*, *treszka*, *konyhalinka*,

⁵ E szó magas arányú használata összefügg a diákok magas számának arányával, hiszen közülük sokan laknak kollégiumban.

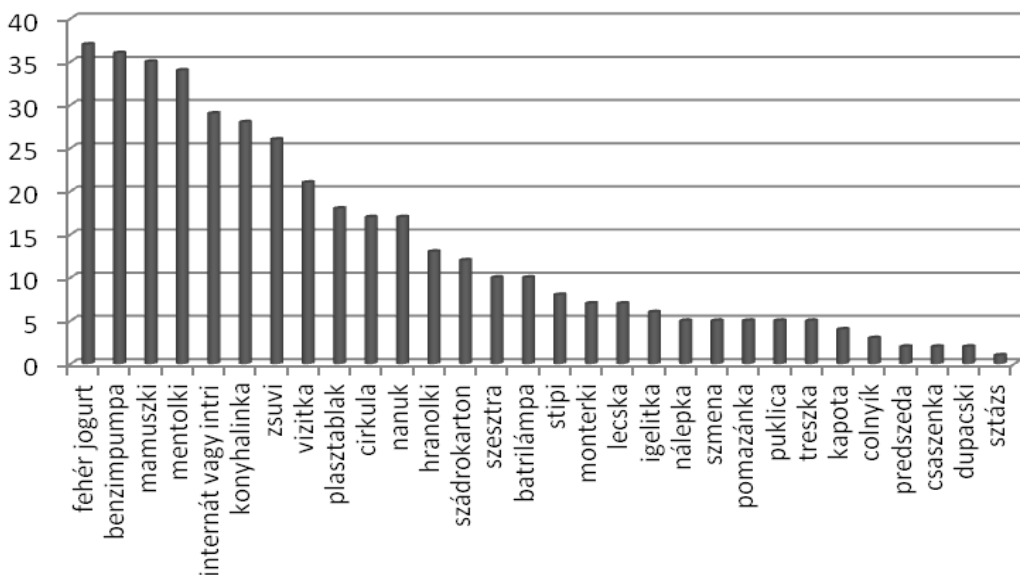
⁶ E szó alacsony használata és egyben alacsony számú ismerete összefügg a diákok alacsony számának arányával, hiszen a legtöbben még soha nem dolgoztak.

⁷ E szó magas arányú használata összefügg a diákok magas számának arányával, hiszen közülük sokan laknak kollégiumban.

kapota, szesztra, pomazánka és nálepka. A legkevésbé ismert szavak szinte egybeesnek a legkevésbé használt szavakkal, kivétel csupán a *batrilámpa* (5. ábra). Egyes kölcsönszavaknál megfigyelhető, hogy a fiatalabbak már kevésbé ismerik a szavakat. Ez figyelhető meg a *colnyik, cirkula, szmena, puklica, csaszzenka, dupacski* kölcsönszavak esetében, amikor is a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem hallgatói arányaiban jóval többször jelölik a szavak nem ismertségét, mint a párkányi (SK) vagy (rév)komáromi (SK) adatközlők. A *sztázs* szó esetében is fennáll, hogy az egyetemisták kevésbé ismerik, azonban itt különbség figyelhető meg a párkányi (SK) és (rév)komáromi (SK) adatközlők választai között is. A párkányiak (SK) 19-en nem ismerik a szót, míg a (rév)komáromiak (SK) csak 7-en. Ez arra enged utalni, hogy a dél-szlovákiai területen a magyar határ mentén sem egységes a kölcsönszavak normatív használata. Vagyis egyes kölcsönszavak esetében fennáll a regionális használat.

A magyarországi adatközlők a megkérdezett szavak egyikét sem használják a beszédükben, még a leggyakrabban ismerősnek jelölt *fehér joghurt, benzinpumpa, mamuszki* és *mentolki* szavakat sem. Az általuk legkevésbé ismert szavak főként a szlovákos hangzásúak (6. ábra).

6. ábra. A Termini online szótár szavainak és magyar jelentésének ismerete a magyarországi adatközlők körben (N=98)

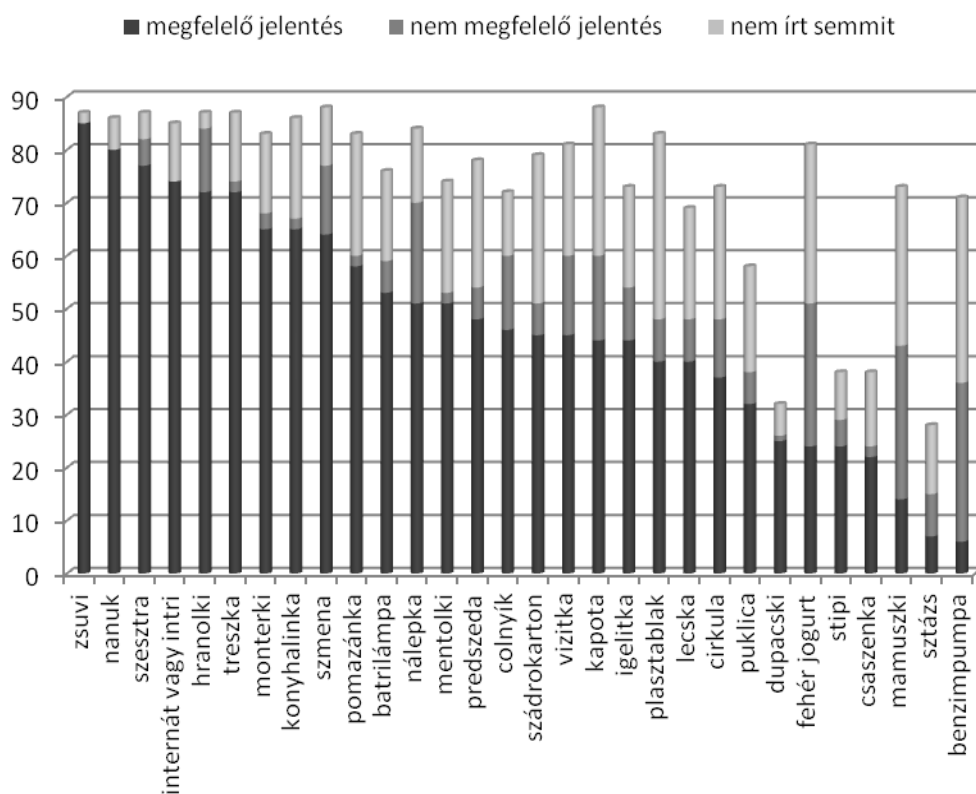

Sokkal érdekesebb a helyzet, ha az adatközlők által ismert és használt szavak magyar sztenderd jelentését kellett meghatározniuk. A szlovákiai adatközlők a kölcsönszók sztenderd jelentésének megadásakor mind az alakváltozatokat használják, mint például a *konyhalinka* esetében *konyhabútor, konyhaszekerény, kredenc, konyhafal, konyhapult* stb. Itt jól látható, hogy megjelennek a különböző nyelvváltozatokhoz tartozó elemek, mint például a nyelvjárások (*kredenc*), vagy a *hranolkinál* a *szalmakrumpli* stb. Némely szó esetében a magyar nyelvben használt hasonló alakú, hangzású szavának jelentése is megjelenik, mint például a *vizitka* esetében *orvosi vizsgálat, beteg ellenőrzés,*

látogatási idő stb. Az is előfordul, hogy a jelentés megadásakor a szlovák kölcsönszó alakváltozata kerül elő, mint például a *monterki = monterka, monterka nadrág*. Némely szó jelentésének a kiterjedése is megfigyelhető, mint például a *pomazánka* eredeti *kenő* jelentése több jelentéskörben is megjelenik az adatközlők válaszában: *kenőkrém, kenővaj, kőrözött, tepertős kenő* stb.

A szlovákiai adatközlők a megkérdezett szavak közül a legjobban a *zsuvi, nanuk, szesztra, internát/intri, hranolki, treszka* szavak magyar sztenderd jelentésével vannak tisztában. A legkevesebbszer találják meg a magyar sztenderd jelentését a *csaszenka, mamuszki, sztázs, benzinpumpa* szavaknak. A *mamuszki, benzinpumpa, fehér joghurt* és *nálepka* szavakhoz társítják a legtöbb nem magyar sztenderdnek megfelelő jelentést (vö. 7. ábra).

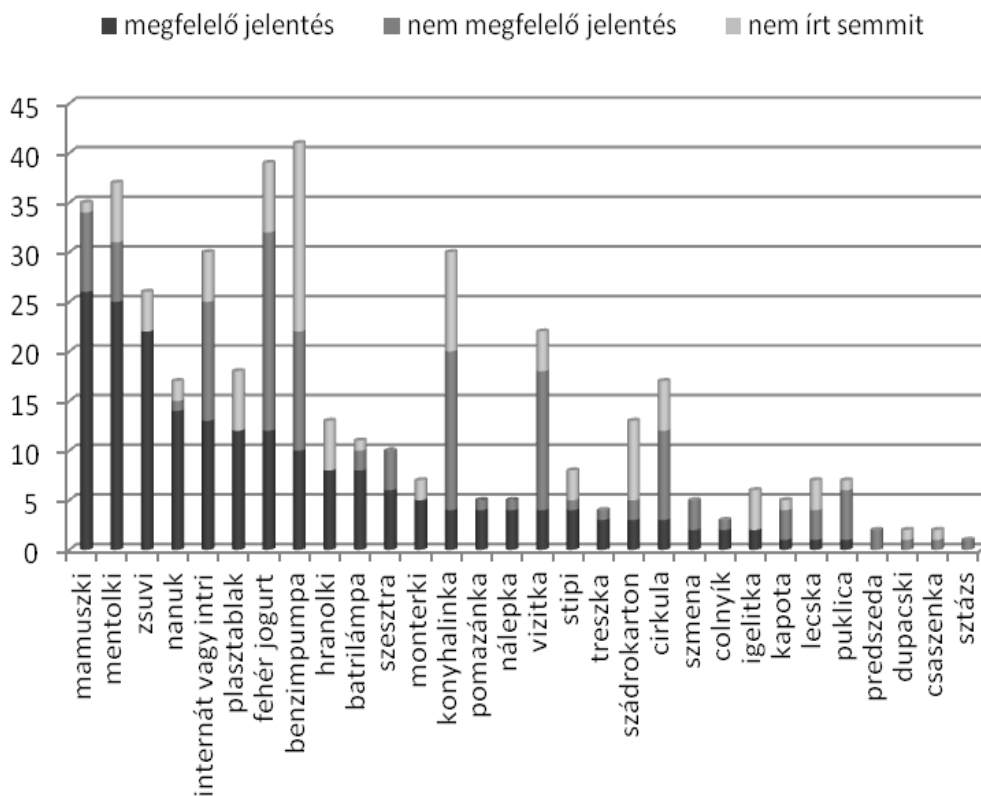
7. ábra. A Termini online szótár szavainak magyar jelentése a szlovákiai adatközlők körben (N=88)

A magyarországi adatközlők által legtöbbször ismertnek jelölt szavak (*fehér joghurt, benzinpumpa, mamuszki* és *mentolki*) esetében csak a *mamuszki* és *mentolki* szavak magyar sztenderd jelentését nevezik meg a legtöbbször, míg a *fehér joghurt* és a *benzinpumpa* esetében csak minden negyedik adatközlő, aki ismertnek jelölte e szavakat, ismeri a magyar sztenderdnek megfelelő jelentését (8. ábra). Vagyis az adatközlők által ismertnek vélt kölcsönszavak esetében sem mindig ismerik a szó pontos standard jelentését.

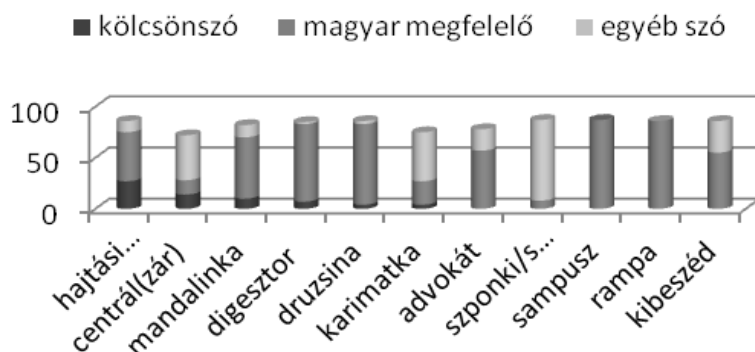
Mind a szlovákiai, mind pedig a magyarországi adatközlőknél több kölcsönzó esetében is előfordul, hogy ugyan ismertnek jelölik az adott szót, a standard jelentés helyére mégsem írnak semmit. A szlovákiai adatközlőknél e szavak közül kiemelkedik a *mamuszki*, *benzinpumpa*, *fehér joghurt*, *plasztablak* és *kapota* (7. ábra), míg a magyarországi adatközlők kiemelkedően sokszor nem írtak semmit a *benzinpumpa* magyarországi jelentéséhez (8. ábra).

8. ábra. A Termini online szótár szavainak magyar jelentése a magyarországi adatközlők körében (N=98)

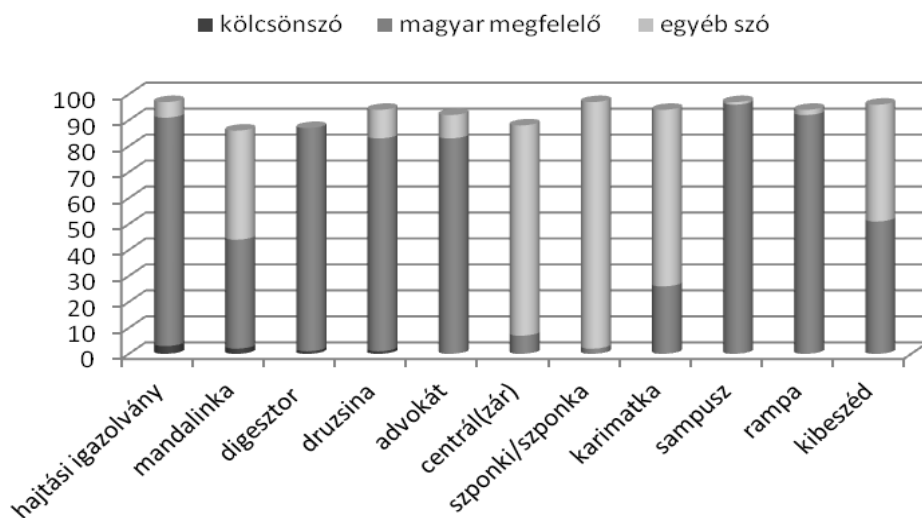
A mondat-kiegészítési feladatban arra kértük a kérdőív kitöltőit, hogy az üres helyre írják be azt a szót, amelyet a legjobban odailleszőnek tartanak. A szlovákiai adatközlők esetében kissé meglepő volt a magyar sztenderd, vagy azok alakváltozatainak jelentős mértékű használata, amely a legtöbb esetben háttérbe szorította a kölcsönzavak használatát is. A kölcsönzó beillesztése a legtöbbször a *hajtási igazolvány* esetében történik, míg a *pezsgő* és a *sorompó* szavunkat csak magyar sztenderd alakban adják meg (9. ábra).

9. ábra. A szlovákiai adatközlők mondat-kiegészítései a mondat értelmének megfelelően (N=88)

Ugyancsak meglepő volt, amikor a magyarországi adatközlők négy mondat esetében a magyar sztenderd alak helyett a kölcsönzőt írták be: *hajtási igazolvány* 2-szer, míg a *mandalinka*, *digesztor* és *druzsina* 1-1-szer (10. ábra).

10. ábra. A magyarországi adatközlők mondat-kiegészítései a mondat értelmének megfelelően (N=98)

Összefoglalás

A vizsgálat alapján elmondható, hogy a szlovákiai adatközlők általában az indirekt kölcsönözszavakat kevésbé veszik észre egy szövegben, mint a direkt kölcsönözszavakat, s a javításuk esetében is hasonló arányok figyelhetők meg. Hasonló a jelenség a magyarországi adatközlők tekintetében is a kölcsönözszavak szövegből való kiemelésekor. Azonban a kölcsönzők magyarországi sztenderd alakjának, jelentésének hozzárendelésekor megfordul

az arány, hiszen jóval nagyobb arányban adják meg a sztenderd megfelelőit az indirekt kölcsönszónak, mint a direkt kölcsönszavaknak.

A szlovákiai adatközlők által ismertnek, vagy ismertnek és a mindennapokban használnak jelölt szavak esetében a megfelelő sztenderd jelentés hozzárendelése nem minden esetben egyértelmű. A jelentések több esetben is különböző alakváltozatokat érintenek (*hranolki* = *hasáb*, *krumpli*, *hasáburgonya*, *szalmaburgonya*, *szalmakrumpli* stb.), olykor ez a szlovák kölcsönszó alakváltozatát érinti (*monterki* = *monterka*, *monterka nadrág*). Némely szó jelentésének a kiterjedése is megfigyelhető, mint például a *pomazánka* eredeti *kenő* jelentése több jelentéskörben is megjelenik az adatközlők válaszában: *kenőkrém*, *kenővaj*, *kőrözött*, *tepertős kenő* stb. A vizsgált szavaknál előfordul, hogy a magyar nyelvben használt hasonló alakú, hangzású szavak jelentése is megjelenik, mint például a *vizitka* esetében *orvosi vizsgálat*, *beteg ellenőrzés*, *látogatási idő* stb. Ezzel a „módszerrel” főként a magyarországi adatközlők élnek.

A vizsgált kölcsönszavak esetében a kutatás eredményei alapján részleges eltérések figyelhetők meg a generációk között, hiszen egyes kölcsönszavak esetében a (rév)komáromi (SK) és párkányi (SK) adatközlők jóval többször jelölték ismertnek, vagy ismertnek és általuk használnak az adott szavakat, mint a nyitrai egyetem hallgatói. Vagyis az idősebb generációk nyelvhasználatában egyes kölcsönszavak normatívak, míg a fiatalokéban már nem. A vizsgálat eredményei alapján az is elmondható, hogy egyes kölcsönszavak esetében (mint például esetünkben a *sztázs*) megfigyelhető a kölcsönszavak normatív használatának regionális megoszlása. Vagyis bizonyos kölcsönszavak a szlovákiai magyar kisebbség területének egy részén a magyar nyelvhasználat normatív részét képezik, míg a másikon nem.

A magyar–szlovák határ mentén lévő négy kutatóponton végzett kérdőíves felmérés alapján elmondható, hogy a szlovákiai magyar adatközlők az általuk magyar beszédükben használt szlovák kölcsönelemek magyar standard jelentésének ismeretét három kategóriában lehetne összefoglalni: 1. szinte minden adatközlő ismeri, mint például *zsuvi*, *nanuk*, *szesztra* stb.; 2. az adatközlők körülbelül fele ismeri, mint például *predszeda*, *colnyik* stb.; 3. az adatközlők közül csak kevesen ismerik, mint például *benzinpumpa*, *fehér joghurt* (7. ábra). A magyarországi adatközlők viszont a vizsgált szlovák kölcsönelemek közül csak nagyon kevésnek ismerik a standard jelentését. Az ismertebb szavaknak is mindösszesen a magyarországi adatközlők egyharmada tudta a magyar standard jelentést hozzárendelni, mint például *mamusz*, *mentolki*, *zsuvi* stb. (8. ábra).

A vizsgálat eredményeire támaszkodva elmondható, hogy a szlovákiai magyar adatközlők a szlovák kölcsönelemek jelentős része esetében ismerik a standard megfelelőt. Ennek köszönhetően pedig a szlovákiai magyarok által használt nyelvváltozat szókészletében a magyar standard elemek változást eredményeztek „szinonimaként” való megjelenésükkel. A magyarországi adatközlők válasza alapján ez a fajta szókészletváltozás a magyar adatközlők esetében még a határ menti területek esetében is ugyan hozott változást, de kevésbé jelentős mértékűt, mint a szlovákiai oldalon. Néhány szó kivételével elenyésző a szlovák kölcsönszavak ismerete a magyarországi adatközlők számára. Mindazonáltal megjegyzendő, hogy a fenti megállapítások e vizsgálat adatbázisán belül érvényesek, s ezen megállapítások szélesebb körű és egyértelmű igazolására átfogóbb vizsgálatokra lesz szükség.

Irodalom

- Bartha Csilla – Petteri Laihonon – Szabó Tamás Péter 2013. Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben. Egy új kutatási területről. *Pro Minoritate* Ősz: 13–29.
- Benő Attila, Péntek János szerk. 2011. *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve*, Dunaszerdahely–Kolozsvár: Gramma Nyelvi Iroda Szabó T. Attila Nyelvi Intézet
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó és MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Csernicskó István 2006. Határon túli magyar élőnyelvi kutatások, támogatáspolitikai és magyar–magyar tudományos együttműködés. In: Berényi Dénes szerk. *Tudományos konferencia az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság megalakulásának 10 éves évfordulója alkalmából*, Budapest: Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság. 123–132.
- Csernicskó István – Kontra Miklós 2018. Határtalanítás a magyar nyelvészetben. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* XX/1: 91–104.
- Eőry Vilma (szerk.) 2007. *Értelmező szótár +*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Fancsaly Éva – Gúti Erika – Kontra Miklós – Molnár Ljubic Mónika – Oszkó Beatrix – Siklósi Beáta – Zagar Szentesi Orsolya 2016: *A magyar nyelv Horvátországban*. Budapest-Eszék: Gondolat kiadó; Media Hungarica Művelődési és Tájékoztatási Intézet
- Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest – Újvidék: Osiris – Forum Kiadó
- Gyurgyik László 2002. Az asszimilációs folyamatok elméleti és empirikus megközelítése a szlovákiai magyarság példáján. In: Gyurgyik László és Kocsis Aranka szerk. *Társadalom – Tudomány*, Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, 11–31.
- Gyurgyik László 2004. *Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony
- Kontra Miklós – Saly Noémi szerk. 1998. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Budapest: Osiris.
- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2006. *Helyesírás*. Osiris Kiadó, Budapest
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony: Osiris Kiadó–Kalligram Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely
- Lanstyák István 2008. A magyar szókészlet szétfejlődése 1918 után. In: Fedinec Csilla szerk., *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Budapest, MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, 118–135.
- Lanstyák István 2006. *Nyelvből nyelvbe, Tanulmányok a szókölcsönzésről, kódváltásról és fordításról*, Pozsony: Kalligram Könyvkiadó
- Lanstyák István 2011a. A magyar nyelv szlovákiai változatainak jellemzői. In: Szabó Mihály Gizella, Lanstyák István szerk. 2011. *Magyarok Szlovákiában VII. kötet. Nyelv*. Fórum Kisebbségkutató Intézet: Somorja. 55–83.
- Lanstyák István 2011b. A kódváltás nyelvtani aspektusának néhány kérdése a szlovákiai magyar beszélőközösségben. In: Szabó Mihály Gizella, Lanstyák István szerk. 2011. *Magyarok Szlovákiában VII. kötet. Nyelv*. Fórum Kisebbségkutató Intézet: Somorja. 319–355.
- Márku Anita 2008. Érvényes történetek. Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében, Ungvár–Beregszász, PoliPrint Kft. KMF
- P. Lakatos Ilona szerk. 2002. *Mutatványok a hármass határ menti nyelvhasználat kutatásából*. Nyíregyháza: Besenyei György Könyvkiadó.
- P. Lakatos Ilona – Tukácsné Károlyi Margit 2002. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területén a 80-as, 90-es években végzett nyelvjárási kutatások tapasztalatai. In: P. Lakatos Ilona szerk., *Mutatványok a hármass határ menti nyelvhasználat kutatásából*, Nyíregyháza: Besenyei György Könyvkiadó. 27–33.
- Sándor Anna 2002. Az informális és formális beszédhelyzetekben előforduló kontaktusjelenségek sajátosságai. In: Lanstyák István és Simon Szabolcs szerk. *Tanulmányok a kétnyelvűségről*. Kalligram Kiadó: Pozsony, 114–126
- Szabó Mihály Gizella, Lanstyák István szerk. 2011. *Magyarok Szlovákiában VII. kötet. Nyelv*. Fórum Kisebbségkutató Intézet: Somorja
- Szarka László 2009. A szlovák és a magyar nyelv státusa a Dél-Szlovákiai kétnyelvűség gyakorlatában. In: *Magyar Tudomány* 2009/11: 1335–1343

Szépfolusi István – Vörös Ottó – Beregszászi Anikó – Kontra Miklós 2012. *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában*. Budapest–Alsóőr–Lendva: Gondolat Kiadó–Imre Samu Nylevi Intézet–Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet

Tolcsvai Nagy Gábor 1998. Lehetőségek és kötelességek a magyar nyelvi tervezésben. In. Tolcsvai Nagy Gábor *Nyelvi tervezés*. Budapest: Universitas Kiadó

Tolcsvai Nagy Gábor 2007. *Idegen szavak szótára*. Osiris Kiadó, Budapest

<http://portal.statistics.sk> – 2017.06.17.

<http://hu.sturovo.sk> – 2017.06.20.

http://hu.wikipedia.org/wiki/Szlovakiai_magyarok#Oktat.C3.A1s – 2017.06.17.

A népesség nemzetiség szerint – 2011. 11_4_1_6_1 tábla. http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_11 – 2017.06.17.

Szómelléklet

A kérdőívben és a tanulmányban előforduló kölcsönzavak jelentései

plombálni	tömni	lecska	pótkocsi
cédécsko	CD, compact disk	cirkula	körfűrész
bokszerki	alsónadrág	puklica	dísztárcsa
marmaládé	lekvár, íz	dupacski	rúgdalódzó
siltovka	ellenzős sapka	centrál(zár)	központi zár
vetrovka	széldzseki, dzseki	mandalinka	krumplibogár
honorár	tiszteletdíj, honorárium	digesztor	páraelszívó berendezés
horcsica	mustár	druzsina	napközi otthon
májka	májpástétom	karimatka	polifoam
plasztelina	gyurma	advokát	ügyvéd
trenki	tornanadrág	szponki/szponka	hajcsatt
hajtási		sampusz	pezsgő
igazolvány	jogosítvány	rampa	sorompó
párki	virsl	kibeszed	kifogás
pletyenka	fonott kalács		
fogpaszta	fogkrém		
mamuszki	posztóból készült csizma		
betegpapír	beteglap		
botaszki	edzőcipő		
maszkabál	álarcosbál		
infrakt	infarktus, szívroham		
kecsap	kecsap		
szemafor	jelzőlámpa		
dokument	dokumentum		
alapiskola	általános iskola		
hranolki	sültburgonya		
zsuvi	rágógumi		
nanuk	fagylalt		
szesztra	nővér, ápoló		
internát (intri)	kollégium		
treszka	tőkehal		
monterki	munkaruha, szerelőruha		
konyhalinka	konyhaszekrény		
szmena	műszak		
pomazánka	kenő		
batrilámpa	elemlámpa		
nálepka	matrica		
mentolki	mentholos cukorka		
predszeda	elnök		
colnyík	vámos		
szádrokarton	gipszkarton		
vizitka	névjegykártya		
kapota	motorháztető		
igelitka	nejlontáska		
plasztablak	műanyag ablak		

Anita Márku

Transcarpathian Hungarians as new speakers in the social network*

A tanulmány az „új beszélők” (new speakers), az internetes felületeket, és a szociális médiát használók nyelvi sajátosságait, a kétnyelvűségből adódó kontaktuselemeket vizsgálja. A kárpátaljai magyar felhasználók a kibertérben is előszeretettel használják többnyelvű kódkészletük nyelvi elemeit, hogy kreatív megnyilatkozásokat, többletjelentést tartalmazó kép-szövegeket hozzanak létre.

Kulcsszavak: közösségi háló, kódváltás, kölcsönszó

The study examines the new speakers, Internet platforms, the characteristics of the language use of the users of social media. Transcarpathian Hungarian users prefer to use the elements of their multilingual repertoire in the cyberspace, creating memes with multiple meanings.

Keywords: social network, codeswitching, loanword

1. Introduction¹

Transcarpathian Hungarians, the Hungarian minority in Ukraine use two/three languages during their everyday interactions (Hungarian which is in minority status, Ukrainian that is the state language and Russian, the non-official state language of the former Soviet Union, de jure another minority language). A Transcarpathian Hungarian person often gets into a situation where he/she has to choose two or more languages for communication and sometimes has to switch between languages (Márku 2013, 2017; Csernicsek ed. 2010). The (vernacular) language can be defined as the „po zakarpatski” contact variety, called so by the community of locals themselves, identified as the Transcarpathian dialect of Hungarian.

1.1 Contact phenomena in the language use

Contact phenomena as lexical borrowings, interference in translation and codeswitching are integral parts of this language variant (see Bartha, 1992, 2005), however, in everyday interactions of individual speakers they appear with different frequency (Márku 2013).

Example 1. An example for loan word kvász (квас) on facebook.com
(Kvász: Refreshing drink made from barley malt)

[This person need a hug, a beer a Kvász :D]

* „SUPPORTED BY THE ÚNKP-17-4 NEW NATIONAL EXCELLENCE PROGRAM OF THE MINISTRY OF HUMAN CAPACITIES”.

¹ The antecedent of the study was a poster that I presented at the XVI. ICML conference in Finland: Hungarian minority in Ukraine, as new speakers in the social network, on 29–31. August 2017. See Márku 2017.

Example 2. One word codeswitching

Jxxx Bxxxx: „PEREKÚR.” [перекур = пере- + курить, smoke break]

In Transcarpathia *perekúr* is not only applied for smoke- and coffee breaks, but also for a short break happening between two periods of work, thus it is also used by people who do not smoke.

Example 3. Example for code switching and borrowing

B1: eezigen) **geroj**** [hős, itt inkább *vagány*] [tough guy]

B2: nem **gerojobb** [eredeti jelentésben *hősiebb*, de itt inkább *vagányabb*] a tiédnél :Dtejányka [not tougher than yours, you, gal]

B3: **peremen, mö zsdjom peremen** [változást, változást várunk-szállóigévé vált dalrészlet] [We are expecting, expecting a change]

Example 4. Loan words: *Sztipi* [Sztipendium, scholarship]**1.2 New speech activities, new speakers**

In the last decade numerous investigations have been done on the bilingualism of Transcarpathian Hungarians (see Cserniczkó ed. 2010, Márku 2013), however, until recent years, studies on „netspeak”, new internet-based activities, the impact of the internet on the native language, bi-/multilingual competence and repertoire, language ideologies, ethnicity, social identities, and language vitality have been completely missing.

The spread of internet-based communication and other forms of technology-mediated linguistic practices has had a significant impact not only on formerly preferred modes of interaction within the Transcarpathian Hungarian community but also on the concepts of private and public communication.

The aim of the paper is to obtain a deep insight into the nature and functions of internet-based language activities of Hungarians in Transcarpathia, as new speakers (O'Rourke et al. 2015) in the social networks.

„New speakers, from this perspective, are all multilingual citizens who, by engaging with languages other than their “native” or “national” language(s), need to cross existing social boundaries, re-evaluate their own levels of linguistic competence and creatively (re)structure their social practices to adapt to new and overlapping linguistic spaces” (O'Rourke et al. 2015).

Focusing on the peculiarities of language use and the presence of contact phenomena in the electronic discourse of the communities of practice of Transcarpathian Hungarians, the paper is aimed at exploring ‘digital’ language and communicative practices, and the actual as well as the potential impact these have on Hungarian language maintenance, the increase of language vitality, language creativity (Swann & Maybin 2007), identity constructions, establishing and balancing bilingualism.

2. Methods, about the research, corpus

Codeswitching was examined by the observation of spontaneous speech production based on the interviews of the Transcarpathian Hungarian audio store from which a ‘code-switching corpus’ was created, that is a data base of more than 500 codeswitching. Borrowing and situational language choice was examined by questionnaire (language use questionnaire, 387 subject sample in 2009-2010). It is based on the results of the post-doctoral research ÚNKP-17-4 and previous researches (see Márku &Bartha 2015, Bartha &Márku 2016²) too.

The data was processed using the SPSS11 program and with method discourse analysis. Results were completed by data from personal experiences and observations.

Table 1. „Codeswitching corpus” - a data base of more than 500 codeswitching

Speech corpus		Written corpus		CMC/CMD corpus
interviews of the Transcarpathian audio store	53	Romans	148	Skype (Chatroom) 10
spontaneous speech productions	20	News papers	14	Community Webseiten, facebook.hu; Blogs 235
Voice recording of a management meeting	28			
All:	101		162	245
In total			508	

² Postdoctoral Project (Sz-036/2013) in Research Centre for Multilingualism, Hungarian Academy of Sciences (2013-2016)

3. Results

Codeswitching (CS) always has pragmatic causes; it has some kind of purpose. It can be observed in the Transcarpathian Hungarian community based on the corpus that the communicative strategy is contextual, metaphoric and situational code switching.

Based on the results of previous research, we can state that the codeswitching (CS) is not the most typical communication strategy for the Hungarians in Transcarpathia in bilingual language mode, however, borrowings are very common.

The main function of codeswitching in the Transcarpathian Hungarian community is the citation and that the speaker adapts to the situation and to monolinguals in a discussion or official situation in order to make his/her speech more successful, effective and more relevant.

Example 5. CS to sign between group relations, a sign of solidarity

S1: *Mission completed!* [A küldetés teljesítve]

S2: *kakoj?* [Melyik?] [Which one?]

S1: munkanap volt estig... [it was a working day until the evening]

Example 6. Po zákarpátszki

S1: Looking at its external and interior, I guess there is a non-prole place in town. ☺

S2: At last there is a place with taste, where one can feel in Europe, we needed that. We will try it.

S1: *No, vydysh? Poj dumu!* [See? Come home!]

S2: *Idu, idu, Szkara budu.* [Coming, coming. I will soon be at home.]

In discourses appearing on Facebook, the appearance of contact elements is most often deliberate, and when appearing they often mean the belonging to a given group, a signal of on- and offline community identity (ethnic, local), identifying communication as „po zakarpatski”, „po nashomu”³ (vö. Márku 2014).

3.1 Codeswitching as creative communication strategy

„Creative individuals are remarkable for their ability to adapt to almost any situation and to make do with whatever is at hand to reach their goals” (Csíkszentmihályi 2008, 1996).

For the effective communication, bilingual speaker, taking into account the situation of speech, executes creative communication strategy, when the speaker uses such elements from the mental lexicon “which is at hand” that is activated earlier, so the speaker switches code or uses borrowed words. Code-switching expresses the message that has extra meaning or style value, with this strategy solidarity with the group, or linguistic ingenuity, creativity, humour can be expressed. (Márku 2014).

³ po zakarpastki – in the Transcarpathian way; po nashomu – in our language, as we say it

3.1.1 *Codeswitching as wordplay***Example 7. Codeswitching: „po roshen k.o.”**

Z**** Zs*** via Origo News

po roshen k.o.

Russia bans the import of Ukrainian confectionery industry products.

Russia bans the import of confectionery products from Ukraine. The decision.....

M**** A**** great wordplay!
[2014. 09.05.]

Kódváltás: „po roshen k.o.”

Z**** Zs*** via [Origo Hírek](#)**po roshen k.o.**

[Oroszország betiltotta az ukrán édesipari termékek importját](#)

Oroszország megtiltotta az édesipari termékek behozatalát Ukrajnából. A döntést...

M**** A**** jó kis
szójáték! [2014. 09.05.]

In the example above the commenter reflects to a news on Origo from September 2014 with a wordplay. Russia, not openly, however obviously because of political reasons (the actions of war in Eastern Ukraine) banned the import of the products of the *Roshen* company. The founder of the largest confectionery company in Ukraine is the current president, Petro Poroshenko, a billionaire businessman, the “chocolate king”. Thus the owner of the company received a K.O. – a knock out from Russia. The Facebook post is a remarkable example of language creativity, the user created an utterance from a single proper noun with proportioning: Po/roshen/ko. “Po” is a preposition in Ukrainian and Russian (e.g. like: “po zakarpatski” – in the Transcarpathian way, “po nashomu” – as we say it, in our language). However a researcher coming from outside the culture may not be able to understand the cultural, political or local language elements hidden in the utterances, or decode the code-switching language game.

3.1.2 *CS and borrowing as a language game or style effect*

One of the main characteristics of net communication is that is presented with multimedia: instead of next to texts pictures, videos or animations are shown. “The written text is more likely to become the server of the picture, the vision, it can be detected on social networks (Facebook, Twitter), web two services (blogs, YouTube, Vimeo, Videa, Facebook), immediate message sending services (Viber, Facebook Messenger). While if the imagery complements the message, or the main role is that of the view, the written texts will also be modified as necessary. They become simpler, more integrated, briefer, they will be full of deictic (referring to the imagery contents existing besides the written text) elements. The active users learn to add texts to pictures. The most effective example for that is probably the picture-text memes dynamically spreading on Facebook.” (Bódi 2015)”.

In the following example a user created a meme of a picture, in which he reflected to the recruitment of Transcarpathian soldiers to the war in Ukraine.

Example 8. We are waiting for the „povesztka” -draft for army service

CS is frequently used as a language game or style effect to make speakers' message more interesting.

Example 9. Lemerült a „batarejka” - The battery is discharged

Example 10. „Elektricska priezsal”- The „intercity train” has arrived

4. Conclusions

So the Hungarians in Ukraine as new speakers in the new (ciber)space produce more creative speech(-act) to reach their communication goals, using the linguistic toolkit of their multilingualism creatively. The bilingualism of Transcarpathian Hungarians can only be sustainable (see Borbély 2014, 2016 and 2015, Figure 2. below) if the speakers’ attitude towards Transcarpathian Hungarian language versions, to the versions containing bilingual elements remains positive, just like it is towards standard Hungarian, the state language and foreign languages.

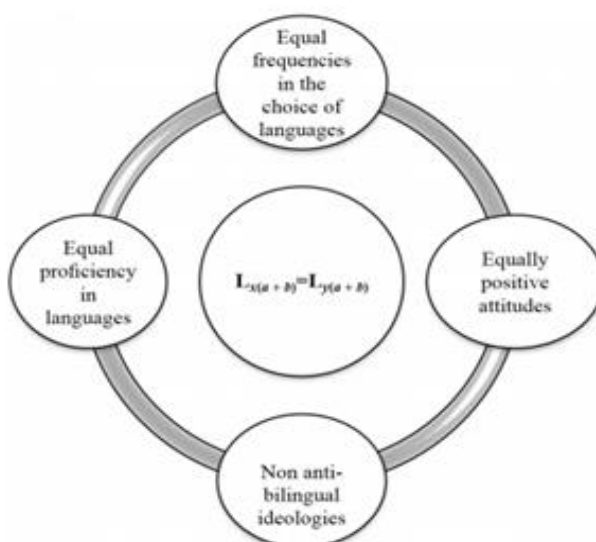

Figure 2: The Sustainable Bilingualism Model (SBM), based on longitudinal and comparative analyses carried out in Hungary’s six national minorities (Borbély 2014, 267)

Bibliography

- Bartha, Csilla 1992. A nyelvek közötti érintkezések univerzáléi (Néhány adalék a kódváltás kérdésköréhez). In: Emlékkönyv Rácz Endre hetvenedik születésnapjára. Budapest: ELTE BTK. 19–28.
- Bartha, Csilla 2005. *A kétnyelvűség alapkérdései: Beszélők és közösségek*. 2. kiadás. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bartha, Csilla–Márku, Anita 2016. Kreatív nyelvhasználat: a kárpátaljai magyarok digitális kommunikációjának néhány példája. In: Hires-László Kornélia szerk. 2016. *Nyelvhasználat, kétnyelvűség. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból II*. Ungvár: Autdor-Shark, 61–77.
- Borbély, Anna 2014. *Kétnyelvűség. Variabilitás és változás magyarországi közösségekben*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Borbély, Anna 2016. Sustainable bilingualism and language shift Longitudinal research in Romanian–Hungarian bilingual Kétegyháza (Hungary). *Acta Linguistica Hungarica* Vol. 63 (2016) 1, 23–61 DOI: 10.1556/064.2016.63.1.2 <http://akademiai.com/doi/pdf/10.1556/064.2016.63.1.2>; [2017. 05. 08.]
- Borbély, Anna. 2015. Studying sustainable bilingualism: comparing the choices of languages in Hungary's six bilingual national minorities. *International Journal of the Sociology of Language* 236. 155–179.
- Bódi, Zoltán 2015. Az internetes nyelvváltozatokról. *e-nyelv.hu magazin*. 2015/3. <http://e-nyelvmagazin.hu/szerzo/?sz=88> [2015.11.11].
- Csernicskó, István ed 2010. *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Budapest—Beregszász, 140 pp.
- Csíkszentmihályi, Mihály 1996. *Creativity: Flow and the Psychology of Discovery and Invention*. New York: Harper/Collins (pp. 107- 126 plus Notes).
- Csíkszentmihályi, Mihály 2008. *Kreativitás -A flow és a felfedezés, avagy a találékonyság pszichológiája* Akadémiai Kiadó. 480pp.
- Márku, Anita 2013. „Po zákárpátszki” *Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben*. Ungvár: „Lira” Poligráfcentrum.
- Márku, Anita 2014. Kódváltás: nyelvi deficit vagy kreatív kommunikációs stratégia. [Codeswitching: language deficit or creative communication strategy] In: Navracics Judit szerk. *Transzdiszciplináris üdvözetek Lengyel Zsolt számára*. 161–188. Gondolat Kiadó – Pannon Egyetem MFTK. Budapest–Veszprém.
- Márku, Anita 2017. Hungarian minority in Ukraine, as new speakers in the social network Poster. XVI. ICML Conference, Finland, Jyväskylä on 29–31. August 2017.
- Márku, Anita and Bartha, Csilla 2015. Researching the internet language use as a modern trend in applied linguistics. In: ed. by Ilona Huszti and Ilona Lechner: *Modern trends in foreign language teaching and applied linguistics*. Beregszász/Berehovo. 156–168.
- O'Rourke et al. 2015. New speakers of minority languages: the challenging opportunity-Foreword. *International Journal of the Sociology of Language*. Volume 2015, Issue 231, Pages 1–20.
- Swann, Joan and Maybin, Janet 2007. Introduction: Language Creativity in Everyday Contexts. *Applied Linguistics* (2007) 28 (4): 491-49

Párhuzamok a feliratos falvédők és az internetes mémek között*

A páros (vagy mondhatni párhuzamos) tanulmány(ok) megírásának alapötletét egy frappáns internetes cikk adta, amely *Tényleg a falvédő volt a hímezett internet* címmel az egyik népszerű hírportálon² jelent meg még 2016. február 8.-án. A cikkben egy Hatvanban megnyílt falvédő-kiállításról számol be röviden a tudósító, és rögtön hasonlóságokat fedez fel a 20. század eleji hímezett falvédők tematikája és funkciója, valamint a digitális korban született hasonló tartalmú és megjelenésű, tehát falvédő-típusú kép-szöveg-viccek, mémek között. Célunk, hogy ezeket a párhuzamokat, ha vannak, ne csak egy rövid hír erejéig, és ne csak a „poén” szintjén mutassuk be, hanem az etnográfia és az internetes nyelvészet fogalmi apparátusát felhasználva járjuk körbe.

Kulcsszavak: feliratos textíliák, falvédők, internetes mémek, falvédő típusú kép-szövegek

The basic idea of writing a parallel study (or studies) was given by a brilliant internet article that appeared on one of the popular news sites on February 8, 2016. In this article, a correspondent is briefly reported about an exhibition in Hatvan, and the similarities between the theme and function of the embroidered wall covers at the beginning of the 20th century and the similarity of the memes in the digital age. Our aim is to present these parallels, not just in a form of a brief news article and not only as a kind of "punchline", but we use the conceptual apparatus of ethnography and internet linguistics.

Keywords: textiles, wall protectors, web memes, wall-type image text

I. A hímezett és festett feliratos falvédők szerepe az életterben³

A tanulmány alapját a feliratos textíliákkal kapcsolatos néprajzi szakirodalom áttekintése mellett egy 2017 nyarán végzett mikro-kutatás képezi. A kutatást Salánk, Nevetlenfalu és Akli településen végeztem adatfeltáró jelleggel. A megkérdezettek elsősorban olyan nők voltak, akiknek emlékezetében még elevenen élt a hímezett és nyomott falvédők divatjának korszaka. Némelyikük még a saját, családban megőrzött feliratos textíliákat is megmutatta. Interjúimat irányított beszélgetés formájában készítettem Zán Eleonórával, Jana Erzsébettel, Ádám Margittal, Száraz Máriával, valamint Celics Margittal. Forrásul szolgált továbbá Bocskor Áron kéziratos füzetében Akli településen regisztrált falvédők és szövegeik, a Nagyberegi Tájháznál kiállított, valamint Badó Margit által Nagydobronyban dokumentált falvédők. Illusztrációk gyanánt internetes oldalak anyagát is felhasználtam, utalva a feliratos textíliák 21. században virtuálisan történő megjelenésére.

I.1. A feliratos textíliák eredete, rövid története

A feliratos textíliák alapja az a 19. század második felében német nyelvterületen iparművészek által kezdeményezett varrási módszer, amely a rajz vonalait követő lapos öltéses technikát előnyben részesítette a „festményt mímelő kézimunkák helyett”. Ez utóbbi kritikája abból adódott, hogy a terítőkre, abroszokra különféle jeleneteket és tájképeket lemásoló tarka minták nem tudnak versenyezni az eredeti festmények esztétikájával, hiszen az azonos hatás elérése szinte lehetetlen. Az új, körvonalakat megrajzoló módszer elsősorban az előkelő családok dámái, majd az őket követő vagyonosabb polgárosszonyok

* a TANULMÁNY egy része (II.)Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

² Lásd: <https://444.hu/2016/02/08/tenyleg-a-falvedo-volt-a-himzett-internet/>;

³ Az I. fejezetet Kész Réka írta.

körében nyert teret. Később az ötlet népszerűsítője, Jakob Falke (a Bécsi Iparművészeti Múzeum megteremtője) maga hívta fel a figyelmet a varró technika művészetlenségére, a minták soványságára, erőtlenségére. A kritikák hatására a vagyonosabb polgári réteg felhagyott ezek hímzésével, viszont a divat folyamatosan továbbterjedt, eljutva a kispolgárság körébe, majd a századfordulón, megjelenik a munkás- és parasztlakásokban is. Az addigi feliratos textília ekkorra már falvédőként funkcionált (Keszeg 1991: 196., K. Csilléry 1980: 19-20). A falusi lakosság körében is végbemenő átvételét az írásbeliség általános elterjedése tette lehetővé (Keszeg 1991: 196).

1.2. A falvédőkészítés technikái

A falvédők előrajzolt mintáit a városok, vagy nagyobb falvak vásáraiban tudták beszerezni, ahová a városból érkező tárgyakkal került el (Hoppál 1980: 39). Itt az asszonyok maguk választották ki a kínálatból a számukra legtetszetősebb mintát, vagy amellyel a gazdasszony legjobban tudott azonosulni. A megvásárolt, előre kirajzolt, drukolt minta később került kihímzésre. Mikor nem volt lehetőség a minták megvásárlására, a már kivarrott falvédőkről másoltatták (drukoltatták) át. Adatközlőm elmondása szerint ez nem mindig volt olyan formás, precíz, mint az előnyomott minta. A feliratos textília egyedisége többnyire a befejezésben rejlett: az előre megrajzolt mintát az asszonyok és lányok saját tetszésük szerint fejezték be. A falvédő kihímzésének technikái között a szakirodalom kiemeli a szálöltést, lapos hímzést (Keszeg 1991:198), továbbá alkalmazták még a keresztszemes hímző technikát is. Az egyéni kivarrás által a megrajzolt minta ellenére is eltér a kivarrás és a szegély színe, a gyakorlottságtól, rutintól függően a varrás minősége, esztétikája. Ekképp keletkezhet az egyformaságon belül az egyedi, „hamis alkotás” érzése (Hoppál 1980:40). Kivételesen tekinthetőek persze a kézzel megrajzolt, saját, egyedi minták.

1.3. A falvédők helye a népművészetben

Fontos kérdés, hogy lehet-e a falvédőről, mint népművészeti alkotásról beszélni? Keszeg Vilmos szerint a falvédő egyértelműen elidegenedik a népművészettől, mivel meghonosodása nem paraszti környezetben ment végbe (Keszeg 1991: 196). K. Csilléry Klára (1980: 22-23) szintén a népművészettől való idegenségéről tanúskodik, hiszen kifejti: „a falvédőkészítés egy-két kivétellel polgári vevők ízlésvilágát követve, hivatásos előrajzolók rutinos munkájából áll”.

Egy másik vélemény a szöveges falvédőket a kollektív népművészet és a giccsestömegművészet határán helyezi el: „klasszikus”, népies giccsekről beszél (Szemadám 1980: 45). Hofer Tamás (1980:4) definíciójában a falvédő *műtárgy* státuszba lépő átmeneti pozícióban helyezkedik el.

1.4. Kép és szöveg viszonya a falvédőkön

A falvédők feliratát Kovács Ákos az epigrafika, vagyis feliratirodalom körébe sorolja (mely nem képez különálló műfajt), rendeltetés szerint magánhasználatú tárgyakon megjelenő feliratok kategóriájaként ismerteti (Kovács: 1987:73).

A falvédőket minták és feliratok egymásmellettsége alkotja. Általában a felirat rajzolt mintával egészül ki, ami általában a mondanivaló illusztrációja, azonban nem minden esetben ez a jelentésbeli kötöttség. A szöveghez társított ábrázolások gyakran csupán díszként, az üres helyek kitöltésére szolgálnak (Keszeg 1991: 213). Kovács Ákos kifejti, nem egyszer olyan figurális ábrázolások is megjelennek, melyeken a szövegtől függetlenül élnek. A kézi másolás, drukkolás alkalmazása lehetővé teszi, hogy a falvédők, akár a folklór alkotások, variánsokként tudjanak elterjedni (Kovács 1980: 8), adódjon ez a változatosság a szöveg-minta kombinációjából, vagy akár a szövegek torzításából. A variálódás

egyik egyszerűbb példája, hogy egy Nevetlenfaluban azonosított változat szerint: „*Játszik a cicám az ajtóban,/ sok irigyem van a faluban*” (Celics M.), míg egy másik verzióban: „*Nyávog a cicám a kapuban,/ sok irigyem van a faluban*” (Hankiss 1987: 67) sorok szerepelnek.

Érdekes megfigyelés, hogy a falvédőszövegek a hagyományban önálló életet élnek. Sok szóban elhangzott, memorizálódott szöveg túlélte az őt hordozó tárgyat, persze így újabb lehetőséget nyitva a variálódás előtt (Keszeg 1991: 215). Adatgyűjtés során ezt sikerült személyesen is megtapasztalnom, amikor is adatközlőim sok helyen már nem tudtak kézzel kivarrott feliratos falvédőt felmutatni, a valaha gyakran látott szövegekre viszont kitűnően emlékeztek.

1.5. A falvédők helye a fizikai térben, funkciója

A paraszti lakosság körében a falvédők nem a tisztaszobába kerültek, hanem a konyhában funkcionáltak, mivel ez a helység volt a mindennapi központi helyszíne, egyben több-funkciós lélettér. A konyhai tevékenység mellett itt zajlik az étkezés, a tisztálkodás is. Celics Margit elmondása szerint emellett, mivel a tisztaszobát ritkán vették igénybe, csupán a vendég, esetleg a „nagylány” alhatott a felvetett ágyban, ezért az alvás is a konyhában történt. A tér folyamatos használata mellett tehát mindenképp szükség volt a falak védelmére, főleg az olyan helyeken, ahol könnyen piszkolódott, gyakran került érintkezésbe emberi tevékenységgel. A falvédő általában az asztal és a mosdótál fölötti részen, tükör alatt, valamint az ágy mellett jelent meg, ahol nem csupán a falat óvta, hanem az ott alvókat is elválasztotta a hideg fallal való közvetlen érintkezéstől. A falvédő elhelyezésekor mindemellett szükség szerint olyan egyedi megoldások is születtek, mint akár az ajtóra valóelfüggesztés, az ablaküveget eltakaró céllal. A *spór*, a tűzhely fölé, ahol féltő volt, hogy tüzet fog vagy összekormozódik, nem kivarrott textilfalvédő, hanem egyszerűbben tisztítható, pléh-, vagy bádoglemez, esetleg kendőszárító került.

Narratíváim felhívták a figyelmet arra, amit Hoppál Mihály is megjegyez, hogy a falvédők alkalmazása a falak védelme mellett esztétikai funkcióval is bírt, a lakás díszévé válva (Hoppál 1980: 39). A falvédő köré gyakran élénk színű szegély került, amely faliképhez hasonlóan hangsúlyozta ki a feliratos textíliákat. Egy házban akár több, változó méretű falvédő is megjelenhetett.

1.6. A falvédők témavilága

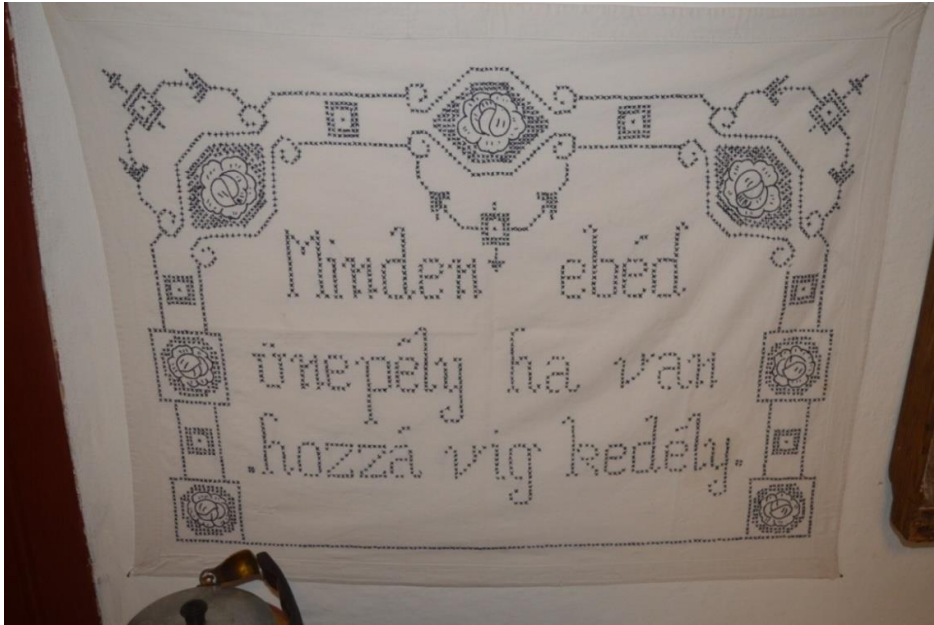
Mindezen materiális funkciók mellett a falvédők **tartalmi szerepe** mindenképpen figyelmet érdemel: *normatív üzenetet hordoznak, nevelési célt szolgálnak vagy közvetítik a közösségi, családi értékrendet.*

1.6.1. Jókedv, pozitív életérzés

Témavilága sokszínű, a feliratok között megjelennek a boldogság és jókedv értékét hangsúlyozó, pozitív életérzést motiváló szövegek: „*Minden ebéd ünepély, ha van hozzá vig kedély*” (Nagybereg), valamint a „*Szeretet, szerencse, boldogság és béke,/ Legyen háznak állandó vendége*” (Jana E., Salánk).

1. kép. Falvédő a Nagyberegi Tájház konyhájában

(Fotó: Kész Réka, Nagybereg, 2016)

1.6.2. Szerelem, házasság

Ahogy a népköltészet- és műköltészet témái között annyiszor, a falvédőkön is nagy számban kerül megfogalmazásra a szerelmek érzése. A vágyakat és érzelmeket nyíltabban, kevesebb szimbolikus eszközzel, közvetlenebbül ábrázolja, megfogalmazása sablonosabb és giccsesebb (Hankiss 1987: 71). A szerelmek témakörében ábrázolásra kerül a vágyak, kötődés, remény, boldogság érzésvilága. A megjelenített témák között szerepel az érzések kifejeződése, vallomás („*Ahogy én szeretlek, nem szeret úgy senki*”), szerelmesek üzenete egymásnak („*Szív küldi szívednek, szívesen*”), jó tanács („*Ne hagyd el soha azt, aki téged szívből imád*”), a távolság („*Piros pünkösdi napján imádkoztam érte, / Piros pünkösdi napján vártam visszatérte*”), a döntés előtt álló dilemmája („*Két út áll előttem, / Melyiken induljak, / Két szép szeretőm van, / Melyiktől búcsúzzak*”), szerelmi csalódás („*Nincsen rózsza tövis nélkül, / Nincs szerelm bántás nélkül*” (Szász M., Nevetlenfal), „*Ott fogsz majd sírni, ahol senki sem lát, / megcsókolsz te majd egy szál ibolyát*”), és a boldogtalan magány („*Keresem a boldogságom, keresem a párom, / Sehol se találom*”) (Keszeg 1991: 203).

A szerelmek és a házasság nem különül el élesen a falvédők felirataiban. Egyik példa az áthidalásra: „*Nincs nagyobb földi boldogság, / Mint a szerelemből kötött házasság*” (Szász M. Nevetlenfal). Ez egyben értékrend közvetítése is a boldog családi kapcsolatokról, melynek alappillére a szerelmek. A falvédők kultúrában igen nagy arányban megjelenő tematika a házasság és a házastársak közötti viszony, melynek egyik szegmensét képezik a boldog házasságot és a kapcsolatokat ábrázoló feliratok. A házasság tematikájáról szóló falvédők nagy része külön értékeli a férj és a feleség szerepét és feladatát. Követendő viselkedési mintát közvetít a közvélemény, a feleség, vagy ritkább esetben a férj megszólaltatásán keresztül. Megtörténik a családszerepek kiosztása, emberideál felállítás: a nő otthon, a konyhában tevékenykedik, hazavárja az urát, miközben a férfi házon kívül dolgozik, előteremt az anyagiakat, a „konyhapénzt” (Keszeg 1991: 205). A feleség

értékelésével a falvédőszövegek ideális háziasszonytípust állítanak fel: rendszerető, tiszta, dolgos, gondosan mos, süt, főz, nem pletykál, tud hallgatni és szereti a férjét (Tóth 1980: 31).

„Ki pletykának nem barátja,/ Hasznát a konyhája látja” (Keszeg 1991: 221)

„Férjed szívét megnyered,/ ha főzöl jót és eleget” (Keszeg 1991: 220)

„Szakácsné légy mindig ébren, hogy az étel oda ne égjen” (Zán. E. Salánk)

2. kép. Fazekas Amália leánykori hímzése

(Fotó: Kész Réka, Salánk, 2017)

„Ki az urát szereti, jó ebédet főz neki” (Celics M., Nevetlenfalu) felirat a házastársi szeretet tárgyilagos kifejeződését tárja elénk. Egy másik, a férjét szerető feleséget értékelő felirat kezdete hasonló, ám a hangsúly nem az ideálon, hanem a humoros, csipkelődő, ironikus jellegén van. *„Ki az urát nem szereti, sárgarépát főzzen neki./ Jól megsózza, paprikázza, hogy a hideg jól kirázza”* (Celics M., Nevetlenfalu).

Viszonylag ritkán ugyan, de előfordul, hogy a jó feleség erényeit nem a köznélemény, hanem maga a férj jelöli meg: *„Nékem olyan asszony kell, ha beteg is keljen fel./ Süssön, főzzen vacsorát, úgy várja haza az urát”* (Celics M., Nevetlenfalu).

Hasonló felépítésű sorok szintén megjelennek a feleség részéről férje irányában: *„Nékem olyan ember kell, ki más nő után nem jár el./ Jó sok pénzt keressen és csak engem szeressen”* (Hankiss 1987: 67).

3. kép. A feleség elvárása férjével szemben

(Forrás: <http://obudaimuzeum.blogspot.hu/2011/09/nekem-olyan-ember-kell-himzett-falvedo.html>) (Letöltés: 2012. 11. 22.)

Kovács Ákos szerint a falvédőkultúra felvirágzása a magyar nyelvterületen a XX. század első felében a női öntudatosulás első megnyilvánulása volt. Még ha félénk, esetlenkedő, de mégis egyre határozottabb formában. Mindez a szerepkiosztás a férjjel szembeni szabadságharcnak is nevezhető: számon kéri rajta a hagyományos családfői szerepet (Hankiss: 1987: 70-71).

A férj tehát nem jár el szórakozni, józan életű, a konyhapénz előteremtése mindenképpen az ő feladatköre (Tóth 1980: 30): „Az én uram csak a vizet issza,/ nem is sírom a lányságom vissza” (Szárász M., Nevetlenfalva, Ádám M., Salánk), „Konyhapénz legyen elég,/ Mindig finom lesz az ebéd”(Tóth 1980: 30-32). Mindemellett egy jó férj igényessége megmutatkozik a háziasszony rendjén is: „Az én konyhám azért fényes,/ Mert a férjem nagyon kényes” (Keszeg 1991: 217).

4. kép. A boldog feleség dicsekvése

(Forrás: http://falvedohagyományok.network.hu/kepek/falvedok/az_en_uramcsak_a_vizet_isszame_n_is_sírom_a_lanysagom_vissza) (Letöltés: 2017. 11. 22.)

Romantikus vágyvilágot testesít meg, amely mai szemmel sok esetben prűdnek, modorosnak hat. Mint ahogyan Keszeg Vilmos megjegyzi, mindez egy idealizált minta, amely az úri középosztály értékeit tükrözi. A falvédő mintáinak megrajzolóit, tervezőit számára, kik többnyire városi értelmiségi életet élő személyek, létidegen a falusi ember mindennapi problémája. A falusi mezővárosi középréteg, a parasztság munkarendjében nincs ekkora mértékű elszakadás: A férfi és a nő egyaránt foglalkozott a földműveléssel, a mezőgazdasági munkák végzése mellett a falvédőkön ábrázolt gondtalan csevegést ritkán engedhették meg maguknak (Keszeg 1991: 206). A falvédők világa tehát a városias életforma felé közeledést, amely szabadabb, öntudatosabb, az asszonyi kiszolgáltatottságtól mentesebb érzelmekben, önállóságban gazdagabb életet ígér. Új vágyak kerülnek megfogalmazásra, új szerepek próbálgatása is. Egyértelműen a városi életforma vonzását sugározzák. Példa erre a falvédőkön megjelenő viselet: a nők esetében még előfordul egyszerűbb, vidékies öltözet, de többnyire polgári- nagypolgári ruházat dominál. A férfiak pedig leggyakrabban öltönyben kerülnek megjelenésre. Kevés olyan falvédő van, amely falusi környezetet, és szinte alig akad szegényes környezetet ábrázoló (Hankiss 1987: 70-71). Mindezek mellett ugyan kisebb számban, de mégis akad példa a falusi milió megjelenítésére, vagy annak imitációjára. Minderről adatközlőim emlékezete szerint a következő falvédőfelirat is tanúskodik, melyen kiscsibét ölelgető kislány, egy aggódó kislány és az esetet végignéző anya életkép mellé intő jellegű szöveg társul: „Édes kincsem tedd le azt a kiscsibét, /Mert minden anya szereti a gyermekét” (Száz M., Nevetlenfalu).

5. kép. A falusi milió megjelenése a falvédőn

(Forrás: <http://utostutyak.eu/az-en-uram-csak-a-vizet-issza-emlekeztek-meg-nagyanyaink-falvedoire-szuper-gyujtemeny-d-y/>) (Letöltés: 2017. 11.22.)

Az említett szöveg azért is érdekes, mert, ahogy Kovács Ákos is megállapítja, a falvédők világának asszonyai ritkán jelennek meg családjánya szerepben (Hankiss 1987: 69). Szintén kivételes esetnek számít a gyermekek ábrázolása, az idősebb korosztály (például nagyszülők) alakjának megformálása pedig teljesen kimaradt a falvédők mintázatából.

1.6.3. Vallásos tematika

A családi és egyéni értékrendet közvetítendő jelennek meg különböző vallásos szövegek. Maga a vallás is, mint a hívők életét átszövő, magatartásszabályozó funkcióval ható erő, a gondolkodás része, meghatározza a mindennapokat. Megjelenik a cselekvésekben, az értékrendben, tárgyi világban. Ez alól a feliratos falvédők sem kivételek, hol házi áldás, hol pedig bibliai idézetek, fohász formájában, melyek az isteni jelenlétre és gondviselésre emlékeztetnek.

„A jó Istent leborulva, könyörögve kérjük,/ Adja meg a mindennapi kenyerünket nekünk”
(Szárász M., Nevetlenfalu)

„Dicsőség Istennek,/ Békesség a Földön/ A jóakarátú embernek”(Bocskor Á., Akli)

„Itt volt mellettem az Istenem/ Mikor bajban voltam Ő adott erőt nekem” (Bocskor Á., Akli)

„Hol hit, ott szeretet,/ Hol szeretet, ott béke...”(Zán E., Salánk, Celics M., Nevetlenfalu)

6. kép. Falra kihelyezett vallásos tematikájú feliratos textíliák

(Fotó: Bocskor Áron, Akli)

7. kép. Bibliai idézetet hordozó falvédők

(Fotók: Badó Margit, Nagydobrony)

1.6.4. Szociális kapcsolatok

A családi élet és értékek bemutatása mellett a szociális kapcsolatok megjelenítése gyanánt kerül ábrázolásra a vendég, mint a ház tagjaival interakcióba lépő személy. Róla hol pozitív, hol pedig negatív hozzáállással beszélnek a falvédők és megszólaltatják: „*Isten hozott kedves vendég,/ van itt enni inni elég*” (Celics M., Nevetlenfalu), szól az egyik hívogatószöveg, míg egy másik cinikus hangvétellel húzza meg a vendégszeretet határait: „*Akármilyen kedves vendég,/ három napig éppen elég*” (Keszeg 1991: 217).

1.6.5. Csalódás, honvágy, halál

A feliratok által közvetített hang, mint ahogyan a beteljesületlen szerelemről szóló falvédők esetében is látszik, nem minden esetben pozitív. A szerelmi csalódáson túl megjelenik a honvágy, távollét, halálhoz való közelkerülés borongós érzése, melynek okát gyakran csak sejteni lehet.

„*Fehér galamb száll a falu felett/, viszi az én bánatos szívemet*” (Celics M., Nevetlenfalu)

„*Valahol egy kis faluban/ nem nyílnak már a pünkösdi rózsák*” (Zán E., Salánk)

„*Bármerre visz sorsom útja,/ Hazavágyom csendes kis falumba*” (Celics M., Nevetlenfalu, Ádám M., Salánk,)

8. kép. A honvágyról

(Forrás:<http://blog.xfree.hu/myblog.tvn?SID=&from=40&pid=&pev=2015&pho=10&pnap=&kat=3513&searchkey=&hol=&n=klementinagidro>) (Letöltés: 2017. 11. 22.)

I.7. A kézzel hímzett feliratos falvédők utóélete

Ahogy a közízlés változott az idő során, úgy a konyha falaira függesztett kézzel hímzett feliratos textíliák divatja is letűnt. Sokáig a festett, készen megvásárolható, nyomott mintájú falvédők helyettesítették.

9. kép. Festett mintájú falvédők

(Fotó: Kész Réka, Salánk, 2017)

Következtetésként levonható, hogy a feliratos falvédők a konyhák falán arra is szolgáltak, hogy az élőbeszéd mellett az írás, olvasás megjelenésével igény keletkezett a külvilág felé történő normatív üzenet- és érték közvetítésre, egy ideális életviteli minta átadására.

A feliratos falvédők által közvetített elvárások, értékrend, humor iránti igény nem múlt el nyomtalanul. Ennek bizonyítéka, hogy a feliratos falvédők sajátosságai a populáris kultúrában is megjelentek. Formai és technikai téren hűen utánozva az eredeti textíliát, míg szöveg tekintetében a köz- és egyéni ízlésnek megfelelően megújulva, egy immár kibővült befogadói kör számára a mémek cyberterében folytatódnak tovább.⁴

II. A falvédő-típusú mémek a digitális korban

Az internet megjelenésével új nyelvhasználati színterek nyíltak meg előttünk. A web és az ICT eszközök új platformokat, új médiafelületet biztosítanak (Bódi 2015) az emberi kommunikációnak. Történeti viszonylatban pedig a beszélt nyelv, majd az írás térhódítása után és mellett, a képi-vizuális kommunikáció is (újra) jelentős szerepet kap. Ugyanis az internetes kommunikáció legfőbb sajátossága a multimodalitás, melynek következtében jelentősen megsokszorozódik mindazon szemiotikai eszközök száma, amelyek közül az online társalgások során a nyelvhasználók az aktuális szituációhoz alkalmazkodva válogathatnak. A nethasználók kreatív váltásokat alkalmaznak a különböző szemiotikai eszközök között: legyen szó nyelvekről, nyelvváltozatokról, regiszterekről, képekről, emotikonokról stb. Ezek a váltások nemcsak a nyelvi kompetencia függvényében történnek, hanem a multimodalitás, különösen a vizualitás megerősödésével a váltásokban a résztvevők arculat- és identitásépítési munkája (Androutsopoulos 2006) is fokozottabban tetten érhető (vö. pl.

⁴ A mémek-falvédők közötti párhuzammal a tanulmány II. részében Márku Anita foglalkozik.

Leppänen–Peuronen 2012, Bartha–Márku–Pachné–Heltai 2016, Pachné 2017). Az interneten, különösen a közösségi fórumok üzenőfalain terjedő kép-szövegek, az internetes mémek, a hétköznapi kommunikáció eme változásaira hívják fel figyelmünket (Márku 2017a, b). A tanulmányban a mém, szó-kép-vicc, nyelvi-képi-szövegek, kép-szövegek kifejezéseket váltakozva használom, csaknem szinonimaként, de nem véletlenszerűen, hanem a tartalomhoz, a kifejezendő jelentéshez illesztve.

II.1. Az internetes mémek (nagyon) rövid története

Richard Dawkins (1976, 2006) a mém fogalmát a gén analógiájára alkotta meg 1976-ban, és a kultúrán belül terjedő, másolható információ alapegységét értette alatta (Pölcz 2016). A 21. században azonban a mém szó új jelentést nyert, az interneten terjedő megosztott és módosított kulturális tartalmak megnevezésére kezdték el használni (Pölcz 2016).

Általános értelemben mém lehet például egy kép, egy videó, egy frázis, egy hosszabb szöveg, egy dialógus-séma, egy szövegforma, vagy akár egy visszatérő he

II.2. A mémkészítés technikái

Egy mémet soha nem szerkeszthet, terjeszthet csupán egy egyén. Azonban mémet bárki készíthet, aki alapszinten ért a közösségi médiához és az internethez. Ma már több tucat mémgenerátor áll a felhasználók rendelkezésére. A mémgyáros letölt egy előre kész sablont, az előre kész betűtípussal (Impact) ír valami humorosat, hogy úgy nézzen ki, mint az előző mémkép (Fehér 2012) vagy maga is kreálhat mémet egy kép és pár soros szöveg felhasználásával.

Osterroth (2015) meghatározása szerint „Az internetes mémek nyelvi-képi-szövegek, amelyek jelentése kollektív (gyakran hiperbolizált) szemiózisban fejeződik ki.” A mém az internet nagyon specifikus köreiben való kommunikációra szolgál (Osterroth 2015), és a mémek megértéséhez szükséges az olvasó, a másik internetfelhasználó kreatív szövegértelmezése, a világról s annak történéseiről való előzetes tudása, ahhoz, hogy felfedje a mém „memóriájában” tárolt információkat.

II.3. A mémek helye az internetes nyelvészeti kutatásokban

Ma már viszonylag gazdag szakirodalom áll rendelkezésünkre a mémek kutatásáról, különböző csoportosítási módjairól, vizsgálati szempontjairól.

Mém-analízist végeznek szövegnyelvészeti megközelítésből ilyenkor azokat a kérdéseket teszik fel, hogy szöveg-e a mém, jellemzője-e a kohézió, koherencia, szöveg-funkció, egyediség stb. (Sandig 2000). Ez a fajta megközelítésmód közel áll a pragmatikai aspektusú vizsgálatokhoz is, ahol a mémeket beszédaktusoknak tartják, s a lokúciós, illokúciós, és perlokúciós aktusok elemzésével foglalkoznak (Osterroth 2015). A variáció-analízis áll legközelebb a dawkinsi-elmülethez, ilyenkor azt vizsgálják, hogyan alakult ki egy mém, hogyan változott, hány változata van. Számba veszik a prototipikus mémeket, melyekből már több ezer van napjainkra (bővebben Osterroth 2015). Más kutatások pedig a kép-szöveg egymáshoz viszonyított arányait tárgyalják. A mém sajátos kép-szöveg konglomerátum. Az egyik csoportosítás szerint a kép és a szöveg kapcsolata alapján háromféle lehet: 1. a képek elsődrendűek a szavakkal szemben, 2. a képek (önmagukban) nem egyértelműek, 3. a képek és a szavak kölcsönhatásban, egyenrangú viszonyban vannak (Nyíri 2011).

II.5. A mémek helye a digitális térben, funkciója

„Az internetes mémek a hétköznapi kommunikáció változására hívják fel figyelmünket....A jó mém rezonál a környezetére, mindig aktuális. A mém egyfajta poénkifejező eszköz, mely tömör formában megalkotott humoros tartalom, amellyel naponta találkozunk a közösségi médiában és egyéb portálokon.” (Törteli-Telek 2016).

„Veszelszki Ágnes szerint (Horváth–Mitev–Veszelszki 2013) a mémekről is elmondható a szóbeliségre jellemző pletykahatás, az aktualitás, az azonnali reakció a történésekre. Az internetes mém olyan jelenség, fogalom, szöveg, kép vagy kép-szöveg kapcsolat, amely az interneten divatszerűen terjed; tartalma vicc, pletyka, kép, weboldal, hivatkozás. Mindezeknek közös jellemzője a gyors, interneten való terjedés. A mémek közismertségének jelentősége, hogy bekerülhetnek a mindennapi köznyelvbe, kifejezésmódba, és mint ilyenek, akár a fogyasztói gondolkodás és a reklámyelv részévé is válhatnak” (Törteli-Telek 2016), ahogyan ezt a későbbiekben látni is fogjuk az Univer cég majonézeinek csomagolásán, dizájnján, és internetes reklámjaiban is.

II.6. A „falvédő” típusú internetes szó-kép-viccek téma- és formavilága

Ebben a tanulmányban a fentebbi elemzési szempontokat többé-kevésbé érintve specifikusan azokat a mémeket, és a digitális térben (is) elérhető kép-szövegeket vesszük górcső alá, amelyek megjelenésükben, tartalmukban és kommunikációs funkciójukban a textil falvédők utózőngéinek, újraértelmezéseinek tekinthetőek.

A szövegben megjelenő példák részben a facebook-„falamról” valók, részben pedig egyéb nyilvánosan elérhető internetes fórumokról, hírportálokról szemezgettem.

II.6.1. Tematika és funkció: jókedv, humor, poén

A hízzett és textil falvédőkkel ellentétben az internetes falvédő-mémeket nem érdemes túlzottan csoportosítani a rajtuk megjelenő szövegek témái szerint. A falvédőkre hajazó netes szó-kép-viccek – ahogyan a megnevezéséből is kiderül – ugyanis főként a humor, a poén, a poén poénjának a kifejezőeszközei, minden más (a tematika is) ennek a funkciónak van alárendelve. De ha mégis megnézzük a tematikát, ugyanazokat a sémákat látjuk, amit a textil falvédőknél is: szerelem, női-férfi princípiumok, valláshoz köthető szövegek, operett helyett mai slágerekből vett idézetek. A humoros, néha gunyoros tartalom hol a szöveg által, hol inkább a képi és formai ábrázolás által válik hangsúlyosabbá, de a kettő mindenképp együtt hat, hiszen a netes kommunikáció egyik fő jellemzője, hogy multimediális: a szöveg mellett vagy helyett megjelennek a képek (és videók, animációk) (Márku 2017a).

„Az írott szöveg egyre inkább a kép, a látvány kiszolgálója... Ha pedig a mondanivalót kiegészíti a képiség, vagy akár a látványé a főszerep, akkor az írott szövegek is szükségyszerűen módosulnak, például egyszerűbbé, összefogottabbá, rövidebbé válnak, telítődnek deiktikus (az írott szövegen kívüli képi tartalomra utaló) elemekkel. Megtanulnak az aktív felhasználók képre/képhez szöveget írni. Ennek talán a Facebookon erőteljesen terjedő képes-szöveges mémek a legjobb példái” – vallja Bódi Zoltán is (2015).

Az alábbiakban olyan mémeket láthatunk, amelyek közös vonása, hogy a virtuális térben keletkeztek, valamilyen képszerkesztő program segítségével, témáiban az elektronikus és digitális világ hozadékaira (QR-kód, sci-fi) reflektálnak, és megjelenésükben egyértelműen a textil falvédőkre hagynak asszociálni.

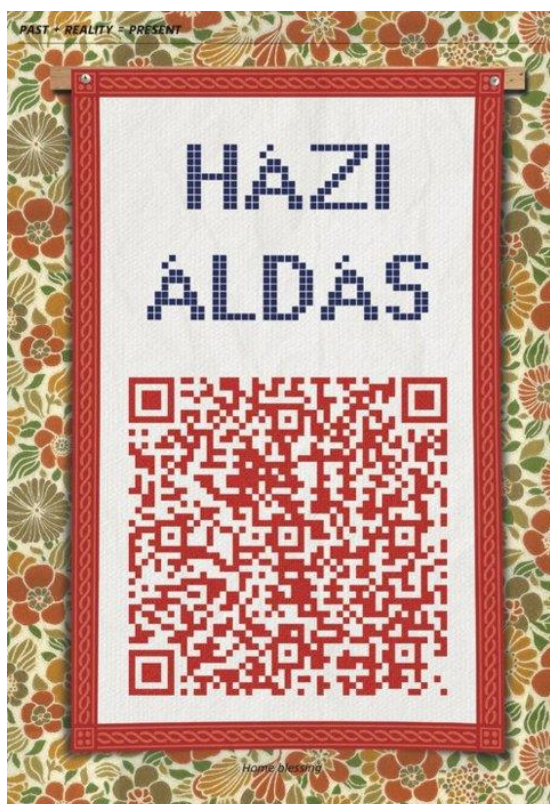
10. kép. „Meleg még... Alien a mosdó, olyan a törölköző” c. Spielberg sci-fi-jét tematizáló mém

(Forrás: <http://parkocka.hu/falvedo/meleg-meg/>; és Facebook-falam)

11. kép. Házi áldás QR-kóddal (Múlt-jelen-jövő)

(Forrás: <http://parkocka.hu/falvedo/meleg-meg/>;))

Az alábbi kép-szövegek képi világa hajaz a hajdani falvédőkre: a polgári öltözködés (öltöny és kalap), a nő frizurája, a hagyományos nő-férfi szerep megjelenítése a régi; de a szöveg megformálása (gépi szedés), a szöveg tartalma (internet) és a kép szerkesztésmódja a mai, a digitális világot tükrözi. Pont ez a kettősség adja a poén forrását.

12. kép. Falvédőket idéző kép-szövegek

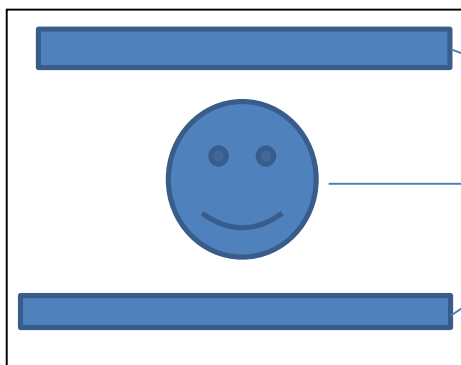
(Forrás: <http://nemkutya.com/like/100314>; Facebook-fal)

II.6.2. Formavilág: megjelenés és szerkesztésmód

A mém alapvetően egy olyan képen alapul, amely a popkultúrából, a politikából vagy a mindennapi életből származik, és ezt a mém újból felhasználja, azt más kontextusba helyezi, más szóval: rekontextualizálja és új médiumokon keresztül újrahasznosítja (Polajnar 2012: 48).

A mémek, csakúgy, mint a feliratos falvédők, prototípusos szövegszerkezet szerint épülnek fel, és általában az alábbi séma szerint szerveződnek (Osterroth 2015:31):

Az első nyelvi rész (általában egy bizonyos szemantikai keret megnyitása, valamilyen általános kijelentés)

Kép

A második nyelvi rész (általában egy csavar, avagy a mém poénja)

Ebben az elrendezésben a szöveg mintegy keretezi a képet vízszintesen vagy függőlegesen. De más elrendezés is lehet: kép felül, majd első nyelvi rész, második nyelvi rész, vagy felül szöveg, alul kép.

A falvédő-típusú mémeknél az autentikusságot a népi hímzésre emlékeztető motívumokkal, az ornamentikával és az írott, cifrázott betűtípussal is próbálják visszaadni.

13. kép. Modern falvédő-mém

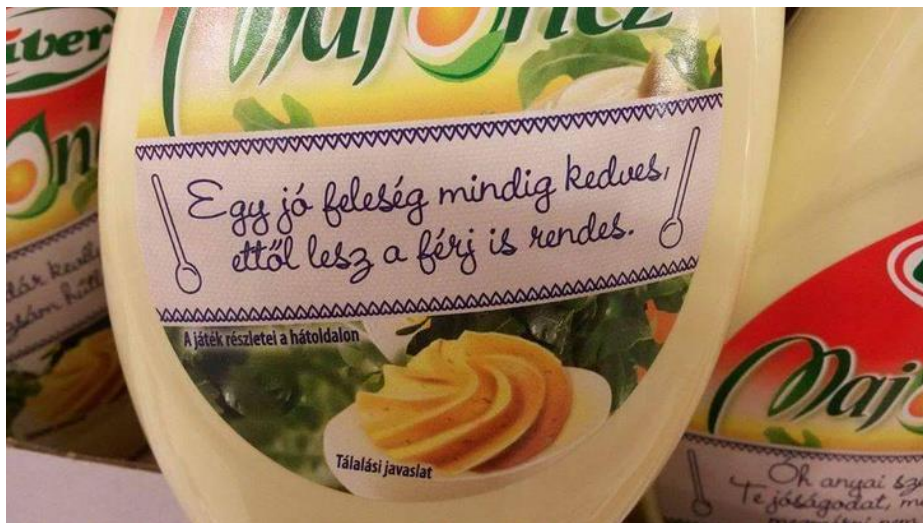

II.7. A feliratos falvédők utóélete a digitális korban

Ahogy a bevezetőben is szó volt róla, a textil falvédőket napjainkban már a népművészet is kezdi felfedezni magának, értéként kezelni, begyűjteni, és kiállítani pl. a Hatvany múzeumban. Manapság az sem ritka, hogy előkerülnek a sufniból nagymamáink, dédmamáink varrott vagy festett falvédői, és dekorációként, retró-elemként előszeretettel felhasználják azokat pl. vendéglátó-ipari egységek. A falvédők tehát reneszánszukat élik a fizikai térben, az élettérben is. A digitális eszközök és az internet megjelenése új médiafelületet teremtett, és egyben megteremtette a lehetőségét a bizonyos szintű átjárhatóságnak is a „virtuális”⁵ és a „valós” terek/falak között. Az is előfordul például, hogy a digitálisan létrehozott falvédő-típusú kép-szövegek a fizikai térben is realizálódnak. Ezt bizonyítja az Univer cég majonézeinek 2017 elejei reklám-kampánya, ami heves visszhangot váltott ki a közvéleményben.

⁵ A virtuális nem jelenti azt az én értelmezésemben, hogy nem valós, hanem inkább azt, hogy digitális eszközön keresztül létezik.

14. kép. Falvédőszöveg-adaptációk az Univer majonézin

További szövegek az univeres flakonokon:

"Rendes asszony gondja, a szép tiszta konyha."

"Az én konyhám azért fényes, mert az uram nagyon kényes."

"Asszony nélkül a konyha, kulcs nélküli lakatka!"

"Férjemuram ne jöjjön a konyhába. Várja meg az ebédet a szobában."

"Ne járjon a férj a konyhába, ne szóljon az asszony dolgába!"

"Szakácsné légy mindig ébren, az étel oda ne égjen."

A flakonokon megjelenő szövegek többsége arról szól, „hogya a nő helye a konyhában van, a nő dolga a főzés, a nő dolga a takarítás, a nő dolga, hogy kiszolgálja a férjét (illetve: férjurát)”- írja az Index hírportál⁶. Vagyis, mintegy nosztalgikusan, ugyanazt a témavilágot elevenítik fel, amit a textil falvédőkön is láthattunk. Csakhogy a férfi-női szerepek azóta nagyot változtak, s ami a 20. század elején még „menő” volt, érték, és természetes, az akkori polgári, kispolgári életvitel része, az ma, a 21. században már csak nem is vicces, hanem ilyen formájában szexizmusként hat: sértő a dolgozó, emancipált nőkre nézve, legalábbis a nőjogi aktivisták szerint mindenképp. Az Univer kampányát elítélendő, alulról szerveződő kezdeményezésként *A Nem tehetsz róla, tehetsz ellene* nevű nőjogi csoport facebook-oldalán⁷ gyűjtötte össze azokat a kép-szövegeket, amelyeket a kampány ellenkampányaként az Univer falvédőszöveg-generáló programjával⁸ hoztak létre a tiltakozók⁹.

⁶ Forrás: <http://index.hu/mindekozben/poszt/2017/04/04/univer/> [Letöltve: 2017. november 20.]

⁷ A nőjogi Facebook-csoport képtára elérhető itt:

https://www.facebook.com/pg/anemaznem/photos/?tab=album&album_id=598634257005231; [2017. 11. 20.]

⁸Sajnos már nem működik, nem elérhető.

⁹ Lásd még:

http://index.hu/mindekozben/poszt/2017/04/06/csodas_falvedokkal_uzennek_a_szexista_univernek_a_duhos_majonezfogyasztok/; [Elérhető: 2017. 11. 20.]

15. kép. Néhány példa az Univer majonéz ellen készült mémekből

Ahogy a textil falvédők szövegeire, úgy ezekre a mémekre is – sőt még sokkal intenzívebben – jellemző a variabilitás: az ismétlődő motívumokhoz számos szöveg-változatot alkottak az internetezők¹⁰.

16. kép. Nyáry Krisztián nyilvános posztja hivatalos közösségi oldalán: „Zakatot a digitális népművészet”

De lehet a falvédők újraértelmezését jól is, akár művészi igényességgel is csinálni. Az Index cikkírója¹¹ szerint „az egyik legjobb magyar mém is falvédős. Az a „Nagymamám, Zalai Imréné találkozása David Bowie-val” feliratos falvédő eredetileg Szabó Eszter Ágnes képzőművész alkotása, amit aztán az online népművészet mesterei fogalmaztak tovább”:

17. kép. „Nagymamám, Zalai Imréné találkozása David Bowie-val”

(Forrás: Szabó Eszter Ágnes képzőművész munkája, <https://444.hu/2016/02/08/tenyleg-a-falvedo-volt-a-himzett-internet>)

¹⁰ Az album megtekinthető itt:

https://www.facebook.com/pg/anemaznem/photos/?tab=album&album_id=598634257005231; [2017. 11. 20.];
Egyéb:

http://index.hu/mindekozben/poszt/2017/04/06/csodas_falvedokkal_uzennek_a_szexista_univernek_a_duhos_majonezfogyasztok/;

¹¹ Forrás: <https://444.hu/2016/02/08/tenyleg-a-falvedo-volt-a-himzett-internet>;

Nem utolsó sorban meg kell említenünk Pittmann Zsófia sajátos, egyedi, kézzel hímzett modern falvédőit is, amelyeket 2004 óta készít, és már számos kiállítást megértek. Pittmann falvédőit (több mint 70 db) átszövi a szarkazmus és a szeretet. Ami nagyon különlegessé teszi őket az a témaválasztása, és a téma szokatlan ábrázolásmódja. A falvédőkön megjelenő személyek és a szövegek a 20. század végi és a mai tömegkultúra jelentős (pozitív vagy negatív felhanggal), valós alakjai, termékei és szlogenjei. Általa a popkultúra valós szereplői (Zámbó Jimmy, Madonna), filmszereplők (Mulder és Scully, Superman), nemzeti hősök (aranycsapat, Farkas Bertalan) a hétköznapi kommunikációs-, és a tömegkommunikációs csatornákon átjutva újra a fizikai térbe kerülnek, felkenődnek¹² a falvédőre (általában 2D-be, de akár 3D-be is¹³), kézzel hímezve; dekontextualizálva és rekontextualizálva a hozzájuk kötődő/köthető idézeteket, szövegeket.

18. kép. Mi köze Jimmynek Jézushoz?

(Forrás: Pittmann Zsófia alkotása; <http://www.origo.hu/kultura/kunszt/20150527-zambo-jimmy-jezus-falvedo-bolcsesseg.html>;))

19. kép. „Az igazság odaát van”

(Forrás: Pittmann Zsófia alkotása; <http://www.origo.hu/kultura/kunszt/20150527-zambo-jimmy-jezus-falvedo-bolcsesseg.html>;))

¹²Pittmann Zsófi először megrajzolja, megfesti a falvédőket, majd Éva néni segítségével kihímezik azokat. <http://www.origo.hu/kultura/kunszt/20150527-zambo-jimmy-jezus-falvedo-bolcsesseg.html>;

¹³ „A mostani [értsd: 2015. 05.28. Ferencvárosi Művelődési Központ] kiállítás nagy dobása egyébként a három háromdés falvédő. Ez nem valami hülye vicc: ott virítanak a falon a két színrel hímzett TwinPeaks-baglyok, már csak fel kell tennünk a bögreszemüveget, mármint a két összeragasztott tejesbögérből hegesztett háromdészemüveget, és máris beszippant minket a falvédő tere.” — írja az Origo itt: <http://www.origo.hu/kultura/kunszt/20150527-zambo-jimmy-jezus-falvedo-bolcsesseg.html>;

20. kép. Madonna *Like a virgin* c. dala újraértelmezve

(Forrás: Pittmann Zsófia falvédője; <http://kunszt.reblog.hu/interju-pittmann-zsofival;>)

21. kép. Red Bull, 2006

(Forrás: Pittmann Zsófia falvédője; <http://kunszt.reblog.hu/interju-pittmann-zsofival;>)

III. Összegzés

A két, ugyan eltérő stílusú, de koncepciójában hasonló tanulmányból látható, hogy a 20. század elején divatos, elterjedt, és népszerű feliratos textíliák, és a ma divatos, és vírusként terjedő mémek között nem nehéz hasonlóságokat, sőt azonosságokat felfedezni. Tematikájuk hasonló: a pozitív életérzés, a szerelem, a kapcsolatok és viszonyok, a vallás, és a hétköznapi bölcsességek, jótanácsok, szlogenek, dalrészletek jelennek meg rajtuk humoros formában, több-kevesebb cinizmussal átszőve. A készítésük technikájában egyrészt a *linearitás*, másrészt a *ciklikusság* fedezhető fel: lineáris azért, mert először kézzel hímezték, majd festett, nyomdai technikával készítették, manapság pedig a digitális rajzolóprogramok megjelenése **mellett** a nyomdai kivitelezés is megvan, és újra népszerű (a hagyományörzés miatt is) a kézzel hímeztett, vagy újabban szövött (lásd 22. kép) változat is – tehát ciklikus is.

22. kép. Szövött feliratos falvédők a nagyberegai Csipkebogyó- és beregiszöttes fesztiválon

Mindkettőre jellemző a variabilitás, akár a szöveget, akár a megjelenítési formát nézzük. Az internetes mémek változatlanul vagy kisebb-nagyobb változtatásokkal akár évekig is keringhetnek az interneten, ám legtöbbjük élete csupán néhány hétig, legfeljebb hónapig tart (Veszelszki 2013). Egyik sem hordoz túl nagy értéket: a feliratos textíliákat, (különösen a festett, nyomtatott változatukat) a népművészet a *giccs*, esetleg a *műtárgy* kategóriájába sorolja, a mémek pedig a még helyét kereső infografikán belül, a megfoghatatlan „képi és szöveges információt egyesítő elektronikus jelenség” (Veszelszki 2013) pozíciójában van.

Funkciójuk azonban jelentős volt régen és most is. A feliratos textíliák *normatív üzenetet hordoztak, nevelési célt szolgáltak és közvetítették a közösségi, családi értékrendet* széles körben, generációkon át, hiszen mi, az Y és Z generáció tagjai is emlékszünk rájuk. Napjainkban a hírek, a közéleti és politikai események gyorsan terjednek a mémek formájában is. A mémek tehát ma társadalmi, politikai szempontból is relevánsak, mivel a polgárok ezek által is megfogalmazzák kritikájukat, véleményüket az antidemokratikus rendszerek ellen. A mémek olyan jelentős politikai tényezőt jelentenek, hogy Oroszország nemrégiben betiltotta¹⁴ őket. Mondhatjuk azt is, hogy a mém – a politikai karikatúra modern formája (Osterroth 2015) és a popkultúra része is.

A tanulmány nagy részében nem különösebben emeltük ki a kárpátaljai sajátosságokat, mert nem tartottuk relevánsnak. A falvédők még a Nagy-Magyarország idején váltak népszerűvé, majd fizikai határok megjelenése után a festett falvédők importálásával és a nyelvi tájképünkbe helyezésével igyekeztünk kitágítani a lelki-nyelvi határokat. Az internet, s az interneten terjedő tartalmak, pedig még inkább, még könnyebben megteremt(het)i a valós és a virtuális világok közötti, a valós és vélt határok közötti határtalanítás lehetőségét.

¹⁴<http://nol.hu/kulfold/putyin-betiltana-a-memeket-1527375>

http://hvg.hu/vilag/20170405_Betiltottak_a_csokos_szaju_Putyint

Irodalom

- Androutsopoulos, Jannis 2006. Multilingualism, diaspora, and the Internet: Codes and identities on German-based diaspora websites. *Journal of Sociolinguistics* 10/4, 2006: 520–547.
- Bartha Csilla, Márku Anita, Pachné Heltai Borbála 2016. Többnyelvű nyelvhasználat identitásépítő gyakorlatai digitális diskurzusokban. In: *Élőnyelvi kutatások és a dialektológia. 19. Élőnyelvi konferencia, Absztraktfüzet*. Sapientia EMTE, Marosvásárhelyi Kar. 31–32.
- Bódi Zoltán 2015. Az internetes nyelvváltozatokról. *e-nyelv.hu magazin*. 2015/3. <http://e-nyelvmagazin.hu/szerzo/?sz=88> (2015.11.11)
- Dawkins, Richard 1986. *Az önző gén*. Kossuth Kiadó [2011].
- Dawkins, Richard 2006. *The Selfish Gene*. [1976] New York, Oxford University Press.
- Fehér Katalin 2012. Milyen stratégiák mentén épül fel a digitális identitás. *Médiakutató* 2014/2. p. 139–154; http://www.mediakutato.hu/cikk/2014_02_nyar/11_digitalis_identitas.pdf; [2017. május 10.]
- Hankiss Elemér 1987. A falvédő-kultúra társadalmi funkciójáról. In.: Kovács Ákos (szerk.): *Feliratos falvédők*. Budapest, Corvina Kiadó. 65–71.
- Hoffer Tamás 1980. Egy téma körüljárása. In: Kovács Ákos (szerk.): *Magyarországi szöveges falvédők a 19-20. században*. Hatvany Lajos Múzeum Füzetek 7. 3–6.
- Hoppál Mihály 1980. A „mindennapok mitológiája” – avagy mi jön le a falvédőről. In: Kovács Ákos (szerk.): *Magyarországi szöveges falvédők a 19-20. században*. Hatvany Lajos Múzeum Füzetek 7. 39–43.
- Horváth Dóra–Mitev Ariel–Veszelszki Ágnes 2013. „Egy kiállítás mémei: a mémek megosztásának és interpretálásának fogyasztói élményvilága.” In: Király Éva (szerk.) *Kiterjesztett marketing*. Budapest: Budapesti Gazdasági Főiskola. 140–164.
- K. Csilléry Klára 1980. A feliratos hímezett konyhai falvédők múltja. In: Kovács Ákos (szerk.): *Magyarországi szöveges falvédők a 19-20. században*. Hatvany Lajos Múzeum Füzetek 7. 19–25.
- Keszeg Vilmos 1991. *A folklór határán. A népi írásbeliség verses műfajai Aranyosszéken*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest. 195–225.
- Kovács Ákos 1980. Új gyűjteményünkről. In: Kovács Ákos (szerk.): *Magyarországi szöveges falvédők a 19-20. században*. Hatvany Lajos Múzeum Füzetek 7. 7–9.
- Kovács Ákos 1987. A magyarországi falvédők feliratai. In.: Kovács Ákos (szerk.): *Feliratos falvédők*. Budapest, Corvina Kiadó. 72–76.
- Kriston Vízi József 1980. Feliratos falvédők Nagyredéről. In: Kovács Ákos (szerk.): *Magyarországi szöveges falvédők a 19-20. században*. Hatvany Lajos Múzeum Füzetek 7. 47–52.
- Leppänen, Sirpa – Peuronen, Saija 2012. Multilingualism on the internet. In: Martin-Jones, Martin – Blackledge, Adrian – Creese, Angela szerk., *The Routledge Handbook of Multilingualism*. London and New York: Routledge. 384–402.
- Löber, Nils 2011. *In den Unterwelten des Web 2.0. Ethnographie eines Imageboards*. Tübingen [Tübinger Vereinigung für Volkskunde e.V.] URL: <https://publikationen.uni-tuebingen.de/xmlui/handle/10900/47848>; [2017. augusztus 15.]
- Márku Anita 2016. A kárpátaljai magyarok internetes nyelvhasználata: nyelvi kontaktus, identitás és kreativitás. In: Bartha Csilla szerk. „A többnyelvűség dimenziói: Terek, kontextusok, kutatási távlatok” *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXVIII*. 129–147 old.
- Márku Anita 2017a. *Hungarian minority in Ukraine, as new speakers in the social network*. Poster. XVI. ICML Conference URL: 16th International Conference on Minority Languages & 34th Summer School of Applied Language Studies). Finland, Jyväskylä, 28–31 August 2017.
- Márku Anita 2017a. *Kárpátaljai magyarul a mémek világában*. Nyelvi tájkép és nyelvi sokszínűség c. műhelykonferencia. Sapientia EMTE Csíkszeredai Karának Humántudományok Tanszéke, valamint az MTA Nyelvtudományi Intézete szervezésében, 2017. szeptember 22-23., Csíkszereda
- Márku, Anita 2017b. *Hungarian minority in Ukraine, as new speakers in the social network*. Poster. XVI. ICML Conference URL: 16th International Conference on Minority Languages & 34th Summer School of Applied Language Studies). Finland, Jyväskylä, 28–31 August 2017.
- Márku Anita 2017c. A kárpátaljai magyarok internetes nyelvhasználata: identitás és digitális identitás. In: Márku Anita – Tóth Enikő szerk. *Többnyelvűség, regionalitás, nyelvtanítás. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból III*. Ungvár, „Rik-U” 137–153.
- Nyíri Kristóf 2011. *Kép és idő*. Magyar Mercurius, Budapest.
- Osterroth, Andreas 2015. Das Internet-Meme als Sprache-Bild-Text. *IMAGE*, Ausgabe 22, 07/2015 URL: <http://www.gib.uni-tuebingen.de/own/journal/upload/f2dad21b204e03e1552f983bc0414e96.pdf>; [2017. augusztus 15.]

- Pachné Heltai Borbála 2017. "Nyelvcseré és szezonális migráció egy többnyelvű magyarországi közösségben: Nyelvi gyakorlatok, ideológiák és kommodifikáció társadalmi folyamatok nexusában". PhD Értekezés. Kézirat. ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori iskola. Védés: 2017.10.27.
- Polajnar, Janja 2012. Textuelle Aspekte von rekontextualisierten Werbeslogans in deutschsprachigen Zeitungen. In: Muttersprache, 122, 2012, S. 48-176
- Pölcz Róbert 2016. Internetes mémek, vírusok, (poszt?)memetika – rövid kutatástörténeti bevezető. *Apertúra*, 2016. ősz. URL: <http://uj.apertura.hu/2016/osz/polcz-internetes-memek-virusok-posztmemetika-rovid-kutatastorteneti-bevezeto/>; [2017. július 15.]
- Sandig, Barbara 2000. Textmerkmale und Sprache-Bild-Texte. In: Fix, Ulla; Hans Wellmann (Hrsg.): *Bildim Text – Text und Bild*. Heidelberg [Winter], 3–30.
- Szanyi Km Gábor 2017. Az internetes mémek a kárpátaljai magyar fiatalok nyelvhasználatában. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológiai Tanszék, Beregszász, 53 pp. URL: <http://genius-ja.uz.ua/images/files/szanyi-km-gaborszakdolgozat.pdf>; [2017. október 29.]
- Szemadám György 1980. A falvédők esztétikájáról. In: Kovács Ákos (szerk.): *Magyarországi szöveges falvédők a 19-20. században*. Hatvany Lajos Múzeum Füzetek 7. 45–46.
- Tóth Zoltán 1980. A normatív tartalmú konyhai falvédőfeliratokról. In: Kovács Ákos (szerk.): *Magyarországi szöveges falvédők a 19-20. században*. Hatvany Lajos Múzeum Füzetek 7. 28–35.
- Törteli-Telek Márta 2016. Az internetes mémekvilága. URL: <http://verbi.org/index.php/kutatasok/nyelv-es-iskola/84-az-internetes-memek-vilaga>; [2017. szeptember 10.]
- Veszelszki Ágnes 2013. Humor a digitális kommunikációban: az internetes mémek. In: Vargha Katalin – T. Litovkina Anna – Barta Zsuzsanna szerk.: *Sokszínű humor – A III. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2013. 291 lap 11–26.

Марку Аніта – Черничко Степан

Соціо- й психолінгвістичні аспекти дослідження переключення кодів угорців Закарпаття

У статті розглядається питання переключення кодів на Закарпатті на основі досліджень, які проводяться викладачами Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II. Представлено вплив українсько-угорських міжмовних контактів на мовлення угорського населення Закарпаття.

Ключові слова: переключення кодів, міжмовні контакти, угорська мова на Закарпатті.

The paper discusses the issues of Ukrainian–Hungarian interlanguage contacts in Transcarpathia based on the findings of research done by the linguists of the Transcarpathian Hungarian College named after Ferenc Rákóczi II (Beregovo). The paper also presents the results of sociolinguistic investigations carried out among Hungarians of Transcarpathia. The impact of Hungarian on the code-switching of Hungarians in Transcarpathia.

Keywords: code-switching, language contacts, Hungarian Language in Transcarpathia.

Проблеми українсько-угорських міжмовних контактів досліджувалася як українськими мовознавцями (Й. Дзендзелівський, В. Німчук, П. Чучка, О. Рот, П. Лизанець, В. Лавер, В. Орос, С. Ковтюк, Є. Барань), так і угорськими (Л. Чопей, Е. Балецький, Ш. Мокань, Л. Деже, Л. Кіш, І. Удварі). Тема не втратила актуальності, адже народи-сусіди і сьогодні перебувають у тісних економічних, політичних та культурних зв'язках. Питання українсько-угорських міжмовних контактів представлені в ряді праць (див. Csernicško 1998; Csernicško szerk. 2003, 2010; Lizanec 1970, 1976; Márku 2008, 2013; Rot 1968, 1973 stb.). Науковці здебільшого вивчають українські запозичення в угорських говорах (діалектах) Закарпатської області і, навпаки, угорські запозичення в угорських говорах (Lizanec 1970, 1976; Rot 1968, 1973, Kótyuk 2007, Gazdag 2016, 2017 stb.). Інші типи міжмовних контактів досліджувалися значно менше (Beregszászi 2004; Csernicško szerk. 2003, 2010; Márku 2008, 2013). Незважаючи на те, що у міжнародній науковій літературі дослідження переключення кодів (code-switching) – дуже популярна тема (див., наприклад, Gal 1988; Grosjean 1982; Gumperz 1982), відносно мало робіт, у яких досліджується саме це питання угорсько-українських міжмовних контактів (Beregszászi 2004; Csernicško szerk. 2003, 2010; Márku 2008, 2013).

При вивченні цієї теми використовується метод соціолінгвістичного аналізу зібраного матеріалу, який має такі складники:

- а) вивчення документальних джерел;
- б) опрацювання та систематизація наукових праць і матеріалів, уміщених у ЗМІ;
- в) аналіз даних соціолінгвістичних анкетувань та інтерв'ю, тощо.

Найбільшому впливові піддається мова при контактуванні із близькоспорідненою мовою. Коли ж мови характеризуються глибокими структурними та генеалогічними відмінностями, то можливість впливати одна на одну значно менша. Українська і угорська мови не є близькоспорідненими, але вони контактують між собою на сучасній території Закарпаття здавна. За типологічною класифікацією українська мова належить до групи флективних мов, а угорська – до аглютинативних. За генеалогічною класифікацією східнослов'янські мови (у тому числі українська) належать до індоєвропейської мовної сім'ї, а угорська – до угро-фінської

групи уральських мов. Наші соціолінгвістичні дослідження дають підстави твердити, що інтенсивні та довготермінові мовні контакти можуть впливати не тільки на лексику (яка найбільш піддається проникненню чужих елементів, тобто лексем). Далі спробуємо описати зміну та змішування кодів.

Зміна та змішування, або переключення кодів (англійською: code-switching) – перехід з однієї мови на іншу в рамках однієї співбесіди (Gal 1988, Grosjean 1982).

Аналіз величезного матеріалу (236 годин з 431 інтерв'ю), яке було записано на диктофон, дає можливість стверджувати, що серед угорців Закарпаття переключення і змішування кодів не є настільки характерним явищем, як, наприклад, у емігрантів Північної Америки. Якщо у спілкуванні і є переключення кодів, тоді це, як правило, відноситься до типу, який у науковій літературі називають „прямою мовою” (Grosjean 1982: 19–28, Gumperz 1982: 26–35). У таких випадках людина змішує коди з метою нагадати колишню розмову мовою оригіналу.

Наприклад (тут і далі **жирним шрифтом та підкресленням** вказуються переключення кодів; тільки підкреслені лексичні запозичення):

(1) „Egyszer a vonaton jöttünk Ungvárról és a provodnyiknak feljebb állt, kérdezte, van-e jegyem, én meg magyarul mondtam, de nem értette, és mondtam: **есть, форма.**” (№ інтерв'ю: К-3-016-2-1-1-07-28-1-2) [Один раз я їхав поїздом з Ужгорода, і проводник питав мене, чи маю я квиток, я відповів угорською мовою, але він не зрозумів, і я казав: **есть, форма.**]

(2) „Orosz osztályban tanítok. Valamit magyarultam, magyar gyerekek is vannak az osztályban, annak mondtam magyarul, rám szóltak: **Так это русский класс.**” (№ інтерв'ю: К-3-018-2-3-2-07-29-2-2) [Я навчаю у російських класах. Я щось пояснювала, є і угорські діти у класі, для них я казала угорською мовою, і я отримала зауваження: **Так это русский класс.**]

Наступні діалоги було записано у 2003 році у державній установі закарпатського містечка Берегово. Перша розмова свідчить про те, що угорськомовний відвідувач звертається до державного службовця своєю рідною мовою. Однак службовець усвідомлює, що відвідувач розуміє його, у цій ситуації кожен продовжує спілкуватися своєю рідною мовою: відвідувач – угорською, державний службовець – українською.

(3) В(ідвідувач): Jó napot kívánok! Ha valaki a munkánélküli segélyre akar beiratkozni, milyen papírokat kell beadni? [Доброго дня! Які документи необхідні, щоб стати на облік у бюро працевлаштування?]

С(лужбовець): Паспорт, трудова книжка та ідентифікаційний код.

В: És zájávát nem kell írni? [А заяву не потрібно писати?]

С: То потім ми вам покажемо, тільки приходьте до нас після першого числа. Добре? Це перше після Великодня. Добре?

У цьому діалозі ми можемо спостерігати явище перемикання кодів, що є наслідком мовної інтерференції і неминуче супроводжує мовлення людей, які послуговуються різними мовними системами. Відвідувач вживає запозичене українське слово „заява”, а не його угорський відповідник (kérvény). Під час розмови з відвідувачем службовець використовує державну мову.

Зовсім іншу ситуацію спостерігаємо у наступному діалозі, яка демонструє ситуацію, за якої службовець володіє угорською, однак пропонує заповнити необхідні документи українською, що цілком зрозуміло, оскільки це державна мова (згідно закону про мови у Берегові поряд із якою може використовуватися й угорська), або російською(!), однак у розмові використовує обидві мови.

(4) B: És mondjuk még egy olyat szeretnék megérdeklődni, hogy ha mondjuk valaki új házat épít, és be akarja vezetni a vizet, akkor ehhez milyen papírokat kell beadni? [Я, власне, хотів запитати, якщо хтось буде новий дім і хоче підключити воду, які документи для цього потрібні?]

C: Van-e az utcán víz, kanalizáció, csatorna? Akkor ide kell a főmérnöknek írni, vagyis a főnöknek írni egy kérvényt, hogy **прошу видати дозвіл для підключення к городской сети**. [Чи є на вулиці водогін і каналізація? Тоді вам треба написати заяву на ім'я головного інженера, що **прошу видати дозвіл для підключення к городской сети**.]

B: És ezt csak ukránul lehet megírni? [І це тільки по-українськи можна написати?]

C: Természetesen. [Звичайно.]

B: És hogyan esetleg valaki magyarul írja meg, akkor? [А якщо хтось напише угорською, тоді?]

C: Magyarul, de hát az jobb lenne, ha ukránul vagy oroszul írja meg az ember, mert Ukrajnában élünk. [То угорською, але було б краще українською або російською, бо ми живемо в Україні.]

У цьому діалозі, окрім переключення кодів, у мовленні державного службовця ми спостерігаємо і явище змішування кодів: він дає відповідь на запитання відвідувача змішаною українсько-російською мовою.

Переключення кодів з'являється і в угорській художній літературі краю. Вони грають стилістичну роль. Наприклад:

(5) Nem is nekem mondott szépeket, ne mozse buti, ne mozse buti, hajtogatta mindvégig. (З роману Єви Берніцькі: „Napló”) [Не мені казав гарні слова, не може бути, не може бути, говорила.]

(6) Andrjusa Lukasov elindult a kijárat felé, de meggondolta magát, mert közben feltámadt a szél, és hideg esőt hozott magával. – **Oj, kákájá protyivnájá págodá!** (Micsoda pocsek idő!) – mondta. (З роману Варі Фабіян Лсло: „Tábori posta”) [Андрійко Лукашов пішов до виходу, але передумав, тому що вітер почав дуди, і приніс з собою холодний дощ. – **Ой, какая противная погода!** (Ой, яка противная погода!) – казав він.]

У рамках короткої статті на основі соціолінгвістичних досліджень показано, що довготермінові й інтенсивні міжмовні контакти, крім лексичної системи мови, впливають і на морфологічну та синтактичну систему контактуючих мов, незалежно від того, що українська і угорська мови характеризуються глибокими структурними й генеалогічними відмінностями. Показано, що з різних типів зміни кодів серед угорського населення Закарпатської області найхарактернішим є тип, коли людина змішує коди з метою нагадати колишню розмову оригінальною мовою.

Literatúra

- Beregszászi A. 2004. A kárpátaljai magyarok kódváltási szokásairól. In: Beregszászi A. – Csernicskó I. szerk. *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Ungvár: PoliPrint. 36–43.
- Csernicskó I. 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Csernicskó I. szerk. 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
- Csernicskó I. szerk. 2010. *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Budapest–Beregszász: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
- Gal S. 1988. The Political Economy of Code Choice. In: M. Heller ed. *Codeswitching: Anthropological and sociolinguistic perspectives*. Berlin: Mouton de Gruyter. 245–263.
- Gazdag V. 2016. A kárpátaljai magyar nyelvjárások szóképzleti sokszínűségéről az ukrán/orosz kölcsönszavak és magyar nyelvi megfelelőik használata kapcsán. In: Gazdag V., Karmacsi Z., Tóth E. szerk. *Értékek és kihívások I. kötet: Nyelvtudomány*. Ungvár: Autdor-Shark. 43–50.
- Gazdag V. 2017. Nyelvi interferencia a kárpátaljai magyar irodalmi művekben. In: Márku A., Tóth E. szerk. *Többszínűség, regionalitás, nyelvoktatás: Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont Kutatásaiból III*. Ungvár: RIK-U Kiadó. 178–185.
- Grosjean, F. 1982. *Life with Two Languages: An Introduction to Bilingualism*. Cambridge: Harvard University Press.
- Gumperz J. 1982. *Discourse Strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kótyuk I. 2007. *Українские заимствования в Ужанском венгерском говоре*. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke.
- Lizanec P. 1970. *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok (A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyagai alapján)*. Ungvár: Uzshorodi Állami Egyetem.
- Lizanec, P. (Лизанец П.) 1976. *Венгерско-українські міжязикові зв'язи. Венгерські заимствования в українських говорах Закарпаття*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Márku A. 2008. *Érvényes történetek. Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében*. Ungvár: PoliPrint.
- Rot S. 1968. *A magyar nyelv fejlődése. A magyar–keleti szláv nyelvi kapcsolatok*. Kijev–Ungvár: Ragyanszka Skola.
- Rot, S. (Рот А.) 1973. *Венгерско-восточнославянские языковые контакты*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Bárány Erzsébet

Bonkáló Sándor – az ukrán nyelv kutatója, dialektológus, néprajzkutató*

Jelen munka keretében Bonkáló Sándornak az ukrán nyelvtudomány és dialektológia terén folytatott tevékenységét kívánjuk bemutatni, külön hangsúlyozva azt, hogy az általa elért tudományos eredmények milyen fontossággal bírtak az ukrán nyelvnek a többi szláv nyelv melletti helyének a kijelölésében, kiemelve a tevékenységi köréből a hucul dialektológia és néprajz terén elért eredményeket, felhívva a figyelmet arra is, hogy milyen jelentősége volt az ő kutatásainak a kárpátaljai ukrán irodalom és kultúra fejlődése szempontjából.

Kulcsszavak: Bonkáló Sándor, ukrán nyelv, ukrán dialektológia, ukrán néprajz

The aim of the article is to introduce Sándor Bonkáló' researches in the field of Ukrainian language and dialectology, to emphasize the importance of his scientific approach to the definition of Ukrainian language' place among the other East Slavic languages, to outline the characteristic features of Bonkáló' scientific investigations in the field of Hutsul dialects and ethnography, to focus on the role of Bonkáló' researches in the development of Carpathian Ukrainian literature and culture.

Keywords: Sándor Bonkáló, Ukrainian Language, Ukrainian Dialectology, Ukrainian Ethnography

A magyar tudósok között vannak olyanok, akiknek a neve hosszú időn át kimaradt a köztudatból. E személyek csoportjához tartozik többek között a Kárpátaljai Tudományos Társaság elnöke Hodinka Antal történész, az etnográfus, nyelvész, irodalmár és bibliográfus Sztripszky Hiador, valamint a szlavista nyelvész, irodalomtudós, tanár és fordító Bonkáló Sándor. Hosszú időn keresztül őket „magyarosított ruszinoknak” nevezték, és a kárpátaljai ruszin függetlenségi gondolatok megalkotóinak tartották, mivel kiálltak e nép etnikai, politikai és kulturális függetlensége mellett. Annak ellenére, hogy néhány kutató azzal vádolta Bonkáló Sándort, hogy hozzájárult a ruszinok asszimilációjához, mások mellett Vaszil Bedzir is (2010: 49–50) külön hangsúlyozva azt írta „csak az idő fogja majd ténylegesen megadni az ő tudományos munkásságának az értékét”.

Mára már elismert tény ez, hogy Hodinka Antal, Sztripszky Hiador és Bonkáló Sándor tevékenysége jelentős mértékben hozzájárult az ukrán, ezen belül pedig a kárpátaljai tudományosság fejlődéséhez. Hodinka Antal és Sztripszky Hiador tudományos tevékenységének rehabilitációjában talán a legnagyobb szerepe Udvari István (2010) professzornak volt. Bonkáló Sándor sokoldalú tevékenységének a bemutatását Salga Attila (1975) végezte el a „Bonkáló Sándor és a keleti szlávok” címmel megírt doktori értekezésében.

Jelen munka keretében Bonkáló Sándornak az ukrán nyelvtudomány és dialektológia terén folytatott tevékenységét kívánjuk bemutatni, külön hangsúlyozva azt, hogy az általa elért tudományos eredmények milyen fontossággal bírtak az ukrán nyelvnek a többi szláv nyelv melletti helyének a kijelölésében, kiemelve a tevékenységi köréből a hucul dialektológia és néprajz terén elért eredményeket, felhívva a figyelmet arra is, hogy milyen jelentősége volt az ő kutatásainak a kárpátaljai ukrán irodalom és kultúra fejlődése szempontjából.

* A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia 5242/2/2107HTMT Domus Hungarica ösztöndíjprogram keretein belül készült.

Bonkáló Sándor (álneve O. Rahivszkij) Magyarországon, a történelmi Máramaros megye Rahó településén született 1880. január 22-én (tevékenységéről lásd. Поп 2001: 101–102; Герасимова 2003: 338). Az ungvári gimnáziumban és papneveldeiben tanult, ugyanis a görögkatolikus családnál elterjedt volt az, hogy a legidősebb fiúgyermeket papnak adták (Bonkáló 1996: 7). Ezt követően a budapesti, a leipzig, a szentpétervári egyetemeken folytatta a tanulmányait. A latin, német és szláv szakot 1906-ban fejezte be a budapesti Pázmány Péter egyetemen. Olyan neves szlavisták diákja volt, mint pl. Asbóth Oszkár, Alexander Sahmatov, Baudouin de Courtenay. 1905 és 1916 között több magyarországi városban is tanítóként tevékenykedett (Szeged, Gyöngyös, Zalaegerszeg).

1919-ben a budapesti egyetemen létrehozták a rutén nyelv és irodalom tanszéket. Bonkáló Sándort kinevezték e tanszék tanárává, s ezt a pozícióját egészen 1924-ig töltötte be.² A második világháború után Bonkáló Sándor az ukrán nyelv és irodalom tanszék professzora lett. Viszont ez a kinevezés nem volt hosszú idejű (az okokról említést tesz Lebovics 2009: 156–161). Emellett orosz irodalomtörténetet és orosz néprajzot is oktatott (Kiss 1995: 50–53). 1950. áprilisában azzal az indokkal nyugdíjazták, hogy lekicsinylően beszélt a Szovjet Unióról és annak vezetőiről.

Salga Attila, Bonkáló Sándor tevékenységének kutatója, hangsúlyozza azt, hogy a tudós nevét még az 1990-es években sem említik a magyar tudományos kiadványok, bár ekkor már ismert tény az, hogy a két világháború között ő volt Magyarországon az egyetlen tudós, aki az ukrán és orosz irodalmat, ezen belül a kárpátaljai is kutatta, és ha lehetősége volt rá, akkor az ukrán és az orosz nyelvet is oktatta (Salga 1996: 131–133). Salga Attila (1996: 132) talált egy 1946. február 2-án írt dokumentumot is, melyben Bonkáló Sándor említést tesz a tudományos terveiről, többek között: 1) feltárni a kárpátaljai, galíciai és bukovinai nyelvemlékekben, irodalmi művekben és nyelvjárásokban előforduló hungarizmusokat (*a munka már majdnem befejezett*); 2) megírni az ukrán irodalom történetét (*az anyagok többsége már összegyűjtésre került*), a kárpátaljai rutén (ukrán) irodalom és kultúra történetét pedig már 1935-ben megírta; 3) a Magyar Nemzeti Múzeumban közel 20 egyházi szláv nyelven írt misekönyvet őriznek. Ezekben a széljegyzetekben jelentős a kárpátaljai népnyelven alkotott beírások száma. Bonkáló Sándor célul tűzte ki ezen anyagok nyelvi sajátosságainak a vizsgálatát, s az elért eredményeknek a szlavisztikai folyóiratokban való közzétételét.

Amint azt láthatjuk, Bonkáló Sándor elsősorban a jelenkori Kárpátalja (az egykori Podkarpatszka Rusz) nyelvjárásait, néprajzát és kultúráját, valamint a kárpátaljai ukrán és orosz irodalom történetét vizsgálta. Az Ukrán Nyelv Enciklopédiában (Дзенделівський 2007: 157) helyesen állapították meg: „Bonkáló – nyelvész, a kárpátaljai ukrán nyelvjárások és irodalom szakembere”. Az ukrán nyelvtudományt érintő munkáinak jelentős részét magyar nyelven írta (ide tartoznak pl. Bonkáló 1915²: 81–110; 1934: 42–45; 1912–1913: 219–222; ritkábban németül: Bonkáló 1916: 464–475). *A kárpátaljai rutén irodalom és művelődés* (Pécs, 1935) című művében a szerző érinti a kárpátaljai ukrán nyelvjárások és a XVI–XVIII. századi kárpátaljai nyelvemlékek sajátosságainak a vizsgálatát is. Bonkáló Sándor további műveiről említést tesz az Ukrán Nyelv Enciklopédiája (Дзенделівський 2007: 56).

² A budapesti egyetem rutén nyelv és irodalom tanszék létrehozásának történetéről és Bonkáló Sándor rutén nyelv és irodalom szakos tanárrá való kinevezéséről lásd Lebovics Viktória (2017: 129–132) írását.

Bonkáló Sándor a kutatásai során az ukránok és az ukrán nyelv (*rutén, kisorosz* – az akkor használatos terminológia alapján a szerző így használta) sorsának a vizsgálatára is rendszeresen kitér. Többek között a *Szlávok* (Budapest 1915¹) című munkájában bemutatásra kerül a rutének lakhelye, Oroszország, Galícia, Bukovina és Magyarország területén élő lakosainak száma, megvilágításra kerül a vallás problematikája, a népoktatás helyzete, bemutatásra kerülnek a rutén nyelv oroszról való eltérései, valamint említést tesz az Oroszország részéről megvalósuló rutén nyelvet ért tilalomról és elnyomásról is. A szerző szót ejt azokról a ruténekről is, akik az egykori Magyarország Máramaros, Bereg, Ugocsa, Ung, Zemplén, Sáros és Szepes vármegyéiben éltek (Bonkáló 1915¹: 67–79).

A huculok mindennapjai és beszédük Bonkáló Sándor tudományos érdeklődési körének részét képezték (erre vonatkozólag vö. Барань–Романюк 2012: 324–329). Hiszen ő maga is hucul környezetben született és nőtt fel, s jól ismerte szülőföldje hagyományait és szokásait. A Budapestre történő áttelepülését követően számos alkalommal járt szülőhazájában, beszélgetett földijeivel. Az ő felvilágosultságának az eredményeképp ismerhették meg a tudósok a feladat szükségességét, ugyanis „ez egy érdekes törzs, mely nem csupán külsejében, de szokásaiban és nyelvében is különbözik más kisorosz népektől, s a huculok nyelvét ezidáig még senki sem tanulmányozta (Bonkáló 1911: 200). A *rutének (ruszinok)* című munkájának a *Rutén néptörzsek* című fejezetében bemutatja a huculok életét, külsejét, mindennapjait és szokásait (Bonkáló 1940: 74–83). Bonkáló azt írja, hogy a huculok a rutén törzsek legkisebb és legértékesebb kincse. A hucul lakosság számát 30 ezer fő körül határozta meg, akik a jelenlegi lakhelyükre a XVI–XIX. század között Galíciából és Bukovinából költöztek. Rahóra az első huculok 1598-ban települtek. A munkában említést tesz arról is, hogy a huculok nyelve és mindennapi élete jelentősen eltér más szláv népektől. Ez a különbség Bonkáló Sándor véleménye szerint a lakhelyük földrajzi sajátosságaival magyarázható, másrészt pedig azzal, hogy hosszú idő óta kapcsolatban állnak a román és a magyar néppel.

Ezek, a huculok életére és mindennapjaira vonatkozó általános ismeretek elsőként jutottak el a magyar olvasókhoz. Ezt megelőzően Bonkáló Sándor *Huczul népmese* címmel latin fonetikai átírásban, magyar fordítással kiegészítve a *Nyelvtudomány* című folyóiratban már közreadott egy hucul népmesét (Bonkáló 1911: 197–201). Az anyag gyűjtője hangsúlyozza, hogy a mese egy tősgyökeres rahói lakostól került feljegyzésre, aki sohasem hagyta el a vidéket, vagyis a nyelve nem volt kitéve az újszerű hatásoknak (Bonkáló 1911: 201). Salga Attila (1996: 138) hangsúlyozza, hogy a Bonkáló Sándor által 100 évvel korábban feljegyzett mese legnagyobb értéke a hucul nyelvjárás többszáz éves sajátosságait mutató szókincs és fonetika.

A nyelvtudomány köréhez tartozó munkáiban Bonkáló elemzi is a hucul nyelvjárásokat. A *sę reflexivum a huczul-kisoroszbán* című tanulmányában a szerző nyelvi példák alapján arra a következtetésre jut, hogy a hucul nyelvjárás megőrizte a *sę reflexivumot*, amely azokban az esetekben, amikor az igét ki szeretnék emelni közvetlenül az igéhez kapcsolódik (például: *Účenyk u škúl'i účytšě*), vagy a mondat elején áll (*Ne svarýšě z námy*) (Bonkáló 1913: 41–43).

1910-ben jelent meg nyomtatásban Bonkáló Sándor *A rahói kisorosz nyelvjárás leíró hangtana* címmel írt doktori értekezése, melyet a neves magyar szlavista, Asbóth Oszkár (1852–1920) témavezetése mellett írt. A munkáról írt bírálatát Asbóth Oszkár az általa

szerkesztett *Nyelvtudomány* című folyóiratban tette közé (Asbóth 1911: 224–240). A munka a következő részekből áll: „A kisorosz nyelv Magyarországon” című bevezetőt követik Rahó és környéke (a nyelvjárás általános jellemzése), a „Rahói kisorosz nyelvjárás hangtana” (vokalizmusok, magánhangzók asszimilációja, magánhangzók kiesése, beszúrt magánhangzók), „Mássalhangzók rendszere” (ajakhangok, labiális, rezonáns, nazális, affrikáta, réshang, asszimiláció, disszimiláció, mássalhangzók kiesése), „Rövidülések, a halics-bukovinai nyelvjárások és a rahói hucul nyelvjárás összevetése” című fejezetek.

A bevezetőben hangsúlyozza, hogy a rutén nyelv, melyet Bukovinában, Galíciában és Magyarország északkeleti részein beszélnek alulkutatott, nem beszélve arról, hogy „ez a nyelv a nyelvészek számára már nem „terra incognita” (Bonkáló 1910: 4). Itt felsorolásra kerül azon tudományos munkák jelentős része, melyek érintik a rutén nyelv problémakörét is. Ugyanakkor meg kell, hogy jegyezzük, hogy Bonkáló nem tesz említést Csopey László *Rutén–magyar szótár-áról*, melynek bevezetőjében a szerző általánosan ismerteti a rutén nyelvet, leírja főbb sajátosságait, összevetve azokat az ósláv és orosz nyelvekkel, elemzi morfológiai sajátosságait (Csopey 1883: VIII–XLVI). Bonkáló helyesen állapítja meg azt, hogy a rahói nyelvjárásban jelentős az idegen nyelvi elemek száma, melyek elsősorban a lengyel, román, később a német és magyar nyelvből kerültek kölcsönzésre (több fogalomkört is bemutat) (uo. 11–12). Az idegennyelvi hatás a hangtanban és a mondatban is megfigyelhető (uo. 6). A szerző feltételezései alapján a XVI. században Rahó területe még lakatlan vidék volt. A huculok a saját történelmükről szinte semmit sem tudnak: „őseim valahol a bitangok közül jöhettek, de semmi bizonyosat sem tudok” – így nyilatkoztak magukról (uo. 7.). Ezen a területen az emberek csak a XVII. század végén és a XVIII. század elején kezdtek el letelepedni a szomszédos Galíciából (később letelepedtek itt németek, lengyelek, zsidók és magyarok is). A helyi lakosok magukat *rusznákok*nak nevezik, a szomszédaiak pedig *hucul*nak hívják őket. Sajátos nyelvjárásban társalognak, mely egy teljesen zárt rendszert alkot, viszont sokan közülük beszélnek a német és a magyar nyelvet is. Bonkáló Sándor megjegyzése az idegen szavak használatára vonatkozóan egyoldalú: „a kölcsön vett szavakat *-ka* és *-uk* képzőkkel vagy pedig változatlanul hagyja”. Ennek igazolásául több példát is megemlít: *тегерка* < m. *tehervonat*, *вештлик* < ném. *Weste*. Bonkáló Sándor arra is felhívja a figyelmet, hogy a rutén nyelv hosszú időn át nem rendelkezett írásbeliséggel, vagyis az írásos emlékek hiányában történeti összehasonlító elemzéseket nem lehet végezni. A munkában található egy a rutén nyelvterületet ábrázoló térképet is.

A második fejezet a rahói nyelvjárás hangtani leírásának van szentelve. A szerző megjegyzi, hogy az általa vizsgált nyelvjárásban a leggyakoribb magánhangzó az *i*, a második leggyakoribb az *y* (и), később pedig ide sorolja az *ě* magánhangzót is. Asbóth Oszkár recenziója alapján ez a feltételezés megkérdőjelezhető, mert a Bonkáló által rögzített népmesében ő megszámolta a magánhangzókat, s a leggyakrabban (305 alkalom) az *a* hang fordult elő benne, az *i* magánhangzó pedig csak 100 alkalommal. Viszont megjegyzi, hogy egy mese szövege alapján ezt nem lehet általánosan is megítélni (Asbóth 1911: 226–227). Bonkáló megfigyelései alapján, azoknak az iskolázatlan rahói lakosoknak a beszédében, akik soha nem hagyták el szülőföldjüket, a palatális hangok után az *a* helyén *ě* hangot találunk: *findžě, kúchně, lóšě*. A hangsúlyozás szabálya e nyelvjárásban azonos a kisorosz nyelvével, viszont gyakran megfigyelhető a hangsúlyozásban a magyar nyelvi hatás is (vagyis a hangsúly az első szótagra esik), pl. *běfel*, ném. *Befehl*. A vokalizmusok című alfejezetben

(uo. 18–35) a szerző példával szolgál az ősi (j)i < ě reflexióra is. A kutató véleménye alapján a hucul nyelvjárásokban az *e* magánhangzónak három típusa különíthető el: 1. „szokásos”; 2. a palatális hangok után mindig zártabb mint más pozíciókban (különbség viszont, hogy a hagyományos *i* magánhangzó helyén nem válik még zártabbá); 3. „nagyon zárt *e*”, melyet az *ě* betű jelöl. Az *y* (и) magánhangzó előfordulhat az ősi *y* és *i* helyén is. A konsonánsok címet viselő alfejezetben (uo. 36–46) a szerző felhívja a figyelmet arra, hogy itt az ukrán nyelvhez mérten nem sok eltérés tapasztalható. Érdekes Bonkáló azon megjegyzése miszerint a hucul nyelvjárásban sok a megrövidült alak, pl. *móž* a *móžeš* helyén; *chóč* a *chóčeš* helyén. Felszólító módban elsősorban a megrövidült alakok használatosak: *brá* a *bráte* helyén; *chló* a *chlópe* helyén; *Yvá* az *Yváne* helyén; *Pe* a *Petre* helyén. A rövid alakok gyakori használatát Bonkáló azzal magyarázza, hogy a huculok egymástól viszonylag távol élnek és a kiáltások formájában folytatott társalgások során nagy távolságból csak a szavak egy része hallható. A szerző megpróbálja elvégezni a halics-bukovinai és a rahói nyelvjárások összehasonlítását is, pl. néhány ezek közül: a rahói nyelvjárás *čě* kapcsolatának a halics-bukovinaiban a *ča* felel meg: *molodýčě* – *molodýča*; a halics-bukovinai nyelvjárásban az *š* hang néha *č*-re változik: *šeša žínkã* és *ča žínkã*, a rahóiban viszont mindig azt mondják, hogy *sešě žínkã*; a rahói nyelvjárásban az *e* hangsúlyos és hangsúlytalan pozícióban sem változik *a* hanggá, ahogyan az a halics-bukovinai nyelvjárásokban: *do cárkvý* ~ *do cérkvý*; *mané* ~ *mené*. A szerző hangsúlyozza, hogy a legszembetűnőbb eltérések a szókészlet szintjén figyelhetők meg. Az utolsó két oldalon hucul népdalok és rövid elbeszélések találhatók (ugyancsak az évszázados régműltnek megfelelő írásmóddal).

Az orosz (nagyorosz) és a rutén (kisorosz vagy ukrainai) irodalmi nyelv kérdéséhez című tanulmányában, amely az MTA *Nyelvtudomány* című folyóiratában került publikálásra, Bonkáló Sándor a rutén nyelv önállóságát hirdeti, bizonyítékként a hangtani, a lexikai, a morfológiai és a mondattani sajátosságokat hozza fel (Bonkáló 1915²: 87–110). Csopey László *Rutén–magyar szótárának* a megjelenésétől számítva ekkorra már több mint 30 év telt el. Bonkáló Sándor kibővíti elődje ismereteit, ugyanis a rutén nyelv sajátosságait összeveti az orosz nyelvvel, figyelmen kívül hagyva azon nyelvészek nézőpontját, akik szerint a kisorosz nyelv az a nagyorosz nyelvjárásának tekintendő (uo. 87–88). Álláspontja igazolására számos példát említ: felsorolja azokat a történeti változásokat, melyek a rutén nyelvben eltérnek az oroszától; nagy hangsúlyt fektet az általa elemzett nyelvek hangtani, morfológiai és mondattani rendszerére; példákat sorol a két nyelvben egymásra nem hasonlító szavakra (ugyanakkor a magyar olvasó a különbségeket nem látja, mivel a példák magyar nyelven lettek adatolva a megfelelők ukrán és orosz nyelvű mutatója nélkül) (uo. 104–107). A rutén nyelv önállóságát bizonyítja az a tény is, hogy a Szentírást is lefordították erre a nyelvre (Pereszopnickei Evangélium 1556–1561), hangsúlyozva Ivan Kotlarevskij és Taras Shevšenko tevékenységének fontosságát a rutén irodalmi nyelv megteremtése terén. Ugyanakkor felhívja a figyelmet arra is, hogy az orosz hatalom mindent megtesz annak érdekében, hogy a világ csak az orosz nép és az orosz nyelv létezéséről tudjon, elhallgatva a rutén nép és nyelv létezésének tényét (uo. 107). Bonkáló kihangsúlyozza Stepan Smal-Stockij és Theodor Gartner érdemeit (Smal-Stockij *Ruthenische Grammatik*, 1913) a rutén nyelv grammatikájának a megalkotásában, és utal arra is, hogy a szerzők tévesen taglalják a rutén nyelv eredetét. A cikk szerzője bemutatja, milyen módon vált külön a rutén az orosz nyelvtől (uo. 100–102), hangsúlyozva azt, hogy a rutének nem tartoznak a moszkvai orosz

birodalomhoz, nem állnak Moszkva politikai, kulturális és gazdasági hatása alatt és így a rutén nyelvre sem volt befolyással Moszkvának a nyelve. A rutén irodalom a kedvezőtlen politikai hatások (tilalom, elnyomás) miatt, nem tudott kellőképp magas szintre fejlődni. Viszont Jurij Fegykovics, Ivan Franko és Olga Kobiljanska tevékenysége révén Galíciában már virágzik.

Bonkáló Sándor érdeme, hogy abban az időben egyedül ő informálta a magyar tudományosságot az ukrán nyelv helyzetéről, mint olyan nyelvről, melynek az ukrán nép nyelveként joga van irodalmi minőségűvé válnia, s az ukrán nyelvet megfelelő módon értékelte a többi szláv nyelvhez viszonyítva.

1935-ben a pécsi egyetem kiadásában látott napvilágot Bonkáló Sándor „*A kárpátalji rutén irodalom és művelődés*” című munkája. A szerző hangsúlyozza, hogy a kárpátaljai rutének genetikailag a keleti szláv nyelvcsalád ukrán (rutén, kisorosz) ágához tartoznak (Bonkáló 1935: 11). A földrajzi viszonyok következtében a rutének évszázadokon át nem álltak kapcsolatban a Kárpátok másik oldalán élő testvértörzsekkel. Az Oroszországban és Lengyelországban élő testvérektől való távolság miatt a rutének által létrehozott irodalom sajátos tulajdonságokkal rendelkezik.

A kárpátaljai rutén irodalmat Bonkáló Sándor négy korszakra osztja:

1. az nyelvemlékek időszaka a XVI. század végéig;
2. a nemzeti irodalom időszaka a XVI. század végétől a XVIII. század végéig;
3. a hanyatlás időszaka a XVIII. század végétől az 1920-s évekig;
4. a keresés időszaka 1920-tól napjainkig (vagyis 1935-ig).

Bonkáló Sándor (1935: 13) Fenczik Eugén, Szabó Eumén és Volodymyr Byrčak munkáira hivatkozva leszögezi, hogy a XVI. század második feléig a kárpátaljai ruténeknek nem voltak szellemi örökségeik, a szellemi igényeiket a Galíciából hozott orosz és szerb szerkesztésű egyházi könyvek elégítették ki. A rutén nemzeti irodalom kezdetei a reformáció megjelenéséhez köthetők. A dolisnyákok, a sárosi és szepesi rutének a tanaikat a protestánsoktól vették át, mely szerint az embereknek érteniük kell a Szentírást, vagyis Isten szavát a nép nyelvén kell feléjük közvetíteni. Bonkáló elutasítja elődeinek a kárpátaljai nyelvemlékek létrejöttére vonatkozó feltételezéseit (uo. 14–16), megerősítve azon nézetét, miszerint a XVI. század végéig a ruténeknek nem volt és nem is lehetett írásbeliségük. Nem volt lehetőségük oktatásban részesülni, ugyanis az első elemi iskola csak 1681-ben nyílt meg Munkácson a leendő papok oktatásának a céljával (uo. 18). Az iskolai oktatás megerősödése az unió elfogadását követően történt meg.

Az első Evangélium Lengyelországból érkezett, s a helyi rutének ezt a maguk módján írták át, melyhez felhasználták a magyar nyelvű szövegváltozatokat is. Az Evangéliumok magyarázata a szokások alapján „szabad feldolgozás” volt, ezért Bonkáló véleménye szerint ezek a szövegek bizonyos méretékben eredetinek tekinthetők. Az írástudók saját módjukon adták közre még a Szentírás szövegét is. Sajnálatos módon e kéziratok jelentős része a görögkatolikus papok leszármazottainak gondatlansága miatt megsemmisült.

A XVII–XVIII. században a vallásos tanítások voltak a legelterjedtebbek. Ezek száma tíz körülire tehető. A nyelvtudomány szempontjából és a művek tartalma alapján, Bonkáló Sándor véleménye szerint a legértékesebbek a Máramaros megye délnyugati részén keletkezett kéziratok. A szerző a legnagyobb hangsúlyt a Nyagovai Posztilla és az Ugljanszkij Kulcs néven ismert emlékeknek szenteli (uo. 22–24; 27–29). Oroszvégesi Mihály alkotói

tevékenységének a fontosságát hangsúlyozza, viszont őt „fanatikusan szűk látókörűnek” minősíti (uo. 32–33). Meg van győződve arról, hogy Oroszvégesi jól ismerte a magyar nyelvű polemikus irodalmat, a *Tractatus contra latinus et graeco Catholicos* (1672–1681) című háromkötetes munkájához jelentős számú magyar nyelvű idézetet és szót használt fel. Bonkáló szerint a rutének legkedveltebb műve az *Alexandria* című regény volt, mely Kárpátalja területére Galícián keresztül Dél-Oroszországból juthatott el. A szerző a regénynek öt kárpátaljai átíratáról (kiadásáról) tud. Bonkáló említést tesz a Zúgói (huklivai) Krónikáról, mely részben latin, részben rutén nyelven íródott és 1907-ben került kiadásra Sztripszky Hiador révén. Volodimir Hnatjuk «Урпоруцьки духовни вірші» (Magyar-orosz vallásos versek) című munkája alapján, mely közel háromszáz egyházi éneket tartalmaz, a szerző külön részt szentel a XVII–XVIII. századi költészet tanulmányozásának (uo. 37–38).

A XVII–XVIII. században a népi kéziratos irodalom meglehetősen gazdag és változatos volt. Viszont ebben az időszakban „csak a papok tanultak, a nép nem” – tesz összefoglaló megállapítást Bonkáló (uo. 40), valamint kiemeli azt is, hogy az unitus papok latin vagy egyházi szláv nyelven írtak, melyet a nép nem értett. A Munkácsi Püspökség püspöke de Kamelisz a tanítványai számára latin nyelven írt katekizmusokat Ivan Kornickij galíciai pap egyházi szláv fordítása alapján, mely a *Katekizmusok a magyarorosz emberek tanítására* címet kapta (1698). Ez a kárpátaljai rutének első nyomtatott könyve. Bonkáló hangsúlyozza azt is, hogy ebben az időszakban Kárpátalján nem voltak olyan papok, akik a latin nyelvű könyveket le tudták volna fordítani. Manuel Olsavszky püspök latinus unitus klérust hozott létre. A népnyelv háttérbe szorult. A helyzet javítása érdekében Bradacs püspök megírta és kiadta az első ábécés könyvet, melyet a cenzúra megsemmisített. Kutka Ioan 1803-ban napvilágot látott Katekizmusának nyelve és stílusa miatt nem volt érthető a diákok számára, mivel abban a szláv és a latin mondatrend mellett egyidejűleg egyházi szláv, orosz és rutén szavak kerültek felhasználásra. Ennek ellenére a segédkönyv a XIX. század végéig használatban volt.

A XVIII. század végétől az 1920-as évekig terjedő időszakot Bonkáló a hanyatlás időszakának nevezi. A rutének szellemi maradiságát többek között azzal is indokolja, hogy a régió tehetséges gyermekei vagy más szláv népek, vagy a magyarok kultúráját gazdagították (uo. 42–51). A rutén intelligencia nem értette a nagyorosz irodalmat, melyet a ruszofil Adolf Dobránszky próbált meg hozzájuk közelebb hozni. A legodaadóbb ruszofil apostolnak Ivan Rakovszkyt tartja, aki az első magyar nyelven írott orosz grammatika (Ungvár 1867) szerzője. Úgy véli, hogy a legkiválóbb rutén költő Alexander Duchnovics Dobrjanszkij és Rakovszky befolyásának köszönhetően vált oroszbaráttá. Ennek ellenére a rutén kultúra fejlődése tekintetében nagyra értékeli Duchnovics tevékenységét, ugyanis Duchnovics volt az, aki rámutatott arra, hogy az a nyelv, amelyen a XVII–XVIII. századi kárpátaljai rutén papok írtak, alkalmas tankönyvek és szépirodalmi művek írására is.

Bonkáló Sándor kiemeli azt is, hogy a Szent László Társaság által kiadott újság az orosz szavak használata miatt alkalmatlan volt az olvasásra, ezért az olvasók elvárták, hogy számukra érthető nyelven írjanak. Emellett a szerző elemzi a „Társaság” tagjainak irodalmi tevékenységét is, többek között Ivan Rakovszky, Adolf Dobransky, Anatolij Kralickij, Julij Stavrovskij-Popradov, Fenczik Eugén, Szilvay János és Mitrák Sándor munkásságát. A ruszofil eszmék megjelenése az irodalomban Bonkáló véleménye szerint teljes káoszhoz vezetett, ugyanis „kevesen értették, ezért igen kevesen olvasták az orosznyelvű emlékeket”

(uo. 58). Az oktatási folyamatban az egyházi szláv és az orosz nyelv tanítása nem hozott pozitív eredményeket. A Szent László Társaság kiadványát Bonkáló „kétes értékű holt kincsnek” minősíti, mely nem járult hozzá sem az orosz, sem pedig a rutén irodalom gazdagabbá tételéhez.

A rutén szellemi elmaradottságát Bonkáló azzal magyarázza, hogy nem értették a saját papjaikat, tanáraikat, s nem tudtak megbirkózni az egyházi szláv és az orosz nyelv nehézségeivel. A magyar Oktatásügyi és Vallási Minisztérium szükségesnek vélte egy rutén nyelvű tankönyv létrehozását. Viszont a Csopey László által összeállított tankönyv tartalmát tekintve távol állt a diákok szükségleteitől. A szerző nagyra értékelte Volosin Ágoston és Zsatkovics György tevékenységét, hiszen a rutén nyelvű tankönyveikkel jelentős mértékben hozzájárultak a rutén irodalom és kultúra fejlődéséhez.

Bonkáló Sándor azon a véleményen van, hogy az I. világháborút követő időszakban a rutén irodalom fejlődését tekintve az előző időszak szintjén maradt. Ezért az ukraínofil szemlélet elég hamar teret nyert a ruszínofilek tevékenységében, bár továbbra is megmaradt az éles ellentét a ruszofil nézetekkel szemben. A rutén orientáció teljes mértékben kiszorításra került. Az ukrán emigránsok támogatásával Volosin Ágoston, Brascsajkó Gyula és mások is érdeklődni kezdtek az ukrán világszemlélet iránt, és majd az ukraínofilek oldalára állva létrehozták a „Proszvita” társaságot. Vasil Grendža-Donskij tevékenységét Bonkáló igen nagyra értékelte. Őt az „első igazi rutén költőnek” nevezi. Hasonlóképp minősítette Julij Boršoš-Kumjatszki tevékenységét. Bonkáló meg van arról győződve, hogy a ruszofil világszemlélet képviselői teljesen elszakadtak a valóságtól és álomvilágban éltek. Munkáját Bonkáló a következőképp zárja: „Három irányzat küzd egymással. Hogy melyik fog győzni, nem tudhatjuk, mert ez ma nem annyira irodalmi, mint inkább politikai kérdés” (uo. 77).

Bonkáló Sándor «Виїмки из угро-руського письменства XVII–XVIII вв.» („Megjegyzések a XVII–XVIII. századi magyar-orosz írásbeliséghez”) című tankönyve 1919-ben Budapesten látott napvilágot.³ Az előszóban a szerkesztő a XVII–XVIII. században az iskolai oktatás segítése céljával Kárpátalján íródott népnyelvi kéziratok népszerűségéről ír. Bonkáló 16 szövegrészletet ajánl, melyek az akkor oktatásban részt vevő diákság használatára készültek (az ajánlott szövegek között részletet találhatunk Uljasin gazdának a Mticsivszkij kolostor számára tett ajándékleveléből, Váradi Mária és mások ajándékleveleiből, a Huklivszkij évkönyvből, úrbáriumokból, a XVII. századból származó Danilobszkij evangéliumból, a Teszlovcovoi Stepan pap gyűjteményéből, a Nyagovai Posztillából és más művekből). Bonkáló az anyagait Szabó Eumén, Sztripszki Hiador, Olexandr Petrov, Ivan Franko (a felsorolást lásd az előszóban) kiadványaiból merítette. J. A. Javorszkij (1930: 87) az 1930-ban napvilágot látott, s Tomas Masaryknak ajánlott kiadványában élesen kritizálta Bonkáló e munkáját, megjegyezve, hogy „a szövegek rosszul és hanyagul lettek összeállítva és durva nyomdai hibákat tartalmaznak”, s ezért iskolai használatra ő ezt nem ajánlja.

³ Bonkáló Sándor O. Rahivszkij álnéven jegyezte. Az összeállító személyének identifikációja a kortársak számára nem volt problematikus. див. Лелекач Н., Гарайда И. Загальна бібліографія Подкарпаття. Lelekács Miklós, Harajda János Kárpátalja általános bibliográfiája. Выдання Подкарпатського Общества Наук в Унгарі, I часть. А Кárpátaljai Magyar Tudományos Társaság Kiadása, 1 rész. Ungvár, 1944. Факсимільне видання Ужгород, Видавництво В. Падяка, 2000. 182.

Bonkáló Sándor elsőként hívta fel a kutatók figyelmét arra, hogy a rutén irodalmi nyelvben magyar elemek is használatosak. A *Magyar elemek a rutén irodalomban* című munkájában, mely 1934-ben került kiadásra, megjegyzi, hogy a nyelvészet szempontjából a legértékesebbek a XVI–XVIII. században keletkezett irodalmi emlékek. A polemikus irodalom, a tanítások, a költészet és a prózai művek a nép nyelvén íródtak, s „nagy számban tartalmaznak magyar nyelvi elemeket; a szerzők gyakran alkalmaznak hosszabb magyar nyelvű idézeteket, vagy azok rutén nyelvű fordításait (Bonkáló 1934: 42–43). A szerző megemlíti azt is, hogy a rutén nyelvben a legtöbb magyar nyelvi elem a XVI–XVII. században honosodott meg. Viszont saját magának is ellentmond akkor, amikor egy másik munkájában azt írja, hogy a legtöbb magyar nyelvi elem a rutén nyelvbe a XVII–XVIII. században került be (Bonkáló 1940: 112). A szerző meg van arról győződve, hogy az akkor született műveknek valódi irodalmi vagy tudományos értékük nincs, viszont a magyar–rutén nyelvi kapcsolatok tanulmányozása szempontjából ezek nagyon értékesek. Példa gyanánt néhány érdekes magyar nyelvi kalcot említ: *szomárstki kásély* = m. *szamárköhögés* (ukr. *кашель*); *pantlikova hliszta* = m. *pántlikás giliszta* (ukr. *злущту*); *domovoj zajac* = m. *házinyúl* (ukr. *кролик*); *ja tekzse tak chodil* = *én is úgy jártam* (ukr. < *зі мною теж так трапилося*); *novty csinili* = ukr. *nótákat csináltak, nótáztak (daloltak)* (ukr. *створили музику*); *szerencsu próbáloval* < m. *szerencsét próbált* (ukr. *шукав щасття*) stb. A cikkben többször magyar nyelvi kölcsönszó és kifejezés adatolt, melyek kapcsán Bonkáló megjegyzi, hogy tudományos igazolásuk a nyelvemlékek további vizsgálata révén történhet majd meg.

A *Beiträge zur ukrainischen Wortforschung* címmel korábban írt cikkében Bonkáló Sándor 23 hungarizmust elemez, melyeknek megadja a fonetikai variánsait és a nyelvföldrajzi adatait is, valamint jelöli a hangsúlyt és megadja az egyes számú genitivusi alakját is. Közöttük ilyen szavakat találhatunk: *báus* < *bajusz*, *bend'úch* < *bendő*, *bybák* < *bibe*, *bokréjda* (*pokréjta*) < *bokréta*, *bokor* < *bokor* 'tutaj', *bosórka* < *boszorka*, *boszorkány*, *bunkóš* < *bunkós*, *čapáš* < *csapás*, *darába* < *darab* és *tutaj* jelentésben is, *fáj* < *fáj*, *gal'ír* < *gallér*, *kájta* < *kajla*, *kátap* < *kalap*. A szerző (1916: 465) véleménye alapján a rutének nyelvében közel 2000-re tehető a magyar lexikai elemek száma.

Bonkáló Sándor nyelvtudományi munkáit elemezve, figyelembe véve azokat is, amelyek a nyelvemlékekkel foglalkoznak, leszögezhetjük azt, hogy az általa elért tudományos eredmények különleges módon járultak hozzá az ukrán nyelv, azon belül pedig a hucul dialektológia fejlődéséhez. Kutatási eredményei a magyarországi tudósok széles körét tájékoztatták az ukránokról, azok nyelvéről, történelméről és néprajzáról, valamint a kárpátaljai irodalom és kultúra történetéről.

Irodalom

- Asbóth Oszkár 1911. Bonkáló Sándor A rahói kisorosz nyelvjárás leíró hangtana. Gyöngyös, 1910. In: *Nyelvtudomány*. 1911/3.: 224–240.
- Bonkáló Ervin 1996. Bonkáló Sándor életrajza. In: *Bonkáló Sándor/ A rutének*. 2. bővített kiadás. Basel–Budapest, 7–12.
- Bonkáló Sándor 1910. *A rahói kisorosz nyelvjárás leíró hangtana*. Gyöngyös.
- Bonkáló Sándor 1911. Huczul népmese. In: *Nyelvtudomány* 1911/3.: 197–201.
- Bonkáló Sándor 1912–1913: Tagadómondat a magyar-kisorosz nyelvben. In: *Nyelvtudomány* 1912–1913/4.: 219–222.
- Bonkáló Sándor 1913. A sę reflexivum a huczul-kisoroszbán. In: *Nyelvtudomány* 1913/4.: 41–43.

- Bonkáló Sándor 1915¹. *A szlávok*. Budapest.
- Bonkáló Sándor 1915². Az orosz (nagyorosz) és a rutén (kisorosz vagy ukrainai) irodalmi nyelv kérdéséhez. – In: *Nyelvtudomány*. 1915/5.: 81–110.
- Bonkáló Sándor 1916. Beiträge zur ukrainischen Wortforschung. In: *Archiv für slavische Philologie* 36 (1916): 464–475.
- Bonkáló Sándor 1935. *A kárpátalji rutén irodalom és művelődés*. Pécs.
- Bonkáló Sándor 1940. *A rutének (ruszinok)*.
- Bonkáló Sándor 1934. Magyar elemek a rutén irodalomban. In: Beke Ödön, Benedek Marcell, Turóczy-Trostler József (szerk.). *Emlékkönyv Balassa Józsefnek*. Budapest, 42–45.
- Kiss Kálmán 1995. *A magyarországi orosznyelv-oktatás első korszaka (1849–1949)*. Debrecen.
- Lebovics Viktória 2009. История украинистики в Будапештском университете. In: *Studia Russica XXIII.*: 156–169.
- Lebovics Viktória 2017. Bonkáló Sándor és az ukrán szak története Budapesten. In: Csehily József, Végvari Velentyina, Wołosz Robert (szerk.). *A magyar–szláv kapcsolatok: múlt és jelen című nemzetközi tudományos konferencia tanulmánykötete (Pécs, 2016. október 13–14.)*. Pécs, PTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, 129–136.
- Salga Attila 1975. *Bonkáló Sándor és a keleti szlávok*. Bölcsészdoktori disszertáció. I. Eger.,
- Salga Attila 1996. Utószó. Bonkáló Sándor munkásságáról. In: *Bonkáló Sándor/ A rutének (Ruszinok)*. 2. bővített kiadás. Basel–Budapest, 131–169.
- Барань Єлизавета, Романюк Рената 2012. Шандор Бонкало – дослідник гуцульської етнографії та гуцульського говору (до 100-річчя появи «Описової фонетики рахівського малоруського говору» Шандора Бонкала). In: Ґрещук В. В., Возняк С. М. та ін. (ред.) *Вісник Прикарпатського університету*. Випуск XXXII–XXXIII. Івано-Франківськ, 324–329.
- Бедзір Василь 2009. Олександр Бонкало (130-річчя від дня народження вченого-історика, громадського діяча (1880–1959)). In: *Календар краєзнавчих пам'ятних дат на 2010 рік*. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 48–51.
- Герасимова Г. П. 2003. Бонкало Шандор. In: *Енциклопедія історії України*. Київ: Наукова думка. Т. 1.: 338.
- Дзенделівський Й. О. 2007. Бонкало Олександр Олександрович. In: *Українська мова. Енциклопедія*. – Київ: вид-во Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 56.
- Енциклопедія українознавства*. In: Кубійович В. (ред.). Том 1. Бонкало Олександр. – Львів, 1993. 157.
- Поп Иван 2001. Бонкало Александр. In: *Энциклопедия Подкарпатской Руси*. Поп Иван (ред.). Ужгород. Издательство В. Падяка. 101–102.
- Рахівський О. 1919. *Вуїмки из угро-руського письменства XVII–XVIII вв.* (Budapest): Накладом Русько-Країнського Республічного Совѣту.
- Удвари Иштван 2010. *Биобиблиографический указатель. Под редакцией Андраша Золтана*. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke (= Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia 26.).
- Чопей Ласло 1883. *Rutén–magyar szótár — Русько-мадярський словарь*. Budapest.
- Яворскій Ю.А. 1930. Литературные отголоски «русько-країнського» періода въ Закарпатской руси 1919 года. In: *Карпаторусскій сборникъ. Подкарпатская Русь въ честь президента Т. Г. Масарика (1850–1930)*. Ужгородъ, 79–87.

A kárpátaljai magyar nyelvjárások keleti szláv kölcsönszavainak szemantikai változásairól*

Jelen tanulmány keretein belül a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban meghonosodott keleti szláv lexikai elemek szemantikai modifikációit, és az azokat kiváltó okokat kívánom bemutatni egy a Beregszászi járás területén végzett kérdőíves felmérés eredményei alapján. Dolgozatom kettős tagolódású. A munka első részében a jelentésszűkülés jelenségét és indítékait vizsgálom, a másik részben pedig a jelentésbővülés kapcsán kerülneek ugyanezek a kérdések megvizsgálásra.

Kulcsszavak: szemantika, keleti szláv kölcsönszók, kárpátaljai magyar nyelvjárások

The present study deals with the semantic modifications of the Eastern Slavic lexical elements which have been strongly rooted in the Hungarian dialects of Transcarpathia, it also gives an overview of the adaptation process of the Eastern Slavic lexical elements. The study consists of two parts. The first part describes the cases of semantic narrowing in meaning, while the other part deals with those aspects which are connected with the semantic.

Keywords: semantics, Eastern Slavic borrowings, Hungarian dialects of Transcarpathia

1. Bevezetés

Azt már számos kutatás igazolta, hogy a határon túli magyar nyelvjárásokban nagy számban kerültek meghonosodásra az államnyelvi kontaktuselemek. Ez alól nem képeznek kivételt a kárpátaljai magyar nyelvjárások sem, bár esetükben az államnyelvi hatás alatt két, de egymással szoros rokonságot mutató nyelv hatását kell értenünk. A kárpátaljai magyar nyelvváltozatokban meghonosodott orosz és ukrán lexikai elemek adatolásán és szemantikai csoportokba való besorolásán túlmutató kutatásokra ezidáig szinte nem került sor. Így például az egyes kölcsönszavak alakváltozataival, vagy az orosz és ukrán nyelvből is átvett úgynevezett párhuzamos kölcsönzésekkel és az ezeket kiváltó okokkal kapcsolatosan szinte semmilyen információval nem rendelkezünk.

E dolgozat során a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban meghonosodott keleti szláv jelentéstani változásait kívánom egy a Beregszászi járás területén végzett kutatás eredményein alapuló nyelvjárási térképlapok segítségével bemutatni.

2. Jelentésváltozás: jelentésbővülés és jelentésszűkülés

A kölcsönszavak az esetek többségében megőrzik az átadó nyelvi jelentésüket, viszont gyakori jelenség az is, hogy az átvevő nyelvben való meghonosodásuk során valamilyen jelentésváltozáson esnek át (Lanstyák 2006: 38). Benő Attila (2008: 147) szerint, „ha egy lexikai átvétel egyazon nyelvváltozatban több jelentésben is használatos, akkor szinte bizonyosak lehetünk abban, hogy meghonosodott elemmel, jövevényszóval van dolgunk”. Vagyis a kölcsönszavak jelentésmódosulásainak a vizsgálata révén képet kaphatunk az egyes szavaknak az átvevő nyelvbe való beépüléséről, meghonosodási fokáról.

* „ Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült”

David Crystal (1995: 411) szerint a jelentésváltozás akkor megy végbe, amikor „a körülmények hatására a szó jelentése áttevődik más dolgokra”. A jelentésváltozást kiváltó körülmények azonban igen sokfélék lehetnek. A magyar nyelv könyve (2007: 515) Károly Sándor (1970) munkája alapján a következőképp foglalja össze a jelentésváltozást kiváltó okokat:

- ha egy szó szélesebb társadalmi körben tágabb jelentésű lesz;
- ha egy általános jelentésű szó egy kisebb társadalmi csoportban speciális értelmet kap;
- ha a tárggyal kapcsolatos érzelmi magatartás megváltozik;
- ha maga a tárgy változik meg; ha az egyes jel vagy a jelrendszer, illetve a jel grammatikai környezete változik meg;
- ha a szó műfaji használati köre változik meg

A kölcsönszavak jelentésváltozása szintén nem egynemű jelenség. A két legfőbb csoport az adott szó szemantikai mezőjének a mozgásiránya alapján hozható létre. E szerint jelentésbővülés, illetve jelentésszűkülés kategóriákról beszélhetünk, melyek közel állnak a hasonlóságon alapuló névátvitelhez, ugyanis lényegében az egymással rokon fogalmak vonalán mozognak (Hadrovcics 1992: 150).

Nézzük meg kicsit alaposabban, hogy mit is takar a fentebb említett két nyelvészeti terminus.

Jelentésbővülésről Horváth Péter Iván szerint akkor beszélhetünk „ha egy nyelvi elem – alaki módosulás nélkül – egy olyan valóságágrészre utal, amelyet korábban nem jelölt” (Horváth 2015: 157), vagyis „a jelentésbővülés esetén a jelentésterjedelem megnő, azaz a szó a dolgoknak, cselekvéseknek stb. egy szélesebb osztályára kezd vonatkozni” (Pethő 2006: 76). A szavak jelentésbővülése, vagy újabb dolgokra vonatkozó jelentéstartalommal való gazdagodása természetes jelenség, ugyanis amint azt Károly Sándor (1970: 218) is megjegyezte „a kifejezniező végtelen, a nyelvi eszköz meg véges, a beszélő egyén és a beszélő társadalom úgy gazdálkodik a nyelvi eszközökkel, hogy aránylag kevés jellel minél több kifejezhető legyen”.

A jelenség kapcsán Benő (2008: 155) megjegyzi, hogy a jelentésbővülés a jelentésszűkülésnél ritkábban fordul elő, s ez azzal magyarázható, hogy az anyanyelvi dominanciájú kétnyelvű beszélők inkább hajlamosak arra, hogy a kölcsönszavakat a konkrét beszédhelyzet szerint, a tárgyi környezet vonatkozásával együtt értelmezzék, mintsem, hogy elvonatkoztatassanak azoktól, hiszen „a többjelentésű szavak második és további jelentései az elsődlegesből fejlődnek ki metaforikus vagy metonimikus úton a bonyolultabb jelenségek, fogalmak kifejezésére. Herder szerint a gondolkodás fejlődésével a nyelvek szókinccse a konkrétól az elvont felé halad, miközben a nyelvek grammatikailag és lexikailag differenciálódnak, azaz egyre inkább sajátos, nemzeti színezetet nyernek” (Máté 1997: 44). Horváth (2015: 100) ezenkívül felhívja a figyelmet arra is, hogy a jelentésbővülés jelenségében gyakran megmutatkozik a „nyelvi önkény” is. Minya Károly (2003: 76) szerint pedig az egyes szavak új jelentésben való használatakor lényegében új szóról kellene beszélnünk, hiszen a szavakat a hangalak és a jelentés egységként határozhatjuk meg.

A jelentésszűkülés ezzel szemben akkor megy végbe, ha „a kölcsönzött lexéma az átvevő nyelvben szűkebb specializáltabb jelentésben válik használatossá, mint az átadó nyelvben” (Lanstyák 2006: 38), vagy ahogyan azt Benő Attila (2004: 91) írja „a jelentésszűkülés a szó fogalmi-logikai alkatának azt a változását jelöli, amikor a lexéma jelentése az eredeti jelöltjéről átmege a neki alárendelt, szűkebb körű fogalomra.” Ugyanakkor sokszor

„úgy lesz kisebb a szó vonatkozási köre, hogy valamely speciális jeggyel gazdagodik jelentéssémája; és ez a speciális jegy rendszerint a jelölt valamely aspektusát jelenti: pl. az anyagot, amelyből készült az adott tárgy, funkcióját, alakját” (Uo: 142). Épp ezért fontos megjegyezni azt is, hogy a „jelentésszűkülés terminus jelöli ugyan a jelölt fogalom körének módosulását, de nem utal arra, hogy milyen fogalmi szintek között történik ez az elmozdulás” (Benő 2008: 148).

3. Az adatok forrásául szolgáló kutatásokról

Az Új Nemzeti Kiválóság Program támogatásával megvalósuló kutatásom során kérdőíves felmérés keretében a kárpátaljai Beregszászi járás területén található 35 magyarlakta településen, a települések lakosságszámának figyelembevételével, három korcsoportban (18–40 év; 40–60 év és 60 év feletti), azonos nemi eloszlás mellett összesen 342 főt kérdeztem meg a szláv kölcsönszavak használatával kapcsolatban.

Vizsgálataimat a magyar dialektológiai hagyományok szerint felépített kérdőívvel végeztem, melyben a korábban végzett előnyelvi, szak- és sajtónyelvi, valamint szépirodalmi kutatásaim során gyűjtött kölcsönszavak jelentésére és használatára vonatkozó kérdéseket tettem fel. A válaszadóknak többféle kérdéstípust kellett megválaszolniuk: fogalom-meghatározásokon és képazonosításokon át, a felsorolt kölcsönszavak jelentésének a megadásáig. Ezen kívül a válaszadók lehetőséget kaptak arra is, hogy feltüntethessék a kérdőívben nem szereplő, de általuk ismert és használt kölcsönszavakat, valamint a kelet-ukrajnai háborús konfliktushoz kapcsolódóan meghonosodott szláv neologizmusokat és újonnan előtérbe kerülő kölcsönszavakat is. A kérdőív a nyitott kérdéseken kívül 220 keleti szláv kölcsönszó ismeretére és használatára kérdezett rá.

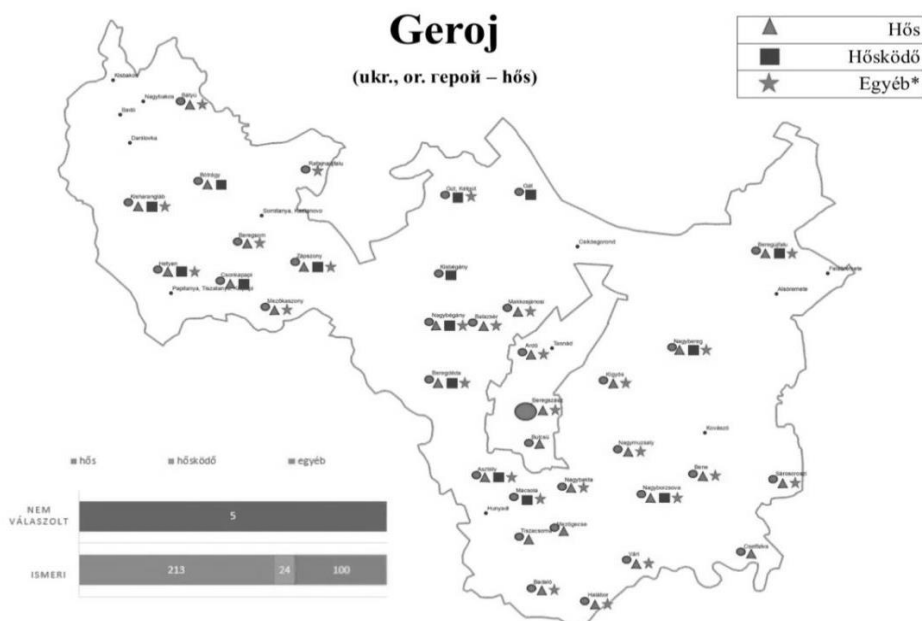
4. Jelentésmódosulás esetei a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban meghonosodott keleti szláv kölcsönszavak esetében

Amint azt a fentebb olvasható szakirodalmi áttekintésben is olvashattuk, a legtöbb lexikai elem az átadó nyelvi jelentését megtartva honosodik meg az átvevő nyelvekben is. A kárpátaljai magyar nyelvjárásokban meghonosodott államnyelvi kontaktuselemek túlnyomó többségénél is ezt figyelhetjük meg: Vannak azonban kivételek is.

Az orosz nyelvből átvett *geroj* (or. репой¹) hős jelentésű szó a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban pejoratív színezetű jelentéstartalommal egészült ki. Ugyanis a szó itt az eredeti jelentése mellett a gőgös, nagyképű, hősködő emberek jelölésére is vonatkozik. (lásd az 1. ábrán)

¹ Írásképét tekintve az orosz szó megegyezik az ukrán *репоў* szóval, viszont az ukrán nyelvi kiejtésben a szó elején *h* hangot ejtenek.

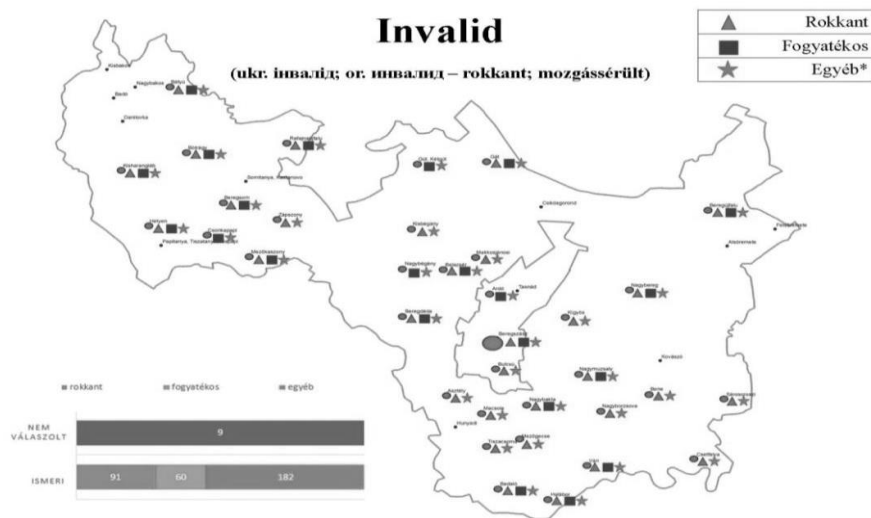
1. ábra: A *geroj* szó jelentésváltozatai a Beregszászi járás magyarlakta településein

* bátor, beképzelt, büszke, dicsekvő, főnök, gögös, hengegő, kérkedő, menő, nagyfiú, szájhős, profi, vagány stb.

Az eredetileg testi fogyatékosra vonatkozó *invalid* (ukr. *інвалід*; or. *инвалид*) szó kétirányú jelentésbővülésen is átesett. Egyrésztől ugyanis használják a koldusok megnevezésére is, e személyek általában valóban rendelkeznek valamilyen testi fogyatékossgal. Másrésztől pedig a szellemi fogyatékosra kiterjesztve az olyan személyek obszcén jelölésére, akik valamit nehezen tudnak megérteni, elvégezni. (lásd a 2. ábrán)

2. ábra: Az *invalid* szó jelentésváltozatai

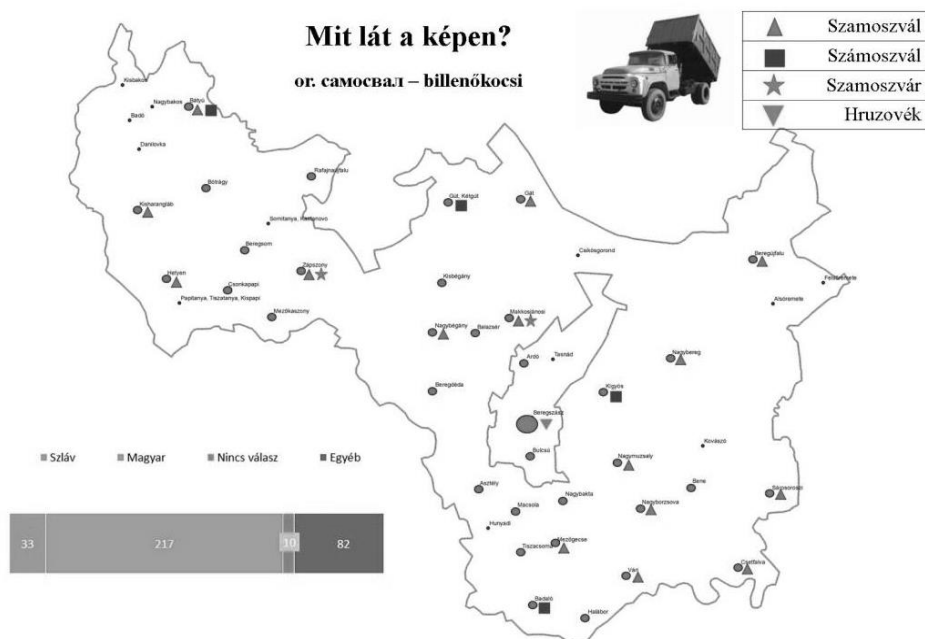
*beteg, bolond, gyógyos, hülye, koldus, mozgássérült, nyomorék, sérült, szerencsétlen, tehetetlen stb.

A terjedelmi okok miatt, csak felsorolásszerűen megadott kölcsönsvavak ugyancsak jelentésbővülésen estek át. Az ukrán vagy orosz nyelvből is származtatható *piderász* (ukr., or. педераст) szó az átadó nyelvekben a homokos férfiak (pederaszták) megnevezése, a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban azonban azokra is vonatkozhat, akik a beszélő számára kevésbé szimpatikusak, vagy valamilyen módon rosszat tettek. A *princessza* szó (ukr. принцеса, or. принцесса), mely az átadó nyelvekben hercegnő jelentésben használatos, a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban a kényes, nagyzó, beképzelt nőkre is vonatkozik. Amint azt a fenti példák is mutatják a jelentésbővülés során az átvett szavak általában negatív töltetű plusz-jelentéseket vesznek magukra.

A jelentésbővülés egyik sajátos típusaként értékelhetjük azt, amikor bizonyos márkanévek az adott típusú termékekre általános, köznévi szereppel bíró formában kerülnek felhasználásra. Ez ilyen jelenségek a gyűjtött anyag alapján nem ritkák és a módosult jelentés ismereti szintje is elég magasnak tekinthető. Ide sorolható például, hogy a kárpátaljai magyarok körében a *дружба* márkanév a láncfűrészek minden típusára vonatkozik, így pl. az Ural márkájú fűrész is druzsbának szokás nevezni.

A válaszadóknak az egyik feladat részeként például egy ZIL márkájú billenős platójú teherautót kellett azonosítaniuk, melyet a helyi magyar nyelvjárásokban a szállítmány lebóritási lehetősége végett az or. *самосвал* névvel szokás megnevezni. A válaszadó nagy része azonban a konkrét márkanévvvel próbálta meg megnevezni a képen szereplő járművet, s így a valódi márka mellett a viszonylag nagymértékű hasonlóság következtében a *Gáz-53* és *Gázik*, valamint a szinte semmilyen hasonlóságot nem mutató *Kámáz* márkák is megadásra kerültek (lásd a 3. ábrán).

3. ábra: Példa a márkanévek jelentésbővülésére

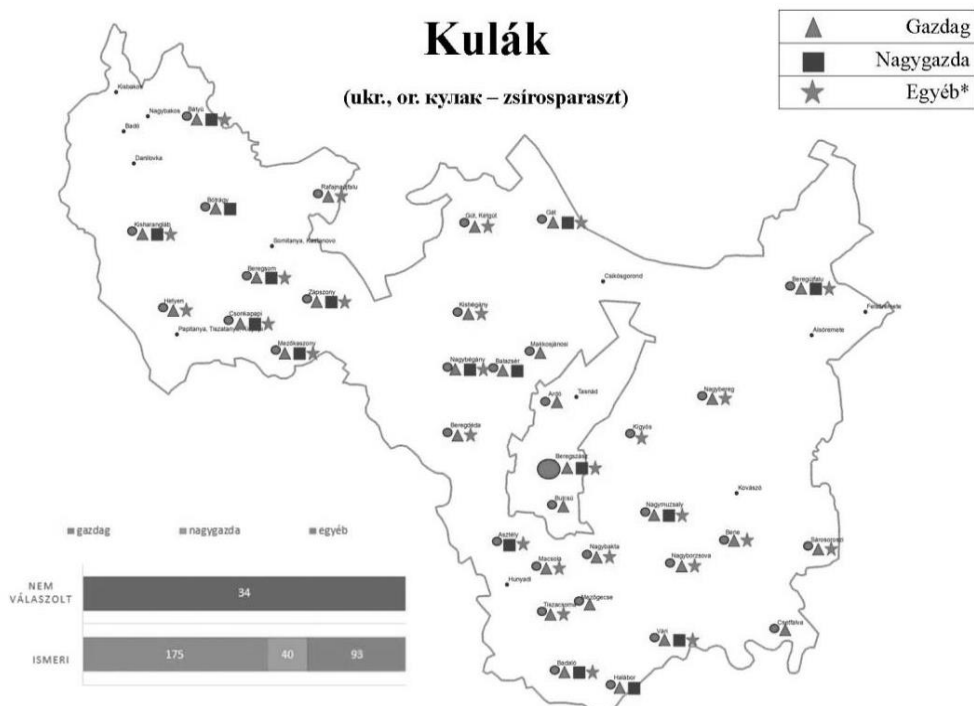

* Magyar megfelelők: autó, billenés, buriós autó, dömper, kamion, teherautó, tehergépjármű, stb.

Egyéb márkanevek: GÁZ-53 – ГАЗ-53, GÁZIK – ГАЗИК, KÁMÁZ – КАМАЗ, ZIL – ЗИЛ.

Az elvégzett kutatás során nyert adatok között a jelentésszűkülés esetei ritkábbak, de azért nem példa nélküliek.

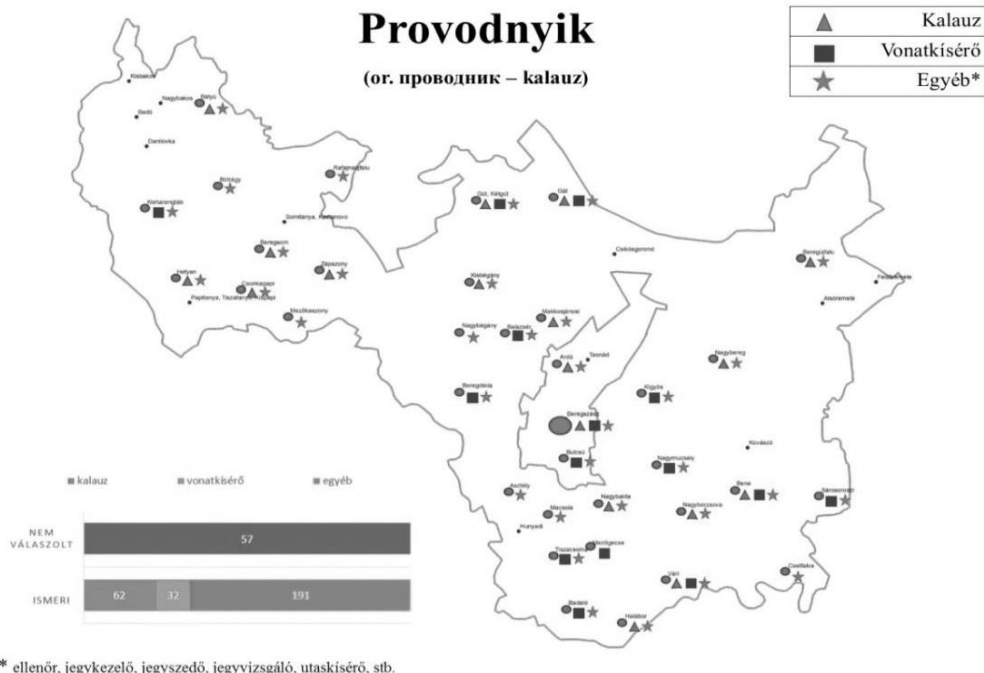
4. ábra: A *kulák* szó jelentésváltozatai

*birtokos, földesúr, gazdálkodó, jómódú, módos, paraszt, pénzes ember, úrgazdag, vagyonos, zsírosparaszt stb.

Ide sorolhatjuk például a teljes magyar nyelvterületen elterjedt *kulák* (ukr., or. кулак) kölcsönszót, melynek az átadó nyelvekben a következő jelentései ismertek: 1. a) ököl, marok; b) [kat] összevont erő; c) [műsz] büttyök, pecsek; 2. zsírosparaszt, kulák. A kárpátaljai magyar nyelvjárásokban a szó azonban csak a kommunista rendszerből ismert zsírosparaszt jelentésében használt, s szolgál az átlagnál gazdagabb személyek jelölésére. (lásd a 4. ábrát) Ugyanezt figyelhetjük meg a *provodnyik* (or. проводник) szó esetében is. Az orosz szónak ugyanis a következő jelentései ismertek: 1. a) [fiz] vezető (test); b) [átv] közvetítő; 2. a) kísérő, vezető; b) [vasút] kalauz, kísérő. A kárpátaljai magyar nyelvjárásokban azonban a szó csak a kalauz, utaskísérő jelentésben ismert. (lásd a 5. ábrát). Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy itt a kalauz jelölésére a *revizor* (or. ревизор; ukr. ревізор) szó is használatos, mely a magyar nyelvterület más részein ilyen jelentésben nem ismert. Másutt ugyanis a *revizor*, valószínűsíthetően német nyelvi átvételként más jellegű dolgok ellenőrzését (pénzügy, hivatali működés, termelés, nyomdai munkálatok) ellátó személyre vonatkozik.

5. ábra: A provodnyik szó jelentésváltozatai a Beregszászi járás magyarlakta településein

Összegzés

Amint azt a fentebb bemutatott eredmények is mutatják, a kölcsönszavak az átvevő nyelvben komoly jelentésmódosulásokon mehetnek keresztül, mely lehet bővülés és szűkülés is. A kárpátaljai magyar nyelvjárások szókészlete ennek köszönhetően nem csupán a kölcsönszavak átvétele révén, hanem az azokhoz kapcsolódó jelentésmódosulások által is bővül.

Irodalom

- A. Jászó Anna (főszerk.) 2007. *A magyar nyelv könyve*. Nyolcadik kiadás. Trezor Kiadó, Budapest.
- Benő Attila 2004. *A kölcsönszó jelentésvilága. A román–magyar nyelvi érintkezés lexikai-szemantikai kérdései*. Erdélyi Tudományos Füzetek 246. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kiadása, Kolozsvár
- Benő Attila 2008. *Kontaktológia. A nyelvi kapcsolatok alapfogalmai*. Egyetemi Műhely Kiadó Bolyai Társaság, Kolozsvár.
- Crystal, David 1998. *A nyelv enciklopédiája*. Osiris, Budapest.
- Hadrovics László 1992. *Magyar történelmi jelentéstan*. Rendszeres gyakorlati szókincsvizsgálat. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Horváth Péter Iván 2015. *(Ny)elvi kérdések. 100 könnyed ismeretterjesztő cikk*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 173. Inter KHT, Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Károly Sándor 1970. *Általános és magyar jelentéstan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lanstyák István 2006. *Nyelvből nyelvbe Tanulmányok a szókölcsonzésről, kódváltásról és fordításról*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Máté Jakab 1997. *A 19. századi nyelvtudomány rövid története*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Minya Károly 2003. *Mai magyar nyelvújítás. Szókészletünk módosulása a neologizmusok tükrében a rendszerváltozástól az ezredfordulóig*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Pethő József 2006. *Jelentéstan. Tankönyv a BA képzés számára, Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza*.

Huszi Ilona

Oly nehéz tanárrá lenni! A mentorok szerepe a tanárrá válás folyamatának kezdetén

Tanulmányunkban egy kérdőíves felmérésről számolunk be, melynek során azt vizsgáltuk, milyen szerepük van az iskolai gyakorlatvezető szaktanároknak – mentoroknak – a gyakorlatukat éppen csak elkezdő főiskolai hallgatók – mentoráltaknak – tanárrá válás folyamatának kezdetén. Két célcsoportot vontunk be a kutatásunkba, egy 45 főből álló gyakornoki csoportot, melyben főiskolai hallgatókat kérdeztünk a témával kapcsolatban; a másik csoport 14 iskolai szaktanárból állt, akik egyben mentorként is szerepeltek a iskolákban, ahol a hallgatók a gyakorlatukat teljesítették. A kérdőíves adatainak elemzése során kiderült, hogyan látják a gyakornokok az iskolai szaktanár-mentorok szerepét a saját tanárrá válási folyamatukban. A legfontosabb eredmény azt igazolja, hogy a mentorok a fejlődésmodellt alkalmazzák leginkább, vagyis hangsúlyozzák a lényeges kérdéseket, rámutatnak a hiányosságokra, de többnyire engedek és támogatják a gyakornokok önálló kezdeményezéseit a tanítás folyamán.

Kulcsszavak: mentor, mentorált vagy gyakornok, tanárrá válási folyamat, iskolai gyakorlat

The present study describes a questionnaire survey investigating the role that school mentors play at the beginning of student teachers' process of becoming a teacher. Furthermore, the way mentors can impact mentees was researched. The subjects made up two target groups the first comprising 45 college students, the second one including 14 school teachers acting as mentors simultaneously. It was clarified how student teachers perceive the role of mentors in the process of becoming a competent teacher. The crucial finding of the research is that mentors apply the developmental model with their mentees, i.e. they emphasize the essential issues, they point out the student teachers' deficiencies, but most frequently they support the individual initiatives of the student teachers in teaching.

Keywords: mentor, mentee or student teacher, the process of becoming a teacher, school teaching practicum

1. Bevezetés

Kutatásunk során bepillantást nyertünk abba, milyen véleménnyel vannak a mentorok (iskolai gyakorlatvezető szaktanárok) és a tanárjelöltek (gyakornokok vagy mentoráltak) a tanárrá válási folyamatról. A különböző véleményeket ütköztettük, illetve megpróbáltunk rávilágítani arra, milyen szakmai támogatásra számítanak a tanárjelöltek és milyen segítséget nyújtanak nekik a mentorok a tanítási gyakorlat során. A jelen tanulmányban felváltva alkalmazzuk a *mentorált*, a *gyakornok* és a *tanárjelölt* kifejezést egy és ugyanazon személy¹ megjelölésére. A *mentor* és az *iskolai gyakorlatvezető szaktanár* is ugyanarra az egyénre utal a jelen tanulmányban, vagyis arra a személyre, aki a tanárjelölteket leginkább segíti a tanítási gyakorlatuk során az iskolában, szaktanácsokkal és javaslatokkal látja el őket az órák megtervezésével és levezetésével kapcsolatban.

2. A kutatás elméleti háttere

Kutatásunk tárgyának széleskörű a szakirodalma. Különböző szerzők különbözőképpen definiálják a mentor fogalmát. Jelen kutatásunk során M. Nádaszi Mária (2010: 11) megfogalmazását vettük alapul, mely szerint „gyakorlatvezető mentornak tekintjük azt a pedagógiai gyakorlattal rendelkező tanárt, aki ... képes a tanárképzésben a mentoráltak

¹ 4. vagy 5. évfolyamos főiskolai hallgató, aki kötelező pedagógiai gyakorlatát végzi az általános vagy középiskolában.

számára adekvát szakmai támogatást nyújtani”. Kárpátalján a mentor feladatkörébe tartozik az is, hogy megismertesse a mentorálttal a szaktárgyi tanítási órák tervezésének gyakorlatát, bevezesse az önreflexióba, messzemenően támogassa és segítse, miközben „ügyel a tanárjelölt egyre növekvő önállóságára” (M. Nádasi 2010: 11).

Hobsent és munkatársait idézve Major Éva a következőképpen látja a mentori tevékenységet: „tapasztalt gyakorló tanár által nyújtott egyéni tanítási forma a kezdő vagy kevésbé gyakorlott tanár számára, amelynek elsődleges célja, hogy támogassa a mentorált tanár szakmai fejlődését, illetve gördülékenyebbé tegye a szakma (esetünkben a tanítás) kultúrájába, illetve a speciális helyi kontextusba (esetünkben az iskolába) való beilleszkedést...” (Major 2010: 33). Falus Ivánt idézve: „A pedagógussá válás folyamatában a tanárjelölt nézeteinek, tudásának, képességeinek, gyakorlati készségeinek, elkötelezettségének, attitűdjeinek a fejlesztésére van szükség ahhoz, hogy eredményesen elláthassa majd feladatát” (Falus 2004: 362). Mindebben a fejlesztésben a mentornak van óriási szerepe.

A tapasztalt tanárok a hatékony mentor szerepében segédkeznek a funkcionális tanári szerep kialakulásában a mentoráltaknál, mely magába foglalja a szocializációt és értékelést is (Walkington, 2005). Bátorítják a gyakornokokat, hogy reflektáljanak a végzett munkájukra az újonnan szerzett tapasztalataik fényében. A mentor szakmai identitása befolyásolja azt, hogyan értelmezi a gyakornok az új tapasztalatait (Galbraith és Cohan 1995).

Farrell (2008) szerint a mentorok vagy együttműködő tanárok jelentik a gyakornokok által igényelt támogatás fő forrását, mert ők vannak szakmai téren a legnagyobb hatással a tanárjelöltekre a tanítási gyakorlat során.

Lord és munkatársai (2008) (idézi Major 2010) különböző mentormodelleket mutatnak be, mint például a „gyakornokmodell” (a mentor „mesterként” átadja tudását a „tanítványnak”, vagyis a gyakornoknak); „reflektív modell” (a mentor felelőssége többek között az is, hogy kialakuljon a tanárjelöltben a reflektálás gyakorlata); „a mentor mint támogató” (a mentor biztonságérzetet ad a gyakornoknak, támogatást nyújt minden téren); a „fejlődésmodell” („A mentor nondirektív stílust alkalmaz, mint a tanácsadás vagy a facilitás. ... A szakmai és a személyes változások elsősorban reflexiókon keresztül történnek.” (Major 2010: 39))

Hobson és munkatársai (2009) megfogalmazták azokat az előnyöket és hátrányokat, melyekkel a mentori tevékenység bír a tanárjelöltekre nézve. A pozitív hatások között említik, hogy mentori segítséggel csökken a gyakornokok feszültsége, míg növekszik önbizalmuk és szakmailag is fejlődnek. A negatív hatások között találhatjuk például azt, hogy egyes tanárjelöltek gátolva érezhetik magukat a mentor által a saját ötletek kipróbálásában.² Azonban a legjelentősebb problémát a tanárjelöltek számára mégis a nem megfelelő mentorálás jelenti, amikor is a gyakornok nem kap elég önállóságot, támogatást a mentorától (Hobson és mtsai 2009). Egy 2011-es kárpátaljai tanulmány eredményei szerint (Huszti 2011) a gyakornokok még több segítséget és támogatást szeretnének kapni annál, mint amennyit kapnak a mentoraiktól. A tanulmány arra is rámutat, hogy a mentoroktól kapott támogatás pozitívan hathat a kompetens tanárokká válási folyamatra.

² Ugyanakkor ez fordítva is igaz lehet, amikor a mentorok érzik magukat fenyegetve amiatt, hogy a gyakornok egy általuk nem ismert eljárást alkalmaz az órán. (Hobson és mtsai 2009)

3. A kutatás módszere

3.1 Kutatási alanyok

A felmérésben a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola összesen 45 különböző szakos bachelor (4. évfolyam), illetve specialist (5. évfolyam) képzésben részt vevő végzős hallgatója vett részt, akik már teljesítették kötelező hathetes külső iskolai gyakorlatukat. Ezeknek a hallgatónak van rálátásuk a tanítási gyakorlattal kapcsolatban felmerülő kérdésekre, megfogalmazták véleményüket róla, kialakították álláspontjukat az iskolában kapott támogatás milyenségéről. A résztvevő diákokat az 1. sz. táblázat összegzi szakonkénti és képzéstípus szerinti bontásban.

1. táblázat. A kutatás alanyai szakok és képzéstípus szerinti bontásban

Szak	Bachelor (IV. évfolyam)	Specialist (V. évfolyam)	Összesen
Angol	6	-	6
Biológia	6	7	13
Földrajz	3	-	3
Magyar	-	5	5
Matematika	7	4	11
Történelem	-	7	7
Összesen:	22	23	45

Ezenkívül tizennégy mentort is bevontunk a kutatásba, hogy az ő szemszögükből is vizsgáljuk a fenti témát. A mentorok mindannyian a Rákóczi főiskola két bázisiskolájának számító intézményben tanítanak és végeznek mentori tevékenységet. Különböző szakos mentorokat kérdeztünk a munkájukról, a pedagógiai gyakorlatukat végző főiskolai hallgatókról. Négy angol szakos, három magyar, három történelem, két biológia és egy-egy matematika, illetve földrajz szakos tanár-mentor vett részt a kutatásban (ld. 2. sz. táblázat), közülük tizenkét nő és két férfi. A mentorok átlagéletkora 40 év, átlagosan 18 éve tanítanak, mentori tapasztalatuk években kifejezve átlagosan 10 évet tesz ki. Végzettségüket tekintve öten főiskolai tanári diplomával, kilencen pedig egyetemi tanári diplomával rendelkeznek. Öt mentor vett részt eddig mentorképző tanfolyamon, illetve egy mentor azt is jelezte, hogy Nyelvpedagógia Doktori Iskolát végzett.

2. táblázat. A kutatásban részt vevő mentorok szakok szerint

Szak	Mentorok száma
Angol	4
Biológia	2
Földrajz	1
Matematika	1
Magyar	3
Történelem	3
Összesen	14

3.2 Kutatási eszközök

A felmérés során kétféle kérdőívet alkalmaztunk (ld. 1. és 2. sz. mellékletet). A diákkérdőív négy részből állt és tizenegy kérdést tartalmazott. A segítségével megtudhattuk, mi a véleményük a tanárjelölteknek a tanítási folyamat megtervezéséről, gyakorlatuk során kaptak-e segítséget a mentoruktól, ha igen, milyen jellegűt és milyen formában. A kérdőívben arra is rákérdeztünk, milyen természetű szakmai kapcsolat alakult ki a tanárjelölt és a mentor között (a diák szemszögéből nézve). A második kérdőívben a mentorokat kérdeztük az adott témával kapcsolatban, vagyis milyen folyamatok zajlanak a mentorok és a mentoráltak között, miben igénylik a gyakornokok leginkább a mentorok segítségét, hogyan segítenek a mentorok stb. Azonban a legjelentősebb problémát a tanárjelöltek számára mégis a nem megfelelő mentorálás jelenti, amikor is a gyakornok nem kap elég önállóságot, támogatást a mentorától. (Hobson és mtsai, 2009)

A fentiek eredményes megvalósítása érdekében felettébb fontos, hogy a döntéshozók a legmegfelelőbb mentorokat válasszák ki a feladat elvégzésére. Hasznos szempontok lehetnek a kiválasztásnál „az iskolaigazgatók véleménye; a tanár munkáját értékelő dokumentumok; interjú; óralátogatások” (Révész 2010: 12). A mi gyakorlatunkban Kárpátalján a képzőintézmények csak igen kevés esetben végeznek óralátogatásokat mentorkiválasztás céljából, a tanárokból leggyakrabban személyes ismeretség, személyes kapcsolat alapján lesznek mentorok. Annak ellenére van ez így legtöbbször, hogy tudvalévő, a legkiválóbb tanárok nem feltétlenül a legjobb tanárképzők vagy mentorok egyben (Feiman-Nemser 2001), márpedig Kárpátalján a mentorok általában azok a szaktanárok, akik a legnagyobb tanítási tapasztalattal rendelkeznek (Huszti 2011). Tomlinson (1995) ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy néhány mentor, akit azért neveztek ki mentornak, mert sokévi tanítási tapasztalattal rendelkezett, nem feltétlenül van tisztában a szerepével és feladataival. Tomlinson úgy véli, az ilyen mentorok számára nehéz lehet a kezdőknek megmagyarázni a tanítással kapcsolatos ok-okozati összefüggéseket, hiszen ők már olyan tapasztaltak, hogy intuícióból cselekednek.

Poór Zoltán (2008) összefoglalta, milyen kompetenciákkal kell rendelkeznie a mentoroknak. Véleménye szerint a mentori feladatokat felvállaló, az adott szakterületre vonatkozó tanári kompetenciákkal magas szinten rendelkező kollégának képesnek kell lennie:

- pedagógiai folyamatok követését, megfigyelését, elemzését és értékelését célzó szempontok kiválasztására
- és szempontsorok összeállítására,
- valamint azok alkalmazására;
- a megfigyelt pedagógiai folyamatok elemzésére és értékelésére;
- az erősségek és hiányosságok kiemelésére és fejlesztő célú kommunikálására;
- a fejlesztés célját szolgáló tanácsadásra;
- látni és láttatni, hogy mik a hivatás-specifikus fejlődés / fejlesztés egyes szakaszai
- és milyen módon érhető el egy-egy fejlődési szakasz;
- pedagógiai folyamatok tervezésének tanítására,
- a tervezés gyakorlásának irányítására és értékelésére;
- taneszközök kiválasztásának, készítésének tanítására,
- a kiválasztás és taneszköz-készítés gyakorlásának irányítására és értékelésére;
- az adott szakterülethez tartozó kompetenciák mérésének és értékelésének tanítására,
- a mérőeszközök tervezését, készítését és alkalmazását célzó gyakorlati folyamatok irányítására és értékelésére;
- a tanárjelöltek önképzését célzó osztálytermi kutatások tervezésének, megvalósításának és értékelésének támogatására;
- a tudományos igényű osztálytermi kutatás támogatására;
- együttműködésre annak érdekében, hogy a jelölttel / jelöltekkel egy jó „csapatot” alkotva hatékonyan tudjanak dolgozni;
- felismerni, hogy személyiségjegyeinek és tapasztalatainak tükrében mire milyen feladatot bízhat a hivatástanulás egyes szakaszaiban.

4. Eredmények

4.1 Gyakornoki kérdőívek

A kérdőív segítségével a gyakornokok véleményét szándékoztunk megtudni a mentorok szerepéről az ő tanárrá válási folyamatukban. A kérdéseket négy témakörbe csoportosítottuk:

- a) a mentor munkájának megfigyelésével kapcsolatos kérdések;
- b) a tanóra megtervezésével kapcsolatos kérdések;
- c) a gyakornok tanításának elemzésére és értékelésére vonatkozó kérdések;
- d) a mentor és a mentorált közötti szakmai és személyes kapcsolat.

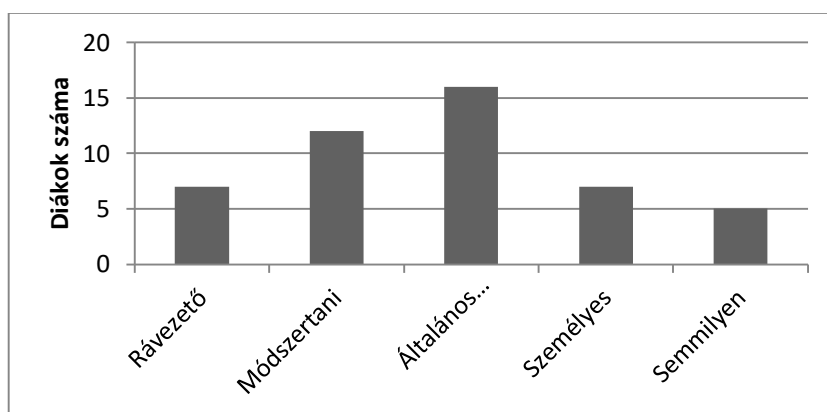
Saját bevallásuk szerint a diákok legtöbbször egyedül tervezték meg az órákat (32 diák), bár tizenhárman azt jelezték, hogy a tervezés folyamata a mentorral közösen zajlott. Az egyedül tervezők közül sokan megjegyezték, hogy általában megbeszélték az órát a mentorral nagy vonalakban, majd saját maguk készítették el a részletes óratervet, vázolták fel maguknak az óra menetét.

A mentor egyik legfőbb feladata, hogy minden lehetséges módon segítse a mentortanítást a tanítási gyakorlat során. Ehhez képest szembetűnően magas azok száma, akik nemmel válaszoltak arra a kérdésre, hogy kaptak-e segítséget a mentoruktól a gyakorlat során (13 diák). A hallgatók többsége azonban pozitívan nyilatkozott (32 diák), kiemelve, hogy hasznos tanácsokat, egy adott osztályra vonatkozó információkat, javaslatokat kapott a mentorától, melyek mind segítették őket az órákra való sikeres felkészülésben.

Többnyire hasznos információt kaptam az egyes osztályok szintjéről, az egyes tanulók viselkedéséről, a szokásokról, amelyek az adott közösséget jellemzik (A1).³

A kérdőívben arra kértük a diákokat, fogalmazzák meg, milyen jellegű tanácsokat kaptak a mentoruktól. A válaszokat csoportosítottuk és az 1. számú ábrán szemléltetjük.

1. ábra. A mentoroktól kapott tanácsok jellege

Az 1. ábrából kitűnik, hogy a mentorok legtöbbször (16 esetben) általános pedagógiai tanácsokkal látták el a tanárjelölteket (pl. „A folyamatos ismétlés fontosságát hangsúlyozta, melynek minden óra elején szerepelnie kell.” (B16); „Minden tanulóra fordítsak megfelelő figyelmet.” (Mat32)). Ezeket követték gyakoriság szerint a szakmódszertani jellegű tanácsok (pl. „Az alsó osztályban, a 2. és 3. osztályban próbáljak mindent játékosan elmagyarázni.” (A2), „A mentorom sokat segített a szemléltetők kiválasztásában.” (M25)). Hét-hét esetben szolgáltak rávezető és személyes jellegű tanácsokkal a mentorok. A gyakornokok bevallása szerint hét-hét alkalommal hangzottak el ilyen jellegű tanácsok. (Pl. személyes: „Ne izguljak!” (B13), „Beszéljek mindig tisztán és érthetően!” (Mat34); rávezető: „Mire kell nagyobb hangsúlyt fektetnem, vagyis indirekt módon vezetett rá, hogy a ZNO⁴ feladataira készítsem fel a tanulókat.” (B14)) Öt diák kijelentette, hogy ők semmilyen tanácsot, segítséget nem kaptak a mentoruktól.

Megkérdeztük a tanárjelölteket, beszéltek-e a mentoraik a tanítás esetleges buktatóiról, felhívták-e a figyelmet a várható tipikus hibákra. Tizennégy esetben a kérdésben foglaltak nem történtek meg, azonban 31 alkalommal a mentorok nem mulasztották el

³ A negyvenöt gyakornokot betű és számkombinációjú kódokkal jelöltük, a betűk jelentése: A – angol, B – biológia, F – földrajz, M – magyar, Mat – matematika, T – történelem.

⁴ ZNO = ЗНО – зовнішне незалежне оцінювання = külső független értékelés – az ukrajnai emelt szintű érettségi vizsga megnevezése.

mindezt megtenni. Egyes gyakornokok megjegyzésként még hozzáfűzték, hogy mentoraik elmondták, mire számítsanak az egyes osztályokban, melyik osztályban milyen gyerekek vannak, kik az aktívak, kik a gyengébbek, kikre kell különös figyelmet fordítani.

Korábbi kutatások eredményeiből (pl. Numrich 1996; Huszti 2004) ismeretes, hogy a diákoknak a tanítási gyakorlatuk során és a kezdő tanároknak is az óra céljainak megfogalmazása okozza az egyik legnagyobb problémát. Erre a jelen kutatásunk során a megkérdezett mentorok is többen utaltak. Ebből kiindulva tudakozódtunk diákjainknál, kaptak-e mentori segítséget a céljaik megfogalmazásakor. A tanárjelöltek többsége (27) tagadó választ adott a kérdésre, míg tizennyolcan igennel válaszoltak. A nemlegesen válaszolók között akadt olyan, aki még hozzáfűzte, hogy mentora teljes egészében rábízta a célok megfogalmazását (A1). Az igennel válaszolók közül néhányan megjegyzést is tettek a mentor közreműködésének módjára, pl. *„Példákat mondott és azok alapján fogalmaztam meg a saját céljaimat.”* (B10)

A gyakornok által végzett tanítás elemzése nagyban befolyásolhatja a tanárrá válási folyamatot, ezért megkérdeztük a tanárjelölteket, az ő esetükben általában hogyan zajlott az elemzés. Huszonkilenc esetben a mentor először a pozitívumokat emelte ki, majd később világitott rá a hiányosságokra. Tizenegy esetben a mentorok a kritikával, tehát a negatívumokkal kezdték az elemzést, míg öt diák az egyéb opciót választotta, pl. *„Először elmondtam a benyomásait az egész órával kapcsolatban, majd részletesen elemezte az órát.”* (Mat35)

Az adatokból megtudtuk, milyen hatást gyakorolt a diákokra a mentorok elemzése. Megállapítható, hogy a mentorok pozitív hatást gyakoroltak a gyakornokokra (39 esetben), egy kérdőívben nem volt erre vonatkozó adat, és mindössze öten vélekedtek úgy, hogy rájuk negatív hatást gyakorolt a mentor elemzése (pl. *„Bár dicsérő volt, mégis lelembosított.”* (B7)). A pozitív hatás a következőképpen nyilvánult meg:

„Bátrabb és magabiztosabb lettem.” (A5)

„Ösztönzően hatott rám, mert ha pozitív kritikát kaptam, próbáltam ugyanúgy helyt állni máskor is, ha negatív, akkor viszont ki kellett következő alkalomra küszöbölni a hiányosságokat.” (Mat36)

„Motiváló hatást gyakorolt rám.” (Mat30)

A mentorok a diákok gyakorlata során arra is figyelnek, hogyan lehetne a gyakorlat minőségét javítani, és erre javaslatokat is tesznek. Legtöbbször a mentorok tanácsokat adtak arra vonatkozóan, min javítson a gyakornok a jövőben. Minőségjavítás céljából a mentorok gyakran tantárgy-pedagógiai szakkönyvek olvasását ajánlották. Mindössze három történelem szakos diák állította, hogy nem kapott a mentorától semmilyen tanácsot tanítása minőségének javítására.

Mint kiderült, a mentorok túlnyomó többségben (37 diák utalt erre) felhívták a gyakornokok figyelmét a tanítási folyamatok erős és gyenge oldalaira. Az egyik angol szakos hallgató erre így emlékezett vissza:

Igen, sokszor említette, hogy nagyon kedves vagyok a gyerekekkel, illetve azt is mondtam, hogy legyen szigorúbb kicsit a felső osztályosokkal. (A5)

A mentorok elemzése 39 esetben pozitív, a gyakornokokat támogató hangnemben történt. Egy diák említette, hogy nála a mentori visszacsatolás csak öt dicsérő hangnemben zajlott. Hárman úgy vélték, hogy a mentor nem volt eléggé kritikus a visszacsatolásakor, illetve két esetben negatív, a gyakornokot kritizáló hangnemben folyt a mentori elemzés.

Ismerve a reflektív tanítási módszer előnyeit, a mentorok felhívták rá a gyakornokok figyelmét (19 diáknál szerepelt ez az adat), azonban 18 diák azt jelezte, hogy őket egyáltalán nem figyelmeztette vagy emlékeztette a mentor erre a módszerre. Nyolc diák nem válaszolt erre a kérdésre, így ezeket hiányzó adatoknak tekintjük.

Kérdőívünk legvégén arra kértük a gyakornokokat, hogy jellemezzék, milyen kapcsolat alakult ki közöttük és mentoraik között a tanítási gyakorlat során. Két különböző csoportba soroltuk a jellemzőket a szakmai és a személyes sík mentén, mert feltehetően ez a kétféle kapcsolat alakulhat ki a mentor és mentoráltja között. A 3. sz. táblázat azt mutatja be, milyen jelzőkkel jellemezték a tanárjelöltek a mentoruk és saját maguk között kialakult kapcsolatot.

3. táblázat. A mentorok és gyakornokok között kialakult kapcsolat

Szakmai	Diákok száma	Személyes	Diákok száma
Mindenben támogató, segítőkész	6	Pozitív, jó	8
Kollégának tekintett, egyenrangúként kezelt	4	Barátságos	3
Jó, kiváló	3	Kölcsönös tiszteleten és megbecsülésen alapuló	2
Lekezelő, éles tanár-diák viszony	1	Megértő, jól tudunk együttműködni	2
		Építő jelleggel támogatott, nem lenézően	1
		Közvetlen	1
		Közömbös	1

A 3. táblázatból kiderül, hogy a diákok inkább pozitív, mint negatív jellemzőket soroltak fel.

Jó szakmai kapcsolat alakult ki közöttünk, mindig segítette az ötleteim megvalósítását. (B17)

Jól megértettük egymást, és máig pozitív szakmai kapcsolatot tartunk fenn. (Mat34)

A volt matektanárom lett a mentorom, ezért is jó emberi kapcsolat volt köztünk, bármikor kész volt segítséget nyújtani. (Mat28)

4.2 Mentori kérdőívek

A kérdőív tizennyolc kérdést tartalmazott, melyek közül a fele a mentorok személyes adatait taglalta (nem, életkor, tanítási, illetve mentori tapasztalat hossza években kifejezve, végzettség, tanított tárgy/tárgyak stb.). Ezeket az adatokat tanulmányunk 3.1 részében már részletesen bemutattuk.

A 10., 11., 12. és 16. kérdés a mentor által a gyakornoknak nyújtott segítségre vonatkozik. Alapvető kérdés, milyen szerepet vállaljon a mentor a gyakornok óráinak a megtervezésében, milyen mértékben avatkozzon be, esetleg adjon-e mindenben szabad kezét a gyakornoknak. Mindössze egy mentor jelezte, hogy ő nem szokott részt venni a gyakornok óratervezésében, a többiek mind azt fejtették ki, hogyan zajlik a folyamat. A legtöbben a gyakornokkal közösen beszélnek meg az óra témáját, az alkalmazandó módszereket, az óra szerkezetét és menetét.

Közösen beszéljük meg a fő irányvonalat, az óratervet azonban a gyakornoknak kell részletesen kidolgoznia. Fontos, hogy megszokja a logikus felépítést, a megfelelő technikák kiválasztását és az időbeosztást, fejlessze kreativitását és bátran használja saját ötleteit. A kész óratervet átnézzük, és szükség esetén kiegészítjük, tehát elsősorban irányítói és bírálói szerepet töltök be. (45 éves angoltanár)⁵

Megkérdeztük, miként történik a mentori visszajelzés. A megkérdezettek közül a legtöbben azt jelezték, hogy a gyakornokok által levezetett órák megbeszélése során hangzanak el a mentortól a pozitívumok és negatívumok, ekkor hívják fel a mentorok a gyakornokok figyelmét a javítandó hibákra, ekkor látják el őket tanácsokkal, ekkor biztatják és motiválják őket. Az egyik mentor azt válaszolta, hogy a gyakornok órája alatt részletes elemzést készít feljegyzés formájában, melyet az óra után a gyakornokkal közösen megbeszélnek, illetve a feljegyzéseket a gyakornok meg is kapja írott formában.

A mentorok mindegyike rámutat a gyakornokok hibáira ilyen vagy olyan formában (négy szemközt vagy csoporttársak előtt, direkt vagy indirekt módon, rávezetéssel). Egy mentor kivételével mindannyian arról meséltek, hogy a már levezetett órában felfedezett hibára hogyan hívják fel a gyakornokok figyelmét. Egy tanár azonban már az óra megtervezésénél megteszi ezt:

Ha a tervezésben látok hiányosságot, rávezetem, hogyan lehetne kiküszöbölni. Pl. ha a gyakornok úgy tervezi, hogy feleltet két gyereket, megkérdezem, mit csinál addig a 25 másik tanuló. Ilyenkor rájön, hogy részletesebben elő kell készíteni az órát, nem lehet elvárni 25 gyerektől, hogy illedelmesen hallgassanak. A gyakornokok szembesülnek vele, hogy az óra minden percében minden tanulónak feladata kell, hogy legyen. (41 éves magyartanár)

A dicséret az a tényező, melyre mindenkinek szüksége van ahhoz, hogy kialakuljon az önbizalma és nagyobb lendülettel, lelkesedéssel álljon a vállalt feladat elvégzéséhez, legyen szó nyelvtanulásról vagy nyelvtanításról. A tanítási gyakorlatukat teljesítő diákoknak is szükségük van a dicséretre, melyet a mentoruktól kaphatnak meg. A mentorok a dicsérés legkülönbözőbb módjait említették. Leginkább akkor dicsérnek, mikor a diák maradéktalanul teljesíti a rábízott feladatot, ha kreatívan reagál a váratlan eseményekre, ha rugalmas és bátran mer önálló döntéseket hozni, ha átlagon felüli teljesítményt nyújt. A dicséret leggyakrabban a levezetett óra elemzése során hangzik el, de az is előfordul, hogy a mentor az óra közbeni metakommunikációval dicsér (mosoly, bólogatás), vagy

Kis házi oklevéllel, ha nagyobb horderejű a dicséret. (41 éves történelemtanár)

Kíváncsiak voltunk a mentorok véleményére a tekintetben, hogy szerintük mi okozza a legkomolyabb gondot a gyakornokoknak a tanítási gyakorlat során. A megjelölt véleményeket a 4. sz. táblázatban összegezzük.

⁵ Az idézetek a kitöltött kérdőívekből származnak.

4. táblázat. A mentorok véleménye arról, mi okozza a legnagyobb gondot a tanárjelölteknek a tanítási gyakorlat során

Vélemény	Az adott véleményen lévő mentorok száma
A tanított anyag szintje nincs összhangban a tanulók tudásszintjével	8
A tanulók figyelmének a lekötése	5
Az iskolai tanterv „nem elégséges ismerete”	4
Az idő racionális beosztása	3
A készségek arányos fejlesztése az órán	1
A magyarázat logikus felépítése	1
A pár- és csoportmunka nem elegendő használata	1
Fegyelem megőrzése	1

A legtöbb mentor szerint a tanítási gyakorlatukat teljesítő tanárjelöltek nem ismerik kellőképpen a tanulók tudásszintjét, ezért fordul elő olyan gyakran az, hogy a diákok nem az iskolások tudásszintjének megfelelő feladatsorokat állítanak össze. „Főiskolai szinten gondolkodnak, nem pedig középiskolain.” (32 éves angoltanár) Mivel a tanárjelöltek nem ismerik a tanulók személyes igényeit, ezért a differenciált oktatást sem tudják megfelelően biztosítani az órákon. A tanítás előtti hospitálás (osztálytermi megfigyelés) hivatott azt a célt szolgálni, hogy a gyakornokok jobban megismerhessék a tanulókat és tanulási szokásaikat, igényeiket.

Ezért arra törekszem, hogy a tanítást megelőző egy héten a mentoráltak minél több időt töltsenek a gyerekekkel, megszeressék őket, megfigyeljék, milyen igényeik vannak, miben szorulnak fejlesztésre. (41 éves magyartanár)

Néhány mentor azt tapasztalta, hogy egyes gyakornokoknak nehézséget okoz a tanulók figyelmének a lekötése, a „teljes osztály leterhelése 45 perc alatt”. (61 éves magyartanár) Ez a „cselekvésképtelenség” aztán azt eredményezi, hogy vontatottan sikerül az előző óra anyagának visszakérdezése, illetve az új anyag elmagyarázása.

Problémát okoz egyes mentorok szerint az iskolai tanterv nem kellő ismerete is a gyakornokoknak. „Nem tudják a témakörök sorrendjét: mit tanultunk már és mi következik.” (35 éves földrajztanár) Ezen is sokat segíthet a tanítás előtti hospitálás. Ide kapcsolódó vélemény az, hogy a gyakornokok csak az adott tanórát képesek látni, nem pedig az egész tanítási folyamatot. Ez valószínűleg a gyakorlat és a tapasztalat hiányából adódik.

Mindössze egy mentor vélte úgy, hogy komoly gondot okoz a gyakornokoknak a fegyelem fenntartása az osztályteremben az órán.

A továbbiakban arról kérdeztük a mentorokat, milyen segítséget igényelnek a gyakornokok leginkább, mihez szükséges számukra a mentorok támogatása. A válaszokat két nagy csoportba soroltuk: 1. óratervezéssel, tanítással kapcsolatos tényezők, 2. a tanítási folyamat, az osztály megszervezésével kapcsolatos tényezők. Az 5. sz. táblázatban foglaltakból kitűnik, hogy az előbbi csoportba több faktort soroltunk, vagyis a legtöbb segítséget a tervezéssel és tanítással kapcsolatban igénylik a diákok.

5. táblázat. A gyakornokok által igényelt segítség

	Az igényelt segítség	A mentorok száma
Óratervezés	A módszerek és a megfelelő segédanyagok megválasztása	6
	Óravázlat-készítés, célkitűzés	5
	A megtanítandó anyag mennyiségének a meghatározása	3
	Helyes időbeosztás gyakorlása	2
	A tanulók tudásának értékelése	2
	Az óra érdekessé tételére figyelemlekötés céljából	1
A tanítási folyamat	Osztályszervezés	2
	A tanulók életkori sajátosságaival kapcsolatos kérdések	2
	Fegyelemtartás	2
	Kapcsolatkialakítás a tanulókkal	1

Ha már szó esett az órák megtervezéséről, akkor be kell számolnunk arról is, milyen szinten vesznek vagy nem vesznek részt a mentorok a gyakornok óratervezésében. Mindössze egy mentor jelentette csak ki kategorikusan, hogy nem vesz részt aktívan a tervezési folyamatban. A többi tizenhárom mentor kifejtette, hogy direkt vagy indirekt módon, de része a tervezési folyamatnak. A diák magát az óravázlatot már egyedül készíti, azonban ennek megírása előtt a mentorok általában elmondják a meglátásaikat a témával, az elérendő célokkal, a tanulókkal stb. kapcsolatban, megfontolandó hasznos tanácsokat adnak, felhívják a figyelmet a gyakori hibákra. Mindez világosan kitűnik az alábbiakból:

Közösen beszéljük meg a fő irányvonalat, az óratervet azonban a gyakornoknak kell részletesen kidolgoznia. Fontos, hogy megszokja a logikus felépítést, a megfelelő technikák kiválasztását és az időbeosztást, fejlessze kreativitását és bátran használja saját ötleteit. A kész óratervet átnézzük, és szükség esetén kiegészítjük vagy kiigazítjuk, tehát elsősorban irányítói és bírálói szerepet töltök be. (45 éves angoltanár)

A 15. kérdés segítségével az iránt érdeklődtünk a mentoroknál, hogy mi módon segítették elő a gyakornokok tanítása minőségének javulását. A mentorok itt elsősorban arra utaltak, hogy különböző tanácsokkal látták el a tanárjelölteket, javaslatokat fogalmaztak meg számukra a tanítás minőségének javítása érdekében. Öt mentor hangsúlyozta, hogy rávilágított a szélesebb körű szakirodalommal való megismerkedés, illetve a szak- és pótirodalom használatának fontosságára. Többen említették, hogy saját tapasztalataik által, személyes példákon keresztül, a rendszeres és részletes óraelemzések során állandóan azon munkálkodtak, hogy a gyakornokok jobb minőséget érjenek el a tanításban. Az egyik mentor még azt is hozzátette, hogy:

Biztatom, hogy mindazt a tudást, amit a főiskoláról hoz, kreatívan alkalmazza, igazítsa az osztályok, illetve az egyes gyerekek igényeihez. (41 éves magyartanár)

A minőségjavítás egy újabb módszer segítségével is megvalósulhat: a reflektív módszerrel. Reflektálás saját elképzeléseinkre, tapasztalatainkra, gyakorlatunkra — minden tanár számára lényeges, alapvető fontosságú tevékenység, legyen szó kezdő vagy gyakorlott tanárról az iskolában vagy az egyetemen (Walkington, 2005). A mentoroktól megtudtuk, rávezetik-e a gyakornokokat a fenti módszer hasznosságára, hatékonyságára. Tizenkét mentor egyértelmű igennel válaszolt, vagyis fontosnak tartotta kiemelni a módszer kiválóságát, használhatóságát. Két esetben, sajnos, hiányzik az ide vonatkozó adat. Az egyik mentor így reagált a kérdésre:

Igen, de a hospitálás után — amikor maguk is tapasztalják e módszer előnyeit — már kevés biztatásra van szükség. (47 éves magyartanár)

A kérdőív utolsó kérdése a mentor és a mentorált közötti kapcsolatot taglalta, tehát azt a szakmai és emberi viszonyt, amely a tanítási gyakorlat során kialakult a mentor és a gyakornok között. A személyes kapcsolatról a mentor és a gyakornok között Bullough (2005) arra a következtetésre jutott, hogy a felek számára a leghasznosabb, ha a mentor az „anyai szerepet” vállalja fel, vagyis szereti, védelmezi, támogatja a rábízott mentoráltakat, mint anya a saját gyermekeit. A 6. számú táblázatban azokat a vonásokat tüntettük fel, melyekkel a mentorok jellemezték a közöttük és a gyakornokok között kialakult szakmai és emberi kapcsolatot. A számok a táblázat második oszlopában arra utalnak, hogy az adott jellemzőt hány mentor említette.

6. táblázat. A mentor és a gyakornok közötti kapcsolat jellemzői

Jellemvonás	Mentorok száma
Jó	4
Barátságos, baráti	3
Kollegiális	3
Segítő	2
Őszinte	1
Humánus	1
Harmonikus	1
Irányító	1
Kreatívisfejlesztő	1
Kölcsönös bizalmon alapuló	1
Közvetlen	1

Néhány mentori vélemény:

Az a gyakornoktól függ. Ha nyitott és érdeklődő, szívesen segítek bármilyen jellegű kérdésnél, de ha csak le akarja tudni a gyakorlatot, nem erőltetem a jó kapcsolatot én sem. (33 éves angoltanár)

Általában harmonikus a kapcsolat, majd leendő tanárokként is fordulnak hozzám segítségért. (40 éves történelemtanár)

Elsősorban emberi kapcsolat alakul ki közöttünk. Véleményem szerint ez segíti elő a szakmai kapcsolat kialakulását is. Ha a gyakornok érzi a megfelelő bizalmat a mentora részéről, bátrabban áll az osztály elé, hamarabb legyőzi félelmét, feszültségét. Ez eredményezi a sikeres óra levezetését. (61 éves magyartanár)

5. Összegzés

Az egyik alapvető fontossággal bíró kérdés a tanárrá válási folyamatban a tanítás, a tanórák megtervezése és levezetése minősége. A pedagógiai gyakorlat előírásai szerint a mentor köteles mindenben támogatni a gyakornokot, megadni a szükséges segítséget. A kérdőívekből kiderült, hogy a mentorok vagy közvetlen, vagy közvetett módon, de részt vettek a tanórák megtervezésében, bár a diákok több mint a fele válaszolta azt, hogy egyedül tervezett. A megjegyzésekből azonban kiderült az is, hogy csak az óravázlatok megírását végezték egyedül, maga a tervező folyamat legtöbbször a mentorral közösen zajlott. Megállapíthatjuk tehát, hogy a mentorok leggyakrabban a fejlődésmodellt alkalmazták, vagyis rámutattak a lényeges kérdésekre, de többnyire hagyták kibontakozni a gyakornokokat, észrevétlenül a helyes úton terelgetve őket.

A tanórák céljainak a megfogalmazása sok esetben gondot okoz a gyakornokok számára, mint ahogyan az felmérésünk eredményeiből is kiderült. Azonban a mentorok szerint a legnagyobb problémát mégis az okozta a gyakorlat során, hogy a gyakornokok órai magyarázatának szintje, nyelvezete nem felelt meg a tanulók tudásszintjének, tehát a gyakornokok mintha nem a középiskolásoknak magyaráztak volna, hanem tudományos előadást tartottak volna egy konferencián.

A mentorok a gyakornokok tanítása minőségének javítása érdekében különböző javaslatokkal látják el őket, szakirodalmat ajánlanak, személyes példákat osztanak meg velük. A minőségjavítás egyik kiváló módja a reflektálás. A mentorok erre is felhívják a tanárjelöltek figyelmét, saját példával is szolgálnak erre vonatkozóan.

A pozitív szakmai és személyes kapcsolat feltétele a sikeres együttműködésnek a mentor és a gyakornok között. A kapcsolat szakmai oldalát tekintve kijelenthető, hogy a mentornak segítőkésznek kell lennie, aki mindenben támogatja a mentoráltját, kollégának tekinti, egyenrangúként kezeli. A felmérésünkben részt vevő tanárjelöltek többsége szerint legalább is ilyen az ideális szakmai viszony. Ami a személyes kapcsolatot illeti, szintén a pozitív jellemzők élveznek előnyt: pozitív, jó, barátságos, kölcsönös tiszteleten és megbecsülésen alapuló, megértő, közvetlen. A mentorok teljesen megegyező véleményen voltak a tanárjelöltekkel, kiegészítve még a jelzők sorát olyan jellemzőkkel, mint például segítőkész, őszinte, humánus, harmonikus, kreatívfejlesztő.

6. Pedagógiai implikációk

A kutatási eredményekből az alábbi implikációk tűnnek ki.

1) Az általunk megkérdezett mentorok közül csak kevesen vettek részt mentorképzésen, ezért a jövőben létfontosságú, hogy ilyen tanfolyamokat szervezzünk a tanárképző intézményeken belül.

2) Célszerű és felettebb hatékony lenne átvenni például a brit gyakorlatot, ahol ú. n. „mentornapokat” tartanak (Major 2010). Ezekben a találkozókban a mentorok eszmét cserélhetnek szakmai kérdésekről, illetve elmesélhetik, megbeszélhetik közösen szakmai élményeiket. Az ilyen összejöveteleket is lehetne a képzőintézményekben tartani.

3) Fontos lenne, hogy a mentorok kiválasztását a mentor munkáját értékelő dokumentumcsomag elemzésén kívül személyes interjúk és óralátogatások is kísérik, így elkerülhető lenne a szakmailag tapasztalatlan, esetleg a mentori tevékenységre alkalmatlan tanárok beengedése a mentorok közé.

4) Problémát okoz a gyakornokoknak, hogy a tanulók tudásszintjének megfelelően magyarázzák, tanítsák az anyagot. Ebből kifolyólag a főiskolai módszertan-szaktanár feladata, hogy ezt a gondot már a szakmódszertani foglalkozásokon orvosolják.

5) Az is a módszertantanárok feladata, hogy nagyobb hangsúlyt fektessenek a reflexió fontosságára és már az elméleti képzésben felhívják rá a tanárjelöltek figyelmét.

6) Akkor működhet igazán hatékonyan a gyakornokok és a mentorok közötti kapcsolat, ha utóbbiak kollégaként, és nem beosztottként tekintenek a gyakornokokra, mindenben támogatják őket és baráti közöttük a személyes viszony.

Irodalom

- Bullough, R. V., Jr. 2005. Being and becoming a mentor: School-based teacher educators and teacher educator identity. *Teaching and Teacher Education* 21: 143–155.
- Falus Iván 2004. A pedagógussá válás folyamata. *Educatio* 3: 359–374.
- Farrell, Thomas 2008. 'Here's the book, go teach the class': ELT practicum support. *RELC Journal* 39: 226–241.
- Feiman-Nemser, S. 2001. From preparation to practice: Designing a continuum to strengthen and sustain teaching. *Teachers College Record* 103(6): 1013–1055.
- Galbraith, M. W. – Cohan, N. H. 1995. *Mentoring: New strategies and challenges*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Huszti Ilona 2004. Problems trainee teachers encounter during a three-month teaching practice in Transcarpathia: A glimpse at EFL in the Ukraine. *The Word* 13: 5–6, 12–13.
- Huszti Ilona 2011. The teaching practicum and becoming a competent teacher. *Acta Academiae Beregsasiensis* 10(2): 89–97.
- Hobson, A. J. – Ashby, P. – Malderez, A. – Tomlinson, P. D. 2009. Mentoring beginning teachers: What we know and what we don't. *Teaching and Teacher Education* 25(1): 207–216.
- M. Nádasi Mária 2010. A közoktatási mentor szerepe a tanárképzésben. In: M. Nádasi Mária ed.: *A mentorfelkészítés rendszere, próbája, a mentorképzés szakterületi előkészítése. I. kötet: A mentorképzés nemzetközi áttekintése*. Budapest: ELTE, 9–13.
- Major Éva 2010. Mentorképzés Nagy-Britanniában. In: Nádasi Mária ed.: *A mentorfelkészítés rendszere, próbája, a mentorképzés szakterületi előkészítése. I. kötet: A mentorképzés nemzetközi áttekintése*. Budapest: ELTE, 31–46.
- Numrich, C. 1996. On becoming a language teacher: Insights from diary studies. *TESOL Quarterly* 30: 131–153.
- Poór Zoltán 2008. *A mentori tevékenységhez szükséges kompetenciák és azok kialakításának módszerei*. Kézirat.
- Révész Judit 2010. Mentorok a tanárképzés rendszerében: végzettség, juttatások. *Pedagógusképzés* 8 (37): 5–20.
- Tomlinson, P. 1995. *Understanding mentoring: Reflective strategies for school-based teacher preparation*. Buckingham: Open University Press.
- Walkington, J. 2005. Becoming a teacher: Encouraging development of teacher identity through reflective practice. *Asia-Pacific Journal of Teacher Education* 33(1): 53–64.

1. számú melléklet
Kérdőív mentoroknak

Kedves Kolléga!

A jelen kérdőívvel egy tanulmányhoz gyűjtök adatokat, melynek célja, hogy megvizsgálja, milyen szerepet töltenek be az iskolai gyakorlatvezető szaktanárok a tanárképző intézmények hallgatóinak tanárrá válási folyamatában. A felmérés anonim, az adatait bizalmasan kezelem. Segítségét hálásan köszönöm!

Huszi Ilona

1. Neme: Nő Férfi
2. Életkora év
3. Mikor szerezte a diplomáját?
4. Milyen szakon végzett?
5. Tanítási tapasztalata években év
6. Milyen tárgyakat tanít?
7. Hány órája van az iskolában hetente? óra
8. Az Ön képzettsége (kérjük, a megfelelő válasz(oka)t jelölje be)
Főiskolai tanítói diploma
Főiskolai tanári diploma
Egyetemi tanári diploma
Mentorképző tanfolyam
Doktori fokozat a szaktárgyából
Doktori fokozat neveléstudományból
Egyéb végzettsége, kérjük, nevezze meg:

9. Mentori tapasztalata, években: év
10. Hogyan ad visszajelzést a gyakornoknak a tanításáról?
11. Hogyan hívja fel a figyelmét az esetleges hibákra?
12. Mikor dicséri a gyakornok munkáját? Milyen módon?
13. Meglátása szerint a tanítás megtervezése folyamatának melyik része okozza a legnagyobb gondot a gyakornoknak?
14. Miben igényli a legtöbb, legkomolyabb segítséget, támogatást a mentor részéről?
15. Hogyan próbálja elérni a gyakornok tanítási folyamata minőségének javítását?
16. Részt vesz-e a gyakornok tanóráinak a megtervezésében? Hogyan? Milyen szerepet tölt be?
17. Biztatja-e a gyakornokot a reflektív tanítási módszer alkalmazására?
18. Milyen emberi és szakmai kapcsolat alakul ki Ön és mentoráltja között? Hogyan? Miért?

2. számú melléklet
Kérdőív
a mentorok szerepéről

Kedves Hallgató!

A jelen kérdőívvel az a célom, hogy megvizsgáljam, hogyan vélekednek főiskolai diákjaink a pedagógiai gyakorlat során tapasztaltakról a mentorral kapcsolatban. A mentor jelen esetben az iskolai gyakorlatvezető tanár, akinek az óráit megfigyeli. A felmérés anonim, az adatait bizalmasan kezelem. Segítségét köszönöm!

Huszti Ilona

Neme: férfi nő

Életkora:

Évfolyam, szak:

A. A mentor munkájának megfigyelése

1. Kapott-e megfelelő mennyiségű útmutatót a mentorától arra vonatkozóan, mit figyeljen meg az óráján? Hogyan segítette ez Önt a megfigyelésben?

B. A tanóra megtervezése

2. Hogyan zajlott a tanítás tervezésének folyamata?

- a) együtt tervezte az óráit a mentorával
- b) egyedül tervezte, majd a mentor jóváhagyta a tervét
- c) egyéb módon, éspedig:

3. Milyen jellegű tanácsokkal látta el a mentora az órák megtervezése előtt?

4. Felhívta-e mentora a figyelmét a várható buktatókra egy gyakorlatsor megtervezésénél?

5. Segített-e mentora a tanóra céljainak megfogalmazásában?

C. A gyakorlatsor tanításának elemzése, értékelése

6. Hogyan zajlott a tanítás elemzésének folyamata?

- a) a mentor a pozitívumokat emelte ki legelőször
- b) a mentor a negatívumokkal, kritikával kezdte a véleménynyilvánítást
- c) egyéb módon, éspedig:

7. Milyen hatást gyakorolt Önre a mentor elemzése általában?

8. Milyen formában tett javaslatokat a mentor az Ön tanítási folyamata minőségének javítására?

9. Felhívta-e a figyelmét a mentora az erős oldalaira, illetve a hiányosságaira, hangsúlyozta-e azokat?

10. Milyen hangnemben zajlott a visszacsatolás?

a) pozitív, a gyakornokot támogató hangnemben

b) negatív, a gyakornokot kritizáló hangnemben

c) a gyakornokot csak dicsérő hangnemben

d) nem eléggé kritikus hangnemben

e) egyéb, éspedig:

11. Ösztönözte-e a mentora a reflektív tanítási módszer alkalmazására?

D. Mentor és mentorált közötti kapcsolat

12. Hogyan jellemezné az Ön és a mentora között kialakult kapcsolatot?

a) szakmai

b) emberi.....

Gyermekirodalom, egy régi-új módszer az idegennyelv-oktatásban*

Jelen tanulmány a gyermekirodalom használatával foglalkozik az angol, mint idegen nyelv órákon a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolákban. Az autentikus gyermekirodalom kiegészítő anyagként való alkalmazása az általános iskolákban használt tankönyvek mellett nem csak érdekesebbé, de hatékonyabbá is teheti az órákat.

Kulcsszavak: Kárpátalja, idegennyelv-oktatás, gyermekirodalom

The present study deals with the usage of children's literature on the English lessons in Transcarpathian schools with Hungarian language of instruction. The use of authentic children's literature as additional material to the elementary school students' book, not only makes the lessons more compelling but they may become more effective.

Keywords: Transcarpathia, teaching EFL, children's literature

1. Bevezetés

A mesék és a mesélés évezredek óta jelentős szerepet játszanak az emberiség életében. Az írásbeliség előtt, a szájhagyomány útján terjedő mesék, történetek, legendák a közösség történetének, kultúrájának megőrzése szempontjából kulcsfontosságúak voltak, sőt mi több, a tudás átadásának is ez volt a legfőbb módja. Akkor miért nem használjuk ki ezt az előnyt, az idegen nyelvek oktatása terén is? Felnőttként bizonyára fel tudjuk idézni azokat a kedves emlékeket, mikor gyermekkorunkban nekünk olvastak mesét szüleink, nagyszüleink. Ez alapján azt gondolhatnánk, hogy a gyermekirodalom, mese fogalma annyit rejt, mint gyerekeknek szánt könyvek, gyerekeknek írt történetek. Ám a helyzet nem ilyen egyszerű. Hillmann (2002) szerint az irodalom egyik legmeghatározóbb ismérve a jó minőség. De mivel a minőség egy részben szubjektív fogalom, hogy mit értünk alatta, arra elég kevés meghatározást találunk a szakirodalomban. Annyi biztos, ha irodalmat olvasunk, gazdag nyelvi környezetben találjuk magunkat. A gyermekirodalmi művek természetesen használják a nyelvet, melyet a gyerekek ismerős szövegekörnyezetben találnak. Az ismerős kontextus hozzájárul, hogy az olvasó összekapcsolja ezt az új információkkal, új szavakkal akár egy idegen nyelven is. Az olvasott szöveg pedig nem csak új szavakat tartalmaz, de fontos a szintaxis, központozás, intonáció valamint maga a műfaj. Sokszor a kapcsolódó illusztrációk is elragadják a figyelmet és segítik a megértést az idegen nyelvű ismeretlen szavak zavaró jelenlétét kiküszöbölve. A kulturálisan autentikus illusztrációk pedig felfedik magát a célkultúrát is.

Egy jó történet pedig ma is leköti a figyelmet, megával ragadja egyaránt az olvasót és hallgatót is, így tökéletes nyelvi keretet biztosít egy új idegen nyelv elsajátítására.

2. A kutatás elméleti háttere

A történetmesélés izgalmas és szórakoztató eszköz ahhoz, hogy lekössük tanulóink figyelmét és új nyelvi szerkezeteket, szavakat tanítsunk. Fontos, hogy a megtanítani kívánt nyelvi elemeket értelmes szövegekörnyezetben mutassuk be, úgy ahogy azt a célnyelv is használja. A különböző mesék, irodalmi művek lehetőséget adnak arra, hogy a tanulók autentikus műveken keresztül ismerjék meg az adott kultúrát és használják a nyelvet. A narratív technikák fejlesztik a tanulók nyelvi készségeit és könnyen integrálhatók a

* Jelen munkát Magyarország Collegium Talentum 2017 programja támogatta.

tananyagba. Összességében Kang Shin és Crandall (2014) szerint az autentikus történetek, gyermekirodalmi művek igen hasznosak a nyelvtanulók számára, mivel:

- a kommunikáció autentikus formáját közvetítik;
- közelebb hozzák és megismertetik a célnyelvi kultúrát;
- szórakoztatva és szinte észrevétlenül tanítanak;
- fejlesztik a kritikus gondolkodást.

Mindezek ellenére, az autentikus gyermekirodalmi művek felhasználása a tanórákon elég megosztó a pedagógusközösségeken belül. Sokan gondolják úgy, hogy ezek az irodalmi művek túlságosan bonyolultak az idegen nyelvet tanulók részére, túl sok sajátosságot tartalmaznak, egyedi humorral bírnak, melyek a kultúra ismeretének hiányában és viszonylag kevés nyelvtudással szinte egyáltalán nem használhatók a tanórákon. Mások szerint túl sok erőfeszítést igényel és be sem fér az órakeretbe ezeknek az autentikus meséknek a tanórai használata. Azonban „az autentikus anyagok tanórai megjelenésének nagy előnye, hogy jobban kihasználja a tanulók képességeit, háttértudását, hiszen a tanuló mindent magával hoz a nyelvrára, csak az idegen nyelvet nem” (Kovács 2009). Éppen ezért kell megpróbálnunk megragadni a lehetőséget és kihasználni az idegennyelvű gyermekirodalmi művek azon előnyeit, melyeket az anyanyelvi nevelésben való használatukból már jól ismerünk. Például a fiatal nyelvtanulók még nem tudják fogalmilag értelmezni az egyes nyelvi jelenségeket, hanem kontextusba helyezve értik meg és használják azokat. Erre a legalkalmasabb közeget az autentikus gyermekirodalmi művek jelentik, hiszen a célnyelv a maga mindennapi szóhasználatával és szerkezetével jelenik meg művi, tankönyvi sterilitás nélkül. Az sem baj, ha a tanulmányozásra szánt mesét tanulóink már ismerik anyanyelvükön, hiszen a szakirodalom szerint is (Ellis, Brewster 2014, Hughes 2006) a gyerekek szívesen és könnyen elfogadnak egy még fiatalabb korukban már anyanyelven megismert történetet adott esetben egy másik idegen nyelven (Ellis, Brewster 2014, Hughes 2006).

Napjainkban az irodalmi művek az autentikus anyagokkal karöltve jelennek meg az idegen nyelvi órákon (Bland 2013, Ellis, Brewster 2014, Ghosn 2002, Heathfield 2014). Köztudott, hogy az anyanyelvi nevelésben is nagy szerepet játszik az irodalom. Éppen ezért meglepő, ahogy Hill (2001) is megjegyzi, hogy a modern ELT (English Language Teaching) könyvek és a tantervek nem használják fel elég gyakran a történeteket, gyermekirodalmat, amelyek alapvető és élvezetes aspektusai a célnyelvnek.

A tanulmány és kutatás során autentikus gyermekirodalom alatt a szakirodalom alapján (Bland 2013, Hughes 2006, Ghosn 2002, Jacobs 1996) az olyan műveket értjük, melyek nem oktatási céllal íródtak, hanem angol anyanyelvű szerzők, angol anyanyelvű gyerekeknek szánt művei, legfőképp szórakoztató céllal. A szerzők ebben az esetben nem tűznek ki semmilyen szándékos nyelvoktatási célt, nem szorítkoznak egy bizonyos nyelvi szint szókinccse köré és nem kapcsolnak semmilyen egyéb oktatást elősegítő munkafüzetet, szókértő csomagot stb. az eredeti műhöz.

A tanulmány témaválasztásának oka tehát mindezekben rejlik, kiegészítve azzal a tényezővel, hogy a hagyományokon alapuló nyelvtanítási megközelítés hazánkban azért is indokolt, mivel Kárpátalján, Ukrajna legnyugatibb és egyik legkisebb megyéjében a nyelvoktatási lehetőségek tárháza nem túl bőséges. A nemzetiségi iskolák számára nem adnak ki külön angol tankönyvet. Tehát a magyar iskolákban az ukrán anyanyelvű gyerekeknek

szánt tankönyveket használják, melyek angol és ukrán nyelvűek vagy egyes helyeken a külföldi kiadók által készített egynyelvű kiadványokat, melyek sajnos jelentős anyagi megterheléssel járnak, így az iskolák csupán elenyésző mennyiségében van erre lehetőség. Tudjuk azonban, hogy – az angol nyelv oktatásában főleg – rengeteg egyéb segédanyag áll(na) rendelkezésre. Ez azonban a tanárok lehetőségeitől, elhivatottságától is függ, hiszen mindegyikük úgy szerzi be őket, ahogy módjuk adódik. Mindez azt jelenti, hogy az általános iskolai tanulók nyelvtudása – a nyelvelsajátítás szempontjából legfogékonyabbnak tartott időszak végén – nagymértékben függ attól, hogy az adott pedagógus mivel pótolja a tankönyvek hiányosságait. Ezeknek a gyengeségeknek egyik megoldása az autentikus gyermekirodalom használata lehet.

Minden gyermek természeténél fogva szereti a képes könyveket, meséket, verseket, igaz vagy kitalált történeteket. Ezt a természetes tulajdonságot és a történetekben rejlő erőt kellene kihasználni az angol, mint idegen nyelv oktatásában a kárpátaljai magyar anyanyelvű iskolákban is, szélesebb körben terjeszteni a módszer ismeretét és segíteni annak terjedését. Annak ellenére azonban, hogy a szakirodalomban megjelenő elméleti háttér is támogatja ezt az oktatási megközelítést (Ellis, Brewster 2014, Ghosn 2002, Pinter 2006), sok pedagógus még mindig tartózkodik tőle. Egyelőre nem ismert, hogy Kárpátalján miért nem terjedt el szélesebb körben ez a módszer, de Ellis és Brewster (2014) szerint általában ennek öt fő oka lehet:

- a tanárok önbizalomhiánya, azon képességükkel szemben, hogy sikeresen tudnak történetet mesélni vagy felolvasást tartani;
- úgy érzik, hogy a történetek nyelvezete túl nehéz;
- úgy érzik, hogy a történetek tartalma túl gyerekes;
- bizalmatlanok a történetek alkalmazásának valódi hasznában;
- valójában nem világos számukra, hogyan is kell használni az oktatásban a meséskönyveket és nincs elegendő idejük sem arra, hogy alaposan megtervezzék, ha mégis kipróbálnák azt.

Bland (2013) azzal egészíti ezt ki, hogy nagyon sok helyen a gyermekirodalom, főleg az idegen nyelvű gyermekirodalom nehezen hozzáférhető, vagy egyáltalán nem elérhető.

Amennyiben mégis sikerül hozzájutni autentikus gyermekirodalmi művekhez, még akkor sincs könnyű dolgunk, hiszen a megfelelő történetet kiválasztani egyáltalán nem egyszerű. Nagyon sok szempontnak kell, hogy megfeleljen a kiszemelt történet, ahhoz hogy elérjük a kitűzött oktatási-nevelési céljainkat. A szakirodalom szerint a gyermekirodalmi művek kiválasztásánál számos tényezőt figyelembe kell vennünk. Az alábbiakban látható néhány szempont a legfontosabbak közül (Hughes 2006, Kang 2014):

- az életkori sajátosságoknak megfelel mind lingvisztikai mind kognitív szempontból;
- megjósolható, előre kikövetkeztethető eseménysor, tartalom;
- saját kultúrához, ismeretekhez illeszkedő tartalom;
- ismert szavak és kifejezések magas száma, vagyis érthetőség;
- ismétlődő minták, események;
- drámajáték alkalmazásának lehetősége;
- cselekedtető módszer alkalmazásának lehetősége (Total Physical Response);
- vizualitás, a könyv formátuma, esztétikuma;

- a szöveg könnyen olvasható, jól látható, egyértelmű;
- megfelelő mintaként szolgál a tanulóknak saját történetek kidolgozásához, nyelvi fejlődéséhez/fejlesztéséhez;
- jelen van a tantárgyak közötti átjárhatóság, egyéb készségek is fejleszthetők;
- a tanár/felolvasó által kedvelt, szívesen mesélt történet.

Mindezekből kiindulva arra a következtetésre juthatunk, hogy szükségessé vált a kárpátaljai angoltanárok körében egy felmérés a gyermekirodalmi művek tanórai alkalmazásával kapcsolatban.

3. A kutatás módszerei

A kutatás kivitelezésére kvalitatív, kérdőíves technikával került sor. A kérdőív egy ingyenes, online felületen készült el és a „barátom barátja” módszerrel könnyen eljuttathatóvá vált a kárpátaljai pedagógusokhoz. A program rögzíti a válaszokat és matematikai-statisztikai módszerekkel különböző eredményeket olvashatunk ki belőlük. A kérdőív teljes mértékben anonim, így a kapott eredmények feltételezhetően nem tartalmaznak szépítéseket, reális képet adnak.

A kérdőív összesen 39 kérdést tartalmaz, melynek kitöltése átlagosan 35 percet vesz igénybe. A kérdések segítségével többek között arról kaphatunk információt, hogy milyen tankönyveket használnak az iskolákban, használnak-e a pedagógusok gyermekirodalmat az angol órákon, ha igen, milyen gyakran teszik azt, milyen típusú oktatási segédanyagokat használnak és a különböző kiegészítő anyagokat mennyire látják hasznosnak.

4. A kutatás résztvevői

A kérdőívet kárpátaljai magyar iskolákban oktató angoltanárok töltötték ki, összesen 31 fő (N=31), ebből 29 nő és 2 férfi.

Az iskolatípusok megoszlása szerint 12 általános iskolai, 10 középiskolai és 9 gimnáziumi vagy líceumi tanár töltötte ki a kérdőívet. A pedagógusok legnagyobb része, azaz 15 fő 26-30 év közötti, 16 fő pedig életkorát tekintve arányosan oszlik el 31 és 50 év között.

A kérdőívet kitöltő pedagógusok több mint fele (65% = 20 fő) „Specialist” szintű diplomával rendelkezik, míg 16%-16% (5-5 fő) „Bachelor” vagy „Masters” végzettséggel bír, 1 pedagógus (3%) pedig már rendelkezik PhD fokozattal is. Az angol nyelv tanításának tapasztalata éveken mérve elég változatos (1-től 25 éves tapasztalatig), de átlagosan 7,5 év tapasztalattal rendelkeznek.

5. Kutatási eredmények

A 31 tanártól kapott információt feldolgozva betekintést kaphatunk abba, hogy milyen tankönyveket használnak az iskolákban, használnak-e a kárpátaljai angoltanárok gyermekirodalmat az angol órákon, milyen gyakran fordul ez elő, a gyerekek mennyire kedvelik azokat, milyen egyéb oktatási segédanyagokat használnak a pedagógusok és melyeket tekintik a leghasznosabbaknak.

A tankönyvhasználat tekintetében különös figyelemmel vizsgáltuk meg az általános iskola 1-4. évfolyamát, ahol a tanulók még erősebben érdeklődnek a mesék, rövid történetek iránt. A kapott adatok szerint, Oksana Karpiuk: English című tankönyvsorozata a

legnépszerűbb ezekben az osztályokban. Érdeemes megemlíteni, hogy a megkérdezettek közül csupán két iskolában használnak külföldi kiadó által szerkesztett egynyelvű kiadványt.

Arra a kérdésre, hogy a gyerekek kedvelik-e a használt tankönyveket elég megosztó válaszok érkeztek. 18 pedagógus válaszait elemezve, az esetek felében a tanulók kedvelik a tankönyvet, míg a maradék 50% körülbelül egyenlő mértékben véli úgy, hogy a diákok nagyon szeretik, nem kedvelik, vagy unalmasnak tartják a könyvet, de néhány válaszadó egyáltalán nem tudja, hogyan viszonyulnak a gyerekek a tankönyvhöz.

A továbbiakban arra vonatkozó kérdés is szerepelt a kérdőívben, hogy használnak-e gyermekirodalmat az angol órákon. Erre a kérdésre 25 igen és 6 nemleges válasz érkezett, melyek közül néhány figyelemreméltó indoklás kerül kiemelésre az alábbiakban. Az anonim kérdőívek jelölése szempontjából, a beérkezési sorrend szerint kerültek kódolásra a válaszok.

Pozitív válaszok indoklása:

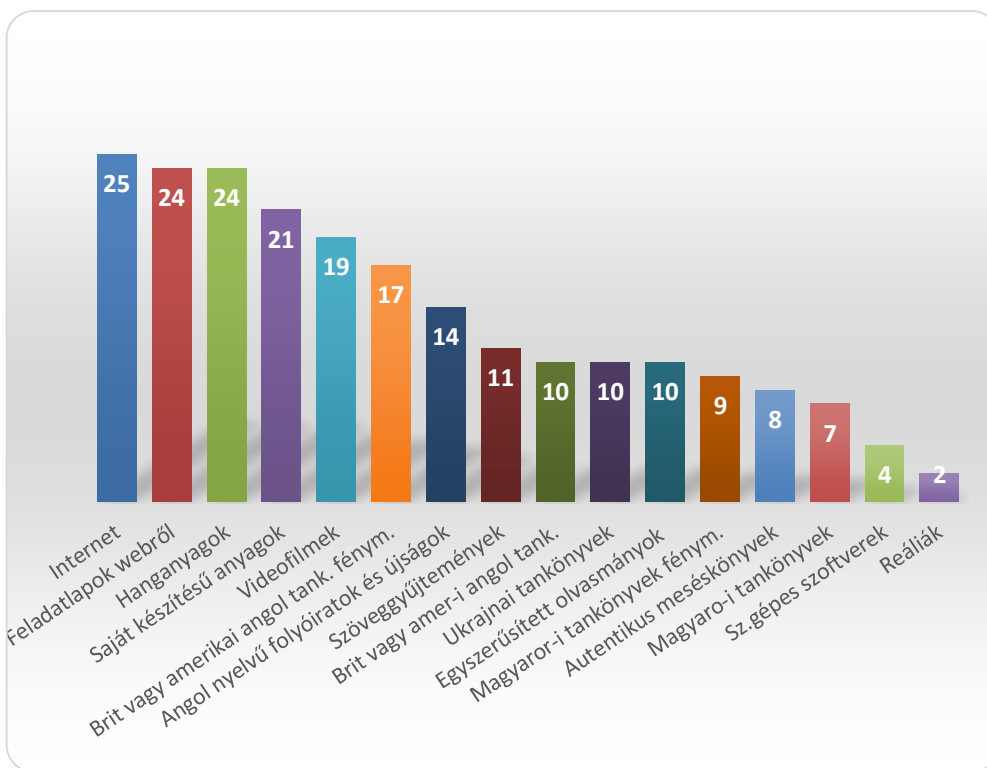
- *N8: Igen, használok. A kisebbeknél inkább az ismertebb meséket alkalmazom, míg a nagyobbaknál bármilyen mesét, esetleg humoros történeteket alkalmazok. Az ilyen olvasmányokat a tanulók kedvelik, közel áll hozzájuk, és nem utolsó sorban kizökkenthetem őket a monoton olvasásból, ugyanis nem egyszer el is játszuk őket.*
- *N13: Igen, mert a történeteken keresztül tudják a tanulók jól megtanulni a nyelvtani struktúrákat. A történetek motiválják a tanulókat egy nyelv mélyebb elsajátításában.*
- *N21: Igen, használok, mert a rövid történeteket jobban megértik a gyerekek, s a tanult szavakat a szöveggörnyezetükben hallhatják. A mesékkel is ez a helyzet, de azokat még jobban élvezik.*

Negatív válaszok indoklása:

- *N4: Nem, mert a tankönyv tartalmaz elég mennyiségű rövid történetet.*
- *N9: Nem használok történeteket. Inkább igyekszem a tanulók beszédképességét fejleszteni kifejezések, párbeszéd, képleírások segítségével.*
- *N10: Nem szoktam, mert elég zsúfolt a program.*

Arra a kérdésre, hogy milyen gyakran használnak történeteket, a megkérdezett angoltanárok 39%-a (12 fő) a havonta egyszer válaszlehetőséget jelölte meg, 35% (11 fő) hetente egyszer használ rövid történeteket, 13% (4 fő) soha, 4-en pedig nem adtak választ erre a kérdésre.

Arról is megkérdeztük a tanárokat, hogy milyen segédanyagokat használnak az angol órákon, hogy információt kapjunk arra nézve, a gyermekirodalmon kívül milyen más anyagokkal dolgoznak szívesen a tanórákon. A kapott eredmények színesek és arra engednek következtetni, hogy az egyik legnépszerűbb az Internet és az általa nyújtott lehetőségek.

1. ábra A tanórákon felhasznált oktatási segédanyagok népszerűség szerinti sorrendben

A fentebb ismertetett eredmények alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a kárpátaljai angoltanárok attitűdje pozitív a gyermekirodalom alkalmazása kapcsán az idegen nyelvi órákon. Indoklásaikban a szakirodalom által is alátámasztott előnyöket sorolják fel. A kapott pozitív eredmények további kutatási lehetőségeket is rejtenek magukban.

6. Összegzés

A gyermekirodalom alkalmazása szórakoztató és autentikus anyagokon keresztül segít bemutatni az angol nyelvet és kulturális ismereteket nyújt. A történetmesélés a kommunikáció autentikus formája minden kultúrában.

A gyermekirodalmi művek fejlesztik a nyelvtanulók kritikus gondolkodását valamint az összes nyelvi készséget, szinte észrevétlenül. Az autentikus anyagok használata segít abban, hogy közelebb hozzuk a tanulókat a mindennapi élethez az idegen nyelven keresztül is.

A történetek, irodalmi művek kiválasztása és előadása kritikus fontossággal bír, hiszen nem könnyű feladatról van szó. Számos kritériumot kell figyelembe vennünk a cél érdekében, de ha ezt sikerrel teljesítjük, az eredmény nem marad el.

A történetek tanórai felhasználása alapos előkészületet igényel, jól átgondolt feladatokat, műveleteket, lépéseket kell kiviteleznünk. Fontos, hogy megtaláljuk a megfelelő tan-tárgyközi kapcsolatokat és átjárhatóságot a még szélesebb körű ismeretátadáshoz. A jól

kidolgozott és átgondolt feladatok felkeltik a tanulók érdeklődését és érthetőbbé teszik az elérni kívánt célokat.

Legfőbb célunk tehát az kell hogy legyen, hogy minél többször alkalmazzunk színes történeteket és gyermekirodalmi műveket, hogy közelebb hozzuk a nyelvtanulókat és a nyelvet, ezáltal még alaposabb, gyorsabb nyelvelsajátítást segítve elő.

Irodalom

- Bland, J., Lütge, C. (eds) 2013. *Children's Literature in Second Language Education*. London, Bloomsbury Academic.
- Ellis, G., Brewster, J. 2014. *Tell it Again! The New Storytelling Handbook for Primary Teachers*. (3rd edition), Pearson.
- Ghosn, I. 2002. Four good reasons to use literature in primary school ELT. *English Language Teaching Journal*, No. 56/2. pp. 172-179.
- Heathfield, D. 2014. *Storytelling With Our Students. Techniques for telling tales from around the world*. Delta Publishing.
- Hill, D. 2001. 'Survey: Graded Readers'. *ELT Journal*, No. 55/3. pp. 300-324.
- Hillman, J. 2002. *Discovering Children's Literature*. Prentice Hall PTR.
- Hughes, A. 2006. *The All-round Use of Real Stories and Authentic Books in Teaching English to Young Learners*. Reading is for Everyone. Young Learners SIG Spring Issue. IATEFL-Hungary, pp. 5-9.
- Jacobs, J., Tunnell, M. 1996. *Children's Literature, Briefly*. New Jersey, Prentice-Hall, Inc.
- Kang Shin, J., Crandall, J. 2014. *Teaching Young Learners English*. National Geographic Learning.
- Kovács J. 2009. *A gyermek és az idegen nyelv*. Budapest, Eötvös József Kiadó
- Pinter A. 2006. *Teaching Young Language Learners*. Oxford, Oxford University Press.

**NYELVI TÁJKÉP ÉS
TÁRSADALMI
FOLYAMATOK**

Tóth Enikő

Egy Beregszászi járási település, Csoma nyelvi tájképe *

Jelen tanulmány egy kárpátaljai magyarlakta település, Csoma nyelvi tájképét vizsgálja. Azt mutatja be, mely nyelv/nyelvek jelennek meg a település utcáin látható táblákon, feliratokon.

Kulcsszavak: Csoma, nyelvi tájkép, magyar nyelv, ukrán nyelv

This paper examines a linguistic landscape of Csoma, a Hungarian-inhabited settlement in Transcarpathia. It shows which languages / languages are displayed on the signs and inscriptions on the streets of the settlement.

Keywords: Csoma, linguistic lanscape, Hungarian language, Ukrainian language

1. A nyelvi tájkép fogalma

A vizuális nyelvhasználat a nyelvészet egyik legújabb kutatási iránya foglalkozik. Jan Blommaert (2012: 5) nyelvész szerint „a szociolingvisták ma már nemcsak jegyzetfüzettel és diktafonnal járnak a világot, digitális fényképezőgép is van náluk, amivel pillanatképeket rögzítenek arról, ami időközben ’nyelvi tájképként’ vált ismeretessé”.¹

A nyelvi tájkép² definíciójaként leggyakrabban Rodrigue Landry és Richard Bourhis kanadai kutatók meghatározását idézik: „egy település, régió nyelvi tájképét a hivatalos útjelző tábláknak, reklámtábláknak, utcanevek, helynevek, kereskedelmi egységek feliratainak és a kormányzati épületek hivatalos tábláinak összessége adja”³ (Landry–Bourhis 1997: 25). Szintén az ő nevékhöz fűződik a feliratok két alapfunkciójának – kommunikatív és szimbolikus – megkülönböztetése (Landry–Bourhis 1997: 25). Kommunikatív funkcionál a feliratok nyelve elsősorban az információátadást szolgálja, a szimbolikus funkció viszont a teret különböző attribútumokkal látja el (Cenoz–Gorter, 2006: 78, Laihonen 2012: 27, 2013: 15). A nyilvánosan kihelyezett táblák tükrözhetik egy nyelv erejét és státusát, befolyással lehetnek a nyelvi viselkedésre, illetve a nyelvhasználatra (Cenoz–Gorter 2006: 67–68).

A táblák és a feliratok (geo)szemiotikai alapú vizsgálatát Scollon és Scollon (2003) könyve alapozta meg. Preferált helyzetben általában a hatalmi helyzetben lévők nyelve van, míg a kisebbségi nyelv a perifériára szorul. Ez azt jelenti, hogy a többségi nyelvű felirat elől vagy felül van, az is előfordul, hogy nagyobb, díszesebb betűmérettel (Bartha–Laihonen–Szabó 2013: 16).

A kutatási terület mára már rendkívül szerteágazó (Gorter 2017). A nyelvi tájképhez kapcsolódó kutatási téma lehet még pl. a névjegykártyákon, a számítógépek képernyőjén megjelenő nyelv, a különféle nemzeti, vallási stb. szimbólumok használata (Laihonen 2012: 28, 2013: 157). Emellett a nyelvi tájkép vizsgálata szempontjából érdekes lehet, hogy a különböző nyelvek mennyire vannak jelen a tévében, interneten, vagy épp melyek azok az elemek, amelyek hiányoznak a szimbolikus térből (Bartha–Laihonen–Szabó 2013: 14).

Ben-Rafael és szerzőtársai (2010) szerint a nyelvi tájképek elemeit a következő tényezők magyarázhatják:

* „ Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült”

¹ Az idézet Petteri Laihonen fordítása (Bartha–Laihonen–Szabó 2013, Laihonen 2012, 2013).

² Angolul: Linguistic Landscape.

³ Az idézet Petteri Laihonen fordítása (Bartha–Laihonen–Szabó 2013; Laihonen 2012, 2013).

1. hatalmi viszonyok,
2. kommunikatív célok,
3. önkifejezés,
4. kollektív identitás kifejezése.

Időnként több magyarázat is érvényes lehet egy adott felirat vizsgálatakor (Laihonen 2012: 28). A különböző kutatások bebizonyították, hogy nem lehet minden esetben a nyelvi tájkép egyes elemei, valamint egy másik változó és jelenség között univerzális és egyértelmű összefüggéseket találni, hanem mindig az adott terepet és annak kontextusát kell megismerni, annak függvényében kell meghatározni az értelmezési keretet, levonni a következtetéseket (Laihonen 2012: 28, Scollon–Scollon 2003: 124).

Az utóbbi években a vizuális nyelvhasználattal kapcsolatban számos tanulmány jelent meg a nemzetközi szakirodalomban. A kutatók terepmunkájának színhelyéül főként egy-egy világáros szolgált, ahol a nagyszámú bevándorló közösségeknek köszönhető sokszínű nyelvi tájképre, az angol nyelv egyre nagyobb térhódításának kérdéskörére fókuszálnak, vagy épp azt vizsgálják, hogy mely nyelvek jelennek vagy épp nem jelennek meg a nyilvános térben (pl. Akindele 2011, Backhaus 2006, 2007, Ben-Rafael et al. 2004, 2006, 2010, Bunyi 2005, Cenoz–Gorter 2006, Itagi–Singh eds. 2002, Huebner 2006, 2016, Shohamy 2006, Shohamy et al. eds. 2010 stb.). Az elmúlt 10-15 évben a kárpátaljai szakirodalomban is több nyelvi tájképpel kapcsolatos munka jelent meg, ahol a nyelvi tájkép a nyelvpolitika egyik megjelenési formájaként, a hétköznapi etnicitás részeként, a nyelv és gazdaság összefüggéseként jelenik meg (lásd Beregszászi 2005, Cserniczkó 2015, 2016a, 2016b, 2017, Hires-László 2015, Karmacsai 2014, 2016, 2017, Tóth 2014a, 2014b, 2015).

A nemzetközi szakirodalomban gyakran tesznek különbséget a *top-down*, illetve a *bottom-up* irányú kezdeményezésekről a nyelvi tájkép alakításában (Akindele 2011, Cenoz–Gorter 2006). Előbbi azt jelenti, hogy a felsőbb szintek (például az állam, az önkormányzat) határozatai befolyásolják a nyelvek megjelenését a szimbolikus térben; utóbbi esetben pedig alulról jövő, spontán kezdeményezések révén jelennek meg bizonyos feliratok, kiírások, melyek szükségszerűen a közösségben használatos valamely nyelven, nyelveken fogalmazódnak. A felülről jövő kezdeményezés tipikus példája az, amikor valamely hatóság megszabja, hogy bizonyos típusú szövegek milyen nyelven, nyelveken, milyen színű, méretű táblákon és hol jelenjenek meg kötelező jelleggel. Az alulról jövő kezdeményezésekhez tartozik ezzel szemben például az, amikor a házát, kocsiját eladni szándékozó, elveszett kutyáját kereső állampolgár nyilvános hirdetményt ragaszt ki közterületen, s ezen kiírások nyelvről is dönt, amely döntésével máris befolyásolja, alakítja a nyelvi tájképet.

Egy kisebbségi nyelv presztízsének az emeléséhez jelentősen hozzájárul, ha nemcsak szóban, hanem írásban is megjelenhet például a különböző feliratokon, reklámtáblákon (Beregszászi 2005: 158). Emellett egy kisebbség számára fontos, hogy az általuk lakott településeken anyanyelvükön is fel legyenek tüntetve falvaik, városaik neve, hisz ezzel is láthatóvá válik a közösség jelenléte az adott régióban (Beregszászi 2004: 71).

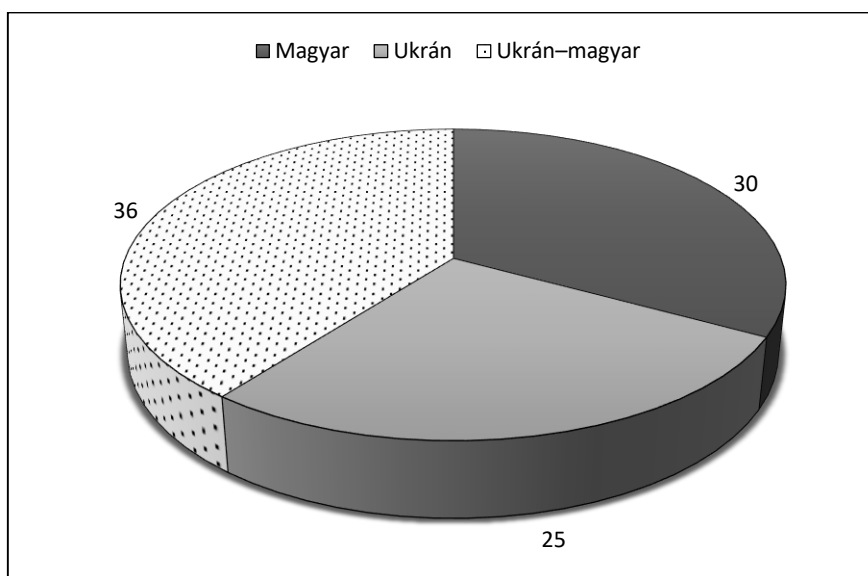
A továbbiakban egy kárpátaljai magyarlakta település, Csoma nyelvi tájképét mutatom be.

2. Csoma nyelvi tájképe

Csoma (Tiszacsoma) a Beregszászi járásban található, a járási központtól 10 km-re helyezkedik el Macsola, Mezőgecse és Badaló helységek által körülfogva. A 2001-es népszámlálási adatok szerint a település állandó lakossága 916 fő (Molnár–Molnár 2005: 82), melynek 87,99%-a magyar anyanyelvűnek vallotta magát. A községben élő ukrán nemzetiségűek többsége egy külön utcában él. A településen egy ukrán–magyar tannyelvű középiskola működik. A lakosok nagy része görög katolikus vallású, de jelen van a településen egy kisebb református közösség is.

Az anyaggyűjtést 2016 és 2017 folyamán végeztem, a községben készült fotók között 91 darab egynyelvű és többnyelvű feliratot csoportosítottam. A feliratok nyelvi megoszlását az 1. ábra szemlélteti. Ahogy az ábrán is látható, legnagyobb arányban (36) az ukrán–magyar kétnyelvű feliratok jelennek meg a település nyelvi tájképében.

1. ábra. A feliratok nyelvi megoszlása Csomán (N=91)

Egy-egy településre érkezve elsőként általában a helységnévtáblával találkozunk. Már fentebb is említettük, hogy a kisebbség számára miért van jelentősége annak, hogy az államnyelv mellett magyar nyelven is megjelenjen a községük megnevezése. A községben több típusú településnév-tábla is látható, mindegyik kétnyelvű. A község határában az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség (UMDSZ) és a Kárpátaljai Határmenti Önkormányzatok Társulása (KHÖT) által kihelyezett név- és üdvözlőtáblán a szöveg szintén ukrán–magyar nyelvű (1. kép). Badaló felől érkezve a közúti szervek által kihelyezett helységnévtábla egy villanypóznára van felerősítve. Az út másik oldalán, az említett hivatalos szervek által kihelyezett névtáblától valamelyest távolabb, egy közlekedési táblára van felfestve a település megnevezése ukrán és magyar nyelven egyaránt (2. kép).

1. és 2. kép. Helységnévtáblák Csomán
(balra az UMSZS és KHÖT által felállított helységnév és üdvözlőtábla)

A községben arról, hogy épp melyik utcában járnak, kétnyelvű utcanévtáblákról tájékozódhatnak a településre érkezők. A község ukránok által lakott utcájában is kétnyelvű névtábla van kifüggesztve (3. kép).

3. kép. Kétnyelvű névtábla egy ukrán anyanyelvűek által lakott utcában

A legtöbb ukránai állami és önkormányzati névtáblán megjelennek az ukrán nemzeti zászló színei: leggyakrabban kék alapon sárga felirat látható. Ez a színhasználat jellemzi Csoma állami és önkormányzati intézményeinek névtábláit is.

A helyi önkormányzat bejáratának ablakában látható a községi tanács kétnyelvű névtáblája (4. kép). Az ukrán–magyar nyelvű felirat mellett az Ukrán Állami Határőrszolgálat helyi kirendeltségét jelző tábla azonban már csak ukrán nyelvű. Szintén csak államnyelven olvasható a község felcserközpontjának, középiskolájának (5. kép), valamint buszmegállójának névtáblája.

4. kép. Ukrán–magyar nyelvű névtábla a helyi önkormányzat bejáratánál

5. kép. A település középiskolájának kétnyelvű névtáblája kék–sárga ukrán nemzeti színekkel

A község könyvtárának névtáblája ukrán–magyar kétnyelvű (6. kép), a könyvtár munkarendje azonban már csak ukrán nyelven olvasható.

6. kép. A községi könyvtár kétnyelvű névtáblája

A településen rögzített legtöbb felirat a tájékoztatók, hirdetések kategóriába sorolható. Azok a tájékoztatók, hirdetések, amelyeket egy helyi szervezet, vagy éppen egy helybéli lakos tett ki, és többnyire csak a falu lakosságának szólnak, általában csak magyar nyelvűek. Ilyen például a KMKSZ ISZ⁴ csomai alapszervezetének rajzpályázatot hirdető plakátja, vagy ha egy lakos az eladásra szánt termékét felirattal hirdeti. Azok a különböző szolgáltatásokat, reklámokat hirdető plakátok, felhívások, amelyek nem a településhez köthetők (például más falvakban ugyanúgy jelen vannak), a nyelvi megoszlás terén vegyes képet mutatnak: egynyelvű (ukrán és magyar) és kétnyelvű feliratok egyaránt előfordulnak. A falu központi részén található kávézó előtti⁵ villanypóznán számtalan hirdetés, felhívás található. Mivel a hirdetések kihelyezői nem foglalkoznak azzal, hogy a korábbiakat leszedjék, az újabbakat a már meglévőkre ragasztják rá. A 7. képen ez a villanypózna látható. A képen látható hirdetések magyar nyelvűek, azonban a magyar nyelvű kiírások alatt csak ukrán nyelvű reklámok is találhatóak. A 8. képen a Beregszász melletti Nagybaktán található Knüppel Verpackung nevet viselő varroda felhívása magyar és ukrán nyelven egyaránt tájékoztatást nyújtó felhívása olvasható. Az álláshirdetésben a magyar nyelvű szöveg megelőzi az ukrán nyelvű szöveget.

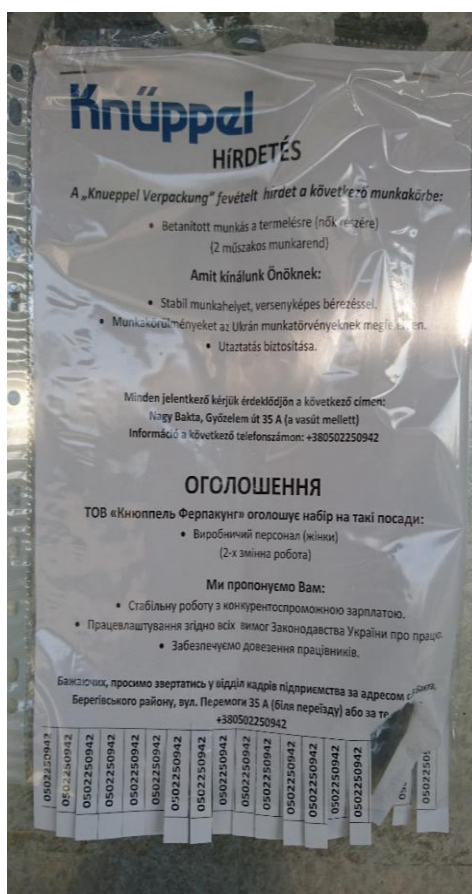
⁴ Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség Ifjúsági Szervezet

⁵ A kávézó előtti hely buszmegállóként is funkcionál.

7. kép. „Hirdetőtábla” Csoma központján

8. kép. A magyar nyelv preferált helyzetben egy álláslehetőséget hirdető feliraton

Összefoglalás

A nyelvi tájkép nyelvhasználatának elemzése alapján levonhatjuk azt a következtetést, hogy a vizsgált településen van értéke, presztízse a magyar nyelvnek.

Az államnyelvi feliratok elsősorban az állami, önkormányzati szférához tartozó szövegekben, reklámplakátokon jelenik meg. A csak magyar nyelvű feliratok jelenléte a hirdetésményekre, közérdekű közleményekre jellemző.

Irodalom

- Akindele, Dele Olufemi 2011. Linguistic Landscapes as Public Communication: A Study of Public Signage in Gaborone Botswana. *International Journal of Linguistics*. Vol. 3, No. 1. <http://dx.doi.org/10.5296/ijl.v3i1.1157>
- Backaus, Peter 2006. *Signs of multilingualism in Tokyo: a linguistic language approach*, Clevedon: Multilingual Matters.
- Backaus, Peter 2007. *Linguistic Landscapes: A comparative study of urban multilingualism in Tokyo*. Clevedon: Multilingual Matters

- Bartha Csilla – Petteri Laihonen – Szabó Tamás Péter 2013. Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben: egy új kutatás területeiről. *Pro Minoritate* 2013, ősz: 13–28.
<http://www.prominoritate.hu/folyoiratok/2013/ProMino-1303-02-bartha-laihonen-szabo.pdf>
- Ben-Rafael, Elizier et al. 2004. *Linguistic Landscape and Multiculturalism: A Jewish-Arab Comparative Study*. Tel Aviv: Tami Steinmetz Center for Peace Research.
- Ben-Rafael, Elizier et al. 2006. Linguistic landscape as symbolic construction of public space: The case of Israel. *International Journal of Multilingualism*, 31: 7–30.
<http://dx.doi.org/10.1080/14790710608668383> (2014.04.28.)
- Ben-Rafael, Elizier et al. 2010. Introduction. In: Shohamy et al. eds. *Linguistic Landscape in the City*, Bristol: Multilingual Matters, 11–28.
- Beregszászi Anikó 2004. Magyar neve? Az ukrajnai földrajzi nevek magyar használatáról. In: Beregszászi Anikó – Cserniczkó István. ...itt mennyit ér a szó? *Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. Ungvár: PoliPrint, 71–80.
- Beregszászi Anikó 2005. „Csata” a szimbolikus térért, avagy a látható/láthatatlan anyanyelv. In: Beregszászi Anikó és Papp Richárd szerk., *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*. Budapest–Beregszász: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutatató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 158–163.
- Blommaert, Jan 2012. *Chronicles of complexity: Ethnography, superdiversity and linguistic landscapes*. Tilburg Papers in Culture Studies 29. Tilburg University.
- Bunyi, G.W. 2005. Language classroom practice in Kenya. In: Lin A.M.Y. – P.W. Martin eds., *Decolonisation, Globalisation, Language in Education Policy and practice*. Clevedon: Multilingual Matters, 131–152
- Cenoz, Jasone – Durk Gorter 2006. Linguistic landscape and minority languages. *International Journal of Multilingualism* (special issue), 3 (1), 67–80.
<http://dx.doi.org/10.1080/14790710608668386>
- Cserniczkó István 2015. Nyelvek vetélkedése a nyelvi tájképben: kárpátaljai példa. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 2015/1–2: 71–84.
- Cserniczkó István 2016a. A dinamikusan változó nyelvi tájkép: Kárpátalja példája. *Acta Humana – Emberi Jogi Közlemények*. 4 évf. 3. szám, 91–105.
- Cserniczkó István 2016b. A változás megragadása a nyelvi tájképben. *Magyar Nyelv* 2016/1: 50–62.
- Cserniczkó István 2017. Nyelv, gazdaság, társadalom. Globális nyelvek Kárpátalja magyarok lakta végeinek nyelvi tájképében. In: Márku Anita – Tóth Enikő szerk. *Többnyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból III*. Ungvár: „RIK-U”, 13–44.
- Gorter, Durk 2017. A nyelvi tájkép tanulmányozása: bevezetés a tudományterületbe. *Regio* 2017/3: 31–49.
- Hires-László Kornélia 2015. Nyelvi tájkép és etnicitás Beregszászon. In: Márku Anita – Hires-László Kornélia szerk. *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép*. Ungvár: Autdor-Shark, 160–185.
- Huebner, T. 2006. Bankok’s linguistic landscapes: Environmental print, codemixing and language change. *International Journal of multilingualism*, 3/1: 30–57.
<http://dx.doi.org/10.1080/14790710608668384>
- Huebner, T. 2016. Linguistic landscape: History, Trajectory and Pedagogy. *MANUSYA: Journal of the Humanities*, 2016/22: 1–11.
http://www.manusya.journals.chula.ac.th/files/essay/4.%20Linguistic%20Landscape%20History,%20Trajectory%20and%20Pedagogy_Thom_p.%201-11.pdf
- Itagi, N. H. – Singh, S. K. eds. 2002. *Linguistic Landscaping in India with Particular Reference to the New States: Proceedings of a Seminar*. Mysore: Central Institute of Indian Languages and Mahatma Gandhi International Hindi University.

- Karmacs Zoltán 2014. Település- és utcanevek Kárpátalja magyarlakta településein. In: Beregszászi Anikó és Hires-László Kornélia szerk. *A meszelt falakon túl. Születésnap i köszöntő kötet Kótyuk István tiszteletére*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Magyar Tanszéki Csoport, Hodinka Antal Intézet, 87–98.
- Karmacs Zoltán 2016. Zápszony és Mezőkaszony nyelvi tájképének változása. In: Барчан В. В., Белей Л. О., Венжинович Н. Ф., Кузьма О. Ю., Староста О. І., Шаркань В. В., Шумицька Г. В., Ярема Х. І. ред. *Студії з філології та журналістики: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції студентів та аспірантів "Актуальні проблеми філології та журналістики"*. Ungvár: Grazhda, 239–241.
- Karmacs Zoltán 2017. A nyelvi tájkép változásának egy aspektusa. In: Márku Anita és Tóth Enikő szerk. *Többynyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból III*. Ungvár: „RIK-U”, 54–60.
- Laihonen, Petteri 2012. Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 14/3: 27–49.
- Laihonen, Petteri 2013. *Csíkszentdomokosi nyelvi tájkép*.
<https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/42242/laihonen.pdf?sequence=1>
- Landry, Rodrigue – Richard Bourhis 1997. Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. *Journal of Language and Social Psychology*, 16/1: 23–49.
<http://dx.doi.org/10.1177/0261927X970161002>
- Molnár József – Molnár D. István 2005. *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász: KMPSZ Tankönyv- és Taneszköztanácsa.
- Scollon, Ron – Suzie Wong Scollon 2003. *Discourses in place: Language in the material world*. London: Routledge.
- Shohamy, Elana 2006. *Language Policy: Hidden agendas and new approaches*. London: Routledge.
- Shohamy, Elena – Ben-Rafael – Bami, M. eds. 2010. *Linguistic Landscape in the City*. Bristol: Multilingual Matters.
- Tóth Enikő 2014a. Mezőgecse község nyelvi tájképe: szociolingvisztikai elemzés. In: *Студії з філології та журналістики. Випуск 2*. Ужгород: Видавництво ФОП Бреза, 410–412.
- Tóth Enikő 2014b. A magyar nyelv megjelenése Badaló és Halábor nyelvi tájképében. *LIMES. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve*. I. évfolyam. Ungvár: V. Pagyak Kiadója, 57–64.
- Tóth Enikő 2015. A 2012-es nyelvtörvény gyakorlati alkalmazása: Mezőgecse példája. In: Márku Anita – Hires-László Kornélia szerk. *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból*. Ungvár: Autdor-Shark, 186–205.

Kárpátaljai magyar iskolák nyelvi tájképe

A nyelvi tájkép kutatása a modern nyelvészeti kutatások sorába illeszkedve, s ezen belül az iskolai nyelvi tájkép vizsgálata csak az utóbbi években indult meg Magyarországon és Kárpátalján. Az egytannyelvű iskolák nyelvi tájképének vizsgálata számos társadalmi törvényszerűsége, az adott iskolaközösség és társadalmi közösség helyzetére, szokásaira, attitűdjének jellemzőire mutathat rá. Azonban a kisebbségi tannyelvű iskolákban ezekenél is bonyolultabb társadalmi összefüggésekre, nyelvhasználati szokásokra, a többségi állam oktatáspolitikájának hatásaira, a kisebbségi lakosok attitűdjére stb. világíthatnak rá.

Kulcsszavak: nyelvi tájkép, iskolai nyelvi tájkép, kisebbségi nyelvhasználat, kétnyelvűség

The study of linguistic landscape in modern linguistics and the analysis of linguistic landscape in schools started only recently in Hungary and Transcarpathia. The research of the linguistic landscape of schools with one language of teaching can help reveal numerous social regularities, the position, customs, characteristic attitude of the given school community and society. Moreover, in schools with the minorities' language of teaching it can help elucidate more complicated social correlations, language use traditions, the influence of the majority country's education policy, and the attitude of the minority population.

Keywords: : linguistic landscape, Transcarpathia, linguistic landscape in schools, minorities' language use, bilingualism.

A nyelvi tájkép szerves kísérője egész életünknek, hiszen akárhová megyünk, akárhová nézünk, informatív világunkban szinte mindenütt találkozunk valamilyen vizuálisan közölt/közzétett nyelvi információval. A nyelvi tájkép nemcsak az utcákon kihelyezett reklámtáblákon, település- és utcanév-táblákon, cégtáblákon stb. jelenik meg, hanem egy-egy intézmény belső terében is, legyen az akár egy hivatal, kórház vagy netalán iskola.

Az iskola különösen fontos szerephez jut, hiszen itt a jövő generációja nevelődik, kap egy bizonyos érték- és normarendszert, tudáshalmazt a világról. S ugyancsak fontos a szerepe a nyelvi szocializáció folyamatában.

Szabó Tamás Péter *Iskolák nyelvi tájképe* című sorozatának első tanulmányában (Szabó 2013a) nagyon frappánsan állapítja meg, hogy a diákok az iskolában töltött idő alatt több ezer órán keresztül hallgatják, mit mondanak a tanárai és az iskolatársai, és több ezer oldal szöveget olvasnak el, illetve hoznak létre. Ez a rengeteg inger egészen biztosan hatással van arra, hogyan fog beszélni, illetve hogyan fog gondolkodni a nyelvről. Véleménye szerint a diák az iskolában ezeken túl nézelődik, bámulja a falat, böngészgeti a falújságot, ha unatkozik, esetleg ő is rajzol vagy ír valamit a padra vagy a falra stb. Ezek összességében meghatározzák azt, hogy a látottak és hallottak alapján hogyan fog gondolkodni a társadalomról, mit fog értéknek, követendőnek tartani a későbbi életében. „Az iskolában található vizuális elemek fogyasztása tehát szintén több ezer órás elfoglaltság egy diák számára az évek során – nem mindegy tehát, milyen egy iskola tárgyi kultúrája” – állapítja meg Szabó Tamás Péter (Szabó 2013a).

Norris Brock Johnson (1980) egy amerikai iskolában végzett kutatása alapján megállapítja, hogy a falakra helyezett szimbólumok az amerikai öntudatot és a nacionalizmust erősítik a diákokban, miközben erősen uniformizálják a gondolkodásukat. Ezen elképzelést továbbgondolva a kisebbségek tekintetében tehát nem mindegy, hogy az iskola, s ezen belül a kisebbségi nyelven oktató iskola falára milyen szimbólumok, s milyen nyelvi információhordozók kerülnek fel.

A kárpátaljai magyar tannyelvű iskolák nyelvi tájképe vizsgálatának egyik alappillére a 2011 és 2012 folyamán a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont munkatársai által a Beregszászi, Ungvári, Nagyszőlősi és Munkácsi járások legalább 50%-ában magyarok lakta településein (Molnár–Molnár 2005) végzett kutatás során készített digitális fotók iskolákat érintő része (Csernicskó et al. szerk. 2011, Csernicskó et al. szerk. 2013). Ezt bővítettem ki a kutatás utáni időben a különböző iskolákban készített, napjainkig folyamatosan rögzített fotókkal. Ez utóbbi része nem tervezett vizsgálat, hanem az éppen különböző események közben meglátogatott intézményben a lehetőség megragadásával készítettem fotókat az intézmények nyelvi tájképéről. E körben már Huszti és Técsői járási magyar tannyelvű iskolák is belekerültek a vizsgálati anyagba.

Ezen fotók rendszerezésével és bemutatásával célom volt, hogy betekintést nyerjünk a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolák nyelvi tájképébe.

Az iskolába érkeve elsőként az intézmény névtáblája tűnik szemünkbe. A homlokzat és a rajta elhelyezett nyelvi információk sok mindent elárulnak az intézmény belsejének vizuális nyelvi helyzetéről. Az iskolaépület külső megjelenése orientálja először az oda látogatót az adott intézménnyel kapcsolatban, a homlokzati látványelemek tehát meghatározóak az ott működő közösség identitásformálása szempontjából. Az iskola homlokzatán és belső tereiben található szövegek, képek és más kulturális szimbólumok eszközök, amelyekkel az iskola közössége a nyelvi-kulturális értékek és ideológiák választását befolyásolja.

1. kép. A Tiszaújlaki 2. sz. Széchenyi István Középiskola névtáblái az épület homlokzatán

Ukrajnában a korábbi 1989-es nyelvtörvény¹, illetve az új 2012-es nyelvtörvény² is előírja, hogy az állami és a helyi önkormányzati szervek, egyesületek, vállalatok, intézmények és szervezetek megnevezése, körbélyegzője, fejléces úrlapjuk és cégtáblájuk szövege államnyelven kivitelezendő. Azonban a 2012-es törvényi hatály által, ahol a kisebbségi lakosság eléri a 10%-os arányt a helyi tanácsok határozata alapján az államnyelvű információk mellett vagy alatta használható a kisebbségi nyelv is az intézmények megnevezésénél és a feliratoknál (Cserniczkó 2003: 90, Beregszászi, Cserniczkó, Ferenc 2014: 30, 72). Az *Ukrajna törvénye az állami nyelvpolitika alapjairól* 11. cikkelye 5. pontja előírja, hogy a hivatalos értesítések és a hirdetések nyelve az államnyelv, de a törvény 7. cikkelye harmadik bekezdésének hatálya alá eső területeken közzétehető a regionális nyelveken is (Cserniczkó, Ferenc 2014: 72). Vagyis míg az intézmény nevének kihelyezése, hivatalos értesítések, hirdetések közzététele minden intézmény részére államnyelven kötelező, addig a magyar nyelvű fordítása az intézményvezetők jóérzésére, „szorgalmára” van bízva.

Kárpátalja magyar tannyelvű iskoláinak legtöbbször mindkét nyelven elhelyezi az intézmény nevét az épület falán (1. kép). Azonban akadnak olyan intézmények is, amelyeknél csupán egynyelvű, többségi nyelven kihelyezett névtábláról informálódhatunk az intézményről (2. kép).

2. kép. Az Asztélyi Elemi Iskola ukrán egynyelvű névtáblája

Azonban a kétnyelvű megjelenés sem mindig eredményez kiegyensúlyozott helyzetet a kisebbségi lakosok szemszögéből az intézmények névtábláin, neveinek feltüntetésekor. A 3. képen látható általános iskola intézményneve ugyan két nyelven van kiírva, de a szöveg két oldalán elhelyezett ukrán zászló és címer egyértelműen azt üzeni, hogy ez egy Ukrajnában működő ukrán intézmény. Ezt erősíti a kétnyelvű felirat szintén ukrán nemzeti színekben való megjelenítése is.

¹ Ukrajna törvénye az Ukrán Köztársaság nyelveiről, 1989.

² <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>

3. kép. A Papi Általános Iskola „névtáblája”

Szabó Tamás Péter (2013b) tanulmányában arra mutat rá, hogy „az állami és egyházi szimbólumok tehát mintegy kijelölik az életvitelről és a kultúráról folyó párbeszéd kereteit.” Ez a Papi Általános Iskola homlokzatán meg is jelenik. A legtöbb kárpátaljai magyar iskolában viszont az épület hangsúlyos helyén, mindenki számára jól láthatóan helyezik el az ukrán nemzeti jelképeket (zászló, címer, himnusz), míg a magyar nemzeti jelképeket kevésbé frekvenciált helyekre rakják. Ez látható a 4. képen, amikor is a Barkaszói Középiskola bejáratával szemben az ukrán nemzeti jelképek mellett megjelenik ugyan a magyar zászló, de a címer és a himnusz már kevésbé szembetűnő helyen, a bejárat melletti baloldali falon kap helyet.

4. kép. A Barkaszói Középiskola szimbolika-használata

A nemzeti (ukrán és magyar) jelképek elhelyezése tekintetében szinte iskolánként változó megoldásokkal találkozhatunk. Azonban mindegyik esetében közös, hogy többségi és a kisebbségi zászló minden esetben jelen van, míg a címerek és a himnuszok megjelenése és elhelyezése esetében a magyar himnusz és címer többször hiányzik (5. kép).

5. kép. A Borzsovai Általános Iskola nemzeti jelképhasználata

Az iskola belső terének fontos eseményei, szabályai, tájékoztatói, faliújságjai stb. javarészt szintén az iskola hirdetőfelületén jelennek meg, amely általában egy erre kijelölt hely a folyosó vagy a nagyobb terek falain. A kárpátaljai magyar tannyelvű iskolákban e tekintetben nagyon szerteágazó képet kapunk, hiszen nagyon sok megoldás tárul elénk a hivatalos ukrán nyelv és a kisebbségi nyelv használatának arányai, elhelyezése tekintetében. Ezek az iskolai közösségi belső tereken elhelyezett információhordozók fontos kellékei a folyosóknak, osztálytermeknek, hiszen ezeken a diákok kedvenc témái, az osztályok életének momentumai jelennek meg. S e vizuális információhordozók nem pusztán dekorációk, hanem fontos szerepük van az iskola és/vagy az osztály mint közösség, mint csoport arculatának megformálásában (Szabó Tamás Péter 2013c).

6. kép. Ukrán nyelvű ügyeletes rend a Barkaszoói Középiskolában

«Інтерпретер»
Директор школи

Г Р А Ф І К
ЧЕРГУВАННЯ ВЧИТЕЛІВ БАРКАСЗІВСЬКОЇ ЗОШ І-ІІІ СТУПЕНІВ
НА ІІ СЕМЕСТР 2011-2012 НАВЧАЛЬНИЙ РІК

Дні	Адміністрація	На дворі	I поверх	II поверх
Понеділок	Владимир Беата Робертівна	Несиче Андрей А. Дворак Жолт Вікт.	Карпач Маріана М. Салонгай Клара Л. Шандор Діана М.	Возгар Ольга К. Берчи Діана І. Балка Ольга О.
Вівторок	Товт Андрей Іванівна	Саві Аттіла берт. Паллагі Гергель Жігм. Бобуська Крістіна Вас.	Фаркан Ніколетта І. Товт Беата Ю. Іоночі Тонде Ю.	Балка Кліта І. Зайцева Діана Ів. Кіш Маріана Т.
Середа	Барта Кароліна Бейкіана	Кош Тіберій Ад. Шандор Гергель Золт.	Татинець Світлана Вас. Лулей Світлана Ол. Томаші Маріана М.	Деметер Юдіта Ів. Губиньш Іоульда А. Мецаш Надія Ів.
Четвер	Зайцев Ганна Михайлівна	Возошук Юдіта Ол. Соломка Тіберій В.	Іоночі Тонде Ю. Томаші Маріана М. Лазар Татіана Юр.	Шандор Вікторія М. Бімба Ола М. Кочі Еніке П.
П'ятниця	Майорш Адальберт Адальбертович	Марш Тібор Тіб. Цолан Руслан Дмитр. Папи Роланд Ласл.	Шандор Діана М. Товт Беата Ю. Томаші Тонде М.	Саві Гюргіана Гр. Тромбак Джуліетта Ф. Дудич Катерина Ів.

7. kép. Magyar nyelvű ügyeletes rend a Borzsovai Általános Iskolában

Nap	Tanár	Diák
Hétfő	Fedorszki Andrea Dudla Katalin	Bodnár Barbara Polyák Zoltán
Kedd	Mogyorósi Gabriella Gál Anna	Hegedűs Katinka Tóth Mátyás
Szerda	Sass Béla Sass István	Kristóf Elconóra Kaluja Bertalan
Csütörtök	Egri Lajos Tar Jolán	Kovács Krisztina Hervát Richárd
Péntek	Barta Magda Erdős Olga	Badanovics Alexandra Tar István

8. kép. A *Дошка оголошення* esete az Aradi vértanúkkal a Tiszaújfalvi 2. Számú Széchenyi István Középiskolában

Nagyon sokszor a diákok is bekapcsolódnak az elkészítésükbe, mellyel aktív alkotói, újraalkotói lesznek egy-egy esemény felelevenítésének (Szabó Tamás Péter 2013b). Ezek a faliújságok nemcsak dekorációként szolgálnak, hanem nagyon sok esetben iránymutatói lesznek a jövő generációinak, fontos ismeretanyaggal bírnak, értékteremtői szerepük felerősödik. A 9. képen látható faliújságon a gyerekek szűkebb hazájuk főbb emlékeit, a várakat mutatják be. Többségi nyelven mindösszesen csak a cím kerül megjelenésre. A cím érdekessége, hogy a nemzeti színeket alkalmazzák a nyelvek elkülönítésére: piros-fehérvörös-zöld trikolor a magyar címhez és kék-sárga bikolor az ukrán címhez. Hasonló jelenségeket figyelt meg magyarországi vizsgálatában Szabó Tamás Péter is (2013e) a nyelvi szaktantermekre kihelyezett zászlók használatánál.

9. kép. Faliújság az Oroszi Általános Iskolában

Az osztálytermek faliújságjai, osztálysarkai a szűkebb közösségek: egy-egy osztály vagy tanulócsoporthoz tartoznak, értékeiket mutatják nekünk. Norris Brock Johnson (1980) szerint elgondolkodtató például, hogy a kisebbek tantermeiben inkább kézzel készített, egyedi alkotású dekorációk voltak, a nagyobbak termeiben pedig egyre több volt a kommersz, gyári áru. Bár az üzenet, a funkció azonos volt (egyes ünnepekhez készült dekorációk, szemléltető anyagok), a kivitelezés egyre egységesebb, illetve teljesen uniformizált lett, a gyerekek által készített anyagok egyre kevésbé befolyásolták a terem arculatát. Mintha ezek a tárgyak előkészítették volna a diákokat a tömegfogyasztásra.

Ilyen típusú „fogyasztói magatartás” megjelent a kárpátaljai magyar iskolákban is, hiszen egyre több helyen tűnik fel az univerzális, többségi nyelven fogalmazott váz, melybe már csak bele kell helyezni a kiegészítő, osztályra jellemző információkat.

10. kép. Osztálysarok a Borzsovai Általános Iskolában

Míg korábban jellemzően a tanulók az osztályfőnökkel közösen készítették el az osztálysarkot, s így az alkotói tevékenység következtében sokkal inkább magukénak érezték, miközben átérték a közös alkotás, a csoportos munka, az összetartozás stb. élményét. Ezzel szemben az üzletekben kapható többségi nyelvű keret-osztálysarkok ezek elvesztésén kívül magukban hordozzák az egynyelvű, többségi nyelvű osztálysarkok megjelenésének az esélyét.

Összefoglalás

A diákok által az iskolában eltöltött hosszú évek jelentős hatással vannak arra nézve, hogy a látottak és hallottak alapján hogyan fog gondolkodni a társadalomról, mit fog értéknek, követendőnek tartani a későbbi életében. Ezért Szabó Tamás Péter (2013a) megállapítása szerint nem mindegy, hogy a diákokat az iskolában milyen tárgyi kultúra veszi körül. E vizuális hatás több részből tevődik össze, melyhez az iskolaépület külső megjelenése, az intézmény névtáblája, a faliújságok, hivatalos közlemények, osztálysarkok ugyanúgy hozzátartoznak, mint a legkisebb falfirka. Ezen szövegek, képek és más kulturális

szimbólumok eszközök, amelyekkel az iskola közössége a nyelvi-kulturális értékek és ideológiák választását befolyásolja.

S hogy egy kisebbségi iskola kisebbségi nyelvi és kulturális értékek közvetítése szempontjából mennyire fontos, hogy a gyermek lásson magyar feliratokat, s hogy ez felnőtt korában természetes legyen, hogy anyanyelvén is kitegyen egy hirdetést, egy saját megfigyeléssel tudnám talán jól szemléltetni. Az egyik közösségi oldalon barátaim és ismerőseim posztjait olvasgatva szemembe tűnt, hogy az ukrán tannyelvű iskolát végzetek közül mindenki a többségi tannyelvű iskolát választotta gyermekei számára. Még azok is, akik a kilencvenes években jellemző átiratkozási hullámban végül a magyar tannyelvű iskolában érettségiztek. Tehát az iskolaválasztásnál is jól látszik, hogy a korábbi személyes tapasztalat, élmény, élethelyzet mennyire meghatározó lehet a kisebbségi nyelv túlélése/eltűnése szempontjából.

Irodalom

- Beregszászi Anikó, Csernicskó István, Ferenc Viktória 2014. *Nyelvi jogaink és lehetőségeink*. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., Budapest
- Csernicskó István szerk. 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász
- Csernicskó István, Hires-László Kornélia, Karmacsi Zoltán, Márku Anita, Molnár D. István szerk. 2011. *Látható és működő kétnyelvűség? A magyar nyelv hivatalos/hivatali használata a kárpátaljai Beregszászi járásban elméletben és a gyakorlatban*, pályázati beszámoló, kézirat
- Csernicskó István, Hires-László Kornélia, Karmacsi Zoltán, Márku Anita, Molnár D. István szerk. 2013. *Látható és működő kétnyelvűség? A magyar nyelv hivatalos/hivatali használata a Nagyszőlősi, Munkácsi és Ungvári járásokban elméletben és a gyakorlatban*, pályázati beszámoló, kézirat
- Molnár József – Molnár D. István 2005. Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. Beregszász: KMPSZ Tankönyv- és Taneszköztanácsa.
- Norris Brock Johnson: The Material Culture of Public School Classroom: The Symbolic Integration of Local Schools and National Culture. *Anthropology & Education Quarterly* 11 (3), 173–190.
- Szabó Tamás Péter 2013a. Térkép e táj... Iskolák nyelvi tájképe 1. *Nyelv és Tudomány*, 2013. március 22. Letöltve: 2017.02.12.
- Szabó Tamás Péter 2013b. Hős honvédek nyomában. Iskolák nyelvi tájképe 2. *Nyelv és Tudomány*, 2013. március 28. Letöltve: 2017.02.12.
- Szabó Tamás Péter 2013c. Táblák és ünnepek. Iskolák nyelvi tájképe 3. *Nyelv és Tudomány*, 2013. április 19. Letöltve: 2017.02.12.
- Szabó Tamás Péter 2013d. Dicsőség és vidámság. Iskolák nyelvi tájképe 4. *Nyelv és Tudomány*, 2013. április 29. Letöltve: 2017.02.12.
- Szabó Tamás Péter 2013e. Történetek a falon. Iskolák nyelvi tájképe 5. *Nyelv és Tudomány*, 2013. május 29. Letöltve: 2017.02.12.
- Szabó Tamás Péter 2013f. Zászlók és táblázatok erdejében. Iskolák nyelvi tájképe 6. *Nyelv és Tudomány*, 2013. június 28. Letöltve: 2017.02.12.
- Szabó Tamás Péter 2013g. A tápláló betűtészta. Iskolák nyelvi tájképe 7. *Nyelv és Tudomány*, 2013. július 31. Letöltve: 2017.02.12.
- Szabó Tamás Péter 2013h. Nézőnk, mint a moziban? Iskolák nyelvi tájképe 8. *Nyelv és Tudomány*, 2013. augusztus 28. Letöltve: 2017.02.12.
- Szabó Tamás Péter 2017. Keresztény iskolai nyelvi tájkép. *Regio* 25/3: 82-112.

Hires-László Kornélia

A nyelvi tájkép változása Beregszászon*

Tanulmányunk célja, hogy egy adott településen végbement változások elemzését végezzük el a nyelvi tájkép elemzése révén. A változások értelmezésénél a nyelvi tájképes elemzéseket a nyelvpolitikai folyamatokban is kiértékeljük, illetve figyelembe vesszük a gazdasági és politikai változásokat is, amelyek a településen (esetleg a térségben) zajlanak. A nyelvi tájképes elemzésünknel két vizsgálat eredményeit hasonlítjuk össze, és a 2013 és 2017 között próbálunk meg a szimbolikus térben megtapasztalható változásokra példákat bemutatni. Az elemzés egyik fő célja, hogy bemutassuk, a nyelvi tájképes elemzéseknél a longitudinális vizsgálatokkal lehet még alaposabban bemutatni a nyelvhasználati szokások, a különböző nyelvek presztízsének alakulását valamint a település vagy az adott közösségre jellemző tendenciákat kiértékelni.

Kulcsszavak: nyelvi tájkép, változás, turizmus, nyelvpolitika, Beregszász

The most important goal of our study is to analyze end-changes in a given settlement using the linguistic landscape method. In the interpretation of changes, linguistic landscape analyzes are also evaluated in language policy processes, and we also consider the economic and political changes that take place in the settlement (or in the region). In our linguistic landscape analysis, we compare the results of two studies, and we try to present examples and examples that can be experienced in symbolic space between 2013 and 2017. One of the main purposes of the analysis is to show that in linguistic landscape analyzes, longitudinal analyzes can be used to better illustrate the development of language usage patterns, the development of prestige in different languages, and evaluate trends typical of a settlement or community.

Keywords: linguistic landscape, change, tourism, language policy, Berehovo

1. A nyelvpolitika egyik vizsgálati eszköze a nyelvi tájkép

A nyelvi tájkép (*LL – Linguistic Landscape*) kutatásának lényege, hogy rávilágítson, megmagyarázza, milyen mögöttes motivációk, ideológiák, hatalmi harcok húzódnak meg az eltérő formában megjelenő feliratok, kiírások mögött. A nyelvi tájkép aspektusában a közterek nyelvhasználata nem önkényes és véletlenszerű; a nyelvi tájkép kutatója úgy tekint erre, mint olyan reprezentativitásra, mely társadalmilag, politikailag, ideológiailag, gazdaságilag, jogilag, osztály és identitás által meghatározottra. A nyelvi tájkép vizsgálata beékelődik több társadalomtudomány kutatási témái közé. Elsősorban a nyelvtudomány területei (szociolingvisztika, nyelvpolitika, szemiotika stb.) kezdték el vizsgálni a nyelvi tájképet, de ugyanúgy megjelenik a kutatási téma a szociológia, a politológia, a turizmus, a kritikai földrajz, a közgazdaságtan és a várostervezés elemzéseiben is (Shohamy–Ben-Rafael 2015). A továbbiakban bemutatjuk, hogy a nyelvi tájkép elemzések két fontosabb elméleti keret alapján tagolhatók. Részben a nyelvpolitikai aspektus jelenik meg az elemzésekben, melyekben a nyelvi diverzitásra, a nyelvpolitikai folyamatokra és a kommunikációs stratégiákra egyaránt próbálnak fókuszálni az elemzések. Emellett a nyelvi tájkép kutatások másik szegmense az, ahol a köztereken, illetve egyéb helyeken látható kiírásokat valamilyen gazdasági, esetleg politikai változásokon keresztül próbálják meg értelmezni (Ruzaité 2017).

A nyelvi tájképet olyan nyilvános térként értelmezik, amely lehetővé teszi a nyelv-kijelzést, és amely változatos diskurzusokból, illetve műfajokból áll, és ezeket legtöbbször

* Jelen munkát Magyarország Collegium Talentum 2017 programja támogatta.

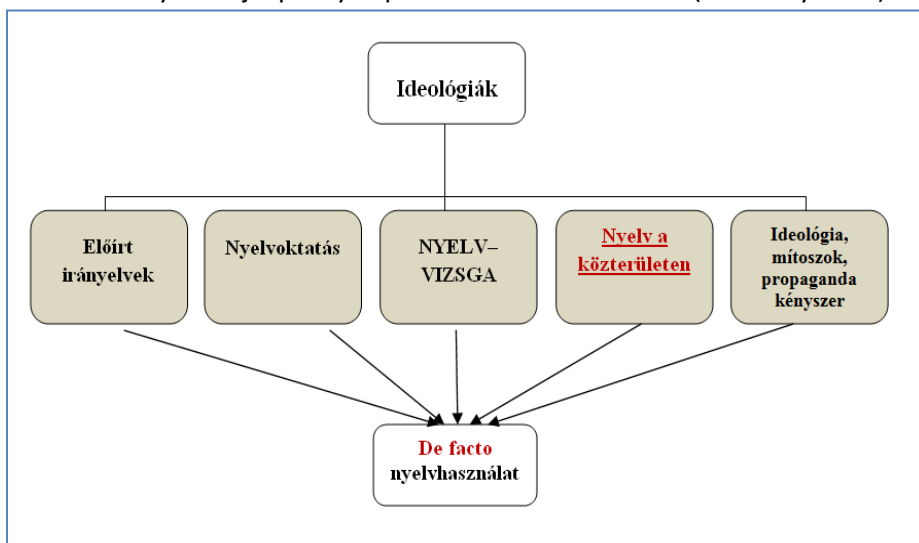
a multimodalitás és a többnyelvűség jellemzi (Landry–Bourhis 1997). A lokális helyszínek, közterek nyelvi tájképének — főként kvantitatív — elemzéséhez Ben-Rafael és szerzőtársai (2006) kidolgoztak egy olyan kategóriarendszert, melynek lényege, hogy maga a kiírás milyen természetes személy vagy hivatalos intézmény által lett közretéve. A szerzők arra világítanak rá, hogy a közterek szimbolikus szerkesztésében három fontos tényező játszik szerepet:

- *a racionális megfontolás* – a jelek milyen szinten vonzóak a nyilvánosság és az ügyfelek számára;
- *önmagu(n)k bemutatása* a nyilvánosság számára — vagyis a szerzők olyan jellegű törekvései, melyben különböző mintázatok választásával kifejezhetik identitásukat;
- *hatalmi viszonyok* – itt megjelennek az olyan társadalompolitikai erők, melyek előírják a legfontosabb érdekeket (Ben-Rafael et al. 2006: 7).

A nyelvpolitikai elemzéseknél a nyelvi tájkép elsősorban a nyilvános terek kiírásainak elemzését jelenti (Backhaus 2006, Laihonon 2012, Shohamy–Waksman 2009), ami által érzékelhetővé, láthatóvá válik egy-egy nyelv szimbolikus helyzete. Ezeket a térfoglalásokat legtöbb esetben a nyelvi jogi lehetőségek határozzák meg (Cserniczkó 2013, 2016a). „A nyelvpolitika az állam vagy más, politikai tevékenységet (is) kifejtő szervezet, intézmény által a nyelvi helyzet befolyásolása céljából kifejtett tudatos tevékenység” (Cserniczkó 2013: 53). A nyelvi helyzet ebben az esetben nem más, mint demográfiai, jogi, gazdasági, oktatási és kulturális tényezőknek az összessége, melyek együttesen meghatározzák az adott társadalomban használatos nyelvek jelenét és jövőjét (Haugen 1972: 325, Cserniczkó 2013: 53). A nyelvpolitika fogalmat gyakran összemoszák a gyakorlati alkalmazása révén a nyelvtervezéssel. Pont azért, mivel a nyelvtervezési döntéseket mindig valamilyen nyelvi ideológia alapján hozzák meg — ez az ideológia azt tükrözi, hogy egy beszélőközösség hogyan viszonyul a nyelvi vonatkozásokat illetően egy másik közösséghez, és többnyire ítéleteket is tartalmaz arra nézve, hogy mi számít jónak vagy rossznak (Cobarrubias 1983, Sándor 2006).

Shohamy (2006, 2015) bemutatja, hogy a nyelvhasználat folyamatában milyen fontos szerepet játszik, játszhat a nyelvi tájkép. Elhelyezi magában a nyelvpolitikai folyamatokban a nyelvi tájkép lényegét, vagyis értelmezésében a nyelvi tájkép érzékelhetővé és láthatóvá teszi az ideológiákat, amelyek befolyásolták a különböző nyelvpolitikai lépéseket (törvényeket, rendeleteket).

1. ábra. Nyelvi tájkép a nyelvpolitika mechanizmusába (Shohamy 2006)

Az elemzés során figyelembe vesszük, hogy a nyelvi tájkép olyan prizmat biztosít a nyelvhasználatnak, mely társadalmilag, politikailag és a környezet által meghatározott, alakított és befolyásolt (Shohamy–Waksman 2009: 314).

2. A nyelvi tájkép elemzése mint a gazdasági folyamatok értékelése

A nyelvi tájkép gazdasági dimenzió szerinti értelmezése nem közvetlenül közgazdasági elemzést jelent. A gazdasági mechanizmusok elemzésében csak közvetett és szimbolikus szerepet játszik maga a nyelvi tájkép és az a tartalom, amit közvetít a célzott közönség számára. A nyelvi tájkép szimbolikus jelentéstartalmáról azt állapítja meg Scollon és Scollon (2003), hogy egy nyelv használata egy-egy termék vagy szolgáltatás kapcsán megjelölheti azt a közösséget, akik használják, de épp arra is használhatják, hogy teljesen elkülönítsék ezt a terméket az adott területen élőktől. Vagyis egy kiírás nyelvhasználata lehatárolhat, megjelölhet vagy kizárhat valakiket a célzott közönségből, vagyis a piac szegregálására is alkalmazható.

Karmacsi (2017) három kárpátaljai település nyelvi tájképes elemzésén keresztül mutatja be a turisztikai ágazatban tapasztalható változásokat. A nyelvi tájképet főként abból a szempontból elemzi, hogy a térségben tapasztalható turizmus terjedésének köszönhetően milyen változások mentek végbe a települések (Mezőkaszony, Nagybéány és Zápszony) gazdasági tevékenységeiben. Dick Vigers (2013) például Bretagne (Franciaország egy régiója) közttereinek nyelvi tájképét mutatja be a breton nyelv használatára fókuszálva. Elemzéseiben arra világít rá, hogy az útjelző táblák, éttermek, bárók, boltok kiírásaiban érzékelhető a történelmi örökség áruba bocsátása. A turizmusban (kulturális eseményeken, idegenforgalomban, helyi élelmiszertermékek) kiaknázzák a szimbolikus nyelvhasználatban rejlő kereskedelmi potenciálokat (Vigers 2013: 184, Cserniczkó–Laihonen 2016, Cserniczkó 2014, 2017b). Reershemius (2011) a német egy alacsony presztízű nyelvjárásával illusztrálja azt, hogy a látható és olvasható kiírások gyakorisága valóságban nem tükrözi a nyelvjárástípus valós használatát. A nyelvhasználat ilyen jellegű szimbolikus alkalmazása elsősorban a regionális identitás kialakítása miatt történik, hogy mindezekből gazdasági hasznot verbuváljanak. Tehát maga a nyelvhasználat akár valós, akár nem valós gyakorisági használatát is megjelenítheti a nyelvi tájkép. Nem elégséges egy nyelv alkalmazását megfigyelni a nyelvi tájkép elemzése során, azt is látni kell, hogy ez a valóságban milyen céllal és okkal történik. Az eredményeket úgy lehet és szükséges értelmezni, hogy figyelembe vesszük az idegenforgalomhoz alkalmazkodó többnyelvű jelzéseket, miközben nem hagyjuk figyelmen kívül az ideológiák által determinált nyelvpolitikát. A tanulmányunk legfontosabb célja, hogy a nyelvi tájképes gyűjtésünkkel egy adott településen végbemenet változásokat értékeljük a társadalmi folyamatokra visszavezetve. A változások értelmezésénél a nyelvi tájképes elemzéseket a nyelvpolitikai folyamatokban is értelmezzük, de figyelembe vesszük a gazdasági és politikai változásokat is, amelyek a településen (esetleg a térségben) mennek végbe.

3. Az idősoros (2013/2017) nyelvi tájkép vizsgálatok eredményeinek összevetése

A nyelvi tájképes vizsgálatokat főként társadalmi, politikai és nyelvpolitikai események következményeként szokás elemezni (Backhaus 2006, Laihonen 2012, Shohamy–Waksman 2009). Idősoros elemzésünkkel arra próbálunk rávilágítani, hogy egy idősíkban, keresztmetszeti vizsgálatként végzett nyelvi tájképes gyűjtés önmagában olykor kevésbé

válhat következtetések levonására. A változások értékelésénél és magyarázatánál megpróbáljuk az összes lényeges társadalmi, gazdasági és nyelvpolitikai hatás ágenseit beemelni az értékelésbe. A továbbiakban tehát a kvalitatív jellegű elemzést használjuk elsősorban, melyben összehasonlítjuk a 2013-ban és 2017-ben Beregszász város legforgalmasabb terén (sétáló/korzó) és annak bekötő útvonalain készített képeket. Az eredményeket a társadalmi, gazdasági folyamatok értelmezési keretébe helyeztük. A 2013-as elemzést korábban (Hires-László 2015) kvantitatív módszerrel végeztük a nyelvpolitikai folyamatok kontextusában. A korábbi megfigyelésben a 2012-es ukrainai nyelvtörvény adta lehetőség gyakorlati alkalmazására kerestük a példákat magánszemélyek és hivatalos szervek által közzétett kiírásokban. Általában azt tapasztaltuk Beregszászon, hogy mind a hivatalos, mind a magánszemélyek által közzétett írásokban a legdominánsabb az ukrán nyelv, de a városban hagyományjal bíró többnyelvűség a közterek kiírásainál is érvényesül (bővebben lásd Hires-László 2015), és a magyar-ukrán nyelvek egymás mellett megjelennek a legtöbb kiíráson, még ha kisebb hangsúlyt is kap a magyar nyelv.

1. kép. Az *Erzsébet Ház* sokrétű szolgáltatásait kínáló egy és többnyelvű cégtáblái 2017-ben

A 2017-es vizsgálatban a legforgalmasabb útszakaszok újabb feltérképezését tűztük ki célul, és a város főterét és közvetlen környezetét jártuk be ismét, és kerestük a változásokra a különböző formákat és eseteket. Már 2013-ban is több reklámfelület és cégtábla volt található az *Erzsébet Ház* falán, amely nem messze található a város sétálójától. 2017-ben az előző vizsgálati időszakhoz képest növekedett a kiírások száma (1. kép). Az épület arculata, a nevének kiírása és szolgáltató egységei nem változtak, csupán a reklámanyagok mennyisége növekedett az épület homlokzatán. A szolgáltatástól és annak vezetőjétől függ, hogy milyen nyelven teszik közzé kiírásukat — az épület neve csak magyarul, de minden más vagy ukrán-magyar nyelven, vagy csak ukrán nyelven jelenik meg. A ház tulajdonosa magyar nemzetiségű, magyar ajkú, ezt jelzi az egynyelvű kiírásában is, ám a benne helyet kapó szolgáltatások közül nem mindenki preferálja a

magyar nyelvet. Ezzel a példával kezdjük tehát azt az elemzést, amely a keresztmetszeti, egy adott időben megtalált és megörökített képek elemzéséhez hozunk, hogy bemutassuk a különböző idősíkban megörökített nyelvi tájképek közötti különbségeket. Az 1. képen látható esetben részben érzékelhető a statikusság, mivel a szolgáltatások megmaradtak, de mindemellett az újabb reklámanyagok megjelenésével a változás is. A továbbiakban főként a változások egy-egy tipikus esetére keresünk példákat. Az olyan eseteket próbáljuk bemutatni, amelyekben nemcsak a reklámfelület, kiírás vagy bármilyen más jelzés változott, hanem teljes szolgáltatásváltásra is sor került. Bemutatjuk, hogy a 2013-ban kategorizált elemek melyike változott, változhat, és melyek kevésbé. A nyelvi tájkép ugyanis nem statikus, hanem dinamikusan változó (Cserniczkó 2016b).

2. kép. A felújítás miatt megközelíthetetlenné vált szolgáltatás

2013

2017

Számos olyan szolgáltatást találtunk Beregszászban, amelyek ugyanúgy jelen vannak 2017-ben, mint ahogy jelen voltak 2013-ban is, és kiírásaikban semmilyen változás nem történt. Előfordult olyan eset is, hogy maga a szolgáltató kényszerült ideiglenes kiírás közzétételére, hogy tudassa a felhasználókkal a működését és nyitva tartását a felújítási munkálatok közben is (2. kép). A következő képeken pedig maga a kiírás szövege és maga a reklámtábla sem változott, csupán frissítették és más mintázatot használtak kivitelezéshez (3. kép).

3. kép. A cég és a reklámtábla (annak tartalma és nyelvhasználata) ugyanaz, csupán a kivitelezés változott

2013

2017

A város állami/önkormányzati intézménynevei jelentős részben nem változtak, egyedül a városi és járási kórház intézménytáblája, valamint a járási könyvtár névtáblája, munkarendje, illetve arculata változott meg. Korábban csupán a nyitva tartás volt olvasható a bejáratánál, 2017-ben már látványos tábla jelzi a járási könyvtár épületét, illetve több kiírással is próbálnak olvasókat csalogatni a könyvtárba (4. kép). Valamint azt is megtapasztaltuk, hogy a városi KÖJÁL névtáblája ideiglenesen valamilyen okból kifolyólag teljesen eltűnt az intézmény bejáratáról 2017-ben, és csupán az ablakban közzétett nyomtatott lapról olvasható le, hogy milyen intézmény működik az épületben. A vizsgálat során tehát azt észleltük, hogy ideiglenesen a cégtábla (2. kép) és az intézmény névtáblája is eltűnhet. Itt a nyelvi tájékozott keresztmetszeti vizsgálat egyik hiányosságát láthatjuk, ugyanis egy adott időszokban feltérképezett kiírás hiányát egy rövid időn belül pótolhatják. A megoldás az ilyen esetekben a nyelvi tájékozott elemzéseknél a longitudinális kutatás.

4. kép. A városi könyvtár arculatváltozása Beregszászban

2013

2017

A városi művelődési ház teljes arculatváltozására épp az ezt megelőző éven (2016-ban) tartott városnapok alkalmával került sor. A város központjában található művelődési ház szürke, komor elejét eltakarták egy olyan, az egykori zsinagóga homlokzatát felidéző plakáttal, melyen egymás mellett megjelenik az ukrán, a magyar, a város és az Európai Unió zászlaja. Így a hétköznapokban is a városközpont legdominánsabb épületének számító egykori zsinagóga homlokzatát a város legfontosabb szimbólumai díszítik. Hobsbawm [1990] 1997 szerint a nemzetállam megpróbálja láthatóvá tenni ideológiáját, és ez főként a nacionalizmusban gyökerező szimbolikus szereppel bíró tér birtokbavételével történik. Éppen ezért Appadurai (1996) hangsúlyozza, hogy a nacionalista ideológiák harcában milyen lényeges szerep jut a lokalitásnak. A lokalitás nem feltétlenül térbeli fogalom, hanem a társadalmi élet egy jellegzetessége, melyet a „társadalmi közvetlenség” érzete, az interaktivitás technológiája és a viszonylagossá vált kontextusok közötti kapcsolatsor hoz létre”. Szerinte a felülről érkező nacionalista ideológiák mellett hatalmas erőfeszítésekkel lehet csupán megteremteni a szomszédságokat. Értelmezésében a szomszédság minden olyan aktuális társadalmi forma, amelyekben a lokalitás mint dimenzió vagy érték megnyilvánul (Appadurai 1996).

Az emléktáblák elemzésére a 2013-as vizsgálat kiértékelésénél külön hangsúlyt fektettünk. Bemutattuk, hogy a táblák attól függően, hogy mely hivatalos szerv helyezte ki őket és milyen tematikát, személyt idéznek meg a város közterein, annak függvényében változik a kiírás egy-, illetve többnyelvűsége. Az emléktáblákat nem egy rövid időre teszik közzé, hanem ezek olyan jelei a köztereknek, melyek statikusak, és a változásukat csak valamilyen radikális ideológiaváltás idézheti elő (Cserniczkó 2017a, Fedinec–Cserniczkó 2017). A következő képeken azt mutatjuk be, hogy milyen emléktáblák jelentek meg a város közterein az utóbbi időben. A legújabban rögzített képekre is érvényes az a megállapítás, hogy a megjelentett tartalom, személy, illetve a kezdeményező és kivitelező intézménytől, szervezettől függ a kiírás nyelve. A 2016-ban felavatott Vizhibu reklámcég egykori, 2014-ben elhunyt tulajdonosára emlékező tábla ukrán nyelvű, annak ellenére, hogy több magyar és ukrán együttműködési kezdeményezés, sportrendezvény (elsősorban labdarugó-mérkőzések) lebonyolításáért felelős reklámcégről van szó (5. kép). Az ukrán nemzeti színek voltak mindig is használatban a Vizhibu emblémáin, illetve reklámanyagainak nyelvhasználatára is dominánsan az ukrán nyelv használata volt jellemző. Tehát elképzelhető, hogy a magyar–ukrán kapcsolatokat csupán gazdasági erőforrásként használhatta a cég, és nyelvhasználatra csak az egynyelvűség volt jellemző.

5. kép. A város új emléktábláinak nyelvezete

Beregszászért Alapítvány két-nyelvű (ukrán-magyar) emléktáblája a járási könyvtár falán (avatás éve: 2015)

A városháza falán elhelyezett ukrán nyelvű emléktábla az egykori *Vizhibu* reklámcég alapítójáról (avatás éve: 2016)

A városháza kétnyelvű emléktáblája stadionban (avatás éve: 2017)

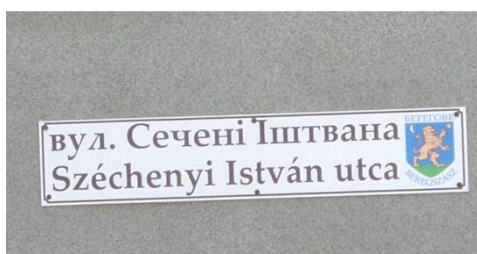
Az utcanévtáblákra 2013-ban még a kaotikusság volt a jellemző, ám az újraválasztott polgármester 2016-ban felszámolta ezt, és lecseréltetett minden utcanévtáblát a városban. Babják Zoltán polgármester ezt a lépését is közzétette a facebook közösségi oldalán ukrán és magyar nyelven. „A múlt év végén kerültek elfogadásra azok a kétnyelvű, fekete-fehér táblák, amelyekben az utcák, terek, útközök stb. neveit tüntetik fel. Az illetékes munkacsoport szakemberei jóváhagyták az utcák ukrán és magyar névjegyzékét, s egy hét múlva megkezdődik e táblák legyártása. Az utcák sarkain álló házak tulajdonosainak figyelmébe: a tervek szerint áprilisban látnak hozzá az elkészült táblák kihelyezéséhez.” A város utcáinak, tereinek, útközeinek nevei kétnyelvű jegyzékét is közli a polgármester. Kommentben többen támadták a csatolt névjegyzékét, ám legtöbbször a fordítás vagy korábbi átírások javítása volt az, ami nem tetszett a lakosoknak. Gyakran az is előfordult, hogy azok fejezték ki nemtetszésüket, akik már nem a városban élnek életvitelszerűen, elköltöztek. A cseréhez 2016. február elején kezdtek hozzá, majd márciusban egy újabb bejegyzéssel közölte a város vezetője a munkálatok folytatását. A polgármester a kétnyelvű tájékoztató szövegében a következőképpen magyarázta az táblák cseréjét: „Városunkban folytatódik az utcák, terek stb. neveit feltüntető új, kétnyelvű táblák kihelyezése. Ezért arra kérjük a beregszásziakat, különösen az útkereszteződéseknél álló házak tulajdonosait, hogy fogadják megértéssel a névtáblák cseréjét, illetve segítsék elő e munkálatokat. A hatályos törvények szerint kerül sor ugyanis e cserére. A névtáblák emellett segítenek abban, hogy jobban eligazodjanak a városunk-

ban maguk az itteni polgárok, a turisták, a mentők és más szolgálatok munkatársai.” (közvetétel dátuma: 2016. március 31.) A több támadás és egyéb komment kiiktatása érdekében racionális érveléssel próbálta kezdeményezését megértetni a nagyérdeművel. Annak ellenére, hogy többen támadták a táblák kivitelezésének módját, annak anyagát, stílusát stb., a különleges, a város címerével ellátott tábla felkeltette a járókelők érdeklődését és több utcanévtábla tűnt el a kifüggesztést követően. A polgármester felszólította a polgárokat, hogy ne tulajdonítsák el a közterek névtábláit, illetve arról is írt, hogy tudomására jutott, a turisták előszeretettel viszik haza szuvenírként a táblákat.

6. kép. Az új stílusú, továbbra is kétnyelvű utcanévtáblák Beregszászban

2013

2017

Babják Zolták megválasztása (első ciklusa: 2013–2015, második ciklusa: 2015–) óta igyekszik minden egyes tevékenységéről hírt adni magyar és ukrán nyelven nyilvános facebook-oldalán. A kétnyelvűség mellett az eltérő kulturális jellegzetességek tiszteletben tartására is figyel — a magyarok által ünnepeelt Karácsony alkalmából az üdvözlő üzenete elsőként magyarul olvasható, ezt követi az ukrán. A sorrend megváltozik az ortodox Karácsonyt ünneplők számára közzétett üdvözlőlapon (Cserniczkó–Kontra 2018). A nyelvi sorrend és hierarchia mindig az aktuális témához, a megosztott hír tartalmához igazodik. Mindkét domináns etnikumot (magyar és ukrán) és azok nyelveit, szimbólumrendszerét tiszteletben tartja a polgármester a közleményeiben, valamint a szimbolikus tereket kitöltő jelzések közzétételénél. Ez a hozzáállása általában is jellemző a város lokalitást, szomszédságokat (Appadurai 1996) erősítő irányítási elvére, és ezt az utcanévtáblák újragyártásával még inkább nyomatékosította. Ebből az elemzésből is látható, hogy a nyelvi tájképes kutatásokat úgy érdemes bemutatni, hogy figyelembe vesszük a társadalmi és kulturális közeget is (Scollon–Scollon 2003).

A nyelvi tájkép elemzésén keresztül több társadalmi és gazdasági folyamatra is felfigyelhetünk. A továbbiakban egy lényeges gazdasági trend változását láthatjuk a nyelvi tájképen keresztül (7. kép). Kárpátalján a 2014-es zavargások, az ország keleti részén folyó háború kitörését követően egyre nehezebbé vált a megélhetés. Ennek következményeként indult meg egy újabb migrációs hullám Kárpátaljáról, elsősorban férfiak indultak el külföldre munkát vállalni, hogy elkerüljék a katonai behívók kézbesítését. Minden

korábban szolgált katoná kapott behívót, hogy részt vegyen a kelet-ukrajnai harcokban. A behívók elől menekülve indult el sok férfi/apa – családját hátrahagyva – Magyarországra vagy más nyugat-európai országba. A háborús helyzet enyhülését követően egy újabb gazdasági mélypontot élt meg Ukrajna, így katonai behívók elkerülése helyett már a megélhetés miatt indultak útnak Kárpátaljáról az emberek. A körkörös migráció (elsősorban munkavállalás), illetve a teljes kivándorlással járó lakóhely-változtatás 2015–2016 között egyre több családot érintett Kárpátalján, Beregszászon. A magyar kormány ezeknek a folyamatoknak a visszaszorítása érdekében indította el azokat a gazdaságfejlesztési beruházásokat, amelyekkel a kárpátaljai lakosokat az itthon maradásra próbálta/ja ösztökélni. Egán Ede tervként nevezték el azt a pályázati programot², amelynek legfontosabb célja a kárpátaljai magyarság megsegítése, különböző gazdasági ágazatokban biztosított támogatásokkal (a Magyar Kormány számos más programmal is segíti kárpátaljai magyarok megmaradását: oktatási-nevelési, pedagógus-támogatás stb.). A pályázatok benyújtásának helyszínékként irodákat hoztak létre a régió több járásközpontjában, így Beregszászban is. Csak meghatározott gazdasági ágazatokban (mezőgazdaság, turizmus, kisvállalkozók) számára hirdetnek meg támogatásokat. A pályázatok megírásánál többen segítségre szorultak, és akik erre affinitást éreztek, azok legálisan vagy esetleg illegálisan kínáltak segítséget a vállalkozóknak pályázatuk megírásában. A térségben egyre több pályázati író cég jelent meg, de gyakran az is előfordul, hogy többen bérkiegészítésként próbáltak/próbálnak foglalkozni pályázati írással. Pályázati író cégekkel vagy irodákkal a 2014-es év előtt nem találkozhattunk Beregszászon. A városban tendencia volt egy időben, hogy műanyag ablakokat és ajtókat kínáló cégek jelentek meg tömegesen. 2017-ben a nyílászárókat kínáló cég helyén jelent meg egy olyan pályázati író iroda, amely a korábban egynyelvű ukrán cégtáblát egy kétnyelvű (angol cégnév és a szolgáltatások megnevezése magyar nyelven) tábla váltott le (7. kép).

7. kép. A nyelv és gazdaság összefonódását jól illusztráló dinamikus változó nyelvi tájkép

2013

2017

² <http://www.eganede.com>

8. kép. A város éttermeinek magyar és kárpátaljai gasztronómiai kínálata eltérő nyelvhasználattal

A városnapokra megnyílt Magyar Konyha (Beregszászi Betyár) magyar szimbólumrendszerrel és ukrán-magyar feliratokkal (2017)

Az Orchid étterem ideiglenesen közzétett magyar és kárpátaljai jellegzetes ételkínálata ukrán nyelven (2017)

Többféle módon is megjelenik a magyar és a kárpátaljai gasztronómiai jellegzetességek kínálata a városban. Beregszász különböző éttermeiben az ide érkező turisták számára próbálják különleges köntösbe öltöztetve kínálni a térségben élő etnikumokhoz kapcsolható ételkülönlegességeket. A fent bemutatott két étterem kínálata jól illusztrálja az utóbbi időben tapasztalható tendenciát, vagyis hogy a városban és általában a régióban főként az ukrán turistákra fókuszálnak (Cserniczkó–Laihonen 2016) a helyiek a kínálatuk megjelenítése során (8. kép). Az egyik esetben maga az étterem profilja is a magyar kulturális jegyekre épít, és a nevében ezt ki is domborítja. Ebben a helyiségben ezt megelőzően egy olyan bolt működött, ahol háztartási cikkeket lehetett vásárolni. Az új tulajdonos teljes profilváltással indította a vállalkozását, és magyar szimbólumokkal, hímezési motívumokkal díszítette fel a helység falait, valamint bútorzatait. A nyelvi tájképen keresztül kifejeződésként a lokalitás érzése és erősítése, egy-egy nemzet etnikai jellegzetességeik kidomborításával, de éppen ezen folyamaton keresztül a turistákat is megcélozhatják a helyi különlegességeik áruba bocsátásával. A szolgáltató egység tulajdonosa többféle céllal teheti közzé a hirdetését, cégtábláját — a racionális megfontolásból teszi azt, az identitás bemutatása érdekében vagy valamilyen társadalmpolitikai erők nyomására (Ben-Rafael et al. 2006: 7). A mögöttes célok rejtve maradnak, de az egy vagy két nyelvűség használatával sok mindent elárulnak számunkra (Reershemius 2011). Ahol a többnyelvűség és nemzeti szimbólumok használata párhuzamosan jelenik meg, ott

gyakran az etnikai csoporthoz tartozás reprezentálása is meghúzódik, ahol csak egy nyelvűség van jelen — ukrán turisták számára ukrán nyelven hirdetett magyar ételkülönlegesség —, minden bizonnyal a racionális megfontolásból, esetleg hatalmi viszonyok követésével teszik közzé kiírásaikat.

Összefoglalás

Tanulmányunkban arra tettünk kísérletet, hogy bemutassuk, egy település igen forgalmas részén látható kiírások milyen változáson mennek keresztül egy pár év (négy) elteltével. Két, különböző időszakban (2013, 2017) elvégzett elemzéssel megvilágítjuk a település nyelvi tájképének jellegzetességeit. 2013-ban egy útvonaltervet követve jártuk be a város legforgalmasabb utcáit, az elemzést a nyelvpolitikai aspektus alapján végeztük kvantitatív módszerrel (Hires-László 2015). A településen általában jellemző a kétnyelvűség a közterek kiírásaiban. Elemzésünket a 2017-ben gyűjtött képek elemzésével folytattuk. Bemutattuk, hogy a 2013-as vizsgálathoz képes milyen változásokat élt meg a város köztereinek nyelvi tájképe. Az országban tapasztalt társadalmi és politikai tendenciák (Fedinec-Halász-Tóth 2016: 109-111) markánsan hatnak a mindennapokra és ezen keresztül a nyelvi tájképre is.

Az elemzés során kiderült, hogy a legtöbb helyen még mindig érvényes a kétnyelvűség Beregszászon, és ezt a tendenciát még jobban megerősíti a jelenlegi polgármester irányítási elve. A városvezető teret enged a település mindkét domináns etnikuma (magyarok és ukránok) etnokulturális jellegzetességeinek a megjelenítésének, illetve maga a polgármester is minden egyes alaklommal a kétnyelvűséget alkalmazza a facebook oldalán, nyilvános beszédeiben, ünnepi köszöntőiben vagy az emléktáblák készíttetése, az utcanévtáblák cseréje során. A nyelvi tájkép szoros kapcsolatban van a lokalitással, amely lényegében a társadalmi közvetlenség kontextusa (Appadurai 1996). A városra jellemző lokalitás elemzéséhez és általában a városban működő közterek kiírásainak követéséhez elengedhetetlenné vált a közösségi oldalon zajló hivatalos tényállásokat közlő polgármester közleményeit is áttekinteni, melynek révén még jobban igazolódott az a lokalitás, ahol a kölcsönösségen és a jó szomszédságokon van a hangsúly. Azt is bemutattuk, hogy vannak olyan elemek a kiírásokban, melyek statikusak. Az emléktáblák nyelve felülről szervezett, és a top-down elvét és lényegét jól illusztrálja, ugyanis ha maga az emléktábla huzamosabb ideig is jelen van, és valamilyen világnézetet tükröz, úgy a megjelenített nyelvi tájkép magát a szervezet ideológiáját közvetíti (Ben-Rafael et al. 2006: 14).

A nyelvi tájképet tehát nemcsak a nyelvtörvények felől elemezzük, hanem a társadalmi, gazdasági folyamatokat is beépítjük elemzésünkbe. A nyilvános terek nyelvhasználatát ugyan önmagában a nyelvi jogi szabályozás nem magyarázza (Laihonen-Csernicskó 2017).

A gazdasági folyamatok változásának érzékeléséhez kiértékelünk néhány olyan kiírást vagy cégváltást, amellyel jól tudtuk illusztrálni a térségben végbemenő gazdasági folyamatok átalakulását. Arra próbáltunk meg rávilágítani, hogy a nyelvi tájkép milyen dinamikus változásokat produkálhat, és ezzel még érzékelhetőbbé válhatnak azok a változások is, amelyek mind a gazdasági folyamatokban mind a nyelvhasználatot befolyásoló politikai és társadalmi változásokban is megélünk. Hasonló következtetésre jutott Csernicskó (2016b) is, aki sokkal nagyobb időintervallumon belül (1918-tól egészen napjainkig) vizsgálta a nyelvi tájkép és a nyelvpolitika összefüggéseit. „A nyelvpolitikai kutatások

során a — tágan értelmezett — nyelvi tájkép elemzése hasznos információkkal szolgálhat nem csupán az egyes nyelvek hierarchikus viszonyainak feltárásában, hanem a nyelvi dominanciaváltások megragadása terén is” – írja (Csernicskó 2016b: 60). Shohamy (2006) fent bemutatott ágrajzához viszonyítva ez miként ölt testet Beregszászon? Erre magyarázatot ad a település utcanévtábláinak cseréjéről szóló összefoglalásunk, vagyis az ideológia — jelen esetben a lokalitás — által elgondolt, a nyelvi jogi kereteket kihasználva a település közterein érvényesül a kétnyelvűség kihangsúlyozása.

Irodalom

- Appadurai, Arjun 1996. *Modernity at Large: Cultural Dimension of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Backhaus, Peter 2006. Multilingualism in Tokyo: A Look into the Linguistic Landscape. *International Journal of Multilingualism* 3(1): 52–66.
- Ben-Rafael, E., Shohamy, E., Amara, M., & Hecht, N. (2006). The symbolic construction of the public space: The case of Israel. *International Journal of Multilingualism*, 3(1), 7–28. DOI: 10.1080/14790710608668383
- Csernicskó István 2013. *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Csernicskó István 2014. Szeparatizmus vagy valami más? A kárpátaljai szláv regionális nyelvváltozatok gazdasági értéke. *Kisebbségkutatás* 23/3: 99–114.
- Csernicskó István 2016a. *Nyelvpolitika a háborús Ukrajnában*. Ungvár: Autdor-Shark
- Csernicskó István 2016b. A változás megragadása a nyelvi tájképben: Kárpátalja példája. *Magyar Nyelv* 112/1: 50–62.
- Csernicskó István 2017a. Ideológiai csata a nevek frontján. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* XIX/4: 15–29.
- Csernicskó István 2017b. Nyelv, gazdaság, társadalom: globális nyelvek Kárpátalja magyarok lakta végeinek nyelvi tájképében. Márku Anita – Tóth Enikő szerk. *Többynyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból* III. Ungvár: „RIK-U”. 13–44.
- Csernicskó István – Kontra Miklós 2018. Határtalanítás a magyar nyelvészetben. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* XX/1: 91–104.
- Csernicskó István – Laihonen, Petteri 2016. Hybrid practices meet nation-state language policies: Transcarpathia in the twentieth century and today. *Multilingua-Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication* 35(1): 1–30.
- Fedinec Csilla – Csernicskó István 2017. (Re)conceptualization of Memory in Ukraine after the Revolution of Dignity. *Central European Papers* V/1: 46–71.
- Fedinec Csilla – Halász Iván – Tóth Mihály 2016. A független Ukrajna. Államépítés, alkotmányozás és elsüllyesztett kincsek. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Kalligram.
- Gertrud Reershemius 2011. Reconstructing the past? Low German and the creating of regional identity in public language display. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 32/1.: 33–54. DOI: 10.1080/01434632.2010.536238
- Haugen, Einar 1972. *The Ecology of Language*. Stanford University Press, Stanford, CA.
- Hires-László Kornélia 2015. Nyelvi tájkép és etnicitás Beregszászon. In: Márku Anita és Hires-László Kornélia szerk. *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból*. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont, Ungvár: Autdor-Shark, 160–185.
- Hobsbawm, Eric [1990] 1997. *Nacionálizmus kétszáz éve*. Ford. Baráth Katalin. Budapest: Maecenas.
- Karmacs Zoltán 2017. A nyelvi tájkép változásának egy aspektusa. In: Márku Anita – Tóth Enikő szerk. *Többynyelvűség, Regionalitás, Nyelvoktatás. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból* III. Ungvár, „RIK-U”. 54–60.
- Laihonen, Petteri 2012. Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 14/3: 27–49.
- Laihonen, Petteri – Csernicskó István 2017. Kísérlet egy összehasonlító vizsgálatra: a nyelvi tájkép dél-szlovákiai, székelyföldi és kárpátaljai falvakban. *Regio* 25/3: 50–81.

- Landry, Rodrigue – Bouris, Richard 1997. Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. *Journal of Language and Social Psychology*, 16.: 23–49.
- Ruzaitė, Jūratė 2017. The linguistic landscape of tourism: multilingual signs in Lithuanian and Polish resorts. *ESUKA – JEFUL* 2017, 8–1: 197–220.
- Scollon, Ron – Scollon, Suzie Wong 2003. *Discourses in place. Language is the Material World*. London: Routledge.
- Shohamy, Elana – Ben-Rafael, Eliezer 2015. Introduction, *Linguistic Landscape* 1(1): 1–5. doi 10.1075/ll.1.1.001int
- Shohamy, Elana – Waksman, Snoshi 2009. Linguistic landscape as an ecological arena: Modalities, meanings, negotiations, education. In: Elana Shohamy & Durk Gorter (eds.) *Linguistic landscape: Expanding the scenery*. New York–London: Routledge, 131–331.
- Shohamy, Elena 2006. *Language policy: Hidden agendas and new approaches*. London: Routledge.
- Vigers, Dick 2013. Signs of absence: language and memory in the linguistic landscape of Brittany. *International Journal of the Sociology of Language*. DOI: <https://doi.org/10.1515/ijsl-2013-0051>

Fedinec Csilla

Jelenetek Kárpátalja és a szovjet filmgyártás történetéből

Kárpátalja az 1930-as évek óta kedvelt helyszíne a filmforgatásoknak. Több mint száz olyan alkotást ismerünk, melyeket a vidéken forgattak, vagy tartalmukban is a vidékhez kapcsolódnak. A tanulmányban a szovjet időszak alkotásait vesszük sorra, kitekintéssel a nyelvi érdekességekre is.

Kulcsszavak: Kárpátalja, szovjet film

Transcarpathia has been a popular venue for film shooting since the 1930s. We know more than a hundred works that have been shot in the region or are related to the countryside. The study examines the films of the Soviet period, with a look at the linguistic curiosities.

Keywords: Transcarpathia, Cinema of the Soviet Union

1. A Lumière-testvérek nagy találmánya, a mozgókép rögzítésére és kivetítésére alkalmas kinematográf, amit 1895-ben Párizsban mutattak be először, 1896-ban már rögzítette II. Miklós orosz cár koronázását. Pár évvel később az oroszországi játékfilmgyártás is beindult. A film, a látvány, a propaganda lehetősége alkalmassá tette az eszközt arra, hogy a Szovjetunióban is nagy karriert fusson be. Az 1920-as évek még a néma filmek korszaka volt. Ennek az időszaknak emblemikus alkotása a világhíressé vált *Potyomkin páncélos* Szergej Eisenstein rendezésében. 1931-ben mutatták be az első szovjet hangosfilmet, Nyikolaj Ekk rendezésében *Út az életbe* címmel. A második világháború után Kárpátalja is felkerült a szovjet filmes térképre.¹

A Moszfilm és a Lenfilm, a két legnagyobb szovjet filmstúdió mellett számos egyéb filmstúdió állt rendelkezésre, többek között Ukrajnában a Dovzsenko. Az egyes tagköztársaságokban gyártott filmek is bekerültek a nagy szovjet kalapba, többnyire orosz nyelvűek voltak, s nagyon ritkán forgattak saját nyelvükön. A szovjet életmódot, termelést demonstráló filmek és persze a háborús filmek domináltak, néhány nagy klasszikus alkotással, melyeket rendszeresen újra és újra bemutattak a televízióban is. A moziban ugyan láthatott a közönség külföldi filmeket, de a televízióban szinte soha. Oscar-díjat kétszer kapott szovjet film: Szergej Bondarczuk *Háborús és békeje* (1968), valamint Vlagyimir Menysov *Moszkva nem hisz a könnyeknek* (1981) című mozija.

A szovjet időszakban közel negyven mozi- és tévéfilmet forgattak Kárpátalján olyan stúdiók, mint a Moszfilm, a Lenfilm, a Moldovafilm, a Dovzsenko, a Szverdlovszk, a Gorkij, az Ukrtelevfilm. Ezek között három külföldi koprodukciós film volt, az olasz Dino de Laurentiis Cinematografica és a Moszfilm által gyártott 1970-es *Waterloo* Szergej

¹ Összefoglalóban: Уманський, Олексій: *Небо, гори і кіно, 2010*. <https://vimeo.com/19698362> (2017-06-01); Шаңдор, Федір: *Фільми які знімали в Закарпатті (на допомогу туристам-кіноманам)*. <http://www.kolyba.org.ua/http-www-kolyba-org-ua-unikalne-zakarpattja-vidomi-zhinki/16914-filmi-jaki-znimali-v-zakarpatti-na-dopomogu-turistamkinomanam> (2017-06-01); Романюк, Лариса: *За часів СРСР із Закарпаття не вилітали зірки і режисери радянського кіно*. <http://ua-reporter.com/print/63925> (2017-06-01) stb.

Bondarcsuk rendezésében,² a jugoszláv Filmski Studio Titograd és a Moszfilm által megvalósított 1974-es *Egyetlen út* Vlagyimir Pavlovics rendezésében,³ valamint 1963-ban a Moszfilm és a Magyar Televízió ifjúsági filmje *Elveszett nyár* címmel, Rolan Bikov és Nyikita Orlov munkája.⁴

Részben itt forgatták a világ filmtörténetének egyik legnagyobb költségvetésű alkotását az 1961–1967 között készült, 1969-ben a legjobb külföldi film kategóriában Oscar-díjjal jutalmazott négyrészes történelmi filmeposzt *Háború és béke* címmel Lev Tolsztoj azonos című halhatatlan regényéből, Szergej Bondarcsuk rendezésében.⁵ Bondarcsuk nemcsak rendezte a filmet, de az egyik főszerepet is eljátszotta, ő volt Pier Bezuhov gróf, Andrej Bolkonszkijt pedig Vjacseszlav Tyihonov, azaz *A Tavasz 17 pillanata* című híres szovjet kémfilm-sorozatban „Stirlitz” szerepét játszó színész személyesítette meg.

A teljes feledésbe ment 40-es, 50-es, 60-as éveket alább részletesebben felidézzük, a Brezsnyev-korból pedig két emblemikus alkotást emelünk ki.

2. Tudomásunk szerint a legelső Kárpátalján forgatott szovjet mozi 1949-ben a *Sztálingrádi csata* című film volt.⁶ Vlagyimir Petrov kétrészes játékfilmjét a Moszfilm Stúdió jegyzi. A kárpátaljai forgatási helyszín Ungvár, valamint Gerény település volt (1970 óta Ungvárhoz tartozik). A filmből 1960-ban kivágtak néhány jelenetet, melyekben Lavrentyij Berija, a szovjet titkosszolgálat hírhedt vezetője személyesen megjelent.

1950-ben a Moszfilmnél készült a *Vesztesek összeesküvése*.⁷ Az Ungvár szomszédságában, Ókemencén és Nevickén forgatott alkotás igazi kémtörténet. Valahol egy kelet-európai országban, amelyet a szovjet hadsereg szabadított fel a „fasiszta” megszállás alól, az amerikai nagykövét összeesküvést szervez, hogy az országot az imperialisták kezére játsszák, azonban az összeesküvők lelepleződnek, a hatalom a kommunistáké, a háttérben a nagy Sztálin támogatásával. A nevenséges dramaturgiájú „politikai comics”⁸ rendezője az a Mihail Kalatozov, aki néhány évvel később Cannes-ban jutalmazott művet alkotott az 1957-es *Szállnak a darvak* című nagy humanista filmmel.

A Dovsenko Filmstúdióból került ki Nyikolaj Kraszij *Kék sziklák völgye* című 1956-os filmje.⁹ „Kárpátok... Hegyek és völgyek megismételhetetlen szépségű vidéke... Mennyi itt a romantika! Mennyi csodás legenda szövődött itt a favágókról, az olajmunkásokról, akik

² *Ватерлоо*. Szereplők: Rod Steiger, Christopher Plummer, Orson Welles, Virginia McKenna, Ian Ogilvy. *Советские художественные фильмы. Аннотированный каталог*. Том 2. Звуковые фильмы (1930–1957 гг.). Москва: Искусство, 1961.

³ Супруненко, Олег: Володимир Висоцький: факти та міфи „закарпатського періоду”. *Закарпаття онлайн*, 6 септя 2010 р. <http://zakarpattya.net.ua/News/71051-Volodymyr-Vysotskyi-fakty-ta-mify-zakarpatskoho-periodu-FOTO> (2017-09-06)

⁴ A magyar szinkron 1965-ben készült el. <http://iszdb.hu/?szinkron=9999> (2017-09-06)

⁵ *Война и мир*. Szereplők: Ljudmila Szaveljeva, Szergej Bondarcsuk, Vjacseszlav Tyihonov, Oleg Tabakov, Anasztaszija Vertyinszkaja. *Советские художественные фильмы. Аннотированный каталог*. Том 2.

⁶ *Сталинградская битва*. Szereplők: Vlagyimir Petrov, Alekszej Gyikij, Makszim Strauh, Jurij Tolubejev. Uo.

⁷ *Заговор обречённых*. Szereplők: Ljudmila Szkopina, Pavel Kadocsnyikov, Vlagyimir Druzsnnyikov, Borisz Szitko. Uo.

⁸ Федоров, Александр: *Трансформации образа России на западном экране: от эпохи идеологической конфронтации (1946–1991) до современного этапа (1992–2010)*. Москва: Информация для всех, 2010. 19.

⁹ *Долина синих скал*. Szereplők: Andrej Szova, Anatolij Verbickij, Nyikolaj Pismanov, Pavel Uszovniczenko. *Советские художественные фильмы*. Том 2.

ezen a vidéken élnek.”¹⁰ A főhős, Vaszilij Ruban geológiából szerez egyetemi diplomát, és Kárpátaljára irányítják dolgozni. A lelkes, romantikus ábrándokkal tele fiatalembernek rá kell ébrednie, hogy a valóság korántsem olyan napfényes, mint képzelte. Olajat keres a Kárpátok hegyeiben, s hiába gyözködi egy öreg mérnök, hogy hiába teszi, Vaszilij – természetesen – nem adja fel. A forgatás helyszíne volt Beregvár is. Érdekessége a filmnek, hogy számos népdalbetét színesíti, melyek eredeti, ukrán nyelvűek az orosz nyelvű filmben.

Kaland, szerelem, kémkedés a témája a *Tisza fölött* című filmnek, mely 1958-ban készült a Moszfilm Stúdióban, rendezője Dmitrij Vasziljev. A film eredeti címében¹¹ a Tisza két sz-szel szerepel, noha oroszul is egy sz-szel lenne a helyes. A történet 1951-ben játszódik. Ivan Belograj, a háborús hős Kárpátaljára utazik a menyasszonyához, Szimák Terézhez. Útközben meggyilkolják, hogy átvehesse a helyét az a külföldi kém, akinek a feladata, hogy felrobbantsa a Tiszán átívelő vasúti hidat annak a falunak a közelében, ahol Teréz lakik. A kém terve – természetesen – nem sikerül, elfogják a határőrök. A filmben Teréz falujának neve – Javor. A szovjet időkben a magyar határ menti Eszeny település neve volt Javorove. A filmben szereplő település valójában Csap városa. A forgatási helyszínek Csap, Nagyszőlős, Királyháza, Felsőszinevér. Ez volt az első film, ahová szereplőnek jelentkezett Vlagyimir Viszockij, az 1960–70-es évek legendás színházi és moziszínésze, énekes-előadóművésze. Azonban Viszockijt itt még kiszórták a válogatáson, a filmben nem szerepelt.

Nyikolaj Kraszij és Jurij Liszenko közös alkotása, a *Vihar a mezők fölött*.¹² A Dovzsenko Filmstúdióból került ki 1958-ban, a filmforgatás helyszíne Nagyszőlős volt. Az ukrán falu története elevenedik meg, az átmenet története, hogyan alakul ki a szocialista falu. Egy asszony, Szofja szemén keresztül követhetjük az eseményeket, akit fivérei arra kényszerítenek, hogy menjen feleségül egy gazdag kereskedőhöz. Férje halála után gazdag özvegy válik belőle akkorra, amikor hazatér a faluba egykori szerelme, Jakov. Szegény ember létére Jakov nem akar feleségül venni egy gazdag nőt. Kimegy a frontra, ahol találkozik a forradalmi eszmével, s az asszony helyett a forradalom válik az új szerelmévé. A film az örök kérdést feszegeti: fel lehet-e adni a szerelmet bármilyen eszme érdekében.

1959-ben a Dovzsenko Filmstúdióban készül Viktor Ivcsenko filmje, az *Ivanna*.¹³ A hruscsovi időkben igen felkapott antiklerikális témájú alkotások sorába tartozó, részben Munkácson forgatott műben a második világháború idején Ivannát származása miatt – az apja pap – nem akarják felvenni a lemergi egyetemre, aki Andrej Septickij metropolitához fordul segítségért. Az ukrán görög katolikus egyház feje – tényleges történelmi személyiség – azt javasolja a fiatal lánynak, hogy vonuljon kolostorba. Ivanna azonban, látva a megszállók gyalázatos tetteit, beáll partizánnak, a film végén pedig a német katonák elfogják, megkínózzák és kivégzik.

Emlékezetes alkotás a Gorkij Filmstúdió terméke, a *Gyima Gorin karrierje* 1961-ből Frunze Dovljatyan és Lev Mirszkij rendezésében.¹⁴ A vígjáték főszereplője Gyima Gorin egy

¹⁰ Новые фильмы: «Долина синих скал», «Кровавый рассвет». *Советский Экран*, 1957, №2.

¹¹ *Над Тиссой*. Szereplők: Andrej Goncsarov, Vlagyimir Guszev, Dmitrij Dubov, Valentyin Zubkov. *Советские художественные фильмы*. Том 2.

¹² *Гроза над полями*. Szereplők: Dzidra Rittenbergs, Genrih Osztasevszkij, Nyikita Ilcsenko, Ljubov Komareckaja. Uo.

¹³ *Иванна*. Szereplők: Inna Burduczenko, Anatolij Motornij, Dena Kruk, Pjotr Vekszljarov. Uo.

¹⁴ *Карьера Димы Горина*. Szereplők: Tatyjana Konyuhova, Alekszandr Gyemjanyenko, Vlagyimir Szeleznyov, Vlagyimir Viszockij. Uo.

moszkvai takarékiók vezetője, aki tévedésből az egyik kliensnek túl sok pénzt ad ki a pénztárból. Hogy jóvátegye a bűnét, a tajgába megy dolgozni, ahol új életet és szerelmet talál. A filmet részben Ungváron, illetve a Kárpátokban forgatták. A Kárpátok volt a szibériai „tajga”, ahol éppen villanyvezetékeket építettek, akárcsak a filmbeli tajgában. A legnagyobb nevezetessége a filmnek, hogy ebben kapott először (komoly¹⁵) filmszerepet a legenda, Vlagyimir Viszockij. A kárpátaljai forgatáson is részt vett, szabadidejében pedig ellátogatott Csapra és Munkácsra. Viszockij számára nem volt ismeretlen a vidék, gyerekként az 1950-es években többször töltötte a nyarat Munkácson, katonatiszt nagybátyjánál, akit 1951-ben helyeztek ide.¹⁶

1962-ben készült Rahó közelében, Kaszómezőn Jevgenyij Bruncsugin és Anatolij Bukovszkij *Jó emberek között* című mozija.¹⁷ A második világháború idején a kitelepítés során egy kislány elkeveredik az édesanyjától. Rátalál egy szívbeteg asszony, aki nagy szeretetben neveli, közben az édesanyja sem adja fel a keresését. Ugyancsak háborús film az 1964-es *Pacsirta* Nyikita Kurihin és Leonyid Menaker rendezésében.¹⁸ A Lenfilm által jegyzett alkotásban egy francia és néhány vörös katona megszökik a koncentrációs táborból, s a menekülés során számos kalandban van részük. A forgatás egyik helyszíne Munkács volt.

Kis magyar színpolt az időszakból, hogy 1963-ban a Moszfilm a Magyar Televízió közreműködésével többek között Ungvár és (Nagy)Berezna környékén forgatta Rolan Bikov és Nyikita Orlov ifjúsági filmjét *Elveszett nyár* címmel.¹⁹ A filmben felismerhetők Ungvár festői utcái és az Uzsoki-hágó.

Mihajlo Kocjubinszkij azonos című műve alapján a Dovzsenko Filmstúdióban készült 1964-ben a Szergej Paradzsanov rendezte *Elfelejtett ősök árnnyai* című film, amely végre ukrán nyelvű volt.²⁰ A szigorú törvények szerint élő verhovinai falu belső világa elevenedik meg a vásznon. A filmet eredeti helyszíneken, egy verhovinai hucul faluban forgatták, Ungvárról nézve a hegyek túloldalán. Az alkotás kárpátaljai vonatkozása, hogy Paradzsanov a forgatókönyvet együtt írta Ivan Csendej kárpátaljai íróval. A munka során Csendejék ungvári otthonában lakott, az író dolgozószobájában aludt, és ironikusan jegyezte meg, hogy őt senki nem vádolhatja ukrán nacionalizmussal, merthogy örmény származású. Csendej nevét azonban a stáblistán tilos volt feltüntetni. Az író t ugyanis munkássága során többször betiltották.²¹

¹⁵ Az 1959-es *Kortársakban* (*Сверстниці*) is megjelent egy lélegzetvételnyi időre, amíg kimondott összesen két szót. Цыбульський, Марк: Висоцький і Закарпаття – до 70-річчя з дня народження поета. *Закарпаття онлайн*, 9 липня 2008 р. <http://zakarpatтя.net.ua/News/24421-Vysotskyi-i-Zakarpattia---do-70-richchia-z-dnia-narodzhenia-poeta> (2017-09-06)

¹⁶ Дочинець, Мирослав: Українські сліди Висоцького. *Срібна Земля – Фест*, 6–12 квітня 2006 р.; Супруненко, і. м.

¹⁷ *Среди добрых людей*. Szereplők: Vera Mareckaja, Szofja Pavlova, Irina Micik, Jurij Leontyev. *Советские художественные фильмы*. Том 2.

¹⁸ *Жаворонок*. Szereplők: Vjacseszlav Gurenkov, Gennagyij Juhtyin, Valentins Skulme. Uo.

¹⁹ *Пропало лето*. Szereplők: Vlagyimir Jevsztafjev, Szergej Gudko, Mihail Pugovkin, Zoja Fjodorova. Uo.

²⁰ *Тіні забутих предків*. Szereplők: Ivan Mikolajcsuk, Larisza Kadocsnikova, Tatyjana Besztajeva. Uo.

²¹ Грицищук, Тетяна: «Параджанов учив мене робити голубці з виноградного листя». *Gazeta.ua*, 2 березня 2012 р. http://gazeta.ua/articles/people-newspaper/_paradzhanov-uchiv-mene-robity-golubci-z-vinogradnogo-listya/425142 (2017-09-06)

3. Stirlitz – emelje fel a kezét, akinek ez a név nem mond semmit. De azt biztosan kevesebben tudják, hogy Stirlitz többek között járt Kárpátalján és megvédte a magyarországi magyarokat a kivándorlástól.

A forgatás 1971-ben és 1972-ben zajlott Berlinben, Rigában, Tbiliszipben, Borzsomiban, Moszkvában és a Munkács melletti Beregszentmiklóson. A kárpátaljai forgatási helyszín a filmben a beregvári Schönborn-vadászkastély egyik terme impozáns falépcsővel, régi díszes kandallóval, szarvasagancsokból készült csillárral.²²

A bemutatót eredetileg 1973 májusára, a Németország felett aratott győzelem napjához tervezték igazítani. Azonban Leonid Brezsnyev szovjet pártfőtitkár épp akkoriban látogatott az NSZK-ba – a szovjet–német háborút felelevenítő film bemutatójának időzítése tehát igazán illetlen lett volna. Így a tizenkét részes filmsorozatot csak 1973 augusztusában adták le a szovjet televízió egyes csatornáján. A sorozat elképesztően népszerű lett. Adásidőben kiürültek az utcák, az akkori rendőrségi statisztika szerint abban a hónapban sokkal kevesebb bűncselekményt követtek el, a gyerekek elkezdtek kémet játszani, a férfiak jelentősen fűjták a füstöt cigarettázás közben, a nők pedig az újságosbódében mindent felvásároltak, amin rajta volt Stirlitz, a szovjet szuperkém fényképe. Maga Brezsnyev is a tévé előtt ülve követte az epizódokat, s annyira a film hatása alá került, hogy azonnal ki akarta tüntetni Stirlitzet, s nagyon csalódott volt, amikor közölték vele, hogy a szovjet James Bond csupán kitalált figura.²³

A sorozatot bemutatták a szocialista országokban is. Egy szovjet tévés mogul Magyarországon járt, s a határon feltette az egyik határőrnek a kérdést: „Az önök állampolgárai történetesen nem futnak el a jobbsorsú szomszédos Ausztriába?” Erre azt a választ kapta, hogy: „Jelenleg éppen nem. Mert éppen most nézik a tévében a maguk Stirlitzét.”²⁴

A filmsorozat az író, forgatókönyvíró Julian Szemjonov azonos című regényéből készült.²⁵ Szemjonov a forgatókönyvet már odaadta a Lenfilm Stúdióknak, amikor jelentkezett nála a későbbi rendező, Tatyjana Lioznova. Lioznova végül mégis megkapta a forgatókönyvet, amivel fölöttébb elégedetlen volt, úgy érezte a szerző épp azt hagyta ki belőle, ami a regényben annyira megtetszett neki. Szemjonov szabadkezet adott az átdolgozásra, de a stáblistában egyedüli forgatókönyvíróként szerepelt.

A film²⁶ alapötörténete egyszerű. A fő helyszín Berlin, a cselekmény nem sokkal a város ostroma előtt, 1945. február 12. és március 24. között játszódik. A történések órához, perchez kötöttek, folyamatosan tájékoztatva vagyunk az időről. A főhős Makszim Makszimovics Iszajev szovjet felderítő ezredes, aki mint Max Otto von Stirlitz SS-Standardenführer több, mint húsz éve dolgozik beépített ügynökként a német hírszerzés és elhárítás központjában. A film cselekményének időpontjában Stirlitz feladata, hogy kiderítse, ki az a német birodalmi vezető, aki a Nyugattal megpróbál különbékét kötni. Megindul

²² Дворец Шенборнов. <http://otdyhaem.com.ua/zakarpatskaja/chinadiovo/dvorec-shenbornov.html> (2017-09-06)

²³ Панченко, Алекс – Денежка, Олег – Деркачев, Артем: 17 мгновений и 35 лет: фильм о Штирлице празднует юбилей. *Сегодня.ua*, 8 августа 2008 г. <http://www.webcitation.org/6HefiRp0B> (2017-09-06)

²⁴ Раззаков, Федор – Глоба, Павел: *Знаменитые Водолеи*. Москва: Эксмо, 2011. 163.

²⁵ A regény először 1970-ben jelent meg (*Семнадцать мгновений весны*. Роман. М., 1970). Ez Julian Szemjonov *Максим Максимович Исаев (Штирлиц). Политические хроники* [Makszim Makszimovics Iszajev (Stirlitz). Politikai krónikák] c. 18 részes regényfolyamának 8. kötete.

²⁶ *Семнадцать мгновений весны*. <http://mgnoveniya.ru/> (2017-09-06)

a versenyfutás: ő jön rá először, hogy ki az embere, vagy őt leleplezik le hamarabb, a dokumentumfilm-részletekből pedig a front közeledtéről értesülünk, ebből a szempontból is szorít tehát az idő.

A negyvenes évei közepén járó Lioznova nagyot alkotott. A film ma sem poros, ugyanolyan nézhető, magával ragadó, mint évtizedekkel ezelőtt volt. Nem foglalkozunk most azzal, hogy vajon a KGB rendelte-e meg a filmet, az író maga KGB-ügynök volt-e, vagy hogy mennyi köze van a filmnek a történelmi hitelességhez. Bár a filmben megszemélyesítenek a valóságban is létező személyeket, magának a cselekménynek a történelemhez nem sok köze van – a történelmet a bevágott korabeli dokumentumfilm-részletek képviselik –, ráadásul a fekete-fehér alkotás hemzseg a filmes bakiktól (nincsenek rendben a német egyenruhák, hetvenes évekbeli falióra lóg a falon stb.), ám ezek a körülmények teljesen mellékesek a film sikere szempontjából. Mikael Tariverdiev, az örmény származású zeneszerző mind a tizenkét részhez külön dalt írt Robert Rozsgyesztvenszkij szövegére, azonban a rendező ezekből csak kettőt használt fel. A dalokat a filmben az időszakban Magyarországon is ismert táncdalénekes, Joszif Kobzon, „az orosz Sinatra” adja elő.²⁷ Gyakorlatilag végig ugyanaz a zenei aláfestés, kivéve, amikor a rádióból, a filmhíradóból, a kávézóban stb. hallunk zenei betéteket. Az ember azt gondolná, hogy ez halálosan idegesítő lehet. Pedig nem.

A főhős alakja zseniálisan kitalált. Gondolatait tömondatokban mondja alá a narrátor monoton hangon. Tehát mindig pontosan tudjuk, mire gondol éppen Stirlitz. Ő maga is tömondatokban beszél, mindig nagyon pontosan és találóan fogalmaz. Mindig kifogástalan a megjelenése, tökéletesen jólfésült. Házon kívül egyenruhában vagy öltönyben, fogadáson szmokingban, az otthonában ing fölé vett kardigánban vagy pulóverben látjuk. Az arckifejezése rezenéstelen, mindig egyazon kifejezés ül rajta – mély gondolatokba révedés, állandó összpontosítástól feszült arcvonások, hűvös nyugalom. Fokozzák a hatást a mindig enyhén karikás szemek, bevésődött redő a szemöldökök között, a keskeny ajkak, szomorkás, révedező, mégis barátságos tekintet. Cigarettazás közben is mélyen gondolkodik. Intellektuális dohányzás ez. A hallgatása is mélyen intellektuális.

A főhős, Stirlitz mindig egyedül van, nincsenek férfi mivoltából következő vágyai, gondolatai, nincsenek körülötte se vágykeltő nők, se hullahegyek. A szovjet kitartás igazi jelképe, hogy a feleségét csak egyszer látja, akkor is messziről, az Elefánt kávézóban megszervezett találkozó alkalmával. Szóval nem egy James Bond. És mégis.

Az ekkor negyvenes éveiben járó Vjacseszlav Tyihonovhoz tökéletesen illett a szerep. Jelölt volt Innokentyij Szmoktunovszkij is, ő azonban nem vállalta a hosszú forgatási idő miatt. Szmoktunovszkij ekkor már híres színész volt a sokkal kevésbé ismert Tyihonovval szemben. Tyihonov visszaemlékezése szerint a felkérésben nem volt semmi különös, mindennapos színészi munka. „Stirlitz alakját le kellett szállítanom a földre, el kellett hagynom az emberfelettség sallangját, ami dőlt a kémfilmekből.”²⁸

²⁷ A film magyar szinkronja 1974-ben készült el. Tyihonov magyar hangja Bitskey Tibor.

²⁸ Раззаков, Федор: *Досье на звезд: правда, домыслы, сенсации. Кумиры всех поколений*. Москва: Эксмо-Пресс, 1988. 34.

Tyhonov megformálásában Stirlitz nem egyszerűen hőssé vált, hanem népi hőssé, a szovjet viccek legkedveltebb alakjai, Csapajev (és Petyka), Vovocska és a csukcok mellé emelkedett. A Stirlitz-viccekben a poén Stirlitz alakjának karakteres vonásaira épül: keveset beszél, de mindig találóan, egy narrátortól folyamatosan halljuk, mire is gondol éppen stb. „Stirlitz kinyitja az ajtót. Világosság. Becsukja az ajtót. Sötétség. Kinyitja az ajtót. Világosság. Becsukja az ajtót. Sötétség. – Hűtőszekrény – gondolta Stirlitz.” „– Jó reggelt, Herr Stirlitz! – mondta Müller. – Igazán szép napunk van ma, nemde? – Jó reggelt, Herr Müller! – mondta Stirlitz. – De, valóban szép napunk van. Már megint túl sokat beszéltem – tette hozzá magában.”²⁹ „Stirlitzet megállítják a határnál: – Mivel tudja azt bizonyítani, hogy maga az? – kérdi tőle a vámos. Stirlitz elővesz egy tükröt, belenéz: – Igen, én vagyok...” „16.35 perc: Stirlitz kilépett a Gestapo épületéből. – Daszvidanyja! – vetette oda az őrnek. Stirlitz rögtön tudta, hogy hibázott.”³⁰

A filmben elhangzó egyes mondatok, jelenetek is széltében idézetekké váltak, klasszikus mondatokká, melyeket illetett felismerni, honnan valók – valahogy úgy, ahogy mi magyarok idézgetjük *A tanú* (Bacsó Péter, 1969) mondatait, párbeszédeit.

2008–2009-ben az oroszok digitálisan felújították, kiszínezték az eredetileg fekete-fehér filmet, a több mint egy órás részeket kb. ötven percesekre rövidítették. Az új változatot 2009 májusában tűzte műsorára a Russia.tv csatorna.³¹ A kézzel kiszínezett változatot vagy szerették az emberek, vagy nem, de az ukrán szinkronizált változatot, amit 2008 májusában mutattak be a TV1 csatornán, inkább nem, pontosabban az emberek „kiröhögtek” a közszájon forgó tézismondatok ukránosított változatát. Elismert szakemberek dolgoztak rajta, a fordítást Leszja Movcsun készítette, a szinkronrendező pedig Jevhen Malucha volt. Nem is a fordítással volt a gond. A néplélek birkózott meg nehezen azzal, amit így foglalhatunk össze: az orosz kém Stirlitzről kiderült, hogy nem csak németül tudott beszélni, hanem ukránul is rozmovljalni.³²

4. A szovjet mozitörténet nagy pillanata volt, amikor először lehetett látni meztelen női felsőtestet, mégpedig egy olyan filmben, amelyet Kárpátalján forgattak. A főhősnő főként arra emlékezett a forgatásból, hogy állandóan por, forróság és cigányok vették körül.

Emlékezetes film cigány szereplőkkel – talán nem tévedünk abban, hogy a többségnek elsősre Emir Kusturica ugrik be. Az 1988-as *Cigányok ideje* és az 1998-as *Macska-jaj* is nagy karriert futott be, talán nincs is olyan kortárs filmrajongó, aki ne látta volna ezeket, ne emlékezne rájuk ma is. A vándorcigányok harsány, izgató, rejtélyes, felfoghatatlan és borzongató világát nem a szerb rendező álmodta először vászonra, megelőzte többek között egy moldáv származású filmrendező, Emil Lotjanu 1975-ben forgatott, és 1976-ban bemutatott filmjével. Lotjanu egy besszarábiai faluban született 1936-ban, Moszkvában halt meg 2003-ban,³³ őt tartották a szovjet romantikus film utolsó képviselőjének.³⁴ Az 1970–80-as években számos szovjet nagyjátékfilmet rendezett, közte a legnagyobb sikert

²⁹ Az internet ma is hemzseg a Stirlitz-viccektől. A fentiek a következő helyről idézve (l. a kommenteket): A Vörös Hadsereg legjobb kémje. http://oroszsorszag.blog.hu/2008/12/25/a_voros_hadsereg_legjobb_kemje (2016-07-01)

³⁰ Stirlitz visszatér, és tudja. *Origo*, 2006.09.22. <http://www.origo.hu/teve/20060919stirlitz.html?pldx=2> (2016-07-01)

³¹ Цветная премьера Семнадцати мгновений весны – на телеканале «Россия». *Vesti.Ru*, 30 апреля 2009. <http://www.vesti.ru/doc.html?id=281271&cid=1> (2016-07-01)

³² Панченко et al.: 17 мгновений и 35 лет..., i. m.

³³ Лотяну, Эмиль. <http://www.kino-teatr.ru/kino/director/post/18787/bio/> (2017-09-06)

³⁴ Последний романтик советского кино Эмиль Лотяну. <http://1001material.ru/21563.html> (2017-09-06)

hozó *A cigánytábor az égbe megy* címűt.³⁵ Akkor pörgős, látványos, magával ragadó volt, a szovjet filmművészetben szokatlan és egyedülálló. Mai szemmel végignézve kicsit vontatott, de a végtelenség érzése és az izzó feszültség ma is átjön a filmkockákon.³⁶

Lotjanu nem csak rendezte a filmet, de ő maga írta a 101 perces alkotás forgatókönyvét is Makszim Gorkij korai elbeszélései, elsősorban a *Makar Csudra* alapján. A Bukovinában játszódó történetben a címszereplő, „a vén cigány” meséli el Lojko Zobar „egy fiatal cigány” –, akit jól ismert „egész Magyarország, Csehország, Szlavónia és minden ország a tenger környékén” – és Radda – Danilo, „a katona, aki Kossuth seregében harcolt” gyönyörű lánya – megalkuvást nem ismerő, egymást felemészítő szerelmét.³⁷ Lotjanu filmje a besszarábiai sátoros cigányok életét mutatja be, azonban akárhogy is nézzük, sokszor támadhat az az érzésünk, hogy a helyszín nem csak a forgatás tényleges helyszíne miatt a Kárpátok másik oldala, nekünk Kárpátalja, az Osztrák–Magyar Monarchia szélén, a 20. század legelején. A film első kockáiban a stáblista egyik háttérképe a császári címer, a kakastollas csendőrök razziája során pedig valamelyik szekérről előkerül egy Ferenc József portré, a háttérben megszólal az egyik cigány, hogy ne bántsák a császárt. A cselekmény pontos időpontját onnan tudjuk, hogy az egyik jelenetben a katonák az új évszázadra koccintanak.

A két főhős, a nőcsábász és lótolvaj bátor legény Lojko Zobar és a szépséges és büszke, feketeszemű cigánylány Rada, akik menthetetlenül egymásba szeretnek. Azonban mindketten úgy vélik, hogy a családi élet korlátozná őket természetes szabadságukban. „Ne imádd a pénzt – mert megcsal. Ne imádd a nőt – mert megcsal. A legrészegítőbb ital a szabadság.” „Mindenben csalódsz. Csak a szabadságban nem.” Hiába figyelmeztetik a barátok Lojkót, hogy Rada³⁸ boszorkány, s nem egy férfiszívet összetört már, a szilaj cigány elfelejtette a barátokat, a lovakat, a szabadságot, régi kedvesét, a szőke falusi lányt, Juliskát. Radába beleszeretett a helyi földesúr, Szilágyi Antal is, azonban a lány kikoszarazza. „Ki tudna engem úgy szeretni, hogy lángra lobbantsa a szívem, s ne fátyolt vonjon a szememre?” Rada azt a feltételt szabta szerelmének, Lojkónak, hogy az egész tábor szeme láttára, térden állva kérje meg a kezét, bizonyítva ezzel a lány felsőbbrendűségét. A térdelést azonban a cigány hagyományban megalázásnak tekintik. Lojko hatalmas szenvedélyét a lány iránt legyőzte a büszkesége. Lojko leszúrta a lányt, s miközben a haldoklót a karjában tartotta, a gyilkosság egyik tanúja, a lány apja, halálos késszúrással vett elégtételt rajta. A szerelmespár holtan roskad a földre.

A mozifilmet a premier évében, 1976-ban a Szovjetunióban közel 70 milliószor kölcsönözték ki, abban az évben ez volt a legnézettebb film. Ez minden idők 13. legnézettebb szovjet filmje, melyet közel 120 országban forgalmaztak. A megjelenéskor a

³⁵ *Табор уходит в небо*. Angolul: *Queen of the Gypsies*. <http://www.imdb.com/title/tt0073781/> (2017-09-06)

³⁶ „A néhol a modern kor embere számára talán vontatott és drámai kimenetelű sztoriból kitűnik, hogy a cigányok mennyire is a szabadság vándorai. Számukra a természet törvényei az irányadóak, és ha a sors úgy kívánja felvállalja bárkivel a konfliktusokat és a párbajt egyaránt, még ha az az életükbe kerül is.

A felcsendülő dallamok, a tarkabarka ruhák forgataga és az ellejtett táncok a kissé nehézkes mondanivalót némiképp könnyebben emészthetőbbé teszik. A kulturális sokszínűsége nyitottak kedvelni fogják!” Krupinca Mia:

Cigánysorsok a filmvásznon. *Viharsarki Kanapé*, 2015. április 13.

<http://viharsarkikanape.hu/2015/04/13/ciganyorsok-a-filmvasznon/> (2016-07-01)

³⁷ Magyarul I. Gorkij, Makszim: *Mezítábasok. Válogatott elbeszélések 1892–1897*.

<http://mek.niif.hu/03200/03299/03299.htm#1> (2017-09-06)

³⁸ Nem tévedés: az elbeszélésben helyesen két dd-vel, a filmben egy d-vel szerepel a főhősnő neve.

Szovjetuniót több a film címével azonos nevű együttes kezdte járni, s mindegyik azt hirdette, hogy a szólistája maga a film női főszereplője, aki természetesen nem is tudott arról, hogy egyszerre több helyszínen is cigánydalokat énekel.³⁹ Magyar felirattal 1977-ben, magyar szinkronnal 1981-ben volt először látható.

A két főszerepre a rendező nem cigányokat, hanem két moldáv színészt választott Svetlana Toma és Grigore Grigoriu személyében. Toma korábról ismerte a rendezőt, több közös filmet is forgattak,⁴⁰ azonban a színésznőt ez az alkotás emelte szédületes magasságokba, elnevezték többek között „a Szovjetunió első számú cigánylányának”, a szovjet filmmagazin pedig az év színésznőjének választotta. A színésznő később úgy emlékezett vissza, hogy ez volt életében a legnehezebb szerep: „mint mindig, a Kárpátokban forgattunk: por, forróság, cigányok mindenhol”. Toma volt Lotjanu első számú jelöltje a szerepre, azonban mégis részt kellett vennie a kétfordulós szereplőválogatáson. A forgatás után a színésznő megvásárolta a filmben használt ruháit, közte a nevezetes kézzel hímzett régi selyemkendőt. Lotjanu minden nap hajnalban ébresztette a stábot, mindig elégedetlen volt és folyamatosan ordibált, de nem öncélúan, hanem ez volt a rendezői módszere: állandóan feszültségben tartani a színészeket, amit aztán tovább adtak a filmvászon keresztül a közönségnek.⁴¹

A film fantasztikus látványt és hangzást tárt a közönség elé. A zenét a szintén moldáv származású Jevgenyij Doha szerezte, illetve válogatta, aki több mint kétszáz szovjet filmben működött közre.⁴² Doha és Lotjanu együtt járták a cigánytáborokat, és gyűjtötték a zenei anyagot. Az oroszul beszélő filmben a dalokat eredeti, cigány nyelven adták elő, fordítás és feliratozás nélkül. A táncok és a dalok előadásában az 1931-ben alapított moszkvai Romen Színház⁴³ művészei, valamint a kárpátaljai cigánykórus működött közre. Mindjárt a film elején felcsendül hibátlan magyar nyelven az *Alma a fa alatt nyári, piros alma* kezdetű magyar nóta, a helyi establishment mulatozása közben – magyaros ruhába öltözött férfiak és nők ülnek körül az asztalt és lengetik a borospoharakat éneklés közben. Egyikük, Bálint báró nem átallja megvenni a cigány lopott lovát. „Nagyságos uram, ilyen lovakat a Kárpátok egyik oldalán sem találni.” Ha nem venné meg, a lovakat tovább vinnék a szegedi vásárba. A magyar szinkronizált változatban is eredeti nyelven szerepelnek a dalok.

A film egyik leglátványosabb jelenete a tánc a mezőn, amelynek egy szerelmi párbeszédet kellett megjelenítenie. Lotjanu természetesen elégedetlen volt, Rada esetlenül mozgott, a cipője sarka folyton elakadt az egyenetlen talajban. A rendező utasítására a talajt kiegyenlítették, még pedig úgy, hogy a legfelsőbb földréteg alá egy acéllemezt

³⁹ *Табор уходит в небо*. http://www.vokrug.tv/product/show/Tabor_uhodit_v_nebo/ (2017-09-06)

⁴⁰ Állítólag a rendezőt és a színésznőt ugyanolyan összehétközhetetlen romantikus kapcsolat fűzte egymáshoz, mint a film főszereplőit. Tomát az állandó idegi feszültség annyira kimerítette, hogy egy ízben csapat-paport otthagytott, és Kárpátjáról visszautazott Moszkvába. Tíz nap múlva tért vissza, tartva attól, hogy időközben talán kirúgták a filmből, ám Lotjanu várt rá, csak akkor tört ki a vihar, amikor visszatért, a filmforgatás befejeztéig csak harmadik személyen keresztül érintkezett vele, de senki más nem játszhatta el a szerepet. История создания фильма Табор уходит в небо. <http://www.liveinternet.ru/users/4231626/post292954122/> (2017-09-06)

⁴¹ Крайнер, Анастасия: *Табор уходит в небо – цыганская песня о всепоглощающей страсти*. <http://www.nashfilm.ru/sovietkino/1480.html> (2017-09-06)

⁴² Дога, Евгений. http://www.vokrug.tv/person/show/Evgenii_Doga/; Евгений Дога: *Счастья вам, люди!* <http://1001material.ru/26589.html> (2016-07-01)

⁴³ A Romen Színház honlapja: <http://www.teatr-romen.ru/> (2016-07-01)

helyeztek. Lotjanu levétette a szereplőkkel a cipőt és a forráságban felhevült acéllemezen kellett eljárniuk a nevezetes felhevítő táncot.⁴⁴

A film „vihart” kavart jelenete: Rada a folyóparton, fürdésre készülve megmutatja csodás melleit, nem csak egyetlen pillanatra, hanem hosszú percekig keresztül pásztázza a kamera. Ez volt az első szovjet film, ahol meztelen női melleket lehetett látni. Zobar szeme láttára elkezd egyenként levenni a többretegű szoknyát is, de az utolsónál megáll. A cigányok felháborodtak, hogy egy igazi cigány sosem meztelenkedik, a nyugati kritikák azonban szex-szimbólummá nyilvánították a hallatlanul bátor szovjet színésznőt.

Ugyancsak a cigányokhoz kapcsolódik Toma legizgalmasabb filmvetítés-élménye. Harkovban a cigányok kibérelték a mozitermet, ahol egész nap non stop játszották a filmet, kihordatták a székeket, a földön ülve nézték a filmet családotul, gyerekestül, mindenestül, közben ettek-ittak, ki-be járkáltak. A mozi igazgatója bejelentette a főszereplőt, aki személyesen megjelent a színen: befont hajjal, szemüvegben. A cigányok kifütyülték, nem hitték el, hogy ő Rada és megfenyegették az igazgatót, hogy beperlik.⁴⁵ Életszerű jelenet. A szovjet mozik erre a filmre, illetve az indiai filmekre mindig nagyszámú cigány közönséget vonzottak be. „... vetítésekor a pénztárnál szinte »emberölés« volt a jegyért.”⁴⁶

A film két fő helyszíne Vilnius volt – ahol a városi képek készültek, illetve Kárpátalja. Ökörmező környékén vették fel a cigányok átkelését a Kárpátokon, a film többi részét pedig Nagyszőlős környékén forgatták. Fontos szerepet kap a Tisza és jól felismerhetően feltűnnek a háttérben a nagyszőlősi nyalábvár romjai is.⁴⁷

A filmnek volt egy különleges szereplője is, aki két epizódban tűnik fel. A rendező a helyi benzinkúton véletlenül találkozott össze Joszif Hasznyukkal, a nagyszőlősi gyűjtővel, s ajánlotta fel neki az apró szerepet.⁴⁸ A film stáblistájában is fel van tüntetve a neve az epizódszereplők között. Hasznyuk 1961-ben kezdte el gyűjteni a világ úrhajósainak, állam- és kormányfőinek aláírásait. Több mint négyezres gyűjteményével 2012-ben bekerült az ukrain rekordok könyvébe.⁴⁹

5. A szovjet időszak filmjei egy letűnt kor különös világát idézik fel. A szovjet, de a mai ukrán sajtónyelvben is egyes írások időnként összetévesztik a Kárpátok két oldalát, így rosszul feltételezik, hol is forgatták az adott filmes alkotást, vagy melyik részére utalnak egy elejtett beszélgetés során. A Kárpátoktól „beljebb” területről nézve, különösen egy kommersz film esetében, „csekély” jelentősége van annak, hogy a helyszín „Zakarpartia” (Kárpátontúl, azaz: Kárpátalja), vagy „Prikarpattia” (Kárpát-mellék). De a történelmi filmekről sem a „valóságot” várjuk el, hanem az élményt. Kárpátalja egyfajta csehszlovák, szovjet, ma pedig

⁴⁴ Крайнер: *Табор уходит в небо...*, i. m.

⁴⁵ История создания фильма Табор уходит в небо.

<http://www.liveinternet.ru/users/4231626/post292954122/> (2017-09-06)

⁴⁶ Fischer Zsolt: A mozi alkonya? *Kárpátalja*, 2011. szeptember 23. 558. szám.

⁴⁷ Уманський, Олексій: 7 фільмів, знятих на Закарпатті, про які повинен знати кожен місцевий.

Varosh.Beta, 14 лютого 2013. <http://www.varosh.com.ua/mukachevo/post/kulturashow/7-filmiv-znyatih-na-zakarpartti-pro-yaki-povinen-znati-kozhen-miscevij#.VZUqksw-Uk> (2017-09-06)

⁴⁸ 7 фактов о фильмах, которые снимали на Закарпатье. <http://7dniv.info/lang-ru/7-facts/41007-7-faktiv-pro-fil-mi-yaki-znimali-na-zakarpartti.html> (2017-09-06)

⁴⁹ Гаснюк, Иосиф. <http://photo.unian.net/rus/detail/407875.html> (2017-09-06)

ukrán „Etyek”, amely képkockákon keresztül is sajátosan őrzi nemcsak egy kor, hanem egy régió sajátos színeit is.

Irodalom

- Fischer Zsolt 2011. A mozi alkonya? *Kárpátalja*, 2011. szeptember 23. 558. szám.
- Gorkij, Makszim. *Mezítlábasok. Válogatott elbeszélések 1892–1897*. <http://mek.niif.hu/03200/03299/03299.htm#1> (2017-09-06)
- Krupincza Mia 2015. Cigánysorsok a filmvászonon. *Viharsarki Kanapé*, 2015. április 13. <http://viharsarkikanape.hu/2015/04/13/ciganyorsok-a-filmvaszonon/> (2016-07-01)
- Stirlitz visszatér, és tudja. *Origo*, 2006.09.22. <http://www.origo.hu/teve/20060919stirlitz.html?pldx=2> (2016-07-01)
- 7 фактов о фильмах, которые снимали на Закарпатье. <http://7dniv.info/lang-ru/7-facts/41007-7-faktiv-pro-fil-mi-yaki-znimali-na-zakarpatti.html> (2017-09-06)
- Гаснюк, Иосиф. <http://photo.unian.net/rus/detail/407875.html> (2017-09-06)
- Грицищук, Тетяна: «Параджанов учив мене робити голуці з виноградного листя». *Gazeta.ua*, 2 березня 2012 р. http://gazeta.ua/articles/people-newspaper/_paradzhanov-uchiv-mene-robiti-golubci-z-vinogradnogo-listya/425142 (2017-09-06)
- Дворец Шенборнов. <http://otdyhaem.com.ua/zakarpatskaja/chinadiievo/dvorec-shenbornov.html> (2017-09-06)
- Дога, Евгений. http://www.vokrug.tv/person/show/Evgenii_Doga/; Евгений Дога: *Счастья вам, люди!* <http://1001material.ru/26589.html> (2016-07-01)
- Дочинець, Мирослав 2006. Українські сліди Висоцького. *Срібна Земля – Фест*, 6–12 квітня 2006 р.
- История создания фильма Табор уходит в небо. <http://www.liveinternet.ru/users/4231626/post292954122/> (2017-09-06)
- Крайнер, Анастасия. *Табор уходит в небо – цыганская песня о всепоглощающей страсти*. <http://www.nashfilm.ru/sovietkino/1480.html> (2017-09-06)
- Лотяну, Эмиль. <http://www.kino-teatr.ru/kino/director/post/18787/bio/> (2017-09-06)
- Новые фильмы: «Долина синих скал», «Кровавый рассвет». *Советский Экран*, 1957, №2.
- Панченко, Алекс – Денежка, Олег – Деркачев, Артем. 17 мгновений и 35 лет: фильм о Штирлице празднует юбилей. *Сегодня.ua*, 8 августа 2008 г. <http://www.webcitation.org/6HefiRp0B> (2017-09-06)
- Последний романтик советского кино Эмиль Лотяну. <http://1001material.ru/21563.html> (2017-09-06)
- Раззаков, Федор – Глоба, Павел 2011. *Знаменитые Водолеи*. Москва: Эксмо.
- Раззаков, Федор 1988. *Досье на звезд: правда, домыслы, сенсации. Кумиры всех поколений*. Москва: Эксмо-Пресс.
- Романюк, Лариса: *За часів СРСР із Закарпаття не вилізли зірки і режисери радянського кіно*. <http://ua-reporter.com/print/63925> (2017-06-01)
- Семнадцать мгновений весны*. <http://mgnoveniya.ru/> (2017-09-06)
- Советские художественные фильмы. Аннотированный каталог*. Том 2. Звуковые фильмы (1930–1957 гг.). Москва: Искусство, 1961.
- Супруненко, Олег. Володимир Висоцький: факти та міфи „закарпатського періоду”. *Закарпаття онлайн*, 6 серпня 2010 р. <http://zakarpattya.net.ua/News/71051-Volodymyr-Vysotskyi-fakty-ta-mify-zakarpatskoho-periodu-FOTO> (2017-09-06)
- Табор уходит в небо*. <http://www.imdb.com/title/tt0073781/> (2017-09-06)
- Табор уходит в небо*. http://www.vokrug.tv/product/show/Tabor_uhodit_v_nebo/ (2017-09-06)
- Уманський, Олексій: 7 фільмів, знятих на Закарпатті, про які повинен знати кожен місцевий. *Varosh.Beta*, 14 лютого 2013. <http://www.varosh.com.ua/mukachevo/post/kulturashow/7-filmiv-znyatih-na-zakarpatti-pro-yaki-povinen-znati-kozhen-miscevij#.VZUqkcsW-Uk> (2017-09-06)
- Уманський, Олексій 2010. *Небо, гори і кіно*, <https://vimeo.com/19698362> (2017-06-01)
- Федоров, Александр 2010. *Трансформации образа России на западном экране: от эпохи идеологической конфронтации (1946–1991) до современного этапа (1992–2010)*. Москва, Информация для всех.
- Цветная премьера Семнадцати мгновений весны – на телеканале «Россия». *Вести.Ru*, 30 апреля 2009. <http://www.vesti.ru/doc.html?id=281271&cid=1> (2016-07-01)
- Цыбульский, Марк. Висоцький і Закарпаття – до 70-річчя з дня народження поета. *Закарпаття онлайн*, 9 липня 2008 р. <http://zakarpattya.net.ua/News/24421-Vysotskyi-i-Zakarpattia---do-70-richchia-z-dnia-narodzhennia-poeta> (2017-09-06)

RECENZIÓK

Барань Єлизавета

**Мельник Світлана, Черничко Степан: Етнічне та мовне розмаїття
України. Аналітичний огляд ситуації.
Ужгород: «ПоліПрінт», 2010. 163 с.**

Соціолінгвістика в Україні відносно нова наука. Соціолінгвістичні дослідження з урахуванням реальної мовної ситуації в Україні проводяться лише з початку 90-х років ХХ століття. Соціолінгвістичні праці, які подеколи з'являлися в радянські часи, мали на меті, перш за все, відповідати вимогам тодішньої офіційної політики та ідеології, ігноруючи факти реальної мовної ситуації в країні, а також «прискорити процеси асиміляції в союзних республіках, розширити соціальні функції російської мови і розвиток асиметричної двомовності в середовищі неросійських народів СРСР» (МАСЕНКО 2007: 3).

Сучасні дослідження у сфері соціолінгвістики, взявши за основу світову практику з добре виробленими методами їх проведення, розкривають лінгвістичні особливості населення України, вказують на мовне розмаїття держави, представляють об'єктивну картину мовної ситуації як титульної нації, так і окремих національних меншин. Автори пропонованої монографії мовознавці Світлана Мельник та Степан Черничко – кандидати філологічних наук, відомі фахівці-соціолінгвісти не лише в Україні, а й за її межами – співпрацюють із зарубіжними науково-дослідними інститутами, мають досвід вивчення мовної ситуації окремих спільнот.

Наукова новизна їхньої праці у сфері сучасних українських соціолінгвістичних досліджень полягає в тому, що в ній дається чітка картина демографічного становища України у світлі останніх даних, розглядаються правові основи мовної політики, описано соціальні та лінгвістичні особливості мовних спільнот України (від найчисленніших до так званих «загрожених» етносів), проаналізована освітня система національних та мовних меншин, указано напрямки та тенденції мовної політики України. Автори вичерпно і кваліфіковано дають відповідь на такі запитання: національний склад населення України; визначення рідної мови населенням нашої держави; етнічні та мовні меншини України; гарантії чинних правових основ мовної політики нашої країни; порушення мовних прав громадян України; найновіші соціолінгвістичні дослідження, що проводились в Україні, і їх результати; функціонування освітньої мовної політики в державі, її недоліки тощо.

У вступі дається пояснення поняттям *мовна меншина*, *національна меншина*, *етнічна меншина*, згідно з міжнародними нормативами пропонується введення терміна *мовна меншина* до українського законодавства, вказується на мету проведеного авторами дослідження.

У першому розділі охарактеризовано мовні меншини України: розподіл населення за національністю, рідною мовою, представлена картина національних меншин країни. Також проаналізовані ті законодавчі акти, які регулюють мовну політику держави, вказано на переваги та недоліки окремих пунктів цих документів. Не оминули автори проблеми мовних прав, підкреслено домінування російської мови в

окремих регіонах країни, вказуються на позитивні дії щодо врегулювання мовного питання держави, завдяки яким стало можливим уникнення міжнаціональних конфліктів.

Другий розділ присвячений представленню мовних спільнот України, їх соціальних та лінгвістичних особливостей. Дослідники підкреслюють, що хоч у пострадянський період зацікавленість науковців соціолінгвістичною ситуацією держави зросла, однак мовні проблеми лінгвістичних меншин потребують глибшого опрацювання. Результати досліджень такого характеру дали б відповідь на низку питань: характерні особливості мовної ситуації меншини, функціонування мови меншини в освітній сфері, проблеми засвоєння державної мови (якщо вони є), наслідки міжмовних контактів тощо. Автори вдаються до спроби описати сучасні етнополітичні процеси на прикладах національних меншин, наголошуючи при цьому на підтримці певною мірою з боку держави. Тут порушується часто згадувана тема про етнічних росіян, російськомовне населення, статус російської мови, а також українсько-російський білінгвізм. Науковці окремо торкаються мовних проблем національних меншин (білорусів, євреїв, греків та німців), яких переважно слід відносити до російськомовних етносів. Читач має можливість ознайомитися із сучасною мовною ситуацією румунів (їх ще називають молдованами), угорців, болгар, словаків та поляків. У праці стверджується, що угорці – найбільш організована спільнота в Україні, яка послідовно відстоює свої національні інтереси. Як результат цього, на території компактного проживання представників угорської меншини, у Закарпатській області, крім загальноосвітніх шкіл з угорською мовою навчання, функціонує перший і єдиний в Україні вищий навчальний заклад, створений національною меншиною. Варто зазначити, що мовна ситуація угорської меншини на сучасному етапі досліджена чи не найповніше. Окремий підрозділ присвячений соціальному та суспільному статусу ромів.

До корінних/автохтонних етносів автори відносять кримських татар, гагаузів, караїмів та кримчаків. Представлені найновіші соціолінгвістичні дослідження, які були проведені в колі цих народів, визначено напрямки збереження мови караїмців та кримчаків, які перебувають під загрозою зникнення. Дискусійним залишається статус русинської меншини України: русинів офіційна українська політика не визнає окремим етносом, а їх мову вважає діалектом української. Автори порівнюють різні погляди щодо існування русинської меншини та їх мови, і доходять висновку, що «питання про русинську національність та русинську мову є більшою мірою політичним, аніж науковим» (с. 103). В одному з підрозділів зазначені позитивні зрушення у державі у справі визнання знакової мови глухих.

Остання частина монографії містить перегляд тенденцій щодо мовної освіти національних меншин. У Національній доктрині розвитку освіти зазначено: «...у навчальних закладах, у яких навчання ведеться мовами національних меншин, створюються умови для належного опанування державної мови» (Національна доктрина розвитку освіти. Розділ IV. Стратегія мовної освіти). Автори на підставі аналізу конкретних фактів роблять висновок, що «попри усі позитивні моменти нормативних актів, за роки незалежності держава так і не змогла створити всі умови для належного опанування державної мови» (с. 108). При цьому застерігають

представників національних меншин від «освітньої сегрегації», намагаються дати низку слушних порад для вирішення цієї проблеми, усвідомлюючи необхідність засвоєння державної мови, що є «запорукою повноцінного включення національної меншини у суспільне життя держави» (с. 138).

У висновках автори узагальнюють результати проведеного дослідження, дають рекомендації до розробки моделі безконфліктного співвіснування і функціонування різних мов в українському соціумі, виділяють позитиви української етнонаціональної та мовної політики, висловлюють надії на те, що полікультурні цінності українського суспільства буде збережено.

Рецензент має декілька зауважень: у деяких таблицях простежується непрозорість в оформленні таблиць (с. 74, 78, 87, 88). Доцільно було б використати іншу систему знаків для кращого розрізнення окремих пунктів, зазначених у таблицях. На рисунку № 14 (с. 89) при представленні питальника щодо індексу соціального дистанціювання серед угорців та українців Закарпаття указані шість можливих варіантів вибору, а в таблиці подано усього п'ять (щоправда, в таблиці наявний нульовий варіант відповіді, чого не знаходимо в питальнику). При перекладі з англійської назви проекту, в рамках якого виконана робота, автори допустили помилку: замість *поширення лінгвістичної відмінності* пропонуємо вжити словосполучення *мовної відмінності*, адже лінгвістика стосується науки, а не мови чи мовлення меншин.

Варто наголосити, що автори монографії спираються на величезний бібліографічний матеріал (більш ніж 300 позицій), серед яких представлені роботи як українських, так і зарубіжних авторів.

Рецензована монографічна праця засвідчує високий професіоналізм її авторів і заслуговує на належну читацьку оцінку. Вона стане у пригоді науковцям, матиме практичне застосування в освітній сфері, нею може скористатися і широке коло зацікавлених мовним розмаїттям нашої держави читачів.

Спільна монографія «Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації» є помітним внеском в українську соціолінгвістику, оскільки розширює коло знань про національний та мовний склад населення України, активізує дослідників до подальшого вивчення мовної ситуації окремих меншин.

Література

МАСЕНКО Л. 2007: Українська соціолінгвістика: історія, стан, перспективи. *Українська мова* 2007/1: 3–19.

Барань Єлизавета

**Сабадош І. В., Миголинець О. М., Пискач О. Д. (упор.)
Закарпатський діалект. Бібліографічний покажчик.
Ужгород: «Говерла», 2009. 135 с.**

Закарпатський діалект поширений на території сучасної Закарпатської області України. Згідно з історіографічними даними, східні слов'яни заселили цю територію ще до приходу в басейн Тиси та середнього Дунаю мадярських племен. Вважається, що закарпатський діалект належить до старожитніх. Територія сучасного Закарпаття в різні історичні періоди перебувала у складі різних держав (Угорського королівства, Австро-Угорщини, Чехословаччини, Радянського Союзу та України). Однак східно-слов'янське населення в кількісному складі на сьогодні є домінантним (80,5% усієї кількості). У різні часи закарпатських слов'ян називали по-різному: *малоросами*, *рутенами*, *руснаками*, *русинами*, *угроросами*, сьогодні поширена назва (*карпато-*, *закарпато*)*українці*.

Закарпатський діалект – єдиний серед українських, який межує з говірками словацької, румунської та угорської мов, тож специфіка українських говорів цієї території, окрім багатьох інших рис, полягає ще в тому, що у їх лексиці наявні запозичення із сусідніх слов'янських та неслов'янських говорів. Цей вплив простежується і на інших мовних рівнях.

У передмові до видання (с. 3) зазначено, що в межах закарпатського діалекту виділяють чотири групи говірок: західнозакарпатські (або ужанські), центральнозакарпатські (або боржавські), марамороські та північнозакарпатські (або верховинські). Для кожної з них характерні певні особливості, які і є підставою для їх розрізнення.

Перше наукове дослідження закарпатського діалекту методом лінгвогеографії здійснено у 30-х роках ХХ століття і пов'язане з іменем видатного діалектолога Івана Панькевича. Пізніше, у 1945 році зі створенням у Закарпатті вищого навчального закладу (сьогодні відомого під назвою Ужгородський національний університет), де через два роки засновано кафедру української мови, було закладено фундамент закарпатської діалектологічної школи. Діалектологічні розвідки проводив перший завідувач кафедри І. Г. Чередниченко, його послідовник С. П. Бевзенко започаткував діалектологічну школу в Ужгородському університеті, розробив навчально-методичні посібники для студентів, залучав випускників філологічного факультету до наукової праці у галузі закарпатської української діалектології. Його першими аспірантами були К. Й. Галас, П. М. Лизанець та В. В. Німчук. Згодом майже 25 років очолював кафедру української мови Й. О. Дзензелівський, засновник діалектологічної школи Ужгородського університету. Під керівництвом професора Дзензелівського виконав кандидатську дисертацію двадцять один науковець, із них докторами філологічних наук стали І. В. Сабадош, М. І. Сюсько, В. І. Лавер, В. І. Статеева, Г. Л. Аркушин, а докторантуру закінчив доцент Б. К. Галас. Вихованці професора Дзензелівського по

сьогодні продовжують справу свого наставника, залучаючи вже своїх студентів до діалектологічних розвідок.

Укладачі бібліографічного покажчика – дослідники наукового осередку справжніх збирачів діалектних скарбів української мови. Професор Іван Сабадош є автором низки публікацій про ботанічну лексику Карпатського регіону і укладачем «Атласу ботанічної лексики української мови». Ольга Миголинець досліджує лексику народної медицини та ботанічну лексику в українських говорах Закарпатської області. Ольга Пискач вивчає вживання прислівників в українських говорах Закарпаття.

До рецензованого бібліографічного покажчика внесено «інформацію про діалектологічні праці, що стосуються всіх рівнів закарпатського діалекту, а також лінгвістичні атласи, діалектні словники, публікації й дослідження пам'яток закарпатоукраїнської писемності, записи живого мовлення, фольклорні тексти, етнографічні матеріали, що містять лексику закарпатських говірок; [...] включені також лінгвогеографічні праці, на картах яких закарпатські говірки представлені як частина більшого континууму» (див. передмову, с. 4). За сторінками покажчика можна простежити, що вивчення закарпатських говорів з часу виникнення діалектології як науки приваблювало вчених-мовознавців. Їх увага зосереджувалась на різнобічному вивченні закарпатських говірок у синхронному та діахронному аспектах.

Укладачі покажчика зібрали величезний бібліографічний матеріал – 1550 позицій без урахування рецензій на окремі публікації, включаючи й праці зарубіжних авторів. До деяких іншомовних статей додаються й переклади українською. Матеріал подано в алфавітному порядку прізвищ авторів, спершу кириличні, далі латиномовні.

Укладання бібліографічного покажчика – це клопітка робота, яка вимагає багато часу та енергії. Упорядники усвідомлюють, що зібрати абсолютно все неможливо, тож у систематизованому ними матеріалі можливі прогалини, заповнення яких вони доручають своїм наступникам та рецензентам цього видання. Цю точку зору ми взяли до уваги і подаємо деякі доповнення, аби уточнити бібліографічні дані.

Зокрема, звертаємо увагу укладачів на деякі праці англійською, німецькою та угорською мовами, у яких наголошується на особливостях закарпатського українського діалекту, а саме: Balczyk 1948, Bonkáló 1910, Bonkáló 1910–1911, Bonkáló 1912–1913, Bonkáló 1916, Mazuch 1896, Мокань 1961, Musketik 1993, Pavlovszky 1993, Rot 1989.

Варто залучити до наступного видання бібліографічного покажчика окремі статті О. Моканя, аналогічні до статей подібного характеру Й. Дзенделівського та П. Лизанця, які присвячені детальному дослідженню етимологій окремих діалектизмів у згаданих говорах, а саме: Мокань 1969, Мокань 1970, Мокань 1971, Мокань 2005.

Упорядники почасті ввели до бібліографії статті, вміщені в журналі «Рідна мова», який видавався у Варшаві між 1933–1939 роками (див., напр., статті І. Огієнка та статтю Н. Прозор, присвячену дослідженню лексики українських говорів Закарпаття на сторінках вищезгаданого журналу). Список діалектологічних праць можна було б продовжити такими розвідками: Виногородський 1933, Виногородський 1935, Кириченко 1937, Огієнко 1939, Полянський 1933, Станканинець 1938а, Станканинець 1938б.

Упорядники залучили до бібліографії і теми захищених кандидатських та докторських дисертацій. Пропонуємо доповнення: Дáže 1956.

До списку публікацій рекомендуємо ввести ще такі статті: Мелика 1992, Мокань 1977, Мокань 2000, Мокань 2001, Орос 1997а, Орос 1997б.

У покажчику подано публікації, що стосуються діалектних зон, які виходять за межі закарпатської, включаючи українські говори сусідніх територій Румунії та Словаччини. Якщо взяти до уваги українські говори колишньої Мараморощини, які на сьогодні розділені державним кордоном (до бібліографії ввійшли праці, присвячені дослідженню українських говорів сучасної території Румунії, напр., Словник-пам'ятник О. Бевки, окремі статті В. Ороса, Л. Деже, М. Павлюка та І. Робчука), то, мабуть, варто було б включити сюди працю Бодзей 1997. А до списку видань українських діалектологічних розвідок, проведених на території сучасної Словаччини, рекомендуємо додати ще такі: Leška et al. 1988, Šišková et al. 2005. Не могли бути включені деякі видання у зв'язку з тим, що з'явилися в один час з бібліографічним покажчиком (Šišková et al. 2009, Šišková 2009). Пропонуємо їх узяти до уваги. Можливо, до доповненого бібліографічного покажчика будуть залучені і праці, присвячені вивченню українських говорів Угорщини, які за своїм походженням належать до лемківських. Пропонуємо, зокрема, такі дослідження: Балецкий 1956, Балецкий 1958, Балецкий 1980. Очевидно, це неповний перелік доповнень, його можна було б продовжити.

Бібліографічний покажчик Івана Сабадоша, Ольги Миголинець та Ольги Пискач – надзвичайно цінна робота, яка може стати настільною книгою не тільки українських діалектологів, вона може зацікавити і лінгвістів сусідніх країн.

Література

- Балецкий Э. 1956: О языковой принадлежности и заселении села Комлошка в Венгрии. *Studia Slavica Hung.* 2: 345–363.
- Балецкий Э. 1958: Венгерские заимствования в лемковском говоре села Комлошка в Венгрии. *Studia Slavica Hung.* 4: 23–46.
- Балецкий Э. 1980_ Диалектные записи из Комлошки. *Studia Slavica Hung.* 26 (1980): 97–138.
- Бодзей Ж. 1997: Глагольные корни ономастического происхождения в украинских говорах Марамуреша. В кн.: Удварі Іштван (ред.): *Наукові дослідження в галузі української та русинської філології*. Ніредьгаза, 1997. 48–63.
- Виногородський В. 1933: Слова з Підкарпаття. *Рідна мова* 1933/4: 154.
- Виногородський В. 1935: Цікаві слова з Закарпаття. *Рідна мова* 1935/7: 329.
- Дáže Ласло 1956: *История мараморошских украинских говоров XVI–XVIII вв.* Диссертация на соискание степени кандидата филологических наук. Будапешт, 1956.
- Кириченко М. 1937: Словник закарпатського говору. *Рідна мова* 1937/2: 85–88; 1937/5: 233–236.
- Мелика Г. И. 1992: Сближение открытых систем взаимодействующих говоров украинского и венгерского языков Закарпаття. *Acta Hungarica* 3. Ужгород, 1992. 30–32.
- Мокань А. А. 1961: Венгерские заимствования в украинском укающем диалекте закарпатской области. В кн.: *Всесоюзное совещание по вопросам финно-угорской филологии 26–30 июня 1961 г. Тезисы докладов*. Петрозаводск, 1961. 121–122.
- Мокань А. А. 1969: К вопросу о венгерских заимствованиях типа *bo²t*, *ti²čir*. *Вопросы финно-угорской филологии*. Вып. 2. Серия филологических наук. Ленинград, 1969. 61–62.

- Мокань А. А. 1970: Замечания к этимологии восточнославянского и закарпатско-украинского карига 'ворота'. *Советское финно-угроведение* IX. Таллин, 1970. 281–285.
- Мокань А. А. 1971: К этимологии закарпатско-украинского (мараморошского) хугар. *Советское финно-угроведение* VII. Таллин, 1971. 45–46.
- Мокань А. А. 1977: Лексические унгаризмы в мараморошских украинских говорах. *Вопросы финно-угорской филологии*. Вып. 3. Ленинград, 1977. 100–124.
- Мокань А. А. 2000: О венгерских заимствованиях в украинском этимологическом словаре. В кн.: *Материалы международной научно-методической конференции преподавателей и аспирантов, посвященной 75-летию кафедры финно-угорской филологии СПбГУ. 16–17 марта 2000 г.* Санкт-Петербург, 2000. 117–122.
- Мокань А. А. 2001: О венгерских заимствованиях в украинском этимологическом словаре. В кн.: *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Вып. 4. Українське і слов'янське мовознавство. Міжнародна конференція на честь 80-річчя професора Йосипа Дзєндзелівського. Ужгород, 2001. 361–364.
- Мокань А. А. 2005: Две кукушкины детки: *болташ* и **капура*. (*Dissertationes Slavicae* 26.) Szeged, 2005. 77–80.
- Огієнко І. 1939: Закарпатські місцеві вирази. *Рідна мова* 1939/2: 90.
- Орос В. 1669-1997: Сохранение иноязычных элементов в речи населения Закарпатья на материале с. Стеблевка (Салдобош) Хустского района. *Acta Hungarica* 7–8. Ужгород, 1996–1997. 27–35.
- Орос В. 1997: Лексические диалектизмы говоров юго-западной части бывшей Мараморощины, тождественные со словами южнославянских языков. В кн.: Удварі Іштван (ред.): *Наукові дослідження в галузі української та русинської філології*. Ніредьгаза, 1997. 64–70.
- Полянський О. 1933: До підкарпатського словника. *Рідна мова* 1933/12: 407–408.
- Станканинець А. 1938a: Мадьяризми в українській мові на Закарпатті. *Рідна мова* 1938/7–8: 333–338.
- Станканинець А. 1938b: Рідномовні замітки. *Рідна мова* 1938/7–8: 349–350.
- Baleczky Emi 1943: *Szabó Eumén orosz nyelvtanának hangtana* [Фонетика російської граматики і читанки Євменія Сабова]. (Szláv filológiai értekezések 2.) Budapest, 1943.
- Bonkáló Sándor 1910: *A rahói kisorosz nyelvjárás leíró hangtana* [Описова фонетика рахівського малоруського говору]. Gyöngyös, 1910.
- Bonkáló Sándor 1910-1911: Huczul népmese [Гуцільська народна казка] *Nyelvtudomány* 3. Budapest, 1910–1911. 197–201.
- Bonkáló Sándor 1912-1913: A sę refl. a hucul-kisoroszbán [Рефлекси sę у гуцільсько-малоросійській мові]. *Nyelvtudomány* 4. Budapest, 1912–1913. 41–43.
- Bonkáló Sándor 1916: Beiträge zur ukrainischen Wortforschung. *Archiv für slavische Philologie* 36 (1916): 464–475.
- Leška O., Šišková R., Mušinka A., Mušinka M. (red.) 1988: *Vyprávění z Podkarpatí*. Praha
- Mazuch Ede 1896: Magyar elemek a nemzetiségek nyelvében. Magyar szók a hazai rutén nyelvben [Угорські елементи у мові національностей. Угорські слова у вітчизняній рутенській мові – під виразом «a hazai rutén nyelvben» слід розуміти «в українських говорах Закарпаття»]. *Magyar Nyelvőr* 25 (1896): 298–299.
- Musketik Leszja 1993: Magyar elemek a kárpátjai ruszin népmesékben [Угорські елементи у закарпатських русинських народних казках]. *Néprajzi Látóhatár* 1993/4: 70–76.
- Pavlovsky Maria 1993: Church Slavonicisms and Hungarian Loanwords in various levels of the Carpatho-Rusyn Language (on the basis of Lucskay's Grammar and Szabo's Хрестоматія). В кн.: *Другий міжнародний конгрес українців*. Львів, 22–28 серпня 1993 р. Львів, 1993. 101–106.
- Rot Sándor 1989: Magyar–ukrán nyelvi kölcsönhatás [Угорсько-український мовний взаємовплив]. In: Balázs János (szerk.): *Nyelvünk a Duna-tájon*. Budapest, 1989. 351–401.

Šišková R. (red.) 2009: *Areálová studie slovní zásoby rusínských nářečí Východního Slovenska*.
Diferenční slovník. Praha

Šišková R., Mušinka A., Mušinka M. (red.) 2005: *Ukrajinská nářečí Slovenska*. Praha

Šišková R., Mušinka M., Hrušovský J. (red.) 2009: *Vyprávění a písně rusínů z Východního Slovenska*.
Jihokarpatská ukrajinská nářečí v autentických záznamech. [+ CD.] Praha

Gabriella Mádi

**Simone E. Pfenninger and Judit Navracics (eds.):
Future Research Directions for Applied Linguistics
Multilingual Matters, Bristol, 2017, 295 pp.**

Second Language Acquisition (SLA) is a series that collects articles dealing with various aspects of language acquisition and processing in situations where an other language or languages than the native language are involved. All the volumes in the series offer both analysis of empirical findings and theoretical reflection to some extent. Concerning the latter, no particular theoretical viewpoint is favored. *Future Research Directions for Applied Linguistics* is an edited volume in the SLA series that combines a scope of aspects with respect to original research plans and new approaches concerning methodology. It centers around the difficulties that proved to be challenging in research for applied linguists in the past years, as well as around finding effective research outlines and on recognizing alternatives for traditional research methodologies being utilized. The target readers of the collection are students, researchers and professionals working in the fields of applied linguistics, psycholinguistics, second language acquisition and second language education. The volume is organized into three main parts, namely *Future Implications for Bilingualism*, *Future Implications for Second Language Acquisition and Language Policy: Theoretical Considerations* and *Future Implications for Instructed Second Language Acquisition: Empirical Evidence*.

Part 1 is comprised of four chapters, opening with the Future of the Bilingual Advantage (BA) by Kees de Bot, who analyses the effects of the BA in various circumstances, such as different populations and different contexts. He concludes that it is relatively complicated to determine the benefit of BA from other factors that might affect a person. He emphasizes that although being bilingual has apparent advantages, their extent and details are still to be investigated. Valéria Csépe, the author of the following chapter, shares this view with de Bot, implying that the methodology of discussing BA still needs to be developed. She emphasizes the importance of neuroscientific research with behavioral methods to study the effects of BA on the human brain both for perception and production. In chapter 4, Judit Navracics and Gyula Sáry deal with the linguistic awareness of early and late bilinguals, comparing their reaction time (RT) and accuracy of judgment. Their investigation leads to the conclusion that phonological processing seems to be a more complicated cognitive task for bilinguals than processing semantics. They also found out that the development of semantic awareness does not depend on age or manner, unlike phonological awareness on the written level. From the results of their research, it can be stated that it takes more time to process two languages which is a factor to be considered at language testing. The closing chapter of the first part is *Perception of Checked Vowels by Early and Late Dutch/English Bilinguals-Towards a New Measure of Language Dominance* by Vincent J. van Heuven, who aims at discovering whether excellent L2 speakers can perceive English vowels on the level of a native British English speaker, he is also interested in the number of differences between monolingual listeners and late bilingual

listeners in their mental representation of English and Dutch vowels. Finally, he aims to study the relative strengths of vowel categories in the early bilingual listeners in order to find out if language dominance can be traced back. As a result of the investigation, however excellent L2 speakers can produce the English language on the same or very similar level as native speakers, there proved to be some differences between the perceptual representation of excellent second or foreign language speakers and native speakers of English. There seemed to be a considerable difference between the vowel perception of early and late bilinguals, whereas monolinguals and early bilinguals did not show the same contrast. Concerning the second question, it was discovered, that mental representation of the English vowels differs in early bilinguals in some aspects. The relative difference between languages seemed to correspond to the language acquisition history of the listeners.

The second part opens with an article on quantitative methods in age-related research by Simone E. Pfenninger and David Singleton fuelled by the increasing interest in the age factor in foreign language acquisition. Despite being a popular topic in the field, quantitative approaches have often been overlooked by researchers. This chapter of the volume examines multilevel modelling (MLM) as an effective means of research in the field of foreign language acquisition, particularly if the research is conducted in the environment of formal education. Based on the conclusions of the chapter it seems to be undeniable that multilevel models have a number of advantages, thus age researchers might benefit from using these models. The next chapter deals with the topic of language management, more precisely the language policy in Ukraine. The population of Ukraine is comprised mainly of speakers of Ukrainian and Russian, as well as a vast number of speakers of different minority languages. István Cserniczkó aims at demonstrating how politicians use the more and more pressing language issue to their advantage analyzing five language acts. He argues that the laws promoting the state language tend to repress the use of minority languages even in the regions where the speakers of these languages live in higher concentration resulting in conflicts between different nationalities. The author implies that the political leadership could solve the situation in an acceptable way for all parties involved granting more freedom in the field of language use and supporting the existing diversity in the country, gaining not only a solution to language policy issues, but making the first step towards ending the ongoing armed conflict in its eastern territories, thus enhancing security and economic conditions not only in Ukraine but also in Europe. Chapter 8 is also a paper on language policy as it studies gender-sensitive language use in German. Lars Bülow and Rüdiger Harnisch explain that mixing up the grammatical category of gender and its social and biological category might be interpreted as inequality of genders. However, it seems that equal visibility of women is not likely to be achieved by some changes in grammar. Also, the dominance of generic masculine forms in German shows their importance, and it might be important for applied linguists in the future to study the possible long-term effects of gender-neutral changes. The two following chapters of the volume deal with language teaching, which has been in the center of attention of applied linguistic studies. Chapter 9, *Analytic Framework of the Critical Classroom: Language and Beyond* by Gyöngyi Fábián is aimed at examining how critical thinking is defined by researchers, investigating the ways of critical

thinking to be utilized in the analysis of theory and practice in the classroom, finding out what role language might have on critical thinking, and drawing some future implications for researchers in this field. The author concludes that critical thinking development in the classroom starts with teacher training, as the professional identity of teachers is formed during their training programmes. Modelling critical thinking by educators and providing a supportive environment for developing critical thinking is vital. In the final chapter (Chapter 10) of Part 2 Ulrike Jessner and Valentina Török draw the reader's attention to multilingual learning, focusing on metalinguistic awareness in the multilingual learning process since research has proved that multilingual people show higher cognitive ability and more capable of problem-solving. The authors emphasize that cognitive flexibility is an important advantage of a multilingual user, and it certainly deserves further investigation.

Part 3 opens with Wouter Penris and Marjolijn Verspoor's *Academic writing development: A Complex, Dynamic Process*, the investigation of the academic writing development of a young adult over 13 years, as a new direction in research to examine the process of the development itself rather than only observing the outcome. They examine 49 writing samples and find out that the writing development is a long, complex and dynamic process, where single variables do not develop linearly, and they may weaken during their development. The authors manage to provide an insight into the variability within the investigated variables investigating how all the variables correlate with each other. In chapter 12 Kristina Cergol Kovačević makes a comparison of visual and auditory processing of cognates and semi-cognates by English learners in Croatia, as English is an orthographically deep language, while Croatian is an orthographically shallow language, and this fact is believed to result in differences between the visual processing of the two languages. The author uses lexical decision tasks in order to reveal the differences in cognate processing in the above-mentioned languages. The following chapter by Szilvia Bátyi is an attrition research based on both qualitative and quantitative methods. The author aimed to examine the language retention of learners of Russian in Hungary, paying special attention to the attitude of the learners towards the language. The results of the study prove the author's assumption that a positive attitude towards a language can influence vocabulary retention. However, results also show that a positive attitude towards a language may not necessarily result in more successful language acquisition and retention. The author emphasizes that both language acquisition and retention are dynamic processes and they require dynamic approaches when being studied.

The final chapter contains some closing thoughts of the editors who clarify that the volume intended to focus on some fundamental theories and methodologies in applied linguistics as well as to serve as the basis of new directions in the field. The authors aimed to keep a balance between theory, practice and empirical research in applied linguistics, which they manage to fulfill as the volume provides valuable insights into numerous fields of applied linguistics. The intended readers of the volume, students, language teachers, and other researchers can all benefit from reading these papers, as applied linguistics is in constant development, and linguists need to be aware of the various new theoretical and methodological directions in order to keep up with this progress.

Réka Máté

**Marián Sloboda, Petteri Laihonen, Anastassia Zabrodskaia (eds):
*Sociolinguistic Transition in Former Eastern Bloc Countries (Two
Decades after the Regime Change)*
Frankfurt am Main, Peter Lang Edition, 2016. 494 pp.**

The historical events that led to the collapse of the Soviet Union's great power and the eradication of the socialist system resulted in the creation of many existing states. These countries have developed in different ways, their economic and political structures differ in many respects. However, the common past inevitably left its mark on all these states.

The inter-disciplinary nature of the *Sociolinguistic Transition in Former Eastern Bloc Countries* gives an insight into the historical, political, and social changes of the states of the former Eastern Bloc. While the volume is largely linguistic, it is approached in a unique way in every country, but the historical, social and language-related additions make the book's image unique. Editors in the foreword draw attention to the fact that the transition in the title is a complex phenomenon, which is interpreted differently by all of the authors. Some say that the changes in the 1990s have meant this transition period, while others believe the transition period is still in full swing and we can not clearly indicate the ending point at this time.

The five chapters of the book cover an enormous geographic area from Eastern Europe to post-Soviet Baltic States to Central Asia and the Russian Federation. Such a volume is still exceptional. Each chapter is linked to a geographic unit, and the versatility of the methods contributes to the diversity of the volume. The connecting link is the socialist past and the transition in the social, political and economic processes.

After the short introduction of the editors, the first chapter contains information on the minorities of the Russian Federation. Ekaterina Gruzdeva describes the socio-economic situation of the Sakhalin aboriginal in Russia. Gruzdeva's study highlights the social and linguistic changes that have taken place in the life of a community living in the Far East, neighboring Japan (as), due to the transformation of the economy.

Héctor Alós i Font uses empirical data to demonstrate the situation of Chinese language: examines the language use and language attitudes of high school students, and draws attention to an important problem: how is Russian language opposed to minority languages in the region.

The chapter ends with Nina Dobrushina's paper, which tells the reader how the inhabitants of the small villages of Dagestan can maintain the traditional small languages., what they do for languages to survive and what forms of individual multilingualism can be discovered in the area.

The second chapter on Central Europe is opened by Verena Mezger's study, the bilingual German-Polish families of Brandenburg and the migration trends of recent years.

After the collapse of the Soviet Union, English had replaced Russian as a compulsory foreign language in the schools of many countries. Krzysztof Przygonsky shows Poland's example of how the role of the global world language as a lingua franca is outlined.

Marián Sloboda examines the phenomenon of super-diversity in the Czech Republic. Visa constraints, language policy and the opinion of the Prague Government on the refugee issue may not contribute to the development of ethnic, linguistic and cultural diversity. In the country that is situated on the border of the "east" and "west", the number of refugees is currently low compared to the countries in the west.

Attila Benő and János Péntek outline the situation of the Hungarian minority in Romania. Attention is drawn to the fact that the linguistic rights of minorities in practice can not always be realized in the current legal situation of the country. According to the authors, in Romania a tolerant, linguistic society should be built towards minorities.

Jelena Timotijevic's work examines the forms of nationalism in the Yugoslavic, then Serbian state.

The next chapter guides the reader to the Baltic. Birute Klaas-Lang's study draws attention to the role of English in higher education and raises the question: is the introduction of English as a language of instruction a threat to national languages in the higher education?

Meilutė Ramonienė and Loreta Vilkienė analyze the social role of Lithuanian, English and Russian in Lithuania. They explore language use at a local level: the role of English in globalization and the Russian as an inter-ethnic communication tool.

Brigita Sėguis's study is on Lithuania as well. It examines the concept of multilingualism on the basis of qualitative data in the country, and presents and analyzes the forms of Polish-Russian and Polish-Lithuanian code-switching.

Kadri Koreinik's study was also born in the spirit of multilingualism, this time Estonia's example. The author presents the interactions between the vernacular and the official language of the state (Estonian), English and Russian.

The fourth chapter of the book gives an insight into the language policy of Ukraine. István Csernicškó and Viktória Ferenc, in addition to the political aspirations of the country trying to establish their own statehood, present a process of de facto multilingualism and de jure unilateral opposition. The authors also address the linguistic situation of the Hungarian minority living in Ukraine: they describe the language rights provided by the language law adopted in 2012 and point out its practical implementation. Their conclusion is similar to what Benő-Péntek wrote in connection with Romania: the codification of linguistic rights in itself does not mean that they also prevail in everyday life.

Olga Ivanova describes the sociolinguistic situation of the Ukrainian capital, Kyiv, as a struggle between closely related languages and correlative identities. Like authors Csernicškó-Ferenc, Ivanova also believes that the search for a new national identity that replaces the Soviet identity in Ukraine is still ongoing, and this transition period has not yet come to an end. Since the declaration of independence of the country in 1991, the relationship between Russian and Ukrainian languages seems to change in the Ukrainian capital, and the events in 2014 will have unpredictable consequences in terms of language roles.

The fifth and last chapter of the volume presents the language situation of Kazakhstan. Based on surveys conducted by Sholpan Zharkynbekova and Aliya Aimoldina, they highlight the growing popularity of English in the country. This is particularly

interesting in the light of the fact that, in addition, Kazakhstan, an enormous state adjacent to Russia, Russian is still used as an official language.

Maganat Shegebayev's study closes the chapter and the volume. The author examines the appearance of multilingualism and linguistic diversity in the Kazakh business sphere. The author concluded that the overwhelming majority of the companies surveyed use three languages simultaneously in their activities: Kazakh, Russian and English. The language of the majority population is used primarily by communication with local partners and public authorities, while Russian is still an important business language in the post-Soviet region, and the English is the language of Western clients and international treaties.

Overall, the book discusses important and current topics. The reader of the volume can make sure that there are many adaptations of the same phenomenon in sociolinguistics: there are no countries in the world where the spread of English language, the dominance of the Russian language in the economy, the process of migration - just to name a few - would be the same in the local society. It is no coincidence that the transformation (transition) is the central theme of the volume. In the studies, an important linguistic aspect of this great social, political and economic transformation can be traced. In each of the newly-established countries, there is an increase the support for the language of the majorities (national languages), and the former lingua franca, Russian declines, parallel to the spread of global English. Since Russian language is not tied to the communist past in Russia, it is one of the most important symbols of the increasingly important nationalist Russian identity. The difficulties of the transitional period with tensions, economic and political crises in the states of the region, however, are further intensified by the changes in the language situation and by the national aspirations aimed at homogenising the language.

Generations passed away since the collapse of the Soviet Union and the Eastern bloc, but this short period of time was enough to make huge changes in the area. However, sometimes we have the feeling that time has stopped in some areas: a kind of bittersweet nostalgia takes the lead. The contrast of the fast-changing and past-inspired worlds determines the basic tone of the volume. Due to the diversity of its methods and the significance of its content, we can say that authors and editors have created something unique, and their work clearly calls for continuation. It would be interesting to see, for example, in ten, twenty or fifty years, whether the states of the region, after the transitional period, actually reach the post-nationalist age, according to Monica Heller's cited quotation by the editors. However, since, as noted in Aneta Pavlenko's paper, language rights and language policy issues, as well as studying the position of languages, are strongly West-centered, the volume demonstrates that the study of these problems in Eastern Europe can provide valuable data as well.

Literature

Heller, Monica: *Paths to Post-Nationalism: A Critical Ethnography of Language and Identity*. Oxford: Oxford University Press, 2011.

Pavlenko, Aneta: Language rights versus speakers' rights: on the applicability of Western language rights approaches in Eastern European contexts. *Language Policy* 10 (2011): 37–58.

A kötet szerzői

Bárány Erzsébet, PhD

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék
Nyíregyházi Egyetem Kelet- és Közép-európai Kutatóközpont

Cserniczkó István, PhD

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont
Pannon Egyetem, Magyar és Alkalmazott Nyelvtudományi Intézet

Dudics Lakatos Katalin, PhD

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék

Fedinec Csilla, PhD

MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet, tudományos főmunkatárs

Gazdag Vilmos

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék
ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, doktorjelölt

Hires-László Kornélia

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont
Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia Doktori Iskola, doktorjelölt

Huszi Ilona, PhD

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék

Karmacsi Zoltán, PhD

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont

Kész Réka

Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Néprajzi Tanszék, néprajzmuzeológia szakos hallgató

Kontra Miklós, MTA doktora

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és
Károli Gáspár Református Egyetem, egyetemi tanár

Márku Anita, PhD

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont

Mádi Gabriella

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék
Pannon Egyetem, Többnyelvűségi Nyelvtudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató

Máté Réka

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont
Pannon Egyetem, Többnyelvűségi Nyelvtudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató

Nagy-Kolozsvári Enikő

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék
ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Neveléstudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató

Tóth Enikő

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont
ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, doktorjelölt

К-20 *Мови та мовні варіанти у просторі і часі. IV. Збірник статей дослідників науково-дослідного центру ім. А. Годинки* / Ред. Кормочі Золтан, Матей Рейка. – Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2018. – 228 с.

ISBN – 978-617-7404-84-1

Збірник наукових праць є четвертим виданням серії, започаткованої у 2015 році, яка містить результати наукових досліджень співробітників науково-дослідного інституту ім. Антонія Годинки, а також статті та рецензії дослідників, у тому числі й аспірантів, які співпрацюють з науково-дослідним інститутом. У рецензоване видання ввійшли праці про проблеми дво- та багатомовності в Україні, у тому числі й закарпатських угорців; традиції застосування цифрового мовознавства; стан мовного права в Україні; українські лексичні запозичення в угорській мові та угорські лексичні запозичення в українській мові; актуальні проблеми методики викладання іноземних мов. Читач може ознайомитися з мовним ландшафтом окремих регіонів Закарпаття, радянською кінопродукцією про Закарпаття, отримати інформацію про роль дитячої літератури у процесі викладання іноземної мови і про статус носіїв угорської мови у сучасному українському суспільстві.

УДК: 81'27

Наукове видання

МОВИ ТА МОВНІ ВАРІАНТИ У ПРОСТОРІ Й ЧАСІ

IV. Збірник статей дослідників науково-дослідного центру ім. А. Годинки

Редактори: Кормочі Золтан, Матей Рейка

Здано до складання: 10.12.2017. Підписано до друку 28.02.2018.
Папір офсетний. Формат видання 70x100/16. Умов. друк. арк. 19.
Зам. 150.

Видавництво: ТОВ «РІК-У», 88000, м. Ужгород, вул. Гагаріна, 36
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 року

Друкарня: пп Лац Ч. С. м. Берегово, пл. Кошута, 4.